

78505 ✓ 30774
BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI
FILOZÓFIA, PUBLICISZTIKA, TÖRTÉNETTUDÁS

Költészet
RÓMÁNIAK
SOKKAT SZERKEZTETŐK
BIRÓ FERENC
KÖRNY GYÖRGY
TARNAI ANDOR
VISENYI DOLGAI

BESZERES ALA ÖLTAS
FENKE OLGA

I. KÖTET

MTBK

9 63007 30300 0

Magyar Könyvtár
Budapest, 1992

30287

BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI
FILOZÓFIA, PUBLICISZTIKA, TÖRTÉNETÍRÁS

Kritikai kiadás

SOROZATSZERKESZTŐK

BÍRÓ FERENC
KÓKAY GYÖRGY
TARNAI ANDOR

Argumentum Kiadó — Akadémiai Kiadó
Budapest

100000

✓
~~9041~~
30274

BESSENYEI GYÖRGY

RÓMÁNAK VISELT DOLGAI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

PENKE OLGA

I. KÖTET

A mű keletkezése, az alapvető problémák	9
Bessenyei római története	24
Bessenyei forrása: Millot világtörténete	29
A forráshoz való viszony	33
Róma története a Bessenyei-életműben	47
Millot világtörténetének hatása Magyarországon	50
A kéziratok nyomtatásában	55
Az alapművegről	58
RÓMÁNAK VISELT DOLGAI	60
Előszó	69
Ajánlás	71
Műveltség	131
Harmadik kötet	203
Beműveltség	205
Negyedik kötet	287

MTAK

0 00007 30800 0

Argumentum Kiadó — Akadémia Kiadó
Budapest, 1992

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár R.0.1.0.10.1.1. az

695391

KÉSZÜLT
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI
INTÉZETÉBEN

Megjelent a Kulturális és Történelmi Emlékeink Feltárása,
Nyilvántartása és Kiadása Kutatási Program támogatásával.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Argumentum Kiadó
Budapest, 1992

PRINTED IN HUNGARY

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtár 5030./19 23. sz.

BEVEZETÉS

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
A mű keletkezése, az alapszöveg kiválasztásának problémái ..	9
Bessenyei római történetének előzményei	24
Bessenyei forrása: Millot világtörténete	29
A forráshoz való viszony	33
Róma története a Bessenyei által ismert francia történetírásokban	47
Millot világtörténetének hatása Magyarországon	50
A kéziratok nyomtatásban megjelent szövegeiről	55
Az alapszövegről	58
RÓMÁNAK VISELT DOLGAI	69
Első kötés	69
Ajánlás Orczy Lászlóhoz	71
Második kötés	131
Harmadik kötés	203
Beszéd az Országnek Tárgyául	205
Negyedik kötés	287

BEVEZETÉS

A MŰ KÉPVEZETÉSE, AZ ALAPVÉTELŐI ÉRTÉKELÉSÉNEK PROBLÉMÁI

A *Rómnak veszt Joga!* Bessenyei pályájának utolsó szakaszában született, amikor az író, a világiói, iróniaiakói és barátaiól lével, kedvvel telítve, a bölcseségi munkákban fogalmazta meg gondolatvilágát és az emberiség sorsáról, a természetéről, az emberről. Nem alkot azt a gondolatrendszert, de ez nem is célja. Hiszen „a világ nem élhet egy eszével”, mint a Róma-történet bevezetőjében írja, „olvadó barátság” nem meggyőző akarja, csupán a történelmi létezésről folytatott elméleti létezés „fomolódásra” bízta. A történelmi munka alapja Milot abbé világtörténete, de Voltare híresülte történelmi iróniájának kedvét is magán viseli.

Bessenyei utolsó alkotói korszakában új műveinek keletkezéséről és a római megjelenés esélyéről Kékny György a *Rómnak veszt Joga!* (a későbbiekben RVD) is értekező alapos tanulmányt írt a sorozatunkban *Juhász tanulmányok, 1782 – 1804* (1986) című olasz nyelvű tanulmányi kötet bevezetőjeként. Megállapításait a következőkben ismételve általában megerősítjük, bár az RVD kéziratában alapos megismerése és Bessenyei forráshasználatára vonatkozó kutatásunk eredményeivel bizonyos pontokon módosított kiállításokat.

Bessenyei minden későbbi munkájának keleti részével kapcsolatban vissza kell utatni azokra az évekre, amikor Bécsbe hagyta kényeztetni. Mint bécsi író, 1782-ben hagyta el a nagyvárost, püspökségi nagybirtokba pedig 1785-ben vonult vissza (GALOS RAYÓ, *Bessenyei György élete*, Bp. 1951, 266–267). Azt sem kell már bizonygatni, hogy a „bírói remete” utolsó évi korszaka mennyire termékeny, milyen eredményekkel megteremtette eredményeit. Bessenyei írásait az angol költő, költő az enyvelés, barátai is biztatták ennek a kértnek a megírására. György Lőrinc, aki az RVD ajánlólevelét szerkesztette, az író utolsó évi Bessenyei a történelmi műalkotásaira bízta (Országványi 1785-ben már meghalt), éppen azért tanácsolta Bessenyeinek a

A *Rómának viselt dolgai* Bessenyei pályájának utolsó szakaszában született, amikor az író, a világtól, író társaitól és barátaitól távol, irodalmi mintáitól elszakadva, bölcséleti munkákban foglalmazta meg gondolatait hazája és az emberiség sorsáról, a természetről, az emberről. Nem alkot zárt gondolati rendszert, de ez nem is célja, hiszen „a világ nem élhet egy ésszel”, mint a Róma-történet bevezetőjében írja, „olvasó barátait” nem meggyőzni akarja, csupán a történelem leckéiről folytatott elmélkedéseinek „fontolására” biztatja. A történeti munka alapja Mil- lot abbé világtörténete, de Voltaire filozofikus történetírásainak hatását is magán viseli.

Bessenyei utolsó alkotói korszakában írt műveinek keletkezéséről és a rólu k megjelent szakirodalomról Kókay György a *Rómának viselt dolgai*t (a későbbiekben RVD) is érintő alapos tanulmányt közölt a sorozatunkban *Prózai munkák, 1802 – 1804.* (1986) cím alatt megjelent elméleti írások bevezetőjeként. Megállapításait a kötetünkben közölt szövegek általában megerősítik, bár az RVD kéziratának alapos megismerése és Bessenyei forráshasználatára vonatkozó kutatásaink eredményeként bizonyos pontokon módosítások kínálkoznak.

Bessenyei minden időskori munkájának keletkezésével kapcsolatban vissza kell utalni azokra az évekre, amikor Bécsset elhagyni kényszerült. Mint ismeretes, 1782-ben hagyta el a nagyvárost, pusztakovácsi magányába pedig 1785-ben vonult vissza (GÁLOS Rezső, *Bessenyei György életrajza.* Bp. 1951. 266 – 267.). Azt sem kell már bizonygatni, hogy a „bihari remete” utolsó írói korszaka mennyire termékeny, milyen eredeti művek megszületését eredményezte. Bessenyeit nemcsak az anyagi kényszer készítette az elvonulásra, íróbarátai is biztatták ennek a lépésnek a megtételére. Orczy Lőrinc, aki az RVD ajánlólevele szerint az akkor még fiatal Bessenyeit a történeti mű elkészítésére buzdította (Orczy ugyanis 1789-ben már meghalt), éppen azért tanácsolta Bessenyeinek a

hazatérést, hogy hazája javára nyugodtan tudjon alkotni: „Hadd el ködös füstjét ama nagyvárosnak, / Melyben becse nincsen a magyar okosnak / ... / Üsd fel sátorodat a Tisza partjára, / Ott emelkedj, ott írj hazádnak javára.” (Bessenyei Györgynek, midőn jó barátja visszaküldéné a vallás iránt habozó írásait. Ld. TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve*, 1855. I. 354.) A hazatérés utáni években, főleg a II. József halálát követő politikai mozgás hatására Bessenyei újra bekapcsolódik a politikai életbe. A birtokperек, földjeinek gondjai korántsem kötik le energiáját. Az RVD elkészülése és sorsa szempontjából is fontos ismerünk mind újabb kapcsolatait, politikai aktivitását Bihar vármegyében, mind az ebben az időszakban írt egyéb műveit.

Bihar vármegye 1790-ben Bessenyeit táblabírárnak választja, ettől kezdve az író gyakrabban jár be Váradra. Kazinczy Ferenc, akivel 1793-ban együtt szólaltak fel a sajtószabadság mellett, nagy megbecsüléssel értékelte Bessenyei ekkori munkásságát: „A megye gyűléseit soha nem mulasztotta el, s tudományai, s szerénysége, mindenek által megismert egyeneslelkűsége által tette magát tiszteletessé, s magányában az olvasás és dolgozások voltak gyönyörűségei.” (KAZINCZY, *Levelezése*, 1891, II. 181, 318.) Itt találkozott Bessenyei Miller Jakab Ferdinándal, aki a jogi karon statisztikát és világtörténetet tanított, és aki hamarosan Bessenyei jóindulatú cenzora lett, majd jóval később, az író halála után, a Nemzeti Múzeum főkönyvtárosaként kéziratainak őrzője. 1794-ben hazamegy Bihar vármegyébe Szentjóni Szabó László is, akinek „Mária királynő élete” c. töredékében Voltaire és Millot történeti műveinek hatását vélik felfedezni (I. KONT, *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie (1772–1896)*, Paris, 1902, 253). Bihar vármegye már 1790-ben élénken tiltakozott a „gondolatszabadság sérelme” ellen (GÁLOS, 274.). Amikor a keményülő cenzúra 1792-ben betiltatja Verseghy Millot-fordítását, és a fordítót három hónap szabadságvesztésre ítéli, Bihar vármegye élénk tiltakozása országszerte ismertté válik, a határozott fellépésben pedig a Millot-fordítást akkor már másfél évtizede szorgalmazó Bessenyei Györgynek nyilván fontos szerepe lehetett (CSÁSZÁR Elemér, *Verseghy Ferenc élete és művei*, Bp. 1903. 94; KONT, *I. m.* 216). A fordítás iránt megnyilvánuló hazai érdeklődést mutatja, hogy az eltiltásról hírt adó Magyar Hírmondó az olvasókhöz fordul

azzal a felhívással: valaki folytassa a megkezdett fordítást. (Ld. KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei*. Bp. 1970.)

A vármegye életében, munkájában való aktív részvétel számtalan hatását megtalálhatjuk az RVD-ben. A mű megjelölt célja maga is az, hogy Bessenyei nemestársait gondolkodásra, saját helyük, szerepük újraértékelésére biztassa, annak a kornak történelmével adva leckét számukra, amelyről a francia felvilágosodás filozófusai is úgy gondolkodtak, hogy minden kor számára tanulságosak esetei: a római birodaloméval. A Millot-mű fordításához minden valószínűség szerint kicsit később fogott, de hogy elővette a francia világtörténet római részét, arról *A természet világa* verssorai és jegyzeteinek a római történelemből vett példái árulkodnak. A fordítás megkezdésének időpontjául az 1801-es évet kell elfogadnunk. Bessenyei ezt az évszámot írta rá a kéziratra, az első és a második kötetet megelőző szennycímlapra. Az ötödik és a hatodik kötés előtt ugyancsak az ő kezével írva az 1802-es év szerepel, míg az utolsó két kötés fordítása az 1803-as évben kezdődhetett az autográf bejegyzés szerint. A fordítás befejezését illetően csak feltevéseink lehetnek, erről a későbbiekben beszélünk majd.

A természet világa utolsó alkotói korszakában több szempontból kulcsműnek tekinthető. Az emberről, az ember természetben és társadalomban elfoglalt helyéről, erkölcséről, ösztöneiről vallott gondolatainak összegzését kísérel meg Bessenyei ebben a műben, amelyet többször is kiegészített és átdolgozott. A benne olvasható eszmék időskori prózai munkáiban (beleértve az RVD-t is) elszórtan találhatók, amelyek így sokrétű „bizonyítványt” jelentenek a bölcséleti költemény „téziseihez”. A római történelemben vissza-visszatérő témák mellett (Nagy Sándor bírálata, a hatalom nyúgja) egy-egy konkrét történet szinte szó szerinti egyezéssel olvasható a két műben. Ilyenek például a Titus császár önzetlen jóságáról (ATV, 132; RVD, II/229 v) vagy a nép hátlátlanságáról írt gondolatok (pl. Diocletianus császár uralkodása esetében ATV, 300; RVD, II/349 és folyt.). Ezek az egyezések azonban nem feltétlenül a használt forrás azonosságára utalnak. Olyan példát is említhetünk, ahol Bessenyei nem Millot-t idézi, így például Essex gróftot és Biron marsallt „becsületbolond”-ként vagy „becsületben való fanatizmussal” jellemzi a két műben (ATV, 157; RVD, I/51v). Szöveg- vagy forrásmegegyezést figyelhetünk meg *A Magyar Országnek Törvényes Al-*

lása, ill. *A társaságnak eredete és országlása* és *A természet világa* között is, csak itt a forrás egy másik francia mű: Joseph Vaissete *Géographie historique* c. könyve, amiből az említett munkákban hosszabb szövegfordításokat találunk. (Ezt az összefüggést csak nemrég sikerült feltárni. Ld. PENKE Olga, *Bessenyei György egyik elfelejtett francia forrása*, Itk, 1991. 25–41.)

A verses műben egyenes szövegátvétel nincs, de az említett prózai művekhez rendkívül hasonlóan idézi meg Bessenyei a távoli, „vad” népként jellemzett eszkimókat, hottentottákat, jaggasokat; konkrét számadatokat is átvesz Guineával vagy a „nagy Mogol” uralkodásával kapcsolatban. Talán az a remény, hogy ez az írása végre megjelenhet, készítette arra, hogy más, meg nem jelent művéből is beleolvasszon néhány érdekes vagy fontos gondolatot.

Az utolsó korszakban készült művek gondolati összefonódására és párhuzamos keletkezésére a fenti adatok is fontos bizonyítékokat nyújtanak. Ugyanakkor az 1804-ben keletkezett *Bihari Remete* első darabjának „jegyzései” konkrétabb utalást is tartalmaznak az RVD megírásának idejére vonatkozóan. A *Bihari Remete* két jegyzése is tanúskodik arról, hogy 1804-ben, utolsó szövegei között, Bessenyei még dolgozik a Róma-történeten. Az utolsó oldalhoz fűzött jegyzésben említi az író: „Mivel Romának viselt dolgait kel irnom fojtában, e munkának világra hozása elmémben meg sem fordult”, majd elmeséli azt a törvényszéki esetet, amelynek katartikus hatására mégiscsak papírra veti „gondolat tengerét” „természet, ország törvénye, vallás, lelkiismeret” stb. kérdéseiről (PM, 474). Nemcsak a *Bihari Remete* 1804-es születését erősíti meg, hanem az RVD 1804 előtti befejezésének valószínűségét is megkérdőjelezi egy másik (a datálás szempontjából Kókay bevezető tanulmánya szerint is fontosnak ítélt) jegyzet, amelyben Bessenyei Moreau tábornok elítélését említi meg (PM, 25, 464). Az idézett jegyzet az 1804 februárjában történt eseményt követően íródott, tehát az RVD írását Bessenyei nem fejezte be 1804 előtt.

A természet világa azonban egy másik ok miatt is különleges szerepet kapott az utolsó korszak művei között. Bessenyeinek ez az utolsó műve, amelyet bizonyíthatóan a cenzúra elé bocsájtott. Az 1800-ban cenzúrázásra beküldött műre kis javítások végrehajtását követően kiadási engedélyt kapott. A jó hír munkakedvét feltüzeltte, aktív írói kor-

szak kezdődött pályáján. 1802-ben *A természet világát* jelentős átalakításokkal és kiegészítésekkel (Gálos szerint az eredetinek háromszorosára növelte terjedelmét) újra cenzor elé küldte, ezúttal a hivatalos út megkerülésével, talán siettetni próbálta ezzel az eljárást. A művet először a hivatalos útra visszairányították, majd Madarassi Ferenc, az új cenzor a kiadatás megtiltását javasolta. A neves író egyszer már engedélyezett művéről készült cenzori jelentést nem fogadták el, a cenzort utasították, készítsen részletes véleményt. Így húzódtott el a mű cenzúrázási procedúrája 1804-ig, amikor végül a cenzor részletes elemzésének hatására 1804 októberében megszületett a döntés. Az 1804. november 13-án kelt rendelet kemény ítéletet tartalmazott: elrendelte a mű kiadásának, sőt „terjesztésének megakadályozását” is, a helytartótanács ugyanakkor „Bessenyei Györgyöt a bihari alispán által éber szemekkel ügyelet alatt tartani parancsolta” (SZÉLL Farkas, *A nagybesenyői Bessenyei-család története*, Bp. 1890. 98–99. A 102–103. oldalakon a latin nyelvű indoklást is olvashatjuk). A rendelet tartalma azért igen fontos, mert magyarázatot ad arra, hogy az aktív írói korszakot miért váltja fel hirtelen a csend, érthetővé teszi Bessenyei kirohanását is a cenzúra ellen *Jegyzés* című írásában, amelyet minden bizonnyal utolsó írásának tekinthetünk. A *Jegyzés* így lezárja nemcsak *A természet világa* körüli meghurcoltatást, hanem Bessenyei életművét is, hiszen gyakorlatilag eltiltották az írástól. Közéleti szereplésének is vége szakadt, pedig 1803-ban vármegyében még második alispánnak jelölték, sőt 1804-ből származik fent idézett vallomása vármegyei szerepéről.

1804. szeptember 12-én Kazinczy Ferenc még látogatást tett Bessenyeinél, aki öt fogságából való hazatérése után nem került el, azonban úgy tűnik, ezt a személyes látogatást sem követte újabb kapcsolatfölvétel. Kazinczy pusztakovácsi útjának (amelyet egyébként naplójában írt bejegyzése alapján valószínűsíthetünk), nem kizárólag az idős pályatárs felkeresése lehetett a célja, egy hivatalos megbízatás, a népszámlálás előkészítése vitte útját arra a tájra. (NÉMEDI Lajos, *Bessenyei és Kazinczy*, ItK, 1962. 286–306.)

Bizonyos kézírataiban a gondosan kitörölt 1804-es év, a kéziratok sorsával kapcsolatos körülmények, mégis titkolódzó gondoskodás arra mutatnak, hogy Bessenyeivel az alispán a rendelkezés egészét tudathatta. Gálos Rezső idézi Bessenyei 1806-ban kelt levelének részletét,

amely utolsó azok sorában, ahol műveiről információt nyerhetünk. A levelet a sárospataki iskola neves tanárához, Szombathi Istvánhoz címezte, és testvérével juttatta el hozzá a *Bihari Remete* kéziratával együtt: „... approbatiójára vágyakodom, arccal sem kívánván fordulni a községre, mellynek okaimat meg érteni tudom tehetsége nints. Tudja az Ur hogy a' böltesség 's igazság mindég bujdosóba laktak e' Világon és mindég kevés halandóktul ismertettek.” (GÁLOS, 358; PM, 27–28.) A levélrészlet „község” szava falusi nemes társait is jelentheti, de még inkább bírát, és a rejtőzködés fájdalmas kényszere cseng ki a szövegrészletből. Mégis a belenyugvás hangját érezzük ebből a levélből, a két évvel korábban íródott *Jegyzés* felháborodott hangvételétől eltérően, amelyet a cenzúra tiltó rendeletének hallatára vetett papírra, és ahol a cenzor személye mögé rejtőző despota félelméről lebbenti fel a fátylat. Írásait a tudomány, a „szabad gondolkodás”, az „Emberséges Uralkodás”, azaz a törvényesség, a „köz jó”, „Isten és a természet igazsága” szolgálóknak látja, szemben az igazságtalan bírálattal. (Ld. KÓKAY György: *Melyik művéhez írta Bessenyei 1804-ben a cenzúráról szóló Jegyzés-ét?* MKsz, 1982. 67–69.)

A magyar felvilágosodás nagy egyéniségének rezignált belenyugvása abba, hogy csak a „maradékokhoz”, azaz az utókorhoz tudja eljuttatni gondolkodásának érett gyümölcseit, ugyanakkor hitének hangoztatása, hogy az igazság mindennél fontosabb, meghatóan emlékeztet francia filozófus sorstársának egyik utolsó vallomására. Diderot, akinek életében nem jelent meg hivatalos engedéllyel műve, a hetvenes évek Franciaországában keserűen jellemezte az író-filozófus, a hatalom és az igazság kapcsolatát: „A despotikus uralkodás kényszere a szellem tevékenységét korlátozza; az emberek szinte automatikusan visszariadnak a szabad gondolkodástól... Csak a sír mélyéből lehet igazán bátran beszélni, onnan kell az emberekhez címezni gondolatainkat”. (*Essai sur Sénèque, Oeuvres complètes* de Diderot, Párizs, 1875. III. 219.) A magyar filozófus *Jegyzésében* ezt olvassuk: „Ugy láttzik, mintha az Uralkodók is némely tekintetben félnének a tudományoknak fel emelkedésétül. De miért? Hogy szabad gondolkodást szül bennünk? Helyes! és annál job. Igaz az, hogy mentül nagyobb a tudomány, ot, a tirannus, és kegyetlen hatalmu despota, annál utálatosab... Mások értelmének hizelkedgyem

é a bennem élő igasságot fedezve? Tsekélyebben irjak mint gondokozni tudok? Had legyen irásban inkább igasság mint nyomtatásban hazugság.” (PM, 564)

* * *

Az RVD autográf kézírata az OSZK Kézirattárában található, két kötetbe fűzve, Quart. Hung. 56/1-2 jelzet alatt. Az első kötet 288, a második 395 számozott fóliót tartalmaz. Az első kötet élén, a címlapot követően az „Olvasó!” kezdetű bevezető található (1r-2v), amelynek végén Bessenyei aláírása, illetve pontos hely- és időmegjelölés olvasható. A címlapon egyébként a címen (RÓMÁNAK VISELT DOLGAI) és az írás évén (1801) kívül csak az ELSŐ KÖTÉS felirat olvasható Bessenyei kézírásával. A szerző neve idegen kézzel feltüntetve szerepel. Ezután következik folyamatosan a francia szöveg adaptálása és kommentálása, amelyet csak a második kötetben, a 236r-239v fóliók közé befűzött és beszámozott „Jegyzés” c. írás szakít meg. A nyomtatott számozáson kívül a lapokon kézírásos számozás is található, nagyrészt tollal, néhol ceruzával. A kézírásos számozás kötésenként újrakezdődik.

Az autográf kézíraton kívül az OSZK Kézirattárában az RVD első három kötésének egykorú másolata is megtalálható Quart. Hung. 2709. jelzet alatt, 150 fol. (az alábbiakban RVD-M rövidítéssel). A kiadásnál ezt a szöveget is figyelembe kellett venni, mivel a másolatba Bessenyei saját kezű javításokat tett (ezeket egyébként M: megjelöléssel a jegyzetekben feltüntettük). Az ultima manus elvét azonban nem lett volna jogos ebben az esetben alkalmazni, mivel a másoló ortográfiája némileg eltér Bessenyeitől, ugyanakkor csak az első három kötésről áll rendelkezésünkre másolat, így a kézirat egységességét nem lehetett volna megvalósítani a javított másolat kizárólagos közlése mellett. A másolatba az „Olvasó!” kezdetű bevezető elé Bessenyeinek Orczy Lászlóhoz intézett dedikálását kötötték (2r-3r). Az RVD-M második kötése végén a „Beszéd az Országnak Tártyáru!” c. munka található (96r-103r). Ezután következik az RVD-M harmadik kötése (104r-149r), amellyel azután a másolat be is fejeződik. A másolatban található írások összetartozásának fontos bizonyítéka, hogy Bessenyei autográf javításait tartalmazza minden szöveg, kivéve az Orczy Lászlóhoz címzett levelet. Ennek a levélnek a Bessenyei által javított másolata is megvan (eredetijének nem

bukkantunk nyomára), jelenleg az Irodalmi Levelestárban (OSZK Kézirattára: Bessenyei György levele Orczy Lászlóhoz. 1803. 1 db.), de ezt a másolatot nem az RVD-M-et író kéz készítette. Az RVD-M-ben található dedikálásban már nem hajtott végre Bessenyei javításokat. Közvetett bizonyítékaink vannak arra vonatkozóan, hogy a dedikációval ellátott kézirat eljutott a címzetthez. Virág Benedek Bessenyei halála előtt néhány héttel írt, Kazinczy Ferenchez intézett levelében feltehetően erről a másolatról beszél: „Bessenyei Györgyöt nem láttam, de ő az, kinek tolla 's esze engem, hogy magyarul kezdenék írni, felébresztett. Kár! hogy az ő Római Históriaja, melyet Orczy Lászlónak dedikált, ki nem jött. Mert egy könyvet láttam belőle. «Ah, a' szabadság nem nekünk való!»” (KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, VII. Bp. 1898. 304. 1925. lev. Budán, 1811. febr. 7-én). A levél utolsó mondata azt is sejteti, hogy a mű sorsát is jól ismerte Virág Benedek.

Míg az autográf kézirat lappangásáról és könyvtárba kerüléséről gyakorlatilag semmit sem tudunk, a Bessenyei javításait tartalmazó másolat (RVD-M) sorsáról könyvtárba kerülésekor (1939) feljegyeztek néhány fontos adatot. Ezek szerint a másolat Gyürky Ábrahámné Orczy bárónő tulajdona volt. Gyürky ügyvédjének, Hartmann Sándornak ajándékozta, tőle örökölte Rabinovszky Dinorah, akitől a mű mai helyére került. (Az ismertetett adatok a másolat borítójának belső oldalára vannak feljegyezve.) Gyürky Ábrahámné a dedikálásban megszólított Orczy László ükunokája volt; Orczy László abaúji főispán pedig Orczy Lőrincnek, Bessenyei barátjának fia, aki a dedikálás tanúsága szerint Bessenyeihez hasonlóan részt vett az 1768-as olaszországi utazáson, és aki vele csaknem egyidős volt (1750–1807). Személyesen is ismerték tehát egymást, mégis a dedikálásban inkább az édesapjához fűződő érzelmeire („engem Excellentiádnak 'Attya ismért is, szeretett is”), és szellemi kapcsolatokra hivatkozik Bessenyei („e' Munkának el készítésére ösztönzött, 's okaiban sugarlott”).

Az MTA Kézirattárában Irod. 4-r. 359, K 663 jelzettel található egy másik egykorú másolat (167fol.), amely a kéziraton olvasható bejegyzés szerint Vitkovics Mihály tulajdona volt. Ez a másolat az RVD-M-ről készült, amit bizonyosan állíthatunk, mert egyrészt ugyanazokat a szövegeket ugyabban a sorrendben tartalmazza (Orczy Lászlóhoz címzett dedikálás, az olvasót megszólító bevezető, az RVD első két kötése, a *Be-*

széd az Országnek Tárgyáru, az RVD harmadik kötése), másrészt tiszteletben tartja Bessenyeinek az Orczy-féle másolatban tett javításait. A *Beszéd az Országnek Tárgyáru* ebbe a másolatba is folyamatosan be van számozva a második és a harmadik kötés közé (102v-110v). (A másoló kézi lapszámozása itt sem ad kiegészítő információt: az RVD első-második kötése 1-109; a BOT 1-17; az RVD harmadik kötése 1-112 oldalakon olvasható. Ez a másolat a mű utóélete szempontjából fontos és figyelembe vettük az RVD kritikai kiadásába kerülő szövegek kiválasztásánál is.

A kritikai kiadásban közölt kéziratok kiválasztásakor és sorrendjük megállapításakor a Bessenyei által hitelesített elrendezést tartottuk tiszteletben.

I. A mű élére az Orczy Lászlóhoz címzett dedikációt tettük, ahogyan az a két korabeli másolatban is szerepel, amelyek közül az egyiket Bessenyei látta is. A dedikáció három korabeli másolatából az Irodalmi Levelestárban található változatot tekintettük alapszövegnek, mivel autográf kézirat nem állt rendelkezésünkre, ugyanakkor ez a másolat áll az autográf kézirathoz legközelebb, mivel Bessenyei javításait is tartalmazza, amelyeket a két később készült másolat már figyelembe vett. Bessenyei változtatásait a jegyzetekben közöltük. A Levelestár másolatát készítő kéz az itt közreadott szövegekből csak ezt a levelet másolta, illetve szerepe lehetett még az autográf kézirat elrendezésében, pontosabban a *Beszéd az Országnek Tárgyáru* c. kézirat (a későbbiekben BOT) helyének megállapításában, ugyanis az autográf kéziratba a „Harmadik kötés” feliratot szinte bizonyosan ez a kéz írta Bessenyei sorai közé. A közbeszűrésre akkor kerülhetett sor, amikor a BOT kéziratával együtt a szennycímlapot is kiemelték a kéziratból, melyen ez a tagolásra vonatkozó bejegyzés eredetileg szerepelhetett.

II. Az „Olvasó!” kezdetű bevezetőnél, valamint ezt követően az RVD első és második kötésének közlésénél az autográf kéziratot használtuk alapszöveggként, és az RVD-M-ben Bessenyei által tett javításokat a szöveghez kapcsolódó jegyzetekben közöltük.

III. Nem volt könnyű döntení arról, hogy kritikai kiadásunknak ebben a kötetében közöljük-e a BOT szövegét, és ha igen, hova helyezzük el az RVD kéziratán belül. Jelen sorozat *Próza Munkák* c. kötetében ugyanis sor került a BOT közlésére (73-83), mégis indokoltnak találtuk,

hogy az író által hitelesített helyen, valamint az RVD első három kötéséhez hasonlóan a másolatban Bessenyei által tett javításokkal is kiegészítve ez a szöveg is az RVD-kiadás részét képezze. Ez a mű, amely az autográf kézirat tanúsága szerint eredetileg a *Beszéd a Munkának Tárgyául* címmel készült, mindenképpen szoros kapcsolatban van az RVD-vel, Bessenyei eredetileg feltehetően római történelméhez szánta bevezetőnek. A BOT 1803-as keletkezése a kutatások szerint azzal valószínűsíthető, hogy Bessenyei hírt vette annak, hogy Pesten egy katonai akadémiát akarnak felállítani (GÁLOS, 314 – 315; KÓKAY György, *Bessenyei második akadémiai tárgyú röpirata*. MKsz, 1982. 127 – 134.) Ha részben a terv által kiváltott válasznak tekintjük is a művet, akkor is látni kell, hogy Bessenyei értekezésében teljesen az RVD gondolatkörében marad, annak következtetéseit konkrétizálja a magyarországi viszonyokra (mint ahogy a fordítást kísérő kommentárjaiban is teszi), a két szöveg témakörében, következtetéseiben is szervesen összekapcsolódik. Ennek bizonyítására az értelmezésekben található jelentős eltérések miatt szeretnénk egy kicsit részletesebben kitérni.

Az RVD és a BOT kapcsolatának mélységét akkor ismerjük fel és érthetjük meg igazán, ha az utóbbi művet abba a szövegkörnyezetbe helyezzük, ahol az feltehetően megszületett. Az RVD második kötetét sajátosan szerkeszti a magyar fordító. Míg az első kötet (Róma alapításától a királyok uralkodásának végéig tartó időszakot) francia forrását követve tagolja, a következő kötésben Millot művének kronológiai szempontok szerint tagolt két és fél fejezetet kitevő szövegét egybekapcsolja. „A Birák uralkodása” címmel indított második kötet „A Tíz bíróság” c. fejezet zárja. Bessenyei magyarításaira is érdemes itt felfigyelni, amely ezt az összetartozást hangsúlyozza: a „birák uralkodásánál” Millot a „consuls” szót használja, amihez Bessenyei fordításában magyarázatot fűz („consul név alatt rendelnek két fő bírót”); a második magyar cím pedig a „decemvirs” rövid és tömör értelmező fordítása, amely a törvények összeírására létrehozott tíz fős testületet jelent. A nagy vonalakban Millot fordítására épülő szöveg a történetíró kronológiai felépítésű előadásmódját széttöri és egy filozófiai mű általánosító szintjére emeli az egyszerű történetet. Bessenyei második kötetének belső „szakaszainak” alcímeiben sem név, sem esemény nem szerepel, mivel ebben a kötésben nem az egyéniségek és az események a fontosak, hanem a tör-

vényalkotás folyamata, a törvények alkalmazásának lehetőségei és funkcionálásuk a társadalomban. A kötés ezzel a mondattal indul: „Mivel/egy Orzágnak Népe törvényes és meg szokot uralkodásnak módgya ellen ok nélkül soha támadásra nem megyen...”, és a törvény marad végig a főmotívum; itt található Brutus tragikus példája, aki a törvénynek ellenszegülő saját fiait ítéli halálra, jelképezve a természet és a társadalom törvényének szembekerülését.

Most nézzük kicsit közelebből a BOT előtt közvetlenül található rövid fejezetet (RVD, I/118v-127v). A fejezetet megelőző utolsó bekezdés a Bessenyei konklúziójának tekinthető értékítéletet vetíti előre: a helyes törvény hozása és a törvény bölcs alkalmazása egyaránt fontos, mindkettő okos emberek közreműködését kívánja. Általánosítását világtörténeti kitekintéssel húzza alá, a lengyel vétőjog abszurdítására utalva. Hangulatilag egyik kedvelt metaforájával is előkészíti annak a történelmi helyzetnek az előadását, amely épp abszurd voltával a törvényekről írt általános filozófiai elmélkedésének kiindulópontja lesz.

„A Tíz bíróság” történetének részleteit Bessenyei Millot könyvéből veszi, de ebben a törvényekről írt fejezetben feltűnően sok a kommentár a fordításhoz viszonyítva. Analógiái is rendkívül közvetlenek ebben a részben, céljuk a filozófiai általánosítás és a gyakorlati alkalmazás lehetőségének megmutatása: [Millot-ból fordítja:] „Lelkéből ítelt, és a peres dolognak igaz meg határozását, egész Romának tsudájára, öröme helyesen találta.” [Hozzáfűzi:] „Hid el hát Olvasó, hogy ha annyi törvényt ir is emberi Nemzeted mint e Világnak tengere, még is mindég felette marad a lélek, és józan okosság! Mitsoda bíró az, ki mikor törvényes ítéletet kel hozni, lelkérül, okosságáru el felejtkezik, és tsak formákhoz ragaszkodik? Mai világunk, el tölt törvényekkel, Igen! de Isten telenségekkel is.” (I. 119v) Ezután Ciceróval vitatkozva a rómaiak törvényeit és alkalmazásukat értelmezi, feltárva azt, hogyan élnek vissza a hatalom gyakorlói a törvényekkel, végül ígéretet tesz arra is, hogy Ferenc császár uralkodásáig meg fogja vizsgálni ezt a kérdést. Bessenyei a visszaélésekből következő tragédiákkal zárja kötését, amelynek végére láthatóan odaszúfolta még az idetartozó fontosabb történeti eseményeket, forrását követve.

Az RVD röviden bemutatott részéhez hasonlóan az utána következő BOT kezdését, láthatjuk, hogy Bessenyei ugyanazt a témafonalat veszi

fel, amit elhagyott, analógiáját ezúttal saját nemzetének törvényhozásában keresve, mintha csak azért szakította volna meg a művet, mert a világtörténeti analógiáktól eltérve a nemzeti analógiát különállóan akarta előadni, a hangsúlyt is csak erre helyezve. A nézőpontváltást egyébként elméletileg is megfogalmazza. Az RVD-ben az író így vall: „A Világ a hazám; az Emberi Nemzet a Nemzettségem!” (I/2r); a BOT-ban: „Hijába veszed mord filozófiával, közönséges értelemmel, hideg vérrel, hogy az ember mind ember; hogy az egész Emberi Nem egy Nemzet, [...] Nemzeti valóságodhoz vagy Magyar magaddal forva ...” (9v). A római történetet folytató fontos mondanó az, hogy a törvény alkalmazása az ő korában, Magyarországon is, „Némely vármegyében” „két három emberre szorul”, ezért az ország dolgában, a Vármegye munkájában, de az egyéni ítékezésben is a tudás, a műveltség, a bölcsesség kötelesség lenne, hiszen az írott törvény csak a gyakorlattól kap életet: „Sok tisztékben, az olvasatlanság annyira meg rögzöt, hogy ezen tulajdonságot magokban változtatni bűnnek ismérnek. Elibe szabot törvény beli letzkején kívül tudományt másat ismérni nem kíván. De tudod é hogy az Ország törvényye egy nagy Vármegyének végezése tsak, melybül te, mint Deputatus dolgozol, és valami benne van, sem eszed sem tudományod, hanem közönséges meg határozás, mely szerint érdemedre nem tartozik, ha magad egyebet nem tudtz.” (BOT, 2r)

Gondolatmenetét az RVD-hez hasonlóan azzal folytatja (persze a római analógiát elhagyva), hogy a törvénynek a haza boldogítását kell szolgálnia. Ezután pedig mintha csak az RVD-ben tett ígéretének részleges beváltására vállalkozna: azt a gondolatát folytatja, hogy a keresztény világban előfordulnak éppoly abszurd törvények, mint Rómában. Még példája is aláhúzza a gondolati kapcsolatot az RVD idézett fejezetével: ott Cicerót lépten-nyomon azért bírálja, hogy az a korabeli törvények tökéletességét és felülmúlhatatlanságát próbálta bizonyítani, a BOT-ban háromszor is említi Cicero nevét, egyszer épp annak bizonyítására, hogy az elzárkózás, a kizárólagosság a törvényhozásban milyen veszedelmes lehet: „az első százakban” „a törvények sorába iratot” „hogy a püspököt az ördög meg verte, mert Ciceronak munkáit olvasta”. „A vólt hát baj, hogy minden más értelemtul el tiltatot a keresztényiség ki vévén a Sidó, görög Bibliát...” (BOT, 5r) Bessenyei ezután a másoktól tanuló franciák példáját idézi, majd kifejti az Akadémia je-

lentőségét a műveltség elterjesztésében, végül a fordítások fontosságát szoros kapcsolatban az anyanyelv művelésének alapvető szerepével. A magyar nyelvre tett tudós munkák fontosságáról beszélve ismét visszatér a *Rómának viselt dolgaihoz*, amelyet már úgy tekint, mint programjának gyakorlati megvalósítására tett lépést. Megismétli, hogy műve a „falusi Nemes Ember” (11v) okulására szól, sőt arra is utal, hogy a filozófiai jellegű munkákénál (Bacon, Locke, Wolff) a történeti témájúak fordítása sokkal alkalmasabb erre a célra. Így kapcsolódik egybe a nemzetnevelési program, a törvények helyes alkalmazásának szükségessége és a Róma történetét tárgyaló mű fordításának konkrét esete.

A BOT szövege programjellege miatt talán szebb elhelyezést kapott volna az RVD élére helyezve. Mint utaltunk rá, eredetileg Bessenyei feltehetően az RVD bevezetőjének is szánta ezt a rövid művet. Ugyanakkor több indok szólt amellett, hogy az RVD-M elrendezését megahagyjuk:

a) A létező két korabeli másolat megegyezése mutatja, hogy a BOT szövege a kéziratban eredetileg itt szerepelt. Valószínű, hogy a másolatok az autográf kézirat elrendezését követték. Erre utal az a tény, hogy a többi kötésektől eltérően, egyedül a harmadik kötetet nem előzi meg szennycímlap, illetve, hogy a „Harmadik kötés” felirat utólag, más kéz írásával beszurva került az egyébként kizárólag Bessenyei írását tartalmazó kéziratba. Az utólagos pontosításra akkor kerülhetett sor, amikor a BOT-t kiemelték eredeti helyéről. A kiemelésre magyarázatot adhat Némédi Lajos feltevése. Eszerint Kazinczy Ferenc 1804-es puszta-kovácsi látogatásakor megismerhette ezt a munkát, és amikor 1806-ban az Akadémia terve foglalkoztatta őt és íróársait, kölcsönkérte volna a *Beszéd szövegét*, „Bessenyeinek a Pakétját”, ahogy 1806. júl. 24-én kelt levelében írja. (NÉMEDI Lajos, *Bessenyei és Kazinczy*, ItK, 1962. 294.)

A BOT autográf kézírata ma különállón, Quart. Hung. 475. jelzettel, 13 fólión található az OSZK Kézirattárában. Az autográf kézirat papírja, a használt toll, az írás jellege teljesen megegyezik az RVD fent jelzett helyével. (A BOT első lapjának, valamint az RVD második kötésének utolsó, ill. harmadik kötése első lapjának erőteljes elpiszkolódása apró adalék lehet a kézirat rejtélyes sorsának megértéséhez.)

b) A BOT helyének megállapításában fontos adat, hogy a másolatot javító Bessenyei a szöveget maga is oda hitelesítette, azaz az elhelyezést

helybenhagyta, ennek bizonyítéka a Vitkovics-féle másolat elrendezésének egyezése az Orczy-féle másolatával.

c) A BOT különös elhelyezése feltehetően a cenzúra előli bujkálás fontos dokumentuma. 1803-ban, a BOT és az Orczy-hoz címzett dedikálás keletkezésének valószínűsíthető időpontjában Bessenyei már két visszautasító véleményt kapott a cenzúrától, de még nem hozták meg az 1804-es, személyét is megfigyelés alá helyező intézkedést, amely ekkor már műveinek kiadására vonatkozóan minden reménytől megfosztotta. A semlegesebb politikai töltésű római történet, amelyben a betiltott Millot-ra vonatkozóan Bessenyei mindennemű utalást gondosan törölt (tanult a Verseyhy-t ért zaklatásokból), megfelelően hangolhatta volna a cenzort ahhoz, hogy bölcselkedő kitérőként értékelje ezt a munkát, a mű egy fejezeteként és nem programbeszéd szerűen, ami mindenképpen csökkentette volna politikai életét. Bessenyei és korabeli másolói számára itt a kényszer rendezői elvként működött. A kockázat csökkentésétől a kiadás engedélyezését remélhette Bessenyei. Ezt tekintettük döntő oknak, amikor a kritikai kiadásokra vonatkozó szabályzat némileg ellentétes értelmű javaslatával szemben egy erősebb elvnek engedelmeskedtünk és az első két kötetet követően közöltük a BOT szövegét.

A veszély, a cenzúra hatalmának ereje az RVD utóéletét tragikusan meghatározza majd. Ezt a későbbiekben részletesen ismertetjük.

IV. A harmadik kötés kiadásához az előbbiekhez hasonlóan rendelkezésünkre állt az autográf kézirat és a javított másolat is.

V. A negyedikről a nyolcadik kötésig kizárólag Bessenyei kézírata a kiadás alapja, mivel erről a részről másolat nem készült.

VI. Az autográf kéziratba a hetedik kötetet követően Bessenyei „Jegyzés” című munkáját fűzték. Az utólagos, azaz nyomtatott számozás az RVD Quart. Hung. 56/2. 236 rectótól a 239 versőig ezt a szöveget a római történelemhez kapcsolta. Kókay György meggyőzően bizonyította, hogy ez az írás nem az RVD-hez, hanem *Az értelemnek kereséséhez* tartozott eredetileg, ugyanis Bessenyei kézi lapszámozása szerint a „Jegyzés” a 159–166. lapig terjed, követve *Az értelemnek keresése* 1-158. lapig terjedő lapszámozását (PM, 62).

A „Jegyzés” így a *Próza Munkák* c. kötetbe joggal került, Bessenyei szándékának megfelelően *Az értelemnek keresése* szomszédságába (PM, 560–564.). Csak egyet lehet érteni azzal a véleménnyel is, hogy az írás,

amelynek dátuma 1804. június 20., akkor készülhetett, amikor Besse-
neyi már tudomást szerzett Madarassi cenzor elmarasztaló véleményé-
ről, amelyet az június 5-én terjesztett a helytartótanács elé. Tudta már,
hogy a kiadás reménytelen, de a művei sorsát és személyét is érintő kö-
vetkezmények még nem lehettek ismeretesek előtte: „Hijában fáradok,
azt mongyák, mert az ok-visgálók, Censorok, ezen Munkákat nyomta-
tott betűkben, világ elibe terjedni, meg nem engedik”. Formai okok
alapján kétségkívül helyes volt *Az értelemnek keresése* szövegéhez kap-
csoltan megjelentetni a „Jegyzés”-t. A felsorolt okok miatt kötetünkbe
ezt a szöveget nem is vettük fel.

Talán azt is érdemes megemlíteni, hogy a „Jegyzés” végén található,
1804-es évszámot Besseneyi a közvetlenül utána következő oldalon sze-
replő évszám miatt is törölhette (1803), valamint, hogy a „Hetedik kö-
tés” végén is van egy kis zavar, ezt a kötést ugyanis Besseneyi utólag egy
szakasszal megtoldotta, és ennek a résznek a számozása sem folytonos.
Az sem kizárt, hogy a „Jegyzés” akár Besseneyi életében erre a helyre
került.

VII. A hetedik kötést követően az autográf kéziratban a nyolcadik
kötés zárja az RVD kiadását. Meg kell említenünk, hogy ehhez az utol-
só kötéshez Besseneyi új típusú papírt használt, sőt a lapok számozásá-
ban is más jelzési módot alkalmazott, mint a korábbiakban (12 ill. 16
oldalanként az ABC nagybetűivel jelölte az összefűzött papírkötege-
ket folyamatosan A-tól P-ig), az oldalankénti számozás ebben az utolsó
részben utólagos és ceruzával történt.

Az RVD befejezésének körülményeire és okaira vonatkozóan több
hipotézist megkockáztattak már, hiszen egy hosszú, éveken át készülő
mű lezárásaként az utolsó lap aljára szinte odaszúrva található „Csak ezt
írja” mondatkezdés szinte kihívást jelent a művet kézbe vevő, az idős
Besseneyi sorsa iránt érdeklődő kutató számára. Ezt a kérdést azonban
nyitva kell hagynunk, mivel új adat sem a befejezésről, sem a kéziratnak
Besseneyitől a Nemzeti Múzeumba kerüléséről nem került elő. Gálos
Rezső szerint Besseneyi kéziratának egy részét a Nemzeti Múzeum ak-
kori főkönyvtárosának, Miller Jakab Ferdinándnak, Besseneyi volt cen-
zorának és kedves ismerősének juttatta el. Sági Sándor református lel-
készt bízta meg, hogy halála után a kéziratok sorsáról végakaratainak
megfelelően intézkedjen (GÁLOS, 366). Az RVD autográf kéziratában

a belső borító jobb oldalának tetején alig olvasható feljegyzést találunk, amely arra utal, hogy ez a kézirat a fent említettek közé tartozhatott (Testamenos auctoris tibi legatum opus cessit Bibliotheca Regni Széchenyaniae /majd aláírás:/ Miller J). A bejegyzés arról tanuskodik, hogy a kézirat 1811 és 1820 között került a könyvtárba (Bessenyei ill. Miller halála közötti időszak). Toldy Ferenc 1855-ben megjelent művében a Nemzeti Könyvtárban szereplő Bessenyei-kéziratok között felsorolja a *Rómának viselt dolgait* is (*A magyar költészet kézikönyve* I. 362).

BESSENYEI RÓMAI TÖRTÉNETÉNEK ELŐZMÉNYEI

A *Rómának viselt dolgai* különleges helyet foglal el az életműben. A mű kétfajta szövegből áll, mivel fordítás és kommentár is, ami a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjét különlegesen nehéz feladat elé állítja. Nyilvánvaló, hogy fel kell vetnünk a forráskérdést, ami ebben az esetben – a mű sajátosságaiból következően – igen összetett. Egyrészt meg kell ismernünk a fordításra kiválasztott szöveggel kapcsolatos tudnivalókat, másrészt Bessenyei viszonyulását az eredeti szöveghez, egyéb előképeit, a magyar író sajátos történelemlátását. A forráskérdést, valamint a mű keletkezésével kapcsolatos ismereteket is összefüggésbe kell hozni ugyanakkor a magyar felvilágosodás hasonló szellemű törekvéseivel, Bessenyei forrásához kapcsolódó egyéb művekkel is, hiszen Bessenyei választását és forráshasználatát is tisztábban látjuk és jobban megértjük ezek ismeretében. Jobban megvilágítja az RVD keletkezését az is, ha feltárjuk előzményeit Bessenyei korábbi történeti jellegű műveiben, illetve rokon gondolatait – az aktuális erkölcsi-politikai-filozófiai kérdésekre a történelemben választ kereső – egyéb időskori bölcséleti műveiben.

* * *

Bessenyei RVD-jének forrásául Millot abbé *Éléments d'histoire générale* című, 1772–73-ban megjelent hatkötetes világtörténetének Róma történetével foglalkozó második és harmadik kötetét választotta. Az utolsó alkotói korszakába érkezett író választása meggondolt és indokai

alapján érthető. Bessenyei jól ismeri Millot egész világtörténetét, sőt ki is fejezi azt a szándékát, hogy az egész mű magyar változatát el szeretné készíteni: „Mivel e munka ily rövid summában, egész Maria Theresiáig, és Ferentz Tsászárig fog le jönni, lesz időd a keresztyén Európát is vizsgálni, és tetteit itélni.” – írja műve első részében (I/125r, Bessenyei jegyzete). Bessenyei azt is pontosan tudja, hogy az általa választott forrás a francia felvilágosodásnak azon történeti művei közé tartozik, amelyeknek célja nem a történeti tények aprólékos előadása, sokkal inkább a jelen megértéséhez, a jövő formálásához adnak segítséget. Olvasóihoz címzett bevezetőjében figyelmeztet is írása sajátos műfajára: „Azt kérded: Miért nem írja Romának eseteit egész ki terjedéssel? Ezt felelem: Minek? Rómának Bóltsei meg irták; ő utánnok ezer tudós... Olvasd ott. [...] Nem az a kérdés egyedül, hogy valaha, ez ekkor itt, az akkor ott, valójában megeset é, hanem hogy meg lévén iratva, rólla mit itéllyünk, és életünknek folyásában, előre nézve, mi hasznát vegyük.” Ez a típusú történetírás főleg a francia felvilágosodásra jellemző, filozofikus történetírásnak nevezhetjük, legismertebb és legjelesebb képviselője Voltaire. A műfaj európai és magyarországi elterjedésében is fontos szerepet játszott Millot abbé, aki történeti műveiben kerüli a merész következtetéseket, politikai és vallási vitákat. Millot nem eredeti gondolkodó, világtörténete tankönyvnek készült és részben kompiláció, ám műve, talán sajátos célja miatt is, áttekinthető rendszert ad és a kor tudományos színvonalán áll. A filozofikus történetírás elterjedésében Voltaire hatása a legkorábbi és a legerőteljesebb, Millot hatása későbbi és nem homályosítja el Voltaire-ét. A műfaj legérdekesebb magyar megvalósulása kétségtelenül Bessenyei RVD-je.

Hogyan jellemezhető a francia minta? Az új műfaj az emberiség történetét úgy akarja bemutatni a megnövekedett olvasóközönségnek, hogy az elé tárt tényanyaggal felvilágosítást szolgálja: a történelmi leckék gyakorlati példát adnak, bemutatják a felhasználható törvényszerűségeket, segítenek elkerülni a múltban elkövetett hibákat. A filozófus történetírók legfőbb céljukként az ember megismerését és boldoggá tételét jelölik meg, a történelmet az emberi tevékenység színterének tekintik, amelyben a gondviselésnek nincs szerepe. A történelmi események mozgatórugóit keresik, a történelmet mint folyamatot ábrázolják. A fejlődést ellentmondásosnak látják, figyelmeztetnek az elért eredmé-

nyek törékenységére, megmutatják a visszaesések lehetőségeit a múltban, az ember felelősségét a jövő alakításában. A történelmi változásokban megpróbálják a haladásra utaló mozzanatokot hangsúlyozni, fontos szerepet kap a kultúrtörténet, az erkölcsök, intézmények története. Az eseménytörténet háttérbe szorul, a tanulságokat hordozó, lényeges tényeket kívánják csak bemutatni, kerülnek a „felesleges” részleteket, a „kor szellemét” próbálják megragadni, gyakoriak az erkölcsi, pszichológiai, politikai kommentárok.

A felvilágosodásnak ez a sajátos műfaja Magyarországra legkorábban Voltaire hatásaként jutott el. Orczy Lőrinc, aki a Millot-mű lefordítására ösztönözte a fiatal Bessenyeit, 1764-ben verses levélben méltatta a voltaire-i történetírás újszerűségét. A történelmi mű lényegét felvilágosító szerepében látja, és hangsúlyozza jelentőségét a tudatlanság, a babona, a fanatizmus, az előítéletek bírálatában, azt, hogy az emberi boldogságot szolgálja. Erényének tartja a természetjogra alapozott erkölcs magasabbrendűségének bizonyítását, a vallások közötti hasonlóságok feltárását, az idegen kultúrák megismertetését, a kereskedelem, az ipar és az urbanizáció támogatásának szorgalmazását. A verses levelet Fekete János fordította franciára, a hozzá fűzött prózai jegyzetek között olvashatjuk a filozofikus történetírás alábbi tömör meghatározását:

„Egyedül Voltaire úr történetírásának műfaja megfelelő, amely előtte nem létezett. Mert valóban, mi értelme annak, hogy ismerjük a száraz történelmi adatokat, a világot boldogtalanná tevő hódítók nevetséges győzelmeit, a hazájuknak használni képtelen, vagy azt a barbár zsarnokság igájába döntő uralkodók születésének és halálának évszámait, akik azt képzelték, hogy az emberek csak azért születtek, hogy szeszélyeiknek játékszerül szolgáljanak, miközben az lenne a helyes, ha a vezérek és az uralkodók lennének az állam nyugalmanak, boldogságának és hasznosságának szükségszerű eszközei. A filozófusnak egy tárgyat kell kutatnia a történetírásban: az erkölcsök képét, mivel célja a jobbítás és a felvilágosítás, amelyet az emberi szellem és szív megismerésétől lehet várni.”

(*Lettre à Me de Voltaire ou Plainte d'un Hongrois*, Texte publié par Imre Vörös. Bp., 1987. 20. Az idézetet franciáról fordítottuk magyarra.)

A filozofikus világtörténetek magyarországi hatásának második hulláma már a hetvenes évek második felére esik, és elsősorban Bessenyei György munkásságához kapcsolható. Bessenyei ezekben az évtizedekben fogalmazta meg nagy jelentőségű programját, amelynek lényege nemzetünk felzárkóztatása Európához, a magyar nyelv fejlesztése és a művelődés kiterjesztése segítségével. Ebben a programban fontos szerepet kap az új típusú történetírás is, mivel „az új tanulás módja”, a korszerű műveltség feltételezi a hit- és a jogtudomány mellett a történelem tanulmányozását is. 1778-ban idézi forrásként azokat a filozofikus történeti munkákat, amelyeknek eszmei hatása időskori műveiben is legmélyebb, vagy amelyeket később fordításai alapjául választ: Vaissete világföldrajzát, Voltaire és Millot világtörténetét. (Ld. BIRÓ Ferenc, *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*, Bp. 1976. főleg: 312–337; BESSENYEI, *A magyarság. A magyar néző*. szerk. VAJTHÓ László, Bp. 1932. 54.)

Bessenyei *A magyar néző*ben már a francia filozofikus világtörténetekhez hasonló programot fogalmaz meg, és ugyanakkor az RVD-re emlékeztető alkotásmódot alkalmaz. A világtörténet kezdeteit úgy tekintti át, hogy a múltat saját jelene szempontjából értelmezi. Történeti vázlatában főleg a Voltaire világtörténetének bevezetőjéül szolgáló *Philosophie de l'Histoire*-t követi. Voltaire hatásának lehet tulajdonítani, hogy áttekintését a világ történetéről Perzsiával és Indiával kezdi, majd kitér Kínára, de röviden Afrikát és Amerikát is érinti, miközben gondolkodásának fókusza Európa marad (főleg Franciaország és persze saját hazája). Az RVD-vel teljesen megegyezően erkölcsi és valláserkölcsi elmélgedéseket fűz a keleti és európai népek történetének kezdeteihez, keresi a tolerancia példáit. Az emberi természet hasonlóságának és a kultúrák különbözőségének összekapcsolása, az évszámok elhagyása a történeti jellegű elmélgedésekből szintén visszatér majd az időskori történeti munka módszerében.

A bécsi évek alatt született művek közül az RVD-vel legtöbb rokonságot mutató történeti tárgyú Bessenyei-írás is Voltaire filozofikus világtörténetének hatása alatt jött létre. Ez a filozofikus történeti alkotás, amely két, egymással dialogizáló és egymást kiegészítő műből áll, mintha csak megelőlegezné az RVD fordításból és kommentárból adódó kettősségét. A Voltaire művének részletét nagy vonalaiban magyarázó *Egész Európa formája a XI-dik százban* „összehasonlító civilizáció-

történettel” párhuzamosan Bessenyei eredeti filozofikus történeti művet alkotott a magyar történelemnek ugyanezt a korszakát elemezve. A voltaire-i ihletést ennek az utóbbi műnek a címe hangsúlyozza jobban: *A magyar nemzetnek szokásairól, erkölceinek, uralkodásának módjairól, törvényeiről és nevezetesebb viselt dolgairól*. Bessenyei a magyar történelem egyik fontos szakaszát, az alkotmányossá szerveződő királyságok idejét elemzi a filozófus történetírók szerint is megbízhatónak tekinthető források alapján: a korabeli törvényeket értelmezve, amelyek – véleménye szerint – egy nép kultúrtörténetének tükröi. A XI. századi európai történelemből is elsősorban azokat a részeket ülteti át magyar nyelvre, amelyek célját szolgálják, azaz annak bizonyítását, hogy a magyarok erkölcei, intézményei, törvényei az európai népekével párhuzamosan alakultak. A világtörténeti párhuzam a múltban meggyőzővé teheti olvasói előtt a jelen számára a művelődés útját ajánló programot, így újra bekapcsolódhatunk az európai „vérkörbe”.

Voltaire gondolatmenetével azonban Bessenyei egy, a francia filozófustól idegen gondolatmenetet támaszt alá. A francia szerző világtörténetében a magyar történelem tragikumát nemességének hibáival hozza kapcsolatba. Ezzel szemben Bessenyei a múltban betöltött szerepe alapján, és potenciális lehetőségeivel, nyitottságával a magyar nemesség társadalmi jelentőségét akarja igazolni, jövőjének megtervezésén fáradozik.

Ezekben az években a francia filozofikus történetírás hatása Voltaire történeti munkáinak, gondolatainak tükröződését jelenti. A *Holm*-ban szinte folytatja a XI. században elhagyott magyar történelmet, a történeti műhöz hasonló felfogásban: eseménytörténet helyett kultúrtörténetet, királyok története helyett a nemzet történetét kísérelve meg felvázolni.

1772-től, mint már említettük, Millot neve is többször előfordul Bessenyei műveiben, munkásságát igen korán megismerhette. Bessenyei három hónapot töltött Olaszországban, Mária Amália hercegnő, Mária Terézia lányának kíséretében, akit 1768-ban a pármai herceghez adtak feleségül. Az RVD Orczy Lászlóhoz intézett ajánlólevelében Bessenyei említést is tesz erről az útról. Millot abbé ebben az időben, 1768-tól 1772-ig a pármai egyetem történelem tanszékének vezetője volt. Világtörténetét is egyetemi előadásaihoz készítette, hallgatói nemesifjak, ka-

tonák, papok, de előadásait látogatják a páрмаi uralkodó körének tagjai is. Millot állása ugyanakkor bizalmi feladatot jelentett Pármában, az uralkodó mindenható minisztere Du Tillot mellett, akit a felvilágosult abszolutizmus törekvéseivel jellemezhetünk. Millot személye és aktivitása igen ismert lehetett ebben az időben.

Az RVD forrása tehát minden bizonnyal ismert volt Bessenyei előtt már ebben a korai időszakban. Mégis érthető, ha ekkor Voltaire történetírásának hatása erőteljesebb: történetfilozófiája eredeti, világtörténete jóval korábban eljutott Magyarországra, mint Millot-é. Ugyanakkor fontos különbséget jelent a forráshoz való viszonyulásban az, hogy a Voltaire-művek nyomán keletkezett írások ihletője mindig a magyar aktualitás, tehát az elsődleges cél nem a Voltaire-szöveg magyarrá ültetése. Bessenyei XI. századi Európa-története még hűtlen fordításnak sem tekinthető, annyira kivonatos és oly nagymértékben tartalmazza az adaptáló saját gondolatait, hozzáfűzéseit.

BESSENYEI FORRÁSA: MILLOT VILÁGTÖRTÉNETE

Egy közérthető, nagyközönségnek szánt, magyar nyelvű, idegen nyelvből fordított világtörténet elkészítésének és megjelentetésének szükségessége, mint már említettük, Bessenyei programjában szerepelt először: 1778-ban, és forrásként Bessenyei Millot művét ajánlotta. Bessenyei javaslatát a magyar felvilágosodás legnagyobb szervezőgyéniségei próbálták meg célba juttatni. Batsányi János Verseggy Ferencet győzi meg 1787-ben, hogy fordítsa le a Bessenyei által ajánlott művet, és ő az, aki a munka fontosságára való hivatkozással („hazafiúi kötelesség”) a betegség miatt félbeszakadt fordítás folytatására is rábeszéli az író. (Ld. [VERSEGHY, Ferenc], *A világnak közönséges történetei* Bézecetője, I. köt. Pest-Buda, 1790. xxi-xxiv). A fordítás megjelenése előtt a Mindenest Gyűjteményben Pérteli József is felhívást intézett 1789-ben olvasóihoz Millot „régii és új históriájának lefordítására” (II. 188), ő is a hazafiúi érzésre hivatkozva. A magyar nyelvű világtörténet megteremtésének igénye általánosnak mondható tehát a felvilágosodás képviselőinél, ugyanakkor a Bessenyei történeti ismereteinek és történeti jellegű műveinek forrását kutató mai olvasó előtt joggal vetődik fel az a kérdés,

hogy miért éppen a ma már Franciaországban is csak néhány kutató által ismert Millot abbé munkája és miért nem Voltaire egyébként jól ismert világtörténete lett fontos forrásmű hazánkban.

Ki volt Millot abbé, akinek műve harminc éven át foglalkoztatta a magyar felvilágosodás íróit, amelyet Bessenyei is nagyra értékelt, idős korában pedig forrásának is választotta?

Claude-François Xavier Millot (1726–1785) a XVIII. századi francia értelmiségi jellegzetes útját járta végig. Viszonylag szerény anyagi körülményekkel rendelkező polgárcsaládban született, így a tanulmányai során kiváló ifjút a külső körülmények a jezsuiták rendjébe való belépésre készítették. Ez a választás azonban sem egyéniségének, sem érdeklődésének nem felelt meg. Montesquieu-t dicséző értekezései, külső kapcsolatai (Buffonnal, Turgot-val) mutatják szellemi elkülönülését. Egészségi állapotára hivatkozva ki is lép a rendből. Fontos azonban, hogy már ebben az időszakban görög, latin szónokok, történetírók munkáiból készít fordításokat, amelyeket ugyan életműve leggyengébb alkotásainak tartanak, de jó felkészülést jelentettek történeti műveihez.

Első ismert munkája egy prózai fordítás Pope *Essay on man* c. művéből, amely nem különösebben sikeres, de előszava már Millot korszerűnek tekinthető filozófiai műveltségéről tanuskodik. Érdemes felfigyelni arra, hogy Bessenyei, Millot-hoz hasonlóan, fiatalon fordította le az angol filozófus-költő művét magyarra, egyébként francia fordításból (bár nem Millot-ét használta forrásként).

Millot első történeti művei 1768–69-ben jelentek meg: Franciaország és Anglia története. A művek azonnal nagy sikert jelentettek, amit a többszöri francia nyelvű kiadás, valamint az angol és holland nyelvű fordítás is mutatnak. Ekkor kapta a meghívást a pármai egyetem történelem tanszékeire, amelyben érdeklődésének, ambíciójának megvalósítási lehetőségét látta. A Pármában töltött évek gyümölcse világtörténete, amelynek programjával már 1768-ban elkészült. Az 1772–73-ban megjelent művet a korabeli kritika lelkes dicsérettel fogadta, az író filozófus történetíróként méltatta. 1777-ben németül, 1778-ban angolul is kiadták, a fordítások és az eredeti munka (többszöri kiegészítéssel) sok kiadást értek meg. Érdekes megemlíteni, hogy a többi európai nyelvre lefordított kiadások csak a századforduló után jelentek meg, így nemcsak a töredékben maradt Verseghy-fordítás, de még Gvadányi Jó-

zsef 1796 – 1811 között megjelent adaptálása is igen korai recepciónak mondható.

Millot-nak 1773-ban el kell hagynia Pármát, ahol barátja, a francia miniszter kegyvesztett lett. Ezután főleg kézikönyveket ír, amelyek tulajdonképpen műveinek rövidített kiadásai. „Abrégé”-ket készít felkérésre a francia és angol történelemből, valamint a világtörténet római részéből. Kézikönyveit fél évszázadon át használják például a királyi katonai akadémián. A római történelem rövidített változatát a forradalom alatt (posztumusz műként), 1796-ban is kiadták, díszes kötésben, korabeli illusztrációkkal, amelyek a köztársasági erények dicséretét emelik ki.

Millot jelentőségéhez hozzájárul értékes kutatói munkája, amellyel részben a francia középkori irodalom és kultúra felfedezéséhez, részben XIV. és XV. Lajos korának hiteles feltárásához járult hozzá: a trubadúr-költészet értékeinek felkutatásában és kiadásában végzett tevékenységével, illetve levéltári kutatási eredményeinek közreadásával. Utolsó éveinek ezek a fontos gyümölcsei azonban már nem befolyásolták magyarországi fogadtatását.

Millot-t a korabeli Franciaországban ismerik, megbecsült, kompilátor elődeinél és tankönyvíró társainál szakmailag sokkal jelentősebb történetírónak tartják. Történetírói tevékenységét pozitívan értékeli a nőnevelésről értekező Laclous, D’Alembert, aki az Akadémia tagjává választásakor méltatja (1778), sőt Voltaire is elismeri bizonyos történetírói erényeit. Diderot a „történetírás klasszikusát” látja benne, aki „jól ír, bölcs és merész”, és a II. Katalin kérésére írt egyetemi reformtervezetében több művét is ajánlja a történelem-oktatáshoz (*Plan d’une Université pour la Russie, Oeuvres complètes de Diderot*, III. köt. Párizs, 1875. 494.). A XIX. században még értékeli Marie-Joseph Chénier, Stendhal, Michelet, de azután szerző és mű feledésbe merül, és csak az utóbbi évek historiográfiai kutatásai emelik ki a feledés homályából.

Bessenyei forrása tehát egy ismert (ha nem is a legnagyobbak közé tartozó) történetíró volt. A magyar író választását és a mű magyarországi hatását is megvilágítja a mű rövid bemutatása és annak felvázolása, hogy milyen a forrásmű kapcsolata a voltaire-i világtörténettel.

Millot világtörténetét elméleti résszel nyitja, amelyben célját, tárgyát és módszereit fejti ki. Felvilágosult, erkölcsös, gondolkodó polgárokat

akar formálni történetírásával, különböző társadalmi feladatokra, saját boldogságuk megvalósítására akarja őket felkészíteni. Voltaire-re emlékeztetően fogalmazza meg tárgyát: az embert akarja megismerni, tárgya határait a társadalmi hasznosság szabja meg, „a törvények és szokások hatása, a kormányzatok természete, a politika elvei és céljai, az államok nagyságának és bukásának okai [...] az erkölcsök, tanok változatai” érdeklők. Megfogalmazásában a magyar írók is könnyen felismerhetik a voltaire-i elveket, noha nevét nem idézi. Forrásaihoz igyekeznek kritikusán viszonyulni, a történelemből száműzni kívánja a mesét, a hazugságot, a csodás elemeket. A történelmet folyamatnak tekintette, a történelmi események okait az emberi tényezőkben kereste. Szekularizált világtörténelmet írt, elutasította a szentírást, mint történelmi forrást. Voltaire-hez hasonlóan deista, de tőle eltérően kerüli a vallási vitákat. Politikai eszméi is a felvilágosodás hívei közé sorolják. A toleranciát hirdeti, elítéli a zsarnokságot, államideálja a mérsékelt vagy vegyes monarchia, a paternalista királyság. Európa egyensúlyáról és békéjéről álmodik. Társadalmi fejlődélmélete a ciklikus teória és a folyamatos haladás elvének ötvözete. Az államforma és az erkölcsök összefüggésében hisz, a lassú társadalmi haladásban a reformok és a nevelés hatását tartja döntőnek. Politikai elvei Voltaire-re emlékeztetnek, de Millot kevésbé polémikus.

Millot Voltaire-től eltérően nagy súlyt fektet a régi történelemre, bár a modern kor történetét nála is részletesebben ismerteti. Sok forrást használ, legtöbbször Voltaire-t idézi, utána Montesquieu, Mably, Rollin következnek, Rollint azonban bírálja. Világtörténete sok haladó filozófiai, politikai, történetfilozófiai gondolatot továbbított: a felvilágosult szellemű magyar írók a műnek ezt a sajátosságát mindenképpen vonzónak találhatták.

Millot Voltaire több történelmi művét felhasználta a modern kor történelmének bemutatásához. Követi őt abban is, hogy a politika- és egyháztörténet mellett a művelődéstörténetet is fontosnak tartja, hogy a mediterrán civilizáció mellett Ázsia és Amerika népeinek is ad némi szerepet világtörténetében, bár sem a művelődéstörténet, sem az Európától távoli civilizációk nem válnak szerves részévé történetírásának. Millot korszakolása logikus, művének szerkezete áttekinthető. Nyelve egyszerű, műve viszonylag rövid, tehát fordításra sokkal alkalmasabb,

mint például a csak régi történelmet tizenkét kötetben előadó (egyéb-
ként szintén ismert) Rolliné. A francia felvilágosodás mérsékeltabb tár-
sadalmi eszméit hirdető világtörténet magyarországi sikerében feltét-
lenül szerepet játszott a fentiekén kívül a Mária Terézia koráról írott
rendkívül kedvező vélemény, a magyar nemesség kiváltságainak elisme-
rése, az, hogy Millot a nemességet a magyarsággal azonosította és he-
lyeselte a lázadásra felhatalmazó jogot, mint a „nép” és az uralkodó köl-
csönös függésének alaptörvényét. Voltaire világtörténete a magyar ne-
messég lázadásaiban Millot-val ellentétben pusztán az anarchia forrását
látta, a felkelések vezetőit elítélte. Ő az erős, egységes központosított
monarchiát tartotta a jövő államformájának. Voltaire a nemességet hi-
báztatta a magyar történelem tragikus sorsfordulói kapcsán: a Dózsa-
féle felkelésnek, Mohács tragédiájának okai között a nemességnek a
néppel és az uralkodóval szemben érvényesített túlzott szabadságjoga-
it tartja fontosnak. Míg Millot Lipót császár uralkodását a vallásüldözés,
koholt lázadások, birtokelkobzások jogtalanságai miatt bírálja, és ennek
következtében Rákóczi és Thököly felkelését jogosnak találja, (még ha
kilátástalansága miatt reménytelennek is), Voltaire a felkelésekben csak
az ország gazdaságának felemésztését említi fel. Voltaire a *Précis du
siècle de Louis XV* (XV. Lajos százada) c. művében sokkal több meg-
értéssel beszélt a magyarokról, mint világtörténetében, Millot át is vette
ebből a műből az 1741-es pozsonyi országgyűlés híres esküjének leírá-
sát. (A fentiekről bővebben ld. PENKE Olga, *Millot abbé munkássága
és világtörténetének magyarországi hatása*. ItK, 1984. 90 – 109.)

A FORRÁSHOZ VALÓ VISZONY

Bessenyei a Millot-fordítást 1778-tól kezdve szorgalmazta, és érdek-
lődése nemcsak a műből később lefordított római történelemre szorít-
kozott. Ebben az időben a világtörténeten gondolkodva azonban még
inkább Voltaire mint Millot nyomain haladt. Ekkor fordítja a *Hármas
vitézek* címmel Voltaire *Les Triumvirs* c. tragédiáját, amit azért fontos
megemlíteni, mert a történelmi korszak és a problémafelvetés módja és
megoldása is sok rokonságot mutat a *Rómának viselt dolgaival*.

Amikor pusztakovácsi birtokára visszavonulva újra a világtörténelem témájához fordult, bizonyíthatóan két könyv állt előtte: Vaissete történeti földrajza (*Géographie historique, ecclésiastique et civile ou description de toutes les parties du globe terrestre. 1755.*) és Millot világtörténete. Az időskori művek nagy része a több konkrét adatot és kuriózumot tartalmazó világföldrajzot veszi gyakrabban alapul, leszámítva természetesen az RVD-t. Millot műve azonban *A természet világában* többször, más művekben ritkábban szintén alkalmi forrást jelent. *A társaságnak eredete és országlása* c. műben például hűségesen lefordított, hosszabb szövegrészt is találunk, sőt itt Bessenyei forrására is pontosan hivatkozik: „Millot I. könyv” (PM, 111–112). Az idézett rész témája is fontos: a jó király tulajdonságait írja le egy perzsa uralkodó vallo-másaként; de az idézet származási helye sem közömbös, mert a római történelmet megelőző kötet a forrása, amelyben Millot a régi nemzetek történetét adja elő. (A lefordított szöveg helye: MILLOT, *Éléments d'histoire générale, Histoire ancienne, I. Leide, 1776. 110.*) Ha figyelembe vesszük, hogy az RVD fordításához alapul szolgáló szövegét Bessenyei a második és a harmadik kötetből vette, elmondhatjuk, hogy a Millot világtörténetének első nagy egységét jelentő ókori történelem mindhárom kötetéből származnak Bessenyei-fordítások.

Az előzmények ismeretében arra is könnyen lehet magyarázatot találni, hogy miért éppen a római történelem fordításával indítja Bessenyei történeti-politikai-filozófiai gondolatainak sorát. Millot jól ismert műve előtte állt és Verseghy Millot-fordítása épp a római történelem előadása előtt szakadt félbe. A Gvadányi által készített fordítás a római történelmet is tartalmazta, Bessenyei történelemfelfogásától, vállalási, politikai koncepciójától azonban alapvetően eltért. Verseghy művét, a cenzúra eljárását Bessenyei feltehetően ismerte. Fordítását éppen ott indította, ahol író társa elhagyta. Érthető ugyanakkor, hogy igyekezett minden forrására utaló nyomot gondosan eltüntetni. A Bessenyei-fordítás – úgy tűnik – a munka megkezdésétől a római történelmet tekintí egységnek (bár többször vall arról, hogy világtörténelmét a kortárs történelemig szándékozott folytatni): az RVD Róma alapításától a római birodalom széthullásáig mindenképpen önálló művet képez. Bessenyei minden „szakasz” előtt következetesen megismétli a mű elkezdésekor feljegyzett címet.

A kénytelen rejtőzködés miatt Bessenyei forrásának azonosítása nem volt egyszerű. Eckhardt Sándor ismerte fel 1919-ben, hogy Bessenyei római történelme Millot művének adaptációja (*Bessenyei és a francia gondolat*, EPHK, 198–203). Millot hatását meggyőzően bizonyította és értékelte is. Belohorszky Ferenc kétségbe vonta ennek a forrásnak a kizárólagosságát és megkísérelt bizonyos lefordított részeket Rollin római történelmével összefüggésbe hozni (*Bessenyei római története*, In *Irodalomtörténeti dolgozatok*. Császár Elemér 60. születésnapjára. Bp. 1934. 19–32). Állítása alapvetően téves, mivel Eckhardt Sándorral szemben, aki a valódi forrásszöveget veszi alapul (*Éléments d'histoire générale ancienne*), Belohorszky egy rövidített kiadást használ a szövegösszevetéshez (*Tableau de l'histoire romaine*, ouvrage posthume, abrégé de Millot, par lui-même, orné de 48 figures, Paris, 1796). Ez a forradalom alatt készült, tendenciózus kiadás, amely Millot világtörténetéből csak a római történelmet tartalmazza, olyan rövidítés, ahol főleg a köztársasági erények dicséretét olvashatjuk. Belohorszky ebben a rövidített kiadásban természetesen nem talált meg bizonyos szövegrészeket, amelyeket Rollin művében próbált meg felfedezni. Az általa bizonyítékként idézett részek mindegyike megtalálható azonban az eredeti Millot-műben. Millot abbé persze jól ismerte és nyilván használta is műve írása során Rollin római történetét, nevét egyébként többször említi is, főleg bírálva: legfőbb hibáját könyvének terjedelmességében látja, de elfogadhatatlannak tartja az író forrásaival szembeni kritikátlanságát is. Bessenyei *Beszéd az Országnek Tártyáru* c. művében direkt utalást is találunk, ahol a magyar író tagadja, hogy forrása Rollin lenne: „Nem irhatok oly széles ki terjedéssel mint Rollin és mások. Se könyvem, se időm se kedvem nints hozzá.” (11v) Bessenyeinél nem a Belohorszky által idézett, rövidített Millot-kiadás volt, ezt a kiadást 1796 után már nehezen is tudta volna a magyar író beszerezni, de az sem valószínű, hogy tetszését megnyerte volna. Bessenyei ugyanis nem szimpatizált a köztársasággal, a népuralom visszariasztotta, Millot és Voltaire koncepciójához hasonlóan ő is a jó királyok, uralkodók korszakait mutatja be igazi egyetértéssel. Ádámné Révész Gabriella tette teljessé a forrásfeltárást azáltal, hogy az RVD kiadása során tipográfiailag is elkülönítette egymástól a Millot-fordításokat és Bessenyei elmékedéseit.

Minden kétséget kizáróan Bessenyei egyetlen közvetlen szövegforrása a Millot-mű; a fordításhoz fűzött elmélkedésekben természetesen más hatásokat is felfedezhetünk, elsősorban Voltaire-ét és valamelyest Montesquieu-ét.

Millot világtörténetének magyarországi hatásában az RVD-t mondhatjuk a legérdekesebb recepciónak több szempontból is. Bessenyei, amikor a fordításba belekezdett, érett történeti-filozófiai koncepcióval rendelkezett, ez magyarázza azt is, hogy bár a három fordító közül ő követte legközelebről és ő adaptálta leghűségesebben a francia szöveget, a fordításokhoz fűzött értekezései miatt ez a mű valamennyi közül a legeredetibb. A filozófus történetírók leckéinek aktív és eredeti alkalmazásával találkozunk ebben az írásban. Bessenyei a kor igényeinek megfelelő, a tudományos eredményeket közvetítő, de a polémikusságot kerülő történetírást választott forrásszövegül, amely a korábbi olvasmányaiból, tapasztalataiból, elmélkedéseiből származó, parttalanul áradó gondolatait befogadta, azok folytonos mederbe terelésére szolgált.

Az objektivitást feltételező történeti munka személyességére találhatt Bessenyei francia elődeinél példát (ha nem is Millot-nál), hiszen a filozofikus világtörténetek írói is az előítéletek leküzdésében, a társadalom átalakításában, a történelmi-politikai gondolkodás formálásában akartak szerepet vállalni. Millot korábbi tolmácsolói követi ugyanakkor, amikor a sajátosan magyar kérdéseket világtörténeti perspektívában gondolja át és ezzel európai távlatú programok megfogalmazásához kíván segítséget nyújtani. Ebben a vonatkozásban ő jut el a legmesszebb. Művének egyik legérdekesebb vonása az, hogy francia mintáitól eltérően, akik főleg a művelt, vagy művelődni vágyó értelmiségieknek szánják történetírásukat, Bessenyei a józan gondolkodású, de meglehetősen műveletlen vidéki nemességben keresi hallgatóságát, elsősorban számukra akarja világossá tenni a felvetett történelmi kérdéseket, nekik akarja elmagyarázni az analógiákat, az ő szemüket akarja rányitni saját lehetőségeikre. Ez is alapvető különbséget jelent fiatalkori munkáihoz képest, amikor teljesen más műveltségű, érdeklődésű társak vették körül. A történelmi ismereteknél ezért is fontosabb itt a magyarázás, a meggyőzés. A történelmi párhuzamok felvázolása, a terminológiai, a fogalmak gondos magyarítása is emiatt nyer különös jelentőséget. A forrásszöveghez való viszonyulást is alakítja a szöveg

belső világában helyet kapó, minduntalan megszólított, fiktív „olvasó-barát”, az „együgyű” azaz egyszerű olvasó: „Ujra meg újra emlékeztetek, hogy nem tanult embereknek, hanem együgyű Olvasóknak, falusi Nemes társaimnak írok, kiknek az ily magyarázatra szükségük van.” (RVD, I/160v)

Az RVD és a forrásszöveg viszonyának kérdése kapcsán így mindig figyelembe kell venni Bessenyei munkájának alapvető sajátosságát: azt, hogy a mű folyamatosan fordítás és kommentár is. Választott olvasóközönsége, művének rendhagyó műfaja, a történelemtől kialakított egyéni koncepciója következtében, az RVD egyszerre mutat szoros belső rokonságot, de lényegi eltéréseket is a korábbi olvasmányai során megismert történetfilozófiai gondolatokkal és a nagyrészt ezeket is tükröző, fordítása alapjául szolgáló Millot-világtörténettel. Bessenyei forrásaival is, sőt önmagával is dialogizál.

A forrásnak tekinthető francia történetírásokban az írók felvilágosult, gondolkodó, következképpen erkölcsös állampolgárok nevelését tekintik céljának. Így Millot elméleti bevezetőjében a cicerói alapelvet – miszerint „a történelem a helyes életmód művészetére tanít” – értelmezi, tölti meg konkrét, pragmatikus tartalommal: kitűzött céljának az egyén boldogságát szolgáló, a különböző társadalmi helyzetekre, sőt eseményekre felkészítő, határozott leckét, rendszerre épülő, egyértelmű tanítást tartalmazó történetírás felel meg. Nagy optimizmussal úgy látja, hogy a filozófikus történetírás közönségének kiszélesedése lehetőséget ad a nemesség, sőt akár egy egész ország lakóinak „felvilágosítására”, és ezáltal boldogabbá tételére (MILLOT, I/1, v.).

Bessenyeinél ez a hangsúlyozott didaktikus célzat elhalványul: a magyar író nem kíván teóriákat felállítani, nem óhajtja rendszerbe foglalni gondolatait, hipotéziseket sem ígér („olvasóimat talánokkal kielégíteni nem kívánom”), beszélgetésre, együtt-gondolkodásra invitálja az ő eszméire, „szívének” és „eszének” ítéletére is kíváncsi olvasót: „... a Római nagyságnak okait; viselt dolgainak kezdetitül fogva e munkában széllyel el hintve mindenüt láthatod, tsak ved észre azokat, és egymás közt egyeztesd” (RVD, I/191v).

Beszélgetőtársát tehát intellektuális partnernek tekinti az író és nem tanítványnak; „rokon”-nak, mint többször írja is, akivel bensőséges tegeződő viszonyban áll, talán egy másik önmagát is megformálja benne,

azt a falusi nemest, aki a bécsi évek fantasztikusan gazdag szellemi élményei nélkül belőle is válhatott volna. Ennek a „rokon”-olvasónak a jelenléte minden történetírás-elméleti és történetfilozófiai gondolatot sajátos szempontból láttat. Saját írói dilemmájaként fogalmazza meg például a történetírás hasznának elvét, bár gondolatai nagy mesterének, Voltaire-nek történetírás-elméletére emlékeztetnek. Voltaire *Filozófiai szótárának* „Történetírás” c. cikkelyében találjuk ezt a gondolatot: „A történetírás [...] haszna főleg abban áll, hogy egy államférfi, egy állampolgár más országok erkölceit, törvényeit a magáéhoz hasonlíthatja [...] versengésre serkent [...] A múlt bűneinek, csapásainak szemünk elé tárása pedig lehetővé teszi azok megelőzését.” A magyar író visszavisszatér erre a kérdésre a fordításokhoz fűzött kommentárjaiban. Az RVD-ből számtalan helyről idézhetnénk a francia filozófus logikájára emlékeztető gondolatot, hiszen Bessenyei nem különálló részben fogalmazza meg a történetírás elméletére vonatkozó eszméit, mint a francia filozófus történetírók általában, hanem a történetek elmeséléséhez fűzve. A személyessége miatt különösen vonzó megfogalmazást választottuk: „Minek irsz historiát ha tsak mesélled? Ugy kel irni az eseteket, hogy olvasások által az Embernek, és Világának isméretiben böltsekdedhess is: hogy okosságunk sorsunkat, a régiek hibáinál fogva meg javit-hassa.” (RVD, I/9r és v)

A történelmet a filozófus történetírókhoz hasonlóan Bessenyei is az emberi cselekvés színtereként és eredményeként fogja fel. Történeti tárgyú művében, amelynek írásmódja azonban a filozófiai esszével rokonítható, francia forrásánál is sokkal jobban koncentrálna mondanivalóját az eseménytörténet helyett a népek életmódjának, gondolkodásának, erkölceinek történetére.

A fordítás során elhagyott szövegrészek mutatják Bessenyei kritikus viszonyulását a magáétól eltérő célt szolgáló francia forráshoz. Olvasójával tudatja is, hogy forrása a részleteket bőségesebben közli: „Haszon-talan idő töltés vólna az apró eseteket környül állásaival itt elő beszélle-ni. A mely eseten vélléd nem okoskodhatom, el hagyom; tsak azt szere-tem, a mi oktat.” (RVD, II/22v)

A két mű között alapvető eltérést jelent a történeti forrásokhoz való viszonyulás is: az egymástól eltérő vélemények bemutatása, megítélése. Millot ezen a téren is a filozófus-történetírók mérsékelt követője:

viszonylag kevés kitérőt tesz ilyen céllal, a véleményeket rövidítve idézi, és ha kommentárt fűz is hozzájuk, akkor röviden és nem túl polémikusan. Bessenyei ezen a téren elégedetlen a francia szerzővel, és eltér tőle. A különbséget néhol egyszerű szövegelhagyás jelzi. Így nem veszi át Millot-tól a kortárs írókra: Rollinre, Rousseau-ra, Voltaire-re való hivatkozások nagy részét, főleg akkor nem, ha Millot gondolatmenetét is velük támasztja alá; a számtalan hosszú Montesquieu-idézetből is csak egyet-kettőt ad elő, röviden, szabadon lefordítva. A Montesquieu-tól és Voltaire-től átvett gondolatokat azonban soha nem bírálja Bessenyei, olyankor sem, amikor a hivatkozást elhagyja, míg Rollint és Rousseau-t többször is, és kritikájában a nevüket is kiteszi. Előbbinek Millot-hoz hasonlóan terjedelmességét és kritikátlan forráshasználatát rója fel, utóbbit legtöbbször azért bírálja, hogy a rómaiak erkölceit az újkorénál magasabbrendűnek értékelte, hogy a haladást tagadta (véleményalkotása itt is részben Millot-t követi). A különböző modern szerzők közötti viták ismertetését teljesen céltalannak látja, sőt egyenesen hibának tartja ezeknek megemlítését is: „Meg engegy Olvasó! ezen hasonlítások közt azért tartózkodom, hogy a régi és mai erköltsök felet való vetélkedés Európai böltseinknél véghetetlen; [...] Ha Rousseaut olvasod, ezt mondod: el vagyunk romolva, ha azokat nézed, kik ellene irnak [...] azt látod hogy sokkal külömbek vagyunk, mint régen. Miért kellyen tanult embereknek, böltseknek, vagy egy vagy más pártra, egy átallyában hajlani?” Úgy véli, hogy Millot oktató célját sem szolgálja ezeknek a vitáknak a bemutatása: „Minek beszélsz az érés, tapasztalás nélkül lévő ifiu Embernek, ha nem mondod néki, hogy beszédedről mit itéllyen, és a meg jegyzet esetekről, hogy gondollyon?” (RVD, I/144v és 145v)

Millot antik szerzőkre való hivatkozásainak nagy részét is elhagyja, ha mégis idéz, akkor a szöveget megrövidítve és a szerző nevét csak ritkán kitéve. Cicerót idézi csak hosszasabban, de vele vitába is száll, és fontosnak tartja megjegyezni, hogy Európa újkori „bölcsei” messze felülmúlták.

A történeti forrásokhoz való viszonyulás szorosán összefügg a történeti tények igazságértékének megítélésével. Bessenyei ebben Voltaire-t és Millot-t követi: a múltat a jelen alapján értékeli. Ez egy fontos találkozási pont, jól megérthetjük itt a forrásszöveg és Bessenyei kapcsolatát. A források hitelességét kétségbe vonja, főleg a római történe-

lem kezdetét illetően („álmódott dolgok”), akárcsak Voltaire, aki rövid Róma-történetének nagy részét hipotetikusán adja elő. Bessenyei számára azonban a hitelesség kritériuma sajátos célja miatt nem fontos, lényegesnek azt tartja, hogy az előadott eseményekből úgy lehessen tanulságokat levonni, hogy azok a jelen és a jövő számára hasznosak legyenek: „Ha Krónikájok gondolomra lettek is irva, mi, használhattuk még is azokat, szintén ugy, mintha mindenben valósággal meg eset dolgok vólnának; ennél fogva, hogy őket fontollyuk, itéllyük; [...] Legyen együt, másut a Krónika hazugság, tsak rólla tett itélteted, okoskodásod legyen igasság, és az embereknek haszon.” Ezt a gondolatot egyébként Bessenyei (kicsit megtoldva az eredetit) Millot-tól veszi át (RVD, I/55v, MILLOT, I/2, 34.).

Bessenyei a történeti tények elfogadhatóságát egy kritériumtól teszi függővé: „hihetők” legyenek, bekövetkezésük a józan észnek ne mondjon ellent. Alba és Róma harca kapcsán például forrásai azt írják, hogy Alba városa egy óra alatt porig égett. Bessenyei ezt mesének tartja: „De ezen esetnek elibe teszem: hol volt, hol nem volt; utána: most is élnek, ha meg nem haltak”. Kételyét nem a forráskritikára, hanem az emberi természet változatlanságára alapozza, például akkor, amikor kétségbe vonja a Horatiusok és Curiatiusok párbajának megtörténtét (RVD, I/124). A tanuk, a dokumentumok szavahihetőségét a római történelem írása során gyakran megkérdőjelezi, a pártatlanság modern igényét hangsúlyozva: „Róma ellenségévé lett, és Róma írta meg Emlékezetit. Jaj a betsülletednek, ha halálos ellenségeidről kérdik, hogy erköltseid millyenek vóltak?” (RVD, I/50v)

Előfordul az is, főleg a csodás eseményekkel vagy az egyházi történetírók által előadott történetekkel kapcsolatban, hogy Millot semleges közlését, véleménynyilvánításként is felfogható hallgatását rezignált megjegyzéssel toldja meg: „Nekem az ilyenekről it a Magyar Egek alatt most, vagy semmit vagy igen keveset lehet okoskodni.” (RVD, II/365r)

Néhány alapvető történetfilozófiai kérdésben Bessenyei forrásához képest igen egyénien, markánsan fogalmazza meg véleményét. Ezek a gondolatok visszatérő motívumként szövik át a művet, és a fordítás sajátos formálásához is hozzájárulnak (a francia jelentéstől eltérő terminológia használata, szövegelhagyás, rövid betoldások, magyarázó fordítás),

de főleg a kommentárookban jelennek meg, és aktualizálják, általánosítják, vagy éppen egyénítik a római történet tanulságait.

Bessenyeinek fiatalkori programításaitól kezdve meggyőződése, hogy a jelen a múltnál fejlettebb, hogy a megállás lehetetlen és szükségszerűen hanyatlást eredményez. A rómaiak története módot ad arra, hogy a magyar író a XVIII. századi történetfilozófiának erről a központi kérdéséről véleményt alkosson. A változás szükségességét egyértelműen és kategorikusan fogalmazza meg: „Lehetetlen valakinek eléb meg nem bolondulni, ha bizonyítani akarja, hogy törvényes szokásainkban változást tenni kár volt. Valamely Nemzet dolgaiban soha semmit sem változtat, holt ostoba, és örökkös gyengeségre van átkozva.” Negatív példái után (a zsidó, az egyiptomi, a kínai nép) a rómaiak felemelkedésének okát éppen abban látja, hogy „örökké változtattak valahol a rosznál jobbat sejtettek [...] Akár mit hol láttak, követték, használták”. A jó uralkodónak pedig alapvető kötelességként jelöli meg a rossz erkölcs, vallás, káros törvény, szokás javítását (RVD, I/36r és v).

Művének egyik alap gondolata, hogy az emberiség haladását, boldogabbá válását az erkölcsök „szelédülése” eredményezte: „Akár mit mongyanak mai erköltseink manéros romlása ellen, de tsak ugyan hozzánk képpest az ilyen [a feleség és a gyermek meggyilkolását megengedő] törvényekkel élő emberek, fene vadak voltak.” (RVD, I/10v)

Az erkölcsök finomodását a tudás, a tudományok elterjesztésével kapcsolja össze. Rómát és saját korát összehasonlítva a tudatlanságot a vad-sággal, a műveltséget az emberséggel állítja párba: „... vad fenesség terem a tudatlanságban [...] a tudomány erköltseinket szelédíti, és ennél fogva, emberségbe öltözteti fel.” (RVD, II/324v) A könyvnyomtatásnak, az idegen nyelvek ismeretének különösen nagy jelentőséget tulajdonít ebben a folyamatban: „Miólta a let hogy az idegen nyelveknek közönséges tanulása szokásba jöjjön, és könyvek nyomtattassanak melynél fogva egy bölts, értelmét a Világnak egyik szélirül a másikig minden olvasóval közölheti, attul fogva szólhatunk a tudományokrul, mellyek már nem egynehány embernek kezén hanem az egész keresztyén Világ elmjében forognak, és el enyészésre többé soha nem jöhetnek...” (RVD, II/323r és v) A fenti gondolatsor a forrás kiegészítése, viszont érdekesen eltér forrásától a fejlődés gondolkörébe tartozó luxus jelenségének megítélésében. Millot (Montesquieu nyomán) a rómaiak hanyatlá-

sát az erkölcsök túlzott finomodásával köti össze, így a középutasságot választva a luxust és a barbárságot egyaránt veszedelmes oknak tartja. Bessenyei nem elégszik meg ezzel a véleménnyel, és Millot-t kiegészítve kijelenti, hogy a műveltség, a luxus még mindig kisebb veszélyt jelentenek, mint a durva, műveletlen népek szokásai, az emberek gyilkolása, a városok pusztítása: „Igaz, hogy a tudománynak, mesterségnek felemelkedése, pompát, vesztegetést [ez a luxus szó magyarítása, jelentés-tartalma kétségtelenül pejoratív] bujaságot húz maga után mely dolog a társaságnak egy részét jól lakásban ökre rendezővé, más részét sokszor éhel halóvá teszi. De ez ingyen sem oly részeg veszedelem, és természetet gyalázó veszetség.” (RVD, II/23v) Ha nem is pártolja a luxust, de elfogadja, mint a haladás velejáróját: „Már pedig, ha csak ugyan az Emberi természetnek bűn nélkül lenni lehetetlen, inkább legyünk pompások, mint egymás testét szaggató fene vadak, és magokon ragadozó farkasok.” (RVD, I/114r). A jövőt tekintve a művelődéssel járó esetleges erkölcsi romlás veszélyét még kevésbé látja reálisnak: „De nem is igaz hogy a tudományok erköltseinket vesztenék. Mihent az Emberi Nemzet ebben fel tanállya magát, hogy sok vagyona közt mértékletesen éllyen nagy evéssel, ivással egészségét; pompával jövedelmét ne vesztegesse, minden lehető világi boldogságát utól éri.” (RVD, II/24v) Kora királyainak stabil uralkodását, de Európa, sőt a többi földrész békéjét is egyedül a tudományok elterjedése esetében látja biztosíthatónak: „De csak igyekezzen az Emberi Nemzet minden ki gondolható tehetségével itt Európában hol természete leg nyughatatlanab, a tudományokat nevelni fogadom! másfél száz esztendő után egész Seculum is el mulik hogy testét háboruval vérezni nem fogja, Mentül tanultab valaki, az erőszakos vér ontást annál inkább utállja, de oda nem megyen hogy hazája védelmében bátor katona ne tudna lenni.” (RVD, I/237r és v) A római birodalom hatalmi sikereit a körülöttük élő népek tanulatlanságával magyarázza, és az az aktuális kérdés foglalkoztatja, hogy megismétlődhet-e hasonló helyzet a történelemben. Forrásától eltérően nyíltan és hosszasan medítál e kérdés fölött, láthatóan az aktualitás a példa fölé nő, ezt a lefordított szöveg és a kommentár aránya is mutatják. Megnyugtató, bár mérsékelt optimista eredményre jut: „... a körülötte élő Nemzetek együgyűk voltak abban, hogy egymással közönséges kötést nem tsiáltak, és egytzerre nem költek ki ellene. E' mai tudománnya, és rendi

Európának, mely szerint egy hatalom a többin túl ne mehessen; vagy ha menne mind a többi erő ki kiáltot ellensége legyen, oly szembe tűnő az országlás állapottyában, mellyet az emberi társaságnak, és Nemzetek meg osztásának kezdetiben mindjárt, minden külön magára Uralkodó hatalomnak, látni, tudni kellett volna. Mindazon által az emberi értelem; tapasztalásai közt is igen nehezen mehet előre.” (RVD, I/142r)

Bessenyei római történetének másik fontos kérdése, ahol mondani-
valóját az egyénítés és az aktualizálás jellemzik elsősorban: a helyes uralkodás módjának meghatározása, az ideális államforma keresése, a király és az ország életében részt vevő egyéb politikai erők szerepének átgondolása, a nemesség és a parasztság viszonyáról való elmélkedés.

Bessenyei politikai gondolkodásában hazafiság és európaiság egybe-
esnek; az író filozófiájának ezt a sajátosságát azzal magyarázza, hogy Európa népeinek szoros kölcsönös függése igényli a nemzeti keretből való kilépést; ami nem mentesíti ugyanakkor az egyént hazafiui kötelességeitől. Róma példája elsősorban a magyar viszonyok elemzéséhez ad számára kiindulópontot, de előfordulnak európai párhuzamok is analógiái között.

Az erős királyság jelenti Bessenyei ideálját. Ebben forrásával megegyezik, mint ahogy abban is, hogy a zsarnokságot elítéli, a királyság isteni eredetét elveti és csak a népet gyámolító, alattvalói boldoggá tételén fáradozó király uralkodását ítéli törvényesnek. A jó törvények biztosítják a békét és az egyensúlyt, amely az uralkodónak és nemzetének egyaránt érdeke. A törvény, a tolerancia és a szabadság kulcsfogalmakat jelentenek mind a francia forrás, mind a kommentárok szövegeiben. A hadi sikereket kereső, de népe boldogságát kockáztató királyt, a nagy hódítót (általában Millot-val egyezően) elítéli: „fejedelmi bolondoknak” nevezi őket, és bírálatában Voltaire-re emlékeztetően érvel: „Emberi Nemzeteket vérezik”, „nem tekintik ha van é ok, igasság a vér ontásra hanem csak azért kívánnak bennünket fel áldozni hogy ő róllok beszéllyenek.” Az antik példa: Pürrhosz esete XII. Károly, svéd királyra emlékezteti, ami voltaire-i hatásról árulkodik. A hódító királyokról mondott ítélete egyértelmű: „Köz katonáknak való vitézek voltak, de királyoknak semmit sem értek. Mindkettőt felrugja viszontagsága, 's ki neveti, meg hagyván bolond neveket a Világnak örök emlékezetiben; oly sunda hir, melyre egy okos sem vágy soha, mig eszét el nem vesz-

ti.” (RVD, I/197r) Néhol mégis föllelhető nála a „nagy ember kultusza”, ismét a közvetlenül használt forrástól eltérően, inkább Voltaire eszmei hatásaként: „Többet mutat a fényes bűn, mint az idéetlen módra tsendes és gyáva erkölts.” (RVD, I/110r)

Érdeemes felfigyelni arra a tényre, hogy Bessenyei a római történelem aktualizálása során eltér forrásaitól, sőt bírálja azokat Anglia megítélésé kapcsán. Anglia Bessenyei számára kifejezetten negatív példát jelent több ok miatt is. Az ország belső életében elsősorban a királyi hatalom korlátozását és a túlzott társadalmi ellentéteket bírálja, a nép szörnyű nyomorát. A szabadság elvének megcsúfolásaként értékeli a gyarmatosítást és a rabszolgatartást, és ahogy az antik korban a rabszolgatartó Róma elrettentő példáját állítja elénk, a modern történelemben Anglia lesz célpontja: „A ki hirelt böltssességü, emberségü Anglus Nemzet, Indiákon az embereket most is mint barmokat pénzen, ugy agygya veszi, és mint jármos ökreit dolgoztattya. Ez a Nemzet is többet vakít kevélységével, mint érdemével világosíthat.” (RVD, I/43r és v) A királygyilkosság példáját is határozottan elítéli. A gazdasági életben előtérbe kerülő kereskedelem fontosságát sem tudja elfogadni, francia mintájától eltérően. Angliát Karthagóval állítja párhuzamba, és a kereskedőszellemmel kizárólag negatív erkölcsi tulajdonságokat asszociál: „kalmár nemzetnek”, csalónak, hivalkodónak, kevélynek, embertelennek mutatja be a két „kereskedő” népet. Karthagó és Róma harcát is Millot-tól eltérően interpretálja: Bessenyei a rómaiak erkölcsi fölényét tartja döntőnek, Millot szerint a kereskedelemre specializálódott nép bukott el szükség-szerűen a hadviselésre képzett, a harci ambíciókat jutalmazó, az egyéni sikerre építő, de fegyelemhez szoktatott katonanéppel szemben. A föld értékét mindenek fölött tiszteletben tartó nemes szóval meg Bessenyeiben, aki a fiziokratákhoz hasonlóan gyakorta viszolyog a kereskedéssel szerzett haszontól? De toleranciája és embersége is lázad a gyarmatosító nagyhatalom ellen, mert a rabszolgaságot minden korban „lelket rémítő igazságtalanságnak” tartja, mivel az „a szabad természet által formált embert” erőszakkal megfosztja ember mivoltától.

A királyságot ideális államformaként elfogadó Bessenyei fontosnak tartja kommentárjaiban megjegyezni, hogy a hatalom alapja mindig a nép: „... az Uralkodó hatalmat a Nép szüli, és fundamentom oszlopa annak hívségében, kezeiben helyeztetik. Tsak a monthattya hogy a ki-

rályi, vagy felső hatalom, nem országtul származik, a ki eléb meg bolondul. Az uralkodó hatalom, mindég a Nemzeté, azzal együt, kinek kezére bizatik.” (RVD, I/126v)

Bessenyei azt is kommentárjaiban fogalmazza meg, hogy mit jelent számára a nemzet fogalma. A nemzetet a néppel azonosítja, ebben a forrást követve, de kiegészíti azzal a pontosítással, hogy a nemzet és a nemesség nem azonosítható.

A római történelem alkalmat ad Bessenyeinek arra, hogy a monarchián kívül a demokráciáról és a „nemesi uralkodás” módjáról is véleményt mondjon. Róma történetét a néphatalom bírálataként olvassa. A parasztságot műveletlensége miatt alkalmatlannak tartja a vezetésre, mivel nem képes felmérni a politikai helyzetet, nem tud józanul dönteni. Ez az oka, hogy „Nintsen is soha igassága az alsó községnek a királyi, és Nemesi Uralkodás ellen kiáltozni, oly végbül, hogy magát kívánnyá helyére állatni.” (RVD, I/188v)

A nemesi uralkodást már kevésbé ítéli el: „hibás is, de dicsőséges is”, míg a paraszti „mindég gyalázatos és nevettséges is”. De a nemesi uralkodással szemben is fenntartásai vannak: kihasználja céljai érdekében a többiket. Egy helyen olyan keményen fogalmaz Bessenyei, Millot szövegét átalakítva-kommentálva, hogy ítéletét a nemességről akár Voltaire is írhatta volna. Millot szövege: „L'aristocratie est le plus dur des gouvernements”, amelyet Bessenyei így ad vissza: „A Király nélkül lévő tsupa nemesi uralkodás, vagy Aristocratia, leg emberteleneb, és erőszakosab uralkodás módja a Világon.” (RVD, I/81v)

Sajátos belső ellentmondás figyelhető meg az RVD szövegében a nemesség és a nemzet többi tagja viszonyának tekintetében. Bessenyei a született adottságokat több helyen abszolutizálja, például Cato kapcsán: „Meg lehet jegyezni – írja – hogy a durva <paraszt> vérü, születésü ember, ha egész világ tudományára szert teszen is, soha érdemmel, emberiséggel magát a nemes születésü férfiuig fel nem emelheti <kinek tsak embersége szolgál érdemül a tsupa józan okossággal együtt>. A születés hibáját soha a tudomány helyre nem hozza.” (RVD, II/11v) (A törölt szövegek az ellentétet még jobban erősítették!) Másutt a paraszti származásúak érdemeinek megbecsülését hiányolja (a lefordított szöveg kommentárjaiban): „... mintha kisebb volna a haza bóldogsága, ha, nem Nagy Urtul, vagy gazdagtul származik győzedelme; mintha, a jól

tévként természet ajándékait, foganszásúnknak idején osztogatván, ara, különösen figyelmezne, hogy érdemet, tsak Ur vérbe helyeztessen; mint-ha, nem paraszt érdem emelt volna minden Urat méltóságra...” (RVD, I/128r) A látszólagos ellentmondás feloldható, ha megfigyeljük, hogy az első kijelentés az egyes emberekre vonatkozik, míg a második történeti, diakronikus összefüggést takar. Bessenyei szerint a nemesség bölcsője a parasztság, és ez a gondolat az RVD-ben is fellelhető: „Minden ember paraszt érdemből nemesedik. Elébb kel érdemének lenni, osztán jön a jutalom. Így, minden érdem paraszt vérben, az az, az emberi Nemzet véreben foganszik, és tenyészik. Minden Ur, abból lett, miért vesse hát meg eredetét.” (RVD, I/121r)

A nemesség (a vezető társadalmi réteg) és a nép (a hatalom forrása és letéteményese) emberi, társadalmi és politikai kapcsolata Bessenyeit folytonosan a lehetséges párhuzamok átgondolására készíti. A legtöbb kommentár összefüggésben van ezzel a számára aktuális kérdéssel, de a terminológiák változatos magyarítása is tükrözi Bessenyei vívódását ezzel a láthatóan alapvetőnek érzett problémával. Legérdekesebbnek a 'plébeien' – 'patricien' francia terminológiák magyarítását találtuk ilyen szempontból. A 'plébeien' és a 'peuple' francia terminológiák nagyrészt szinonimaként fordulnak elő Millot-nál, utóbbi ritkábban. Bessenyei a 'plebeus' latin ill. a 'nép' általános terminológiát viszonylag ritkán használja, emellett gyakran magyarázó, illetve analógiás jellegű fordításokat ad: 'Köz Nép', 'község', 'köz lakos', 'all község', 'alsó sokaság', 'parasztság', 'paraszti nemes sokaság', 'szabad parasztság', 'all Nemesség', 'köz Nemes', 'armalista szegény Nemes', 'paraszt nemes'. Magyaráz eredetükre utalva: 'a kézzel dolgozó sokaság parasztá változik'; társadalmi szerepüket hangsúlyozva: 'Tsupa parasztnak a községet se mondhatod, mert uralkodot és királyi módra ítelt.' A 'patricien' szó megfelelőjeként a 'patriciusok' terminológia mellett 'nemes', 'Nemesi kar', 'fő Nemesség', 'atyák', 'fő emberek', 'urak', 'mágnás' magyarázások fordulnak elő. A politikai terminológiák árnyalt és változatos fordításának magyarítását értelmezni, okait elemezni itt nem célunk, csak a forrásmű és a fordítás közötti kapcsolat érdekes alakulására szeretnénk volna a figyelmet ráirányítani egy alapvetően eltérő sajátosság kapcsán.

Bessenyei történetfilozófiájának fontos kérdése a vallás társadalmi szerepének megítélése, amelyben nagyon közel áll forrásához. Ez a kér-

dés kevesebb helyet kap, mint az uralkodással összefüggő gondolatok. Lényege mindenféle babona, hiedelem bírálata, a fanatizmus gyűlölete. Millot-nál sokkal nagyobb hévvel, Voltaire-re emlékeztető megrögzöttséggel üldözi ezt az ellenséget, részben Voltaire érveivel bírálva a tolerancia hiányával jellemzett zsidó vallást, amelyre a fanatizmus elleni heves támadásait összpontosítja. Támadja persze általában is azoknak a vallási vezetőknek az eljárásait, akik helyzetüket és tekintélyüket a népek vakítására és félrevezetésére használják. A vallás társadalmi szerepét az erkölcsök nemesítésében látná fontosnak. Gondolataiban politika és erkölcs, vallás és törvények kapcsolatrendszer képeznek, akárcsak francia mintáinál; de Bessenyeinél egyéni koncepcióvá fűződnek össze, saját korának, szűkebb hazájának, valamint élményeinek, tapasztalatainak megfelelően.

RÓMA TÖRTÉNETE A BESSENYEI ÁLTAL ISMERT FRANCIA TÖRTÉNETÍRÁSOKBAN

A francia felvilágosodás íróinak, filozófusainak legáltalánosabban használt politikai referenciaképe az antikvitás, pontosabban a római birodalom. Bessenyei témaválasztását, a Róma-történet keletkezését is jobban megérthetjük, ha ezt a XVIII. századra jellemző sajátosságot megvizsgáljuk néhány filozófus történetírónál, akiknek hatása az RVD-ben is alaposan gyanítható. Elsősorban Voltaire-ről van szó, akit Bessenyei fiatal kora óta igen jól ismert, mint erről maga is vallott *A Holmi* lapjain: „figyelmetességgel kétszer, háromszor is által meg által olvastam” (*A Holmi*. Sajtó alá rend. BÍRÓ Ferenc, Bp. 1983. 349.).

A jezsuita oktatás olvasmányanyagaként a művelt emberek tudatának mélyén ott élnek a római történelem fő alakjai, főbb eseményei, és a hozzájuk kapcsolódó erkölcsi tanulság, a követendő példák, erkölcsi értékek: önzetlenség, bátorság, kitartás, önfeláldozás, hazaszeretet.

Az athéni demokráciát kevésbé értékeli és félreértelmezi ugyanakkor. A spártai modell hasonló torzítást szenved és a katonaállammal való rokoníthatóság miatt nem örvend közkedveltségnek (Voltaire például a porosz államot hasonlítja hozzá). A filozófus történetírók bírálják a régi történelemre vonatkozó ismeretek mesés voltát, a békére áhítozó

XVIII. század a követhető példák adására sem tartja alkalmasnak ezt a korszakot.

A római történelemben ugyanakkor Voltaire például a tolerancia megtestesülését látja. A világtörténetét bevezető *Philosophie de l'Histoire*-ban még a rómaiakról írt fejezete címében is feltünteti ezt a fontos értéket, amely Voltaire filozófiájának is egyik kulcsfogalma. A francia író a tolerancia szót politikai-gondolati és ezen belül vallási szabadság értelemben használja az említett részben.

Voltaire feltétel nélküli csodálata elsősorban nem a köztársaságra, hanem a jó császárok uralkodására vonatkozik (Marcus Aurélius, Augustus, stb.), akiknek korszakát a tolerancia, liberalizmus, kulturáltság, jó államigazgatás, a béke ideális képeként jellemzi. Velük szemben csak bírálattal illeti Constantinus császár uralkodását, akiben zsarnokot lát, gyilkost, a fanatikus üldözés megtestesítőjét. Voltaire szerint Róma dekadenciáját is jórészt ő okozta, azáltal, hogy a polgári értékeket vallásinak rendelte alá, így rombolta le a kereszténység a császárság alapjait.

Árnyalja a francia filozófus-történetírók Róma-értékelését, így Voltaire-ét is egy korabeli történelmi vitához való viszonyulás, a királypárti álláspont, ha nem is kapcsolható közvetlenül hozzá. A germanista-romanista vita „romanista” érvelésére gondolunk, mely szerint a francia királyok a római császárokhoz vezethetik vissza hatalmuk eredetét. A jelen értékelése itt mindenképpen formálja a múlt bemutatását: nem véletlen, hogy a XIV. Lajos századát is nagyra értékelő Voltaire Róma hódításait szinte helyesli, a tolerancia alkalmazásának példáját látva benne. Meg kell végül említeni, hogy Róma története nemcsak pozitív példát jelent, a dekadencia nyugtalanító veszélyére is figyelmezteti a filozófusokat. (A fenti témához ld. Roland MORTIER, *L'Imaginaire historique du XVIIIe siècle: l'exemple de Voltaire*, In *Le Coeur et la Raison*, Oxford – Párizs, 1990. 135 – 145)

A Bessenyei forrásaként szolgáló Millot-mű a voltaire-i koncepció elemeit is tartalmazza, de meg kell említeni még egy, a felvilágosodás minden Rómáról írt történetírását formáló filozofikus történetírást: Montesquieu Róma-történetét. Egyik első magyar nyelvű folyóiratunk, a Mindenés Gyűjtemény is ismertette 1791-ben ezt a művet *A rómaiakról, vagy az ő felemelkedéseknél 's megaláztatásokról okairól* címmel (a recenziót egyébként franciából fordították). Az ismertetés írója azt

tartja fontosnak megjegyezni a történeti műről, hogy benne Montesquieu az eseménytörténetet redukálta és főleg azt elemezte, hogy miért volt a római birodalom felemelkedése és szétesése szükségszerű. Dicsőségét okos bel- és külpolitikájának köszönhette, azaz a „szabadságnak Systemájá”-nak, és annak, hogy a leigázott népekre nem kényszerítette saját törvényeit. Ázsia meghódítása azonban az erkölcsök ellágyulását eredményezte, a haza érdekeit elhanyagoló, belülről megosztott rómaiakat a „vad” északi népek könnyen le tudták győzni (1791. V. köt. 206–231).

Talán Bessenyei római történetének forrásai között tételezi Virág Benedek a fenti művet, amikor Bessenyei fordításáról értesülve, 1803-ban így ír Kazinczynak: „Nagyon örültem, hallván, hogy Bessenyei a’ Római Historiát magyarázza. Nem kétlem, olvasta: *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* – à Amsterdam, 1765. – Engem ennek a’ tisztelt Hazafinak Könyvei ébresztettek fel. A’ haza Istene áldgya meg!” (KAZINCZY, *Levelezése*, Bp. 1892. III. 55. 593. levél) Bessenyei azonban inkább Voltaire-hez vonzódik, már fiatal korában is Voltaire-re támaszkodva bírálja az egyébként általa is nagyrabecsült Montesquieu-t (*A Holmi*, 340), akinek Róma-története inkább csak Millot-n keresztül hatott a magyar író munkájára.

A római történelem párhuzamok átgondolására adott lehetőséget a hatalom és az értelmiségiek, a tudósok, filozófusok, írók viszonyának kérdésében is. Seneca, Néró, Marcus Antonius példája a felvilágosodás filozófusainak saját társadalmi helyzetük értékeléséhez adott keretet. Igazolást találhattak politikai szereplésükhöz is a távoli korszak történelmében. Nem érdektelen megemlíteni Voltaire, Diderot, Millot politikai illúzióvesztésének és Bessenyei bihari visszavonulásának rokoníthatóságát.

Végül néhány vonással jellemezzük Millot, illetve Bessenyei római történelmének az előzőekhez kapcsolható sajátosságait. Az ex-jezsuita történetíró érthető módon nagyobb helyet biztosít e kor történelmének, mint nagy elődje. A római történelem a hatkötetes világtörténelemben két teljes kötetet foglal el. A hanyatló Rómában a luxust, a hivatalok megvásárolhatóságát, a korrupciót, a hazaszeretet hiányát ostromozza (Montesquieu-re emlékeztetve), azt, hogy az érdek vette át a törvény szerepét. A vezetők magukat a törvény fölé helyezték, ez pedig a

szabadság végét jelentette. A közerkölcsök szerepét Montesquieu-höz, Rousseau-hoz hasonlóan meghatározónak tartja. A római birodalom bukását összefüggésbe hozza a kereszténység elterjedésével, a barbárok vándorlásaival.

Bessenyei RVD-jében Voltaire koncepciója Millot gondolataival ötvöződik, de párhuzamosságokat figyelhetünk meg a francia felvilágosodás többi történetírójának antik történelem-interpretációjával is. Érdekes, hogy Athén példáját Bessenyei is elveti mint lehetséges politikai modellt (kommentárként írt szövegben): „Athenas, böltselkedik, és mindég eszetlenül tselekszik; Roma tudomány nélkül, böltsen tselekszik, és okossággal uralkodik.” (RVD, I/54v) Feltűnő ugyanakkor, hogy Bessenyei francia forrásainál mennyivel jobban hangsúlyozza Róma barbárságát. Kommentárjaiban alig győzi bizonygatni, hogy az emberiség mennyivel boldogabb lett azóta. Ugyanakkor Róma történelmi modellt jelent a magyar író számára is. Értelmezését saját tömör megfogalmazásával jellemezhetjük a legjobban: „Romának esete *Világ tüköre* melyben az Emberi Nemzet nézheti magát.” (BOT, 11r) Az RVD első oldalain részletesen meg is indokolja Bessenyei, hogy az adatok bizonytalansága ellenére a római történelem az ember megismerésében és a történelem megértésében alapvető referencia-képet jelent: „Mind ezen mesés esetek, és álmot dolgok tsak ara valók hogy az Emberi emlékezet magát valaminek meg vethesse, és el indulhasson egy oly Országnak, Nemzetnek ismételten, vizsgálásában, hol a Világi minden féle törvény, és uralkodás módjának tükörei fel találtnak, mellyekben az Ember magát, ügyét, természetit, fel emelkedését, esetit, bűnét, érdemét, igasságát, gonosságát meg illetődéssel, álmélkodással, néhol örömmel, 's azon kívül irtódzással nézheti. E Népnak esetei soha sem fognak szünni az Emberi Nemzetet izrül izre oktatni, mivel a Földnek színén sehol ily Nemzeti, Királyi és Tsászári Theátrum nem vólt együt”. (I/4v–5r)

MILLOT VILÁGTÖRTÉNETÉNEK HATÁSA MAGYARORSZÁGON

Millot világtörténetének az előzőekben elemzett sajátosságai valószínűleg szerepet játszottak magyarországi sikerében. Mégis meg kell említeni, hogy a mű magyar fordítói Voltaire világtörténetének hatása alatt

maradnak a fordítás során is, koncepcióját, véleményét idézik. A magyar felvilágosodás két jelentős írója: Verseyhy Ferenc és Gvadányi József készítenek Bessenyeit megelőzően fordítást a Millot-műből. Verseyhy fordítása 1790–91-ben jelenik meg két kötetben, a régi nemzetek történetét tartalmazza (*A világnak közönséges történetei*). A folytatás a cenzúra közbelépése miatt félbeszakad, vallási és politikai eszméi, valamint az első kötethez csatolt Voltaire világtörténetéből adaptált *Értekezések* miatt a művet elkobzására, a fordítót három hónapi fogságra ítélik. Gvadányi *A világnak közönséges históriája* c. művének is egyik megnevezett forrása Millot világtörténete. A mű 1796 és 1811 között jelent meg kilenc kötetben (az utolsó három kötet fordítói: Kis János és Sikos István nem is használtak más forrást).

A francia világtörténet magyarországi hatásában egy német nyelvű fordításnak, W. E. Christiani dán történettudós 1777-ben megjelent munkájának is volt némi szerepe. Mindkét fordító ismerte és forgatta a német változatot, forrásként azonban csak a francia eredetit használták: Verseyhy néhány helyen utal a kettő közötti különbségre, Gvadányi helyteleníti Christiani „hütlenségeit” (aki evangélikus vallásának megfelelően némileg átalakította művet).

A forrás felhasználása szempontjából fontos utalni arra, hogy a mű első fordítója, Verseyhy bevallja, hogy Voltaire világtörténete hatásosabb fegyver lenne a felvilágosításban, nyílt terjesztését azonban a cenzúra tiltása miatt lehetetlennek tartja. Verseyhy világtörténetét Millot-hoz hasonló céllal írja: művét „oktató könyvnek” szánja, részben ezért is választja az antik történelmet rendszerezve előadó „tankönyvet” kiindulópontnak. Millot-hoz hasonlóan a régi nemzetek szerepét alapvetőnek látja a történelem megértéséhez: ők a kultúra „talpfái”, míg a görögök a „pallérozás épületei”, a rómaiak ezt „szépítették”, végül a mai európai nemzetek a tőlük kapott „örökséget tökéletesítették”. Verseyhy szép és értő fordítása csak a régi nemzetek és a görögök történetét foglalja magába, (vagyis, mint már említettük, épp ott szakad félbe, ahol Bessenyei majd elkezd). A módszertani jellegű bevezető részekben azonban megismerhetjük véleményét Millot egész művéről. A magyar író méltányolja, hogy Millot a modern történelem tárgyalásánál az események közötti kapcsolatokat feltárja, és hogy korfelosztása szerencsés. Dicséri a források helyes használatáért, azért is, hogy csak a hasznos ismerete-

ket mondja el, de mindenről beszél, ami fontos. Előadásmódját is jónak tartja, mivel nem ismeretekre tanít, hanem gondolkodásra.

A régi nemzetek történetének leírása során azonban nem elégti ki Millot szövege. Fordításához lábjegyzeteket fűzve kiegészíti, megerősíti, vagy korrigálja a francia forrást. De ennek a kornak a leírása, ahol a vallások kialakulásáról, a Szentírás és a történelem kapcsolatáról, a vallás társadalmi szerepéről véleményt mondhatott, nemcsak apró megjegyzések tételére serkentette. Millot szövegét megtoldotta a *Philosophie de l'Histoire*-t formájában és eszméiben követő tíz értekezéssel. Ezzel a résszel vonta igazán magára a cenzúra dühét. A vallások kialakulását, a kínai kultúra régiségének bizonyítását Voltaire-től veszi, a papság világi hatalmát, a fanatizmust és következményeit a nagy francia filozófust követve ostorozza. Ebben a részben a hivatásukat rosszul betöltő papok bírálata Verseyhy visszatérő motívuma: tudásukkal a népet boldoggá tehetnék volna, „De fájdalom, önnön hasznukat emennél sokkal jobban kedvellették” (I.234, 245. Főleg az V. Értekezés: „A' Religiónak eredetéről, és előmeneteleiről”). A tíz értekezésből hatot a vallással kapcsolatos kérdéseknek szentelt. Az egész fordításban, az *Értekezésekben*, a módszertani bevezetőben valláskritikája erőteljesebb, mint társadalombírálata.

Fordításában egyébként Verseyhy elég hűséges, kiegészítései közül leggyakoribbak a művelődéstörténetre vonatkozóak. A francia példa nyomán Verseyhy megkísérelti átgondolni a világtörténet módszertani kérdéseit, meghatározni műfaját, célját, tárgyát. A pártatlanság igényét, a segéd tudományok felhasználásának fontosságát hangsúlyozza. A politikátörténetet elképzelhetetlennek tartja vallás- és főleg „az Emberi Elme Történettye” nélkül (figyelemre méltó a filozófus történetírók terminológiájának pontos magyarázata). A Millot-nál, illetve Voltaire-nél előforduló forrásokat részletesen értékeli (itt Christianit követi). Elméleti érdeklődését az első kötetben több mint hetven oldalas bevezető és száz oldalas értekezés bizonyítja, a második kötetben pedig egyebek között az, hogy művelődéstörténeti kiegészítő jellegű munkákat is ajánl.

A Millot világtörténetét Voltaire történeti koncepciójával ötvöző Verseyhy-fordítástól alapvetően különbözik Gvadányié. A történelmet ugyan mindketten a leghasznosabb tudománynak mondják, de míg Verseyhy Millot-hoz hasonlóan az ember és a társadalom megismerésének

és megjavításának eszközét keresi benne, Gvadányi szerint a történelem a teremtés okainak megértésére, az Úristen megismerésére ad módot. Ez a teocentrikus koncepció meghatározza az egész művet; Millot elgondolásán, szövegén minden esetben ennek jegyében változtat.

Gvadányi bevezetőjében történetírását kompilációként jellemzi, és írása közben valóban mindig a koncepciójának éppen megfelelő idegen forrásból merít, azt saját elgondolása szerint változtatva. Műve fő vonalát azért a Millot-szöveg adja.

A történetírást Millot-hoz némileg hasonlóan a morális nevelésben tartja leginkább döntőnek, míg azonban Millot a jó erkölcsök társadalmi hasznát, Gvadányi az általuk elérhető örök boldogságot tartja szem előtt.

A történetírás tárgyának felfogásában forrását közelebbről követi: a történelemből számúzni akarja a mesét, a mítoszt, csak a valóságot tartja bemutatásra érdemesnek, a nagy változást hozó népek, országok története, a nagy egyéniségek sorsa érdekli igazán (jellemző, hogy Voltaire-től a XII. Károly történetéről írt művet fordítja le). A kultúrtörténeti kérdéseket Millot-nál is részletesebben tárgyalja, főleg az irodalom (pl. a római költészet) és a hadtudományok fejlődését.

Gvadányi a világtörténet felépítésében, a korszakolásban, a fejezetek sorrendjében is Millot-t követi. Azonban, mivel tőle eltérően a Szentírást is történeti forrásként értékeli, világtörténetét a vízözöntől kezdi, a zsidó nép történetével folytatja, vitatja a kínai történelem régiségét, az egyiptomiakét is későbbinek ítéli a zsidókénál. A régi népek történeténél így műve logikátlanná, zavarossá válik, mivel részben Millot-t, részben a Bibliát követi (még a szöveg és a kronológiai tábla között is ellentmondás van, utóbbinál elfelejtette a kezdetekre vonatkozó átalakításokat elvégezni).

A római történelmet Millot-t követve írja le. A birodalom bukásának okait keresve azonban merőben eltérő eredményre jut: a rómaiak nem ismerték Istent, tehát szükségszerűen el kellett bukniuk.

Vallásos történelemszemlélete politikai eszméit is meghatározza. A királyságot isteni eredetűnek tartja, a papok szerepét az államban alapvetőnek, a királyok felszentelését isteni parancsnak. Társadalmi fejlődélmélete a kereszténység megjelenéséhez alapvető változást kapcsol: míg a régi népek történetére a ciklikus fejlődést tartja érvényesnek, a

szent törvények ismeretében elkerülhetőnek látja a visszaeséseket. (Millot ezt a változást a felvilágosodás elterjesztéséhez kapcsolta.) A despotizmust elítéli, mert a polgárok életét és vagyoni biztonságát veszélyezteti, sérti a természet törvényét, sőt, a szent törvényeket is. A keresztény Európában azonban véleménye szerint csak „jó” monarchiák létezhetnek. Az eseménytörténet előadásánál Gvadányi nagyrészt Millot-t követi, de a francia szerző kommentárjait, a Voltaire-, Mably- és Montesquieu-idézeteket elhagyja (vagy bírálva közli).

A modern korok vallással összefüggő történelmi kérdéseiben legtöbbször óvatosan a cenzúra által elfogadott szerzők mögé húzódik, de nyíltan is kikel a „Materialisták, Naturálisták, Deisták, Atheisták” ellen, bírálja a vallástalanságot, sőt a tudományba vetett túlzott hitet, a „rossz” könyvek íróit (egy kalap alá véve Voltaire-t, Rousseau-t, Horust). A cenzúrával még így is meggyúlt a baja, a VI. kötetet három év után, egy új cenzor engedélyezte.

A Gvadányi halála miatt félbeszakadt fordítást folytató Kis János és Sikos István szinte csak a művelődéstörténet hangsúlyozásában és a politikai viták kerülésében követik elődjüket. Evangélikus meggyőződésük miatt a Christiani-féle fordítás közelebb áll nézeteikhez, bár a kényesebb vallási kérdéseket nála jobban kerülik. Feltűnő, hogy a magyar történelemtől írt részeket kihagyják, vagy Millot bírálatának életompítják. Így például Mária Terézia uralkodásáról szólva csak a királynő emberi és uralkodói erényeiről írtakat fordítják le, de kimarad az a (Christiani-féle német fordításban egyébként Millot-tól változatlanul átvett) szövegrész, miszerint a nemességnek jogában áll fellázadni nemesi privilégiumaik megsértése esetén (Millot hétszer használja itt a *privilegium* szót): „Eleintén minden tsendességben látszott lenni, és mivel senki nem szólt, Mária Trézsia, egy jámbor, okos, nyílt szívű Hercegeasszony, a' ki mind azon tulajdonságokkal felruházva vala, mellyek szeretetet és tiszteletet parantsolnak, az attyától örökségben reá hagyott birtokba beléült. A 'Magyaroknak az ősi szokás szerint letette a hitet. Ez, és hogy magát és csöcsömös első szülöttyét a Magyarok hív karjai közé ajánlotta, imádásra méltóvá tette őtet azon nemzetnél, melly az ő nagyatyái ellen szabadságának féltése miatt gyakran felkelt.”

1817-ben, hat évvel Bessenyei halála után a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat első évfolyamában Vitkovics Mihály közléseként „Hazafiúi Elmélkedés” címmel jelenteti meg az első szöveget a kötetünkben közltek közül (Tud. Gyűjt. XII. 3–14). A közlés gondosan elhallgatja az író nevét, de még a közölt írás, a BOT címét is, illetve új címet adva neki, sajátosan értelmezi. A szövegkiadás nem az autográf kéziratból, hanem a másolatból származik, amelyből, mint láttuk, Vitkovics Mihálynak saját példánya volt. Két jelentősebb törlést hajtottak végre a közléshez. Az egyik a keresztény egyház toleranciájának hiányát bírálja, illetve azt, hogy a Bibliát a tudományok fölé helyezve, utóbbinak fejlődését akadályozták. Ebben a részben van ugyan egy Rómára utaló fontos gondolat is, a törlés oka azonban itt nem ennek elhagyása lehetett, inkább az, hogy a cenzúra figyelmét fel ne ébressze a nyíltan megfogalmazott bírálat. Ezt a szándékot egy apróbb törlés is mutatja, ahol az ironikusan emlegetett bibliai személyek neve helyett „más Fők”-re változtatott a közlő. A másik törlés már Bessenyeinek az RVD tartalmával, megírásának céljával, illetve módszerével kapcsolatos gondolatait tartalmazta. Ezek az utalások a „Hazafiúi Elmélkedés”-re változtatott cím alatt megjelent közlésben, külön magyarázat nélkül nehezen érthetőek lettek volna, ugyanakkor lehetőséget adtak volna a cenzúra számára a szerző azonosítására, amit a közlő láthatóan el akart kerülni.

1823-ban ugyanebben a folyóiratban, ugyanebből a műből ismét jelentős szövegrészeket olvashatunk (Tud. Gyűjt. I. 3–10.). Ebben a kiadásban, amely Mihálkovich József közléseként jelent meg, a BOT szövegét egy, az előbbivel rokon, mégis kissé más cél szolgálatába állítja a közlő, részben egy új cím adásával, részben a szöveg átrendezése segítségével. A „Töredéke Bessenyei György Értekezésének: a' Magyar Nyelv kimíveléséről” címmel a közlő nem pusztán felfedi az író nevét, de a kor olvasói számára jól ismert, korábbi Bessenyei-röpiratokhoz is hozzákapcsolja ezt a munkát, amelyeket a nagy tekintélynek örvendő író a magyar nyelv ügyéért fáradozva adott ki. Nem hiszem, hogy elfogadható lenne az a feltételezés, hogy a folyóirat szerkesztőgárdájának megváltozása miatt elfeledkeztek volna az előző közlésről (PM, 33), a részbeni ismétlés inkább tudatosnak látszik. A kihagyások ebben a pub-

likációban jóval jelentősebbek, mint Vitkovicséban. Miháلكovics szövege azonban tartalmaz olyan apró szövegrészeket, amelyek azt bizonyítják, hogy nem egyszerűen átrendezte és megrövidítette Vitkovics közlését, hanem a közlést ő is a másolt kéziratból készítette. Miháلكovics is a másolatot használta, csak míg Vitkovics inkább az Akadémia gondolatát, a haladás feltételeit emelte ki, Miháلكovics a nyelv művelés kérdését helyezte szeme elé, a szöveget több helyen átfogalmazva, átszerkesztve; sajátosan úgy alakította Bessenyei írását, hogy az e területen úttörőnek tekintett írótól idézett gondolatokkal az általa fontosnak ítélt célt minél direktebben szolgálja.

A BOT teljes szövegét, a Quart. Hung. 475. jelzésű autográf kéziratból Belohorszky Ferenc adta ki 1934-ben (ItK, 291–298.). A közlés zárójelben Bessenyei törléseit, javításait is tartalmazza.

A Tudományos Gyűjteményben az RVD-ből is megjelent egy szövegrész (1820. I. köt. III. füzet, 32–44). A részlet a mű eredeti címét kapta: „Rómának viselt Dolgai”, de a közlés sem a szerző, sem a közlő személyére vonatkozóan nem tartalmazott információt. A szöveget kommentár sem kísérte. A római történelem kezdetétől az első nagy egység végéig: Romulus haláláig, Numa uralomra kerüléséig (a kéziratban: 3r–13r) folyamatos a szövegkiadás, a művet nyitó „Olvasó!” megszólítással kezdődő ajánlás a cikkben nem szerepel. A kiadás alapja nem az autográf kézirat, hanem a javított másolat.

Az „Olvasó!” kezdetű bevezetőt 1933-ban Belohorszky Ferenc tette közzé (ItK, 1933. 145–146), közlésének forrása az autográf kézirat.

Ugyancsak Belohorszky közölte Bessenyei Györgynek Orczy Lászlóhoz címzett ajánlólevelét, a legkorábbi, noha nem autográf szöveg alapján, az OSZK Kézirattárának Irodalmi Levelestárából (ItK, 1933. 151–152). Belohorszky a dedikálás és a megjelentetés szándéka közötti kapcsolatra is utalt a szöveget kísérő tanulmányban.

Az RVD kézirata a töredékek közlése ellenére Bessenyei egyik legmostohább sorsú írása. Elkészülte után több mint másfél évszázaddal jelent meg először nyomtatásban. Sajtó alá rendezéséhez az 1930-as években fogtak hozzá az Irodalmi Ritkaságok sorozatot irányító Vajthó László biztatására debreceni diákok, ám a kiadás még ekkor is meghíúsult. Végül a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnázium diákjainak közreműködésével, Ádámné Révész Gabriella gondos szerkesztői munká-

ja eredményeképpen, kitűnő jegyzetapparátussal 1966-ban jelent meg a Tankönyvkiadónál az RVD első kötete, amely Dr. Hollós István és Neményi Kázmér bevezetője után az RVD autográf kéziratának első kötetéből az „Olvasó!” kezdetű bevezetőt, az első négy kötetet, valamint a második kötetből az ötödik kötetet közli (Bp. 330 p.). A második kötet csak hat év múlva: 1972-ben jelent meg, Nyíregyházán, Bessenyei szülőföldjének támogatásával (296 p.). Ez a kötet is Ádámné Révész Gabriella szerkesztésében és jegyzeteivel, valamint Bessenyei eszmevilága utolsó alkotói korszakát értékelő utószavával látott napvilágot, és az autográf kézirat második kötetének hatodik, hetedik és nyolcadik kötését, valamint a „Jegyzés” című, jelenleg az autográf kéziratba kötött írást tartalmazza.

A közölt szöveg általában szó szerinti, megadja a kézirat fóliószáma-
it is, de nem követi Bessenyei helyesírását, központosítását. A szerkesztő a jegyzetek tanúsága szerint „bántóan éles voltuk és egyébként jelentéktelenségük miatt”, saját bevallása szerint szándékosan, mintegy 50 sort elhagyott a kéziratból, érthetetlen cenzúrázást hajtvá végre az oly sokáig kéziratban fekvő Bessenyei-szövegen. A hiányzó szövegrészek egyébként nagyrészt a zsidó népre vonatkoznak, közülük az egyik leghosszabb törlés méltán kapott helyet Szörényi László „Bevezetés a delfinológiába” c. gyűjteményében, amely az *Ars Mutilandi Hungarica* főcímet viseli (2000, 1989. máj. 2.sz. 57–58). Ádámné sajnálatos csonkításait a kiadás egyetlen hibájaként említhetjük. A nem kritikai szándékkal készült szöveg, amely kettős célt kívánt szolgálni (olvasmányos legyen és a kutatói munkát is segítse), általában pontos és korrekt. Tipográfiaiailag elkülöníti azokat a szövegeket, amelyekben Bessenyei Millot művét magyarítja. A jegyzetapparátus bőséges és gondos, Ádámné Révész Gabriella a rendelkezésre álló szakkönyvek mellett kiváló szakemberekkel is konzultálva készítette el a nyelvi sajátosságokat feloldó és a történelmi utalásokat magyarázó jegyzeteket. Eredményeit természetesen értékesítettük kiadásunkban.

Bessenyei római történetének forrásául Millot *Éléments d'histoire générale*-jének *Histoire ancienne* c. első nagy egységét választotta, amelyben Róma történelme a második kötettel indul. A magyar író azonban már az első kötet élén álló történetírás-elméleti bevezetőből is lefordított néhány mondatot. Folyamatos fordításra azonban csak a második kötetet, valamint a harmadik kötet első harminc oldalát használta (II. 7–456, III. 1–30. az 1776–77-es leideni kiadásban, amelyet a szövegösszevetés során használtunk). Bessenyei kommentárjai Millot szövegét követik az RVD egészében, de úgy, hogy minduntalan saját vezérgondolataihoz tér vissza. Ezek a gondolatok jelentik a mű belső szerző erejét, míg a fordítás alapjául szolgáló szöveg formát ad, összekapcsolja a szétágazó filozófiai-politikai gondolatokat. Érdekes megfigyelni, hogyan kapcsolja össze az író-fordító a kétféle típusú szöveget, hogyan alakul át az adaptálás során a francia filozofikus történeti munka lassan történetfilozófiai művé. A mű belső egyensúlyát mutatja az is, hogy a látszólag terv nélkül, szabadon áradó kétféle típusú szöveg minden kötésben azonos arányban található: a lefordított-adaptált szövegnek mintegy ötszörösét teszik ki Bessenyei kommentárjai (a kisebb belső egységekben /szakaszokban/ ez az arány azonban igencsak felborul). A fordításként értékelhető szövegrészeket félkövér betűtípussal különböztettük meg Bessenyei eredeti írásaitól.

Bessenyei tehát szövegszerkesztésben nagy vonalaiban követi Millot-t, akinek logikus felosztása, arányos fejezetei jó kiindulópontot jelentenek számára. Minden esetben eltér azonban a francia szövegtől, ha fontos egyéni témája, szempontja van, és kéziratát ilyenkor inkább kommentárjainak tartalma szerint tagolja. Millot a fejezetek címébe emeli a fontosabb évszámokat, személyeket, eseményeket, sőt marginálisaiban össze is foglalja egy-egy szövegrész lényegét. Bessenyeinek nem fontosak a fejezetcímek, az egyes szövegrészeket (amelyben a nagy egységeket kötésnek, az ezen belüli tagolást szakasznak nevezi – Millot-nál a felosztás „époque” és „chapitre”) legtöbbször egyetlen évszám kíséri csak, amellyel olvasóját kívánja a művön – illetve a római történelmen – belüli eligazodásban segíteni. Millot fejezeteit kronológiai behatárolással kezdi, megadva a korszak kezdetét és végét, Bessenyei gyakran

egyszerűen a marginális első évszámát teszi ki egy-egy szakasz élére. A magyar író ritkán adja egy-egy rész címének uralkodók neveit (csak a nagyságuk vagy épp kegyetlenségük miatt ismertté vált uralkodók szerepelnek ezen a kiemelt helyen, leszámítva a mű elejét, ahol a francia szöveg követése mechanikusabb), de tematikus alcímeket is csak elvétve találunk (ezek főleg a törvények és erkölcsök nagy változásaira kívánják az olvasó figyelmét ráirányítani). Utóbbiak minden esetben Bessenyei hangsúlyozó szándékát tükrözik (még ha a cím fordítás is).

Bessenyei a francia mű kommentár-jellegű szövegeinek egy részét is lefordítja, észrevehetően behajlítja saját gondolatai közé. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezeket a szövegrészeket hagyja el a leggyakrabban. A kihagyott szövegrészeket gyakran saját gondolatait elének tárva pótolja, de az is előfordul, hogy kitérő nélkül folytatja az eseménytörténetet. Érdekes, hogy Bessenyei következetesen elhagyja a Millot művében is rövidebbre fogott művészetekről-irodalomról írott értekező egységeket.

Bessenyei művében – főleg a kommentárok gondolati láncolatának eredményeként – tematikus szerkezeti felépülést figyelhetünk meg: míg Róma kezdetének története főleg a történeti források, a történeti tények hihetőségének, a törvények, a vallások, a politikai hatalom keletkezésének, funkcionálásának, igazságosságának kérdésével foglalkozik (I-II. kötés); a következő részekben a király, a nemesség és a nép politikai szerepét, kapcsolatát vizsgálja – itt az erkölcs és a közjó összefüggésének témája erősödik fel (III. kötés); Róma katonai sikereit, hódításait és ezeknek az erkölcsökkel való kapcsolatát latolgatja ezt követően (IV-V. kötés). A VI-VII. kötésben a „római szabadság végét”, az egyeduralom kialakulását látja jellemzőnek, a jó uralkodók (Augustus, Vespasianus, Titus) és a kegyetlen zsarnokok (Caligula, Nero) hatalmát nagy költői erővel állítva szembe egymással. Az ellenpontozást az utolsó kötésben is folytatja, ahol a kereszténység megjelenése és Konstantinápoly megerősödése új témaként jelentkezik. Bessenyei művének töredék voltát mutatja a mű végén olvasható félbeszakadt mondatokon kívül („Tsak ezt írja”) az is, hogy Millot utolsó magyarra áttett fejezetének a vége hiányzik, (mindössze három oldal, ahol Constantinus halálának története olvasható).

A tagolás egyértelmű jelölése az egységek végének lezárásánál is megfigyelhető. Minden egységet a befejezést jelző grafikai jellel zár le (néhol utólag egy-két mondatot hozzáfűzött, ilyenkor a grafikai jelet egyszerűen figyelmen kívül hagyta és keresztülírta). A kötések elé szennycímlapot fűz be, a kötések végét a lezáró jelen kívül a „Vége a... kötésnek” pontosítással is megadja.

Az RVD kéziratának szövege képe zaklatott, sietős írásról tanuskodik, sokszor nehezen olvasható. A szövegben igen sok a javítás, néhány helyen egész oldalas törléseket is találunk.

A törlésekkel általában igen gondosan igyekezett teljesen elfedni az első fogalmazást, egész oldalas törlés esetében is szinte betűnként törölte írását (I/39r). Előfordul azonban a sima áthúzás, vagy a friss tinta elmozdolásával elért törlés is. Gyakorik az átírással történő javítások. A jegyzeteket az író jól elkülöníti a folyamatos szöveg alá húzott vízszintes vonallal, néhol a laphoz ragasztott kis papírcsíkokon is csatol jegyzeteket. Néhány esetben az első fogalmazást föléragasztott papírlapon javítja. Ezek a javítások, a törlések egy része, a fejezetevégek átírásai, valamint a félig írt lapok utólagos kiegészítése átdolgozásra mutatnak; feltehetően a kiadást előkészítő másoláshoz dolgozta át a sok javítás ellenére is gondosnak mondható kézíratszöveget.

A szöveggösszefüggést is biztosabbá tevő őrszavak használata esetleges, az is többször előfordul, hogy a már kitett őrszót utólag törli.

Szólnunk kell az Orczy Lászlónak küldött másolat szövegéről is, amely Bessenyei utolsó szövegváltoztatásait tartalmazza. Az ultima manus elvét alkalmazva mindazokat a javításokat közöljük kötetünkben, amelyek az autográf kézírathoz képest eltérést jelentenek. Ugyanakkor eltekintettünk a másoló hibáiból eredő javítások közlésétől, de nem közöltük a pontatlan másolás, a másoló helyesírása, nyelvjárása, stb. miatti eltéréseket sem. Az RVD-M javításait feltüntető jegyzetknél a szöveg-hűség, és nem a szöveg képének visszaadása volt a célunk, ezért nem jeleztük például azt sem, hogy Bessenyei hová csatolja javításait vagy beszúrásait, csak egy-két esetben, amikor a javítás módja azt mutatja, hogy Bessenyei a nyomtatás számára készített másolat jó frásképét igyekszik megőrizni a pontosan jelölt és jól olvasható korrekciókkal is. A másolat változatát akkor közöljük jegyzetben, ha az 1. valóban korrekciót jelent a kézírathoz képest; 2. rövidítés feloldását jelenti; 3. a szöveg jelentését

egyértelművé teszi, noha nem javítás (pl. kézirat: lönni, RVD-M: löni); 4. nem közöljük a javítást, ha Bessenyei sajátos írásmódja nem okoz megértési nehézséget (pl. kézirat: kétség nélkül el hitedheted, RVD-M: hitetheted).

Az RVD-M javításaiban megfigyelhetünk néhány sajátosságot. Leggyakoribb a szerző által redundanciának ítélt szövegrészek törlése. A javítások azt mutatják, hogy a másolatot átnéző író célja nem a másoló pontos munkájának ellenőrzése volt (így elmaradt néhány idegen szó egységesítése pl. Rhégio és Régio változat, vagy hiányzik a téves másolat javítása pl. a Cocles Coeles alakká torzulása, ékezetvesztések). Említésre méltónak találjuk, hogy jellegzetesen stilisztikai javításokat is tett Bessenyei a másolat szövegében (pl. kézirat: világosodnak, homályosodnak, RVD-M: világosodnak, tévednek). Ennél is fontosabb felfigyelnünk néhány törlésre, amely a cenzúrának tett engedmény bizonyítéka. Törölte például az egyház bírálataként felfogható személyes vallomást: „Nints vallás és papság, melynek igassága, tehetsége legyen hazámhoz, törvényes Királyomhoz, engedetlen, és hitetlen lenni.” (I/18v)

Segített a másolat alakja Bessenyei sajátos írásmódjának, jelölési módjának helyes értelmezésében, amelyek a kiadás során sokszor jelentettek nehezen eldönthető dilemmát. Az alábbiakban ezeket ismertetjük röviden.

Bessenyei kéziratának egyik jellegzetességeként említhetjük meg a szövegben gyakran előforduló aláhúzást. Az aláhúzás mindig figyelemfelhívó, de funkciója többféle. Így az író gyakran megkülönbözteti az idegen szavakat, a neveket, a rangokat, a hangsúlyozni kívánt szöveget a megfelelő rész aláhúzásával. Az aláhúzás ezen kívül az idézés egyik módja is, azaz a párbeszéd, a direkt beszéd, vagy más szerzőktől idézett szavak, mondatok megkülönböztetésére szolgáló eszköz. Gyakran a francia forrás kurzivált szövegeit húzza alá. Itt kell említést tennünk Bessenyei kétféle idézési módjáról is: a fent említett aláhúzáson kívül az idézőjel kitételével is találkozunk (ilyenkor természetesen nincs aláhúzás). Az idézőjelet, a kor gyakorlatának megfelelően, a sorok elejére teszi ki az író. Megjegyezzük, hogy Millot is felváltva alkalmazza az idézés kétféle lehetséges módját. A szöveg közlése során a mai gyakorlatot követtük, tehát az idézőjelbe tett mondatokat az idézett rész elején és végén jelöltük; Bessenyei kétféle idézési módját természetesen megtar-

tottuk. A műben található aláhúzással jelzett kiemeléseket kiadásunkban kurziválással jelöltük.

A kéziratban bizonytalanság figyelhető meg a nagybetűs-kisbetűs szókezdést illetően. Bessenyei a tulajdonnevek és a tulajdonnevek *i-s* alakjainak nagy-, illetve kisbetűs írásában nem következetes, így előfordul pl. a róma és a Róma, a római és a Római alakváltozat is. A közlés során Bessenyei írásmódját követtük, az egységesítés szándéka nélkül. Meg kell említeni, hogy egyes betűk írásmódja (pl. *e, o, n, l*) esetében nem lehetett mindig egyértelműen eldönteni, kis- vagy nagybetűs szókezdés volt-e Bessenyei szándéka. Különösen az *E, e* betű írásmódja jelentett nehezen eldönthető kérdést, amelyet Bessenyei többféle betűformával írt. Itt az RVD-M változata sem jelentett segítséget, mivel utóbbiban a másoló a nagybetűs szókezdést a kéziratnál gyakrabban használta.

Bizonytalanság figyelhető meg az aposztrófós alaknál is, az *a, e*, illetve az *s* esetében, ahol nem tudtuk mindig biztosan megállapítani, hogy aposztróffal vagy vesszővel van-e dolgunk, sőt sok esetben határozottan vessző szerepel ezen betűk után. Ebben az esetben az RVD-M másolójának gyakorlatát követtük, ahol az *e*, és *a*, alakokat minden esetben *e'* és *a'*-ra változtatták, az egységesítést itt mindenképpen indokoltnak éreztük.

Bessenyei a zárójelet is sajátosan használja: gyakran csak a zárójel végét jelzi. A zárójel-első felét mindenütt jeleztük a kiadásban: vagy a tartalmi összefüggéseket figyelembe véve tettük a feltételezhető helyre, vagy a zárójel első fele helyett álló vesszőt alakítottuk át egységesen; egyébként másolói is ezt a gyakorlatot követték. Az RVD-M-ben szereplő szövegek esetében a másolat segítségével rekonstruáltuk a zárójel elejét.

A kézirat az író jegyzeteinek kapcsolódási pontját sem jelöli következetesen (itt a másolat sem ad megoldást). A szöveg belső összefüggéseiből kiindulva jeleztük a jegyzetek kapcsolódásának feltételezhető helyét.

Bessenyei központosása a kézirat írásmódjának egyik legérdekesebb sajátossága. A kiadásnál minden esetben a Bessenyeinél talált alakot közöltük (amint egyébként az RVD-M másolója is az esetek nagy részében). Igen gyakran előfordul, hogy a szerző nem tesz a mondat végére

pontot, vagy esetleg vesszőt tesz. Több jelző, vagy határozó esetében általában csak a felsorolás minden második szava után találunk vesszőt. A legkülönösebb központosítás azonban a mondatközi kérdőjel vagy felkiáltójel, amely gyakran vesszővel együtt fordul elő.

A kötőjel használatánál is előfordul egy érdekes alak: néhol egyenlőségjellel helyettesíti (pl. all=község I/105v), a kiadásban egységesen kötőjelet írtunk ezekben az esetekben is. Bessenyei egyébként viszonylag ritkán használ kötőjelet, legtöbbször a szavak különírására hajlik, így pl. az igekötők esetében.

A kéziratban előforduló rövidítéseket az RVD-M gyakorlatának megfelelően oldottuk fel. Így többször előfordul az *u:m* azaz *ugymond* rövidítés (pl. I/129v). A rövidítések között leggyakoribb *satöbbi* eltérő változatait (*sa t, s. at, s.a.t.*) a kézirat alakjai szerint hagytuk. Tulajdonnevek rövidítése esetében általában a kezdőbetűvel rövidít (p. *Tullus H.[ostilius]*), de pl. *Diokletianus* nevét *Diok., Diokñus, Dioknus* alakokkal is rövidíti.

Következetlenség figyelhető meg az idegen szavak írásmódjában, még az RVD-M-ben is: a voks szó például *voks, vox, voksz* alakváltozatokkal – a variánsokat meghagytuk. Ugyanezt figyelhetjük meg a tulajdonneveknél is, ahol az eltérés gyakran abból származik, hogy részben a latin, részben a franciás írásmódot követi.

Nem fűztünk jegyzetet, sem magyarázatot azokhoz a szövegrészekhez, ahol a téves fordítás értelemzavaró (pl. az I/34v lapon egy szó kihagyása miatt a szöveg szerint a korábban meghalt Ancus Marcius öli meg Tarkvinust), nem javítottuk a névfelcserélést, a tévesen közölt számokat. A tévedések egyébként nem nyelvi hiányosságokra vezethetők vissza, adatok tévesztése számmal írott esetben is előfordul.

Bessenyei helyesírásáról is kell néhány szót ejtenünk ebben a fejezetben, ahol a kiadással kapcsolatos problémákra, néhány következetesen előforduló jelenségre szeretnénk csupán utalni, anélkül, hogy teljes feltárásukra vagy elemzésükre kísérletet tennénk. A helyesírási eltérések, írásbeli egyszerűsítések értékelésére, a kiadásnál használható eljárásra nincs általánosan elfogadható gyakorlat, mégpedig Bessenyei rendkívül változó írásmódja miatt, amely egyes alkotói korszakaiban, de akár egy-egy művön belül is megfigyelhető. Elsősorban BENKŐ Loránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában* (Bp.

1960.) c. művét és BÍRÓ Ferencnek *A Holmi* kiadásához készült bevezető tanulmánya *Bessenyei helyesírása az 1770-es évek második felében* c. fejezetének (Bp. 1983. 80–86.) eredményeit használtuk fel a kiadás során, bár mindkettő a fiatalkori művekkel foglalkozik.

A Bíró Ferenc által leírt jelenségek, amelyeket a kiejtéskövető írásmódnak tulajdonít, ebben az időskori munkában is megfigyelhetők: a mássalhangzók megnyúlása a szavak belsejében, és ezzel párhuzamosan rövidülésük a szó végén, a *cs* és *c* helyett használt *ts*, ill. *tz* betűkapcsolat; ugyanakkor az ékezetek gyakori elmaradása. Ezeket a sajátosságokat Bessenyei írásmódját követve közöljük. Nehezebb volt dönteni azoknak az írásbeli jelenségeknek az értelmezéséről, amelyeket Benkő egyszerűsítésnek nevez (122–123). Itt Bessenyei szándékát követtük: vagyis az egyszerűsítést feloldottuk azon esetekben, ahol az író vízszintes vonalat tett a rövidített mássalhangzó vagy toldalék fölé. Nem tekinthettük ugyanakkor rövidítésnek azokat az alakokat, amelyeket Benkő ugyancsak megemlít a rövidítésként értékelendő esetek között, de ahol semmilyen jel nem utal erre a kéziratban. Így az *y* gyakori elmaradását jegyzettel követve emendáltuk (pl. fogasztot – fogyasztot, nagok – nagyok, áldozattát – áldozattyát). Különleges eset az *s* - *sz*, illetve az *s*-*zs* betűcsere, mert ebben az esetben (egyébként az *y* kitételénél illetve elmaradásánál is) Bessenyei váltakozó helyesírását figyelhetjük meg. Így a leggyakoribb *sóld*, *sidó* írásalak mellett ritkán a *zs*-vel kezdődő is előfordul, de a *sidgyák*, sokas alakok sem tekinthetők egyszerűen rövidítésnek a *szidgyák*, *szokás* helyett, mert *ösvényekre*, *eszküsznek*, *kereszkedés* szavakat is találunk *ösvényekre*, *esküsznek*, *kereszkedés* helyett – ezt pedig nehéz lenne rövidítésnek tekinteni. A váltakozó helyesírás érdekes példaként a sebesítés két különös alakváltozatát említjük meg a meg *sebetet sziv* és a *szephetve nints* szövegrészekben. Megemlítjük még, hogy gyakori a *k* - *g* betűfelcserélés.

A lap illetve fóliószámozással kapcsolatban szeretnénk még egy rövid megjegyzést tenni. Bessenyei kéziratát mindvégig oldalanként számozta, gyakoriak a tévesztések, átjavítások, a számozás újrakezdése. A fóliók számozásánál is van egy tévedés: egy lap beszámozatlanul maradt az [I/170v] és [171r] fóliók között. Az utolsó lapot mindkét kötetben kézírással jelölték meg, a bejegyzés nem autográf.

Röviden szólnunk kell az RVD fordítási kérdéseiről is. Bessenyei gördülékenyen, könnyedén fordít, nem véletlen, hogy kritikusi százötven éven át nem is gyanították, hogy a mű egy része fordítás, a lefordított részek oly szépen egybeolvadnak Bessenyei eredeti írásával. Ugyanakkor a műve alapjául szolgáló történeti munka fordítási nehézségeket is jelentett az írónak. Erről tanuskodik egy jegyzete is, amelyet az idegen népnevek magyarra ültetése során fűzött munkájához: „Ezeket a sok féle tsufos Nemzet neveket nem tudgya az ember Magyarba hogy tegye.” Majd így folytatja, mutatva, hogy a hűség fordítást nem tartja fontosnak: „Akár hogy legyen, nem tartozik valóságra.” (II/52r) A fordítási nehézségeket soha nem a szöveghez való hűség kritériumát szem előtt tartva oldja meg, mondanivalójának egyértelmősége, érthetősége és a szép megfogalmazás sokkal fontosabbak számára. Munkájának egy másik jegyzetében hűség fordítási variánst ad, miután a főszövegben a fordítás szépségét kereste. Agrippina halála előtti patetikus felkiáltását („Frappe ce ventre, qui a porté Néron”) a „Szurd által a testet, mely Nérót, agyékai közt hordozta” mondattal adja vissza, majd a jegyzetbe ezt írja: „Agrippina szavai szerint, a historia így mongya: «Üsd, vágd ezt a hasat, mely Nérót hordozta» De ez így, nyelvünkön disztelenül esvén kéntelen voltam, értelmét meg tartván, szob móddal ki tenni.” (I/203r)

Bessenyei fordítói felfogása a kor gyakorlatának felel meg. Pétze-li József is ezt a „szabad” fordítást tekintette ideálisnak, amelynek elméletét is megfogalmazta, D’Alembert, *Observations sur l’Art de Traduire* c. művének ismertetése során: „követtem azt a nemes szabadságot, mellyel élnek az Anglus és Francz Fordítók” – írja – azaz kerülni kell a szolgai hűséget, el kell hagyni a felesleges részleteket, végül érvényre kell juttatni a fordító eredeti, erőteljes, szép stílusát (Ld. Mindenes Gyűjtemény, 1789. I. 118–123.). Bessenyei is megfogalmazza egyik jegyzetében az érdektelennek látszó részletek kihagyásának szükségességét: „Sok aprólékos környül állások vannak itt... de azokkal időt nem tölthetek, mivel az eseteknek nagyjára nem annyira tartoznak.” (II/120r) Igen jól látható az egyszerűsítő szándék a csaták leírásánál. Gyakori eljárása az is, hogy a forrásszövegből csak félmondatokat fordít, legjobb példa erre „A római szabadságnak vége” c. fejezet.

Bessenyei általában magával ragadó, erőteljes fogalmazásban fordít, a francia szöveg lényegét tolmácsolva. Előfordul néhány téves, nehézkes, körülményes vagy idegenes fordítás is az RVD lapjain, de ez ritkaság. Eltérései általában nem tévedésből adódnak, sokkal inkább abból, hogy a francia szerzőnek még dicsérről által is száraznak tartott írását érzékletes, élvezetes olvasmánnyá kívánja formálni. A szép költői fordításra két példát idézünk: „Les tempêtes, les naufrages détruisirent la flotte” – „Hadi seregei mint ingó várások haladnak eléb eléb a haboknak vállain. Azonban rettentő szél vész támad melynek agyarkodo dühössége a hajókat széjjel veri, 's magába temeti.” (Millot, II/130. – RVD, I/228v); „Il ne fallait, en quelque sorte, qu'une étincelle pour allumer ce long incendie, qui embrasa successivement toutes les parties du monde connu.” – „... mint valamely kéményen ki ütöt tűz mely ordító szelek közt, ropogással emésztí a várást, a ként rohan az országokra.” (Millot, II/111. – RVD, I/187v).

A magyar fordító gazdag fantáziával tölti meg Millot semlegesebb gondolatait, így fordítás közben mintegy interpretálja is a francia szöveget, főleg az erkölcsi tanulságokat kiemelve és egyben saját véleményét, állásfoglalását is hozzátéve az alapul szolgáló íráshoz. Így a „L'Inexorable Appius”-t „A mérges, kegyetlen, és esztelen Appius” szavakkal adja vissza, vagy a „peuple mou” egyszerű lefordítása helyett hosszú értelmezést ír: „bulyaságba vészett, 's borba fult latsuha, galád lakossí minden vitézi mívekre elégtelenek voltak” (Millot, II. 45. – RVD, I/45; Millot, II/102. – RVD, I/170r). Különösen árnyalt és egyéni hangvétellő Bessenyei fogalmazása a nőkről írva, akikben az uralkodni vágyást és az erkölcstelenséget sokkal keményebben ítéli meg, mint a férfiakban. A szép magyarázó fordításra végezetül egy ilyen példát idézünk. „Popée brillait dans Rome par sa figure, ses grâces, son esprit, ses richesses; femme admirable si avait été vertueuse”(Millot, II/340). Bessenyei élvezettel írja le a rendkívüli nő szépségét, a francia szöveg szinte minden szavát kiszínezi: „Ez időben jelent meg születésével Romában egy asszony, kit a természet minden kedvességével, ajándékával fel ékesítvén, asszonyi neme felet, egész nemzete közt, mint tsillag ragyogot. Termete tekintete kit kit meg hódítot. Szép elméje, játékos okossága, minden beszédes társaságban királyi módra uralkodot. Egy szóval, oly egytálllyába való kellemetesség vólt, mely szépséget is meg haladván min-

den férfiú szerelmet magával ragadot. A testnek egyedül való szépsége csak rajzolt képet mutat, ha tekintetit, eszének ragyogo világa, és szívének édes érzései nem ékesitik. Lélek az, és sziv, mellynek magokat ortzára festvén, a nézés által minden kívánságot feléjek huznak. Poppének, minden érdeme meg vólt önnön kedveltetésére, győzedelmére, az erköltsnek tisztaságátul ki válva”. (RVD, II/201v)

Az átalakítások közül legizgalmasabbak Bessenyei „magyarításai”, amelyekről már a korábbiakban is szóltunk, és amelyekből a kötetünkhöz csatolt fordítási szótárban összegyűjtöttük azokat, amelyeket a legfontosabbnak ítéltünk. Bessenyei sajátos fordításával a kortárs olvasónak akarja a távoli kor történelmét érthetővé, mondanivalóját aktuálissá tenni. Nagy gonddal pontosítja és magyarítja még az ismert idegen terminológiákat is (despotizmus, monarchia). A magyarországi viszonyokkal keres megfelelést például Servius Tullius királyságáról írva, a római nép félosztását, a gyűléseken, szavazásokon megvalósuló képviseletét ismertetve, a Millot-nál használt latinus terminológia helyett teljesen egyéni terminológia-rendszert kialakítva (RVD, I/38r). A már idézett, illetve a szótárban felsorolt példákhoz hadd csatoljuk az első plebejus-konzul választásához fűzött magyarázatokat. Először a római viszonyokon belül kommentálja társadalmi helyzetét: az alsó községből választott első bíra; majd a magyar megfelelést keresve pontosítja: ez nem olyan, mintha nálunk paraszt taksásbul tennének palatinust, mert a választott személy művelt és erkölcsi tulajdonságai is rangjának megfelelőek. Ezután következik a magyar analógia: „Ugy ved, mint valamely tanult fő Nemes Embert a Mágnsok közt. Tegyük a Patriciusokat Mágnsokká, és a Plebeusokat köz Nemesekké hogy mai állapotunkhoz képeest a Római Népet, hol sem Mágnsrul sem Armalistáruul szó nints; állapottyában inkább meg érthessük.” (RVD, I/160v)

ROMÁNAK VISELT DOLGAI

BARÓ ORZSI LÁSZLO URÓ EXCELLENTIAIJEJENAKI
ABAUTVÁR PÓ ISPÁNYÁNAK A FELSŐBES KAMARA
MÁSODIK SZÉKÉNEK, S. A. T.

1801.

ELSŐ KÖTÉS¹

Excellentiád íllelem jó Keresztény, ki e földön idején nem házon; én pedig meg holtam volt, és úgy idmáltam fel, mely halálomnak idejében csak az igazságnak, boldogságnak szemlélése szolgált gyönyörűségemre. Most érkezem a meg boldogult lelkek között. Ott milattam Elzreúmban Excellentiádnak Atyával, ki e munkámnak el készítésére készüdtél 's okában sügártél. Azt ízeni Excellentiádnak hogy a' Fűskúti Landerer sorsjába télesem énnek utáms a' Felsőga Királyi Tanács sorolót okosságának tengerét által úszhatom. Több isz ezreudéjéni méltó mintis többé Generális Orzsi Lőrincz, még se szűnhetek meg Lelkével Lelkémben térsalkodal. Ki szakaszvén szívből egy nézi, halálával sírjába ragaszt, mely után végő Órámg úszhatok. Királyhoz, Hazához, való meg gondolt hűség, nyájias elme; ragyogó Lélek, széles tudomány, nemzetének esmérte, Nemies vér, embenég, ki derült humor, igazság szeretet, s. a. t. alkotják össze, erkölcsi tulajdonságait, és azoknak méltóságát. Ki leheteti véle hogy bómaltyt ne felejtsel!

Ne vonya meg Excellentiád íllelem jószágát, ha Édes Atya szereteti; Kegyelmes Uram! a kiből érdem van, érdemtelens nem szeret. De én-gem Excellentiádnak Atya bmeret e,² szeretet a,³ mely eset⁴ ha más nem⁵ el hűet róli; hogy vagyok valami⁶ Hadd kssam hét az Atyái Fűsbán, és hadd szeressem a' Fűt, Atyában.

¹ Besseney György — dr. Orsz. Lászlóé (1801) [Az Irta Besseney György által írt és jegyzett kézirat.]

² [Idegen kézzel, ceruzával a címlapra jegyezve: Irta Besseney György]

³ [Ez a szó a kéziratban nem szerepel, hanem a címlapra került.]

⁴ [Ez a szó a kéziratban nem szerepel, hanem a címlapra került.]

⁵ [Ez a szó a kéziratban nem szerepel, hanem a címlapra került.]

⁶ [Ez a szó a kéziratban nem szerepel, hanem a címlapra került.]

BÁRÓ¹ ORTZI LÁSZLÓ ÚR Ő EXCELLENTZIÁJÁNAK:
ABAÚJVÁR FŐ ISPÁNYÁNAK, A FELSÉGES KAMARA
MÁSODIK SZEMÉLLYÉNEK, S. A. T.

Excellentiád ítélet nap előtt fel támadást mint jó Keresztény, itt e földön tudom nem hiszen; én pedig meg holtam volt, és úgy támadtam fel, melly halálomnak idejében tsak az igazságnak, bődökságnak szemlélése szolgált gyönyörűségemre. Most érkezem a meg boldogult lelkek között: Ott múltam Elizeúmban Excellentiádnak Attyával, ki e munkának el készítésére ösztönzött 's okaiban súgarlott. Azt üzeni Excellentiádnak hogy a' Fűskúti Landerer sajtójába tétesse mínek útánna a' Felsőes Királyi Tanács fontoló okosságának tengerét által úszhatta. Több tíz esztendejénél miólta nints többé Generális Ortzi Lőrincz, még se szűnhetek meg Lelkével Lelkemben társalkodni. Ki szakasztván szívemből egy részt, halálával sírjába ragatta, melly után végső Órámig sóhajtok. Királyhoz, Hazához, való meg gondolt hívség, nyájias elme, ragyogó Lélek, széles tudomány, nemzetének esmérete, Nemes vér, emberség, ki derült humor, igazság szeretet, s.a.t. alkották öszve, erköltsi tulajdonságait, és azoknak méltóságát. Ki lehetett véle hogy bánattyát ne felejtse!

Ne vonnya meg Excellentiád töllem jóságát, ha Édes Attya szeretett; Kegyelmes Uram! a kibén érdem van, érdemetlent nem szeret. De én-gem Excellentiádnak Attya ismert is,² szeretet is,³ melly eset⁴ ha más nem,⁵ el hitet rólla; hogy vagyok valami.⁶ Hadd lássam hát az Attyát Fiában, és hadd szeressem a' Fiát, Attyában.

¹ Bessenyei György – br. Orczy Lászlóhoz (1803.) [Az Irodalmi Levelestár kéziratán, az első oldal tetejére, a másolótól eltérő kézírással, valószínűleg a könyvtáros jegyezte fel]
² is, [Beszúrás] ³ is, [Beszúrás] ⁴ <ez> eset [Javítás a törlés fölött] ⁵ nem <is>, el hitet
⁶ <érdemetlen nem vagyok> vagyok <semmi> valami. [Javítás a törlés fölött.]

Szűntelen rajta fekszik még szívemen az a' bánatos⁷ emlékezet, mi-
dön Olasz Országának nyájjas Egein útavván Excellentiádat a' Majlandi
nagy Theatrumban gyönyörűségei közt láttam kezét tsattogtatva mulat-
ni. Én is olly Esztendőök körül valék életemmel.⁸ Ti! Örömmel tellyes
Napok! hol az Ifiui élet gondgyát felejtve, világának keserves viszontag-
ságait nem isméri, és vérenek hevétül⁹ ragattatva, tsak abban foglalato-
skodik, hogy tárgyait s azokban élő kedvét hány felöll ölelhesse! El
tűntek¹⁰ szökve K.¹¹ Uram! mint a fellegekbe borúlt napnak mosollygo
világa! Tsak a' száraz okoskodás maradt. Szomorú vigasztalása a' meg
hervadott életnek, mikor már a' szív érzéseibe belé fagy és ösztönei meg
tompúlnak.

Okaimat küldöm Excellentiádhoz ha általok meg elégedésére lehetek
egy ollyan halandónak, ki előtt az emberi értelemnek világában ujjság
nints. Mit írjak a' mit Excellentiád nem túd? A' mi pedig nem újjság,
azt mondják az emberek, hogy nem mulattat. Én legyek hát magam
újjság Excellentiádnál; ki egy Púsztából küldöm hozzá Romának viselt
dólgait; hol a tudomány olly esméretlen melly szerént Szomszédaim azt
sem eszmélik ha vólt é valaha Romában Consúl.

Részemről Örömet ebben tanálok, hogy Excellentiádhoz még
szólhatok életemre emlékeztetve, és haza fiúi érdemét¹² szeretve.

Excellentiádnak

Alázatos szolgája
Bessenyei György

⁷ bánatos <édes> emlékezet ⁸ életemmel <mint Excellentiád>. ⁹ hevétül <el> ragattat-
va ¹⁰ tűntek <szökve> szökve [A törölt szó újraírva a lap bal szélén] ¹¹ M: Kegyelmes
¹² érdemét <személyét> szeretve.

Azt¹ kérde: Miért nem írja Romának eseteit egész ki terjedéssel? Ezt felelem: Minek? Rómának Böltsei meg irták; ő utánnok ezer tudós ... Olvasd ott.

Nintsenek nékem Könyves tárházaim, hol az emlékezet Tengerének fenekére alá bukdoosak; egy két Íróbul, és ótska Kalendáriumokból állanak. De ha vólnának is, szükség lenne é elmédet mesékkal terhelni? Én nem mesélni, hanem okoskodni, tapasztalni, tanulni, és itélni kívánok. A melly eseteket elő adok, azok is töbnyire álmodot dolgok. Akár vóltak ugy akár nem, vegyük hasznokat; őket fontolva.

Nem az a kérdés egyedül, hogy valaha, ez ekkor itt, az akkor ott, valójában megeset é, hanem hogy meg lévén iratva, rólla mit itéllyünk, és életünknek folyásában, előre nézve, mi hasznát vegyük.

Értelmeknek, okaimnak meg állítását sem támogatom számtalan írónak elő hordot jegyzéseikkel, és szavaikkal. Azok, megmondották már [Iv] a hogy tutták: mond meg te, a hogy tudod. Külömben, hol keresnék annyi Író? Nekem Könyvházam a Természet. Ebben van két Írás helyheztetve; egyik a szívem, másik az eszem. Mindkettő ellene² mondhatatlanul Isteni kezeknek munkája. Valamikor próbálni kívánok valamit, ezekben nézek, és itéllek. A mi benne irva nints, nem kel; a mi ott van, másut keresnem nem szükség. Valami értelmekkel ellenkezik, belé se fér. Ha kisebb nállam, nem kel, ha nagyobb, nem birom. Sem Historicus, sem Theologus, sem Filosofus, sem Politicus, Statista, sat nem vagyok. Az Írók közt Ember nevezetnél egyebet viselni, sem kívánok, sem akarok, sem reám nem illik egy is. Szántok vetek, kaszálok, marhát tenyésztetek, malatzot hagyok; és ugy vélem, hogy e tsekélység, és motskos tudomány a méltóságosokkal, és fényesekkel, mind el érkezik.

Hizelkedésből, vagy³ gyűlölségből egyhez, sem másához [2r] nem hajlok. A Világ a hazám; az Emberi Nemzet a Nemzettségem! Kihez hajollyak az igazság ellen? Vallyuk meg, a miben atyáink vétkeztek, és a mit ő nállok mások nagyobb érdemmel el követtek. A ki önnön hibáira magához való hizelkedésből, szeméit erőszakoson bé hunnya, egy felől

¹ Azt <O> kérde [A mondat első szava utólag, a törlés elé beszúrva] ² ellene [Az utolsó szótag beszúrás] ³ vagy [Beszúrás]

eszetlen, más felől nevettséges. Ha másokat ujjal mutat, tapaszt magadat is.

Ha mondod, hogy értelmemben miért nem vagyok idéb vagy odáb; fellyeb, vagy aláb — reá kérdelek, hogy hát te mért nem lehetz a magadén tul, sem innen? Próbáld elmédet elméd felibe tenni, vagy okaitul meg fosztani tapasztalni fogod azonnal, hogy rajtad, végnélkül uralkodo erőnek estél⁴ kezében; mellyet érzesz, de nem ismérsz.

Ha írásom módgya nállad kedvet lél, tudom, olvasod; ha nem, le teszed: terhedre nem leszek, te sem nekem: az alkunk megkészüil. Válasz magadnak olyan módot a millyen tettzik; én élek olyannal, a millyen töllem telik, 's a mit jónak látok. Tudod,⁵ hogy majd minden ember a maga [2v] agya velejére kivánná kaptázni e Világnak eszét, mivel az ész oly tündér valóság, mely mennél kisebb, annál nagyobnak láttzik magának. Valaki eszetlen, egy sem ismeri meg; és tsak azok valójában okosok, tudósok, kik igen sokat tudván el hiszik, hogy semmit se tudnak. Értsd meg hát Olvasó, hogy a Világ nem élhet egy ésszel: hogy a külömb külömbfésleség is természetre tartozik, és annak lett mive. A mit töllem el fogadtz, tiéd, amit el vetz fel veszi más; bajod véllé nints; és így meg oszlunk magunk közt. Egyik rész melletted, a másik mellettem hartzol. A penna nem kard; a tenta nem vér: gondolat az ütközet, 's a hartz füstbe megy;⁶ nintsen veszedelem. Ellenben, ha hívnek, igaznak,⁷ okosnak, jó⁸ írónak tanálsz, örvendem; ha nem,⁹ botsás meg.

Bessenyei György

Kovátsiban a Berettyó partyán 15 Maj 1801.

⁴ <vagy> estél [Javítás a törlés fölött] ⁵ Tudod <... >, hogy ⁶ M: megy.<; nintsen veszedelem.> Ellenben ⁷ M: igaznak, <okosnak, jó írónak> tanálsz ⁸ jó [Beszúrás] ⁹ nem, <meg> botsás

[3r] ROMÁNAK VISELT DOLGAI
ELSŐ¹ KÖTÉS.

Romának kezdetit, az emberi emlékezet csak úgy meséli, mint a többi. Az örök idő, minden kezdetet oly vastag felleggel **borítot bé** hogy annak **setétségébe**, emberi tudomány² világosságot³ nem vethet.⁴ Minden emberben van hivalkodás nevének fel emelésére, melyet szeméremessége még is mérsékel, hogy a többi⁵ irigységének tétetvén ki tárgyal, magát nevettségre ne tegye ki; de **egy egész Nemzetnek tsoportra gyült hivalkodása** ortza pirulást nem szenyved, és magának⁶ szemérem nélkül hizelkedik. Valamennyi Nemzet e földön kezdetéről emlékezik mind Isteneivel ditsekszik. A fő vezérek, uralkodók a Pogányok idejében mind Isten Fiai. Ki Naptul, ki Hóldtul, Jupiterül, Marstul, sat származik. A Sídó Nemzet⁷ nem mondotta tsak⁸ egyedül, hogy Királyi, a Jehovául származtak de ki pótolta más részről, állítván, hogy e Világnak Istene szüntelen tenyerén hordozza, ki Emberi [3v] teremtéseinek véghetetlen sokasága közzül ötet, mint szerelmének, kegyelmének, ditsőségének tárgyát választva ki egyedül; örök irtalmának minden más emberekből álló eszközeit átok alá vetvén. Nem mondotta Saul, hogy Isten Fia, de mondta Nemzete hogy érte mindent az UR tselekszik; ő pedig magáért semmit se.

Róma, az Igaz Istent nem ismervén reá fogja **Romulusra**, hogy **Márstul származot**; és hozzá teszi, még **hogy Farkas szoptatta**. Ved fel már a régi tudatlanságnak részeg értelmét, mely lehető eset képében a józan okosságnak gyalázattára ily remítő tsudát szül, hogy Romulusnak egy felől Isten legyen az Attya, más felől szuka Farkas az Anyja, vagy Dajkája. Ezt Róma még is, a Világnak emlékezetiben ki hirelni nem szégyenlette, mely esztlenseget ezer Iró hirdetet utánna.

Romulus egy mezöre ki áll; nagyot kiált, hogy **minden gonosz tévök óltalma alá szaladgyanak**; Igy, országának fundamentom oszlopát bünbe teszi le, egy néhány tolvajjal **kezdvén el hazáját építeni, mely végre a Világot el nyeli**. Miért szenyvették a törvényes [4r] és hadi erőben

¹ ELSŐ <SZAKASZ> KÖTÉS. ² <értelem> tudomány [Javítás a törlés fölött] ³ világosságot M: világosságot ⁴ <vihet> vethet. [Javítás a törlés fölött] ⁵ többi <hivalkodók> irigységének ⁶ magának <...> szemérem ⁷ Nemzet [Javítva ebből: nemzet] ⁸ tsak [Beszúrás], M: tsak <egyedül>, hogy

lévő szomszéd Nemzetek, hogy egy Mennyei Mársnak Földön bitangoló Fia a gonosz tévöket hatalmuk alól ki vegye; és határaikat egy néhány haramiával töllök el foglalja?⁹ Ere sem Livius, sem Fabius Pictor meg nem felelnek soha. **Ő, ki Romának kezdete után öt száz esztendővel írja annak eseteit.** Ha most valamely,¹⁰ nem Isten, de tsak¹¹ magát Átilla, vagy¹² Cesár Fiának mondot bujdoso vitéz a Hortobágyi pusztákon kiabálná, hogy *ide jöjjetek haramiák gonosz tévök; e Földet el veszem itt, és külön országot tsinálok számotokbul;* könnyen gyanitható, hogy Debretzen várassának hatalma, hamaráb rajta ütne mint a győzedelmes gonoszok¹³ szárnya alá gyülhetnének.

Had járjon! mind ezeket így kel vened kinodba mivel **próbáid mások, nintsenek.** Okosságod tsak ezt mutattya hogy nem igaz, de mi hát igaz, nem mondhattya mivel te tegnap elöt lettél; e pedig ezer esztendőt foglal magában. Tsak ezt hiszed, hogy kezdődöt Róma is, mint más ország¹⁴, **de nem tudod hogy, és mikor.**

A gonoszok öszve gyülnek, három ezeren mint egy, de mind Nételenek. Feleség kellene; nints. A Szábinusoktól kérnek, kik felelnek, hogy haramiáknak [4v] tolvaj tenyészésre **leányaikat nem adgyák.** Ezen feleletet a kronika ki nem teszi; de ha nem attak leányokat a Szábinusok; el kerülhetetlenül ez okon tselekedték, melynek nagyob világosítására, én, ki teszem.

De tsalárdsággal él Róma,¹⁵ és **játékra tsalván ki a Szabinusok leányait,**¹⁶ **el ragadgyák őket, és feleségül veszik.** Tölt é három ezer Szabinus el adó leány oda mennyi játékra, és ha tölt, akart é menni¹⁷ anya, apa, bátya nélkül?, ne kérgyük

Mind ezen mesés esetek, és álmodot dolgok tsak ara valók hogy az Emberi emlékezet magát valaminek meg vethesse, és el indulhasson egy **oly Országnak, Nemzetnek isméréiben,** vizsgálásában, hol a Világi minden féle törvény, és uralkodás módjának **tükörei fel találatnak,** mellyekben az Ember magát, ügyét, természetit, fel emelkedését, esetit, bűnét, érdemét, igasságát, gonosságát meg illetődéssel, álmélkodással,

⁹ foglalja? <I> Ere [Megkezdett, nem törölt szó] ¹⁰ M: valamely <nem Isten, de tsak magát> Átilla ¹¹ tsak <Átilla> magát ¹² vagy [Beszúrás] ¹³ gonoszok<nak számok> szárnya ¹⁴ ország<ok>, de ¹⁵ M: Róma; <és> játékra <tsalván> híván ki ¹⁶ leányait, <mivel haramiákból áll ugy is,> el ¹⁷ menni [Beszúrás]

néhol örömmel, 's azon kívül¹⁸ irtódzással nézheti. E Népnek¹⁹ esetei soha sem fognak²⁰ szünni az Emberi Nemzetet izrül izre oktatni, mivel a Földnek színén sehol ily Nemzeti, Királyi [5r] és Tsászári Theátrum nem vólt együt

Romának dolgai közt, annak kezdetében is ki tettzik mindenüt, hogy eseteit akkor irták mikor már ott²¹ tudomány, böltsesség, törvény, erköls és vitézség vólt. Nehéz oly gyülevész, tudatlan néprül fel tenni, hogy magát első lépéssel oly²² okos, tanult módra vehesse, mint Róma tselekette. Lássuk hát már Romulust; kit Uralkodásának nyomdokin követvén, fontollyuk, ha vélekedésemet lehet é mivei közt gyanítani.

Könnyen ki nézhetette Romulus, hogy a keze alá szaladt gonosz tévök törvény, osztály, alku, az az határ nélkül lévő hatalmat, magokon szenyvedni nem fognak. Kénytelen Népét az Uralkodó hatalomnak részesévé tenni. Nagy tsoportokra, társaságokra osztya a sokaságot, hol aprób céheket tsinál, mëllyeket rend, igazgatás alá veszen, hogy akarattya értelmekkel, hamaráb²³ módokon egyesülhessen. **Meg osztya a határt: egy részt hagy az óltári szolgálatra, költségekre; másat, az ország közönseges szükségeire, a többit a lakosok közt osztya el²⁴ száz személybüil öszve szedet Királyi Tanátsot állít.²⁵ Az utólsó, vagy véget szakasztó ítéletet a Községnek hagygya meg, de ugy, hogy [5v] a fő Tanáts által kellessen annak helyben hagyatni.** Vigyáz, mert titkos, és okos móddal lopja el Romulus a tudatlan sokaságtul rontó hatalmát; uralkodóvá látattván azt tenni. A Tanátsba való választást magának hagygya. Ó általa helyheztenek oda; 's neki köszönik. Mutatni kellet a Népnek, hogy te uralkodol, de ellenben meg kellet az ország dolgait tudatlanságátul, dühösségétül szabadítani, és zürzavar elméjét, fergeteges indulatait a fő Tanáts böltsességével, és tapasztalásban rözköt okosságával mérsékelni.

A Tanáts mindég birói szekben ült, országos dolgokon okoskodot, visgált, ítél, törvényeket szerzet, mely foglalatosságok ujjal mutatták hogy tapasztalásra, tudományra, okosságra; egy szóval: országló értelemre van szükségek. A Község, szántot, vetet, hadakozot, és házának

¹⁸ kívül <meg> irtódzással ¹⁹ <Romának> E Népnek [Javitás a törlés fölött] ²⁰ <meg nem> sem fognak [Javitás a törlés fölött] ²¹ <Romában> ott [Javitás a törlés fölött]

²² M: oly <okos,> tanult ²³ M: hamarább <módokon> egyesülhessen ²⁴ <fel> el [Javitás a törlés fölött] ²⁵ állít <fel>. Az

különönös gongyában foglalatoskodván az országglásra tartozó értelmet magából ki hatta. Tsak akkor eszmélt, ha szállították; a Fő Tanáts pedig mindég abban foglalatoskodván, elmejét, okosságát, tudományát ki terjesztette. Nézd, hogy választya az országglás [6r] uttyára tétetvén, önként, magátul a Népet két felé. A kézzel dolgozó sokaság parasztá változik²⁶ noha királyi ítéllettel bir; a Vezérlő Tanáts pedig a Nép vegeze-seitül fűgvén, hivatalánál fogva Nemessé, Urrá, gazdaggá, 's következés képpen, hatalmassá lesz.

Még akkor a Király nem lehetet személyében a Néptül meg külömböztetve²⁷ külön hatalom, ugy,²⁸ mint az egész ország, azért rendeli, hogy a²⁹ Község ítélletit, a Tanátsnak kel helybe hagyni, melynél fogva bé tellyesedésre, vagy végre hajtásra jöhessen: Most, egész ország tsinál törvényt itt, mi köztünk³⁰, mely addig nem jöhet eröre, mig a Király helyben nem hagygya. E szerint nagyob az Uralkodó, mint az ország, melynek minden módon felibe emeltet.

Mivel természetéhez ragadt mint egy az Embernek, hogy mihent oda jut hol parantsolhat, ellen vetést azoktul, kik hatalma alá rendeltettek, ne szenyvedjen Romulus is³¹ az ere segéllő módokrul nem felejtkezik el. A fő dolgoknak meg határozását, a hadi fő vezérséget; az Ország gyűlésének egybe vevését, a fő papságot magának tartya: Ted hozzá a Tanátsnak értelmét mellyet kezén forgatott;³² e pedig a Község ítélletit [6v] kérdése alá vehette; és ki sül, hogy Romulus, népét a szabadságnak leplével fedezvén³³ felül, alatta³⁴ hatalommal uralkodott.³⁵

De, mivel az Uralkodó vágyodást és annak természetit semmi sem bosszantya inkább mintha az alatta valóknak kel kedvezni, hizelkedni azért hogy³⁶ tettzésének eleget tehessen, végre a fő Tanáts iránt való szoros figyelmetességet Romulus is meg únta. Az együgyü Népet könnyü szembé kötve vezetni, de a tudósokat nehéz. Vagy ne tsinály Országgló Tanátsot, vagy ha tsinálsz, szemedet rólla le ne ved, mert a

²⁶ <lesz> változik [Javítás a törlés fölött] ²⁷ M: megkülömböztetett [Javítva ebből: megkülömböztetve] ²⁸ <...,> külön hatalom, ugy, [Javítás a törlés fölött] ²⁹ a <Nép> Község ³⁰ köztünk <Magyarok közt>, mely ³¹ is [Beszúrás] ³² M: forgatott; <e pedig a Község ítélletit kérdése alá vehette;> és ³³ M: fedezvén <felül,> alatta ³⁴ <alól tsak nem tellyes> alatta [Javítás a törlés felett] ³⁵ uralkodott <...>. De ³⁶ M: a maga [Beszúrás a lapszélen, helye a szövegben jelölve]

tudósok utánok szokták huzni a tudatlanokat. Azok előtt, kikkel játé-
kodat együtt tanúlod, kevés titkod lehet. A gazdagság, hatalom, bíróság,
Rang, fő Nemesség az Emberek vérében kevélységet³⁷ természet, és er-
költsi méltóságot szül;³⁸ szikrát ne hány reá, mert lángot vét.

A köz igazságnak ki szabó hatalmát, a hadi erőt, vallás dolgát, Ro-
mulus, magának tartotta. Test őrzését személyye körül tizenkét bajnok
viselte, mely dolog királyi Rangját különböztette. Ezekhez vet fel végre
háromszáz ferfit;³⁹ fele gyalogokból, más része lovagokból állot.

[7r] Hogy a Királyi Tanáts, és község között a szakadás villongás,
titokban forro gyűlölség el fordittassanak, Romulus minden lakosnak
meg⁴⁰ haggya, hogy magának a Tanátsban közben járót, és ügyét védel-
mező atyát válasszon. E szerint minden szegénynek pártfogója lévén az
uralkodó hatalom közt, a költsön kötelesség, szolgálat a fejeket tagjaik-
kal szoros kötésbe vette. Ezen rendelés volt mongyák Róma fel emelke-
désének egyik oka. El hiszem hogy mikor egyik lakosnak szomszédjával
völt peri, vagy bünös esete, akár egyben, másban való szüksége a párt
fogók szolgáltak, de ha az egész Községnek bóldogulása fordult fel az
egész Tanátsnak, vagy Nemességnek rövidségével, a párt fogók védel-
me el enyészésre jöt. Az ezen rendelésre következet idők meg mutatták
hanszor jöt a község a Tanátsal ellenkezésben.

De mig még a Nép társaságának kezdetiben tellyes szabadsággal élt:
mig Király völt Királyya alat itélvén, még az ilyen védelmek nem hiszem
[7v] hogy fejében meg fordulhattak volna. Eléb kellett a reá szoru-
lásnak, tapasztalásnak jönni, mely által a segéllő eszközökre gondolni
szoktunk. Minden törvényt szükség tsinál, mellyet tapasztalás mutat ki.
Nem lehetet kezdetben mindjárt a Népnek szorongattatása. Romulus
maga tsak olyan hatalmu Uralkodó lehetet Emberein, mint most egy
Földes Ur, vagy olyan sem. Szembe tűnő völt még a keze alá futot so-
kaságnak személyye iránt való szolgálattya. Ő általok lévén⁴¹ a semmi-
ségbül valami, egész maga viseletiben kellet a köszönetnek magát mu-
tatni. Más tekintetben is, nem lehetet a Népnek egész testébül száz
embert ki venni ugy, hogy azoknak vérségek rokonságaik a nagy szám
közt ne marattak volna, kik tsak olyan erőben lehettek othon; mint más

³⁷ M: kevélységet <termeszt>, és ³⁸ M: szülnek: [Javítva ebből: szül;] ³⁹ ferfit; <melynek>
fele ⁴⁰ meg <hadg> haggya ⁴¹ lévén <s> a

a Tanátsban. Inkáb hiszem hogy ezen rendelés akkor let, mikor már a Fő Tanátsnak tagjai, és azoknak maradékai lassan lassan Rang, hivatal, birtok, tudomány, és nemesség által meg különböztettek: az az: mikor a Község nagyon alá eset, és a Birák nagyon fel emelkettek: mikor [8r] a Patriciusoknak, és a Plebeusoknak nevek hallatot. De ezen rendelés⁴² Romulusnak tulajdonittatik, mely noha hires, de még is annyira semmit sem tett, hogy Romának Községe mindég szükségben, el nyomattatásban élt, akkor is mikor egy fő Nemes ember ara elég tehetséggel birt hogy éhségeket tiz ezer asztalon elégittse meg.

Töb izben vetette már meg némely Nemzet minden mesterségét azon, hogy magát⁴³ minden részében egyenlőségre hozza, de ebben való küszködésével tsak a lehetetlenségnek szolgált örökös bizonyság tételül. Hogy a Földet művelő sokaság, Mester ember olyan állapotban helyhezteszen, akár mely tekintetben is, mint az⁴⁴ Uralkodó Tanáts, és annak tagjai, a leg nagyob lehetetlenség. Törvény alá vet ország, kézi munka, és vezérlés nélkül nem lehet: Egyik főre, másik kezekre lábakra marad; már, minden Rendet, mindenben egyenlővé⁴⁵ tenni annyit mutat, mintha Embert akarnál tsupa lábbol,⁴⁶ vagy tsupa Föböl formálni.

[8v] A törvényes szabadsággal élő Köz Uralkodásnak leg nagyob vigyázása a legyen, hogy annak tagjai egymást igassággal vegyék: hogy az Országnak természet szerint lévő állapottya kit hova rendelt, ot, a törvénynek reá tartozó védelme, személylyére, vagyonára nézve ki szolgál-tassék: hogy a köz jónak romlására⁴⁷ egyik rész a másikat el ne nyom-hassa: az az, el ne vehesse a gazdag a szegénytől⁴⁸ kevés élelmét, mellyel magát táplálja: a mennyire élete szabad, személyes hatalom által lántzra ne tegye, és rajta kegyetlen, igasságtalan ne lehessen; de azon igyekezni Rómában hogy Lukullusnak tsak olyan ebédje legyen mint a Kapus-nak; nevetség. Mihent a naggya az apraját tekintetbe nem veszi, eléb, utób ő maga fordul fejére. Hasonlásba jönnek a tagok a fővel, és magát mindenik meg vérzi. De nem abból áll hogy az ember vagy mind itéllő bíró, vagy kézi mives legyen, hanem hogy mindenik igassággal állyon a maga sorján.

⁴² rendelés <mégis> Romulusnak ⁴³ M: magát <minden részében> egyenlőségre

⁴⁴ <...> az [Javítás a törlés fölött] ⁴⁵ egyenlővé <...> tenni ⁴⁶ lábbol, <Fob> vagy

⁴⁷ romlásá<ba> ra [Javítás a törlés után] ⁴⁸ szegénytől <azon> kevés

[9r] Romulusnak törvényei közzül nevezetesek ezek: Meg engedte a Férfiaknak feleségeiket magoktól el vetni, mi több, meg is öletni, nem⁴⁹ a nagyobb tekintetű vétkek ért, de csak ha bort ittak is: ellenben az asszonyoknak semmi féle világi eset nem szolgáltatatható reá elég okot, hogy Férfjeiktől el válhassanak. Meg engedte hogy a Szüléknek gyermekeiken határ nélkül való hatalmak lehessen, és azokat mint vásári barmokat pénzen raboknak, három ízben is újra meg újra el adhassák, meg ölhessék.

Állapodgyunk meg it Olvasó!⁵⁰ Ved eszedben hogy Romának, és az Emberi Nemzetnek viselt dolgait nem mesélni akarom előtted hanem okokkal kívánom fel fedezni, mellyeknél fogva az Embernek erköltséit, ösztöneit eszes, és eszetlen állapottyában ujjal mutogatgyuk ki. Tudod, hogy a historiának a Filozofia, *Statistica, Politica*,⁵¹ és maga a természet törvénynye mind testvér atyafia. Hogy is irjad az Emberi tselekedetet, hogy értelmében mind ezekre ne nehézkedgy? Minek [9v] irsz historiát ha csak mesélled? Ugy kel irni az eseteket, hogy olvasások által az Embernek, és Világának isméretiben böltselkedhess is: hogy okosságunk sorsunkat, a régiek hibáinál fogva meg javithassa.

Romulus, meg engedvén az atyának gyermekét⁵² halálra vetni, a természetet, és⁵³ annak ösztöneit önnön magok által rémulésbe hozza. Az atyának,⁵⁴ világra szült,⁵⁵ és⁵⁶ nemzet, önnön testében,⁵⁷ vérében, hogy lehessen⁵⁸ véres halált, gyilkosságot⁵⁹ törvény által ültetni? Alig lehet olyan erköltstelen gyermeket gondolni kiért szüleinek szivek ne fohászodgyon? Mitsoda törvény szerző az, ki olyan nevelést tsinál mely szerint az atyák kénytelenek legyenek gyermekeiknek hohéru is szolgálni? Hogy lehessen a természetet reá kényszeríteni hogy maga tolyon magának kést a szívére? Nem elégséges a haza törvénye a halálos bünt halállal büntetni? Szülékre kel hagyni gyermekeiknek meg ötlettetését? Had járjon, ha Brutus a fiát meg [10r] ötlette, de nem mint atya, hanem mint Romának fő Birája ötletet meg a törvény által egy olyan Pólgárt, ki hazájának szabadsága ellen, fegyver fogásra, magát, az ellenség-

⁴⁹ nem <csak> a ⁵⁰ Olvasó! <egy kevésse> Ved ⁵¹ *Politica* [Törlhíba a c betűnél] ⁵² gyermekét <öldöklése által> halálra ⁵³ és <...> annak ⁵⁴ atyának <új életben>, világra ⁵⁵ M: szült <és nemzett> önnön ⁵⁶ és [Beszúrás] ⁵⁷ testében, <és> vérében / M: testében, és [Beszúrás] ⁵⁸ M: lehessen <véres> halált ⁵⁹ gyilkosságot <ültetni> törvény

nek esküvéssel kötelezte. Meg ölette volna é gyermeki erőtelenségért, melyekben a gyermekek szüleiknek házokban szoktak ellenek véteni. Ez az atyák által való gyermek gyilkos törvény, tsak a természetet gunyolta, de egyéb iránt haszontalannak kellet néki lenni. Soha se hiszem hogy Romának idejében míg tartot, három négy példát szolgáltatot volna, annyira uralkodik a természet az atyákon gyermekeik iránt. Más nemü kegyetlenség a tudomány nélkül elő vad emberen hatalmaskodhatik, de a gyermek szeretetét benne⁶⁰ el nem törölheti semmi. Nem tudománybul, és mesterségbül szereti az Ember magát, 's a maga vérit, hanem ösztönbül. Az oroszlánnak sem vallása, sem Filozofijája, de ha gyenge kölykeihez nyulsz, széllyel szaggat. A tehén fel üt, ha szilaj; meg ellik; 's borjához közelitesz.

[10v] Mit szólyunk hát már arul is hogy egy házas ember fiainak, leányinak édes annyokat meg ölettethesse, és osztán annak gyalázattyával vérevel bé boritot gyermekeivel, mint atya élhessen, és töllök szeretetet, hivségeit várhasson?

Mitsoda bünt követhet Férje ellen el⁶¹ asszonya olyat, mellyért meg ölhesse? Tálán ha rajta kívül idegen szerelembe botsátkozot? Nem elég itt az elválás? De ha az is mellé rendeltetet volna ez utállatos, és magában sem álhatatlan eszetlen törvénynek, hogy ellenben, a feleségek iránt hit szegésbe eset Férfiakat a Tanács ölettessen meg, kétség kívül e kegyetlen szabadságot és részeg hatalmat a házas emberek mértékletes⁶² értelemben vették volna.

Itéllyed, mely vad ostobaság, és feneség lepte akkor a világot, Róma körül. Mérjed a messzeséget mostani értelmünk, és azok közt. Akár mit mongyanak mai erkölcsainknek manéros romlása ellen, de tsak ugyan hozzánk képpes az ilyen törvényekkel élő emberek, fene vadak voltak.

Törvény volt hazánkban is hogy a Férfi, feleségét [11r] ha idegen szerelemben esik hóhér által megölethesse; pert támasztván ellene. A Férfiaknál volt minden törvényes hatalom, és⁶³ fegyver; az asszonyok pedig gyengeségekre marattak, melynél fogva a hatalmas rész a gyengét halálra ítéli ha kedve ellen tselekszik; Hát téged ki büntessen ha hitetlenkedel? Senki! Ó! ez esetben a tsapás⁶⁴ különös. Mulatságos

⁶⁰ benne [Beszúrás] ⁶¹ <az> el [Javítás a törlés fölött] ⁶² mértékletes <...> értelemben
⁶³ és [Beszúrás] ⁶⁴ M: a dolog <a csapás> [Javítás a lap jobb oldalán]

végezés olyan ügyben⁶⁵ más ellen ítéletet hozni melyet senki se védelmez. Ha a törvény minden Férfit, asszonyt meg ölet, kinek társán kívül, valaki más is e világban szemébe tűnik egy néhány esztendő alatt minden országban el mulnak a Vásárok, és a Világ embereibül, asszonyaibul ki fogyván, tsak állatokra marad,⁶⁶ nem vétethetvén tekintetbe a kevés szám, mely a Föld színén fellyeb aláb kavarogna még közzülök. Azon kergető tűz, melyet Férfi, és Asszonyi Nemünk közt a természet, tenyészésre gerjesztet fel, oly erő, hogy ellene⁶⁷ testben elő embereknek küszködni igen alkalmatlan dolog; és reá a törvények is tsak háttal forognak. Moses törvényeiben [11v] ot⁶⁸ látod, hogy a *nösparázna meg ölettesen*, de azért Szent Dávid, Betsabét tsak magához huzza; Férfjét jó móddal el vesztetve: egy felöl véllé hál, más felöl⁶⁹ büne botsánattyáért esedezik. Schol se mutattyák törvényeink magokat oly szomorú és el pusztult állapotban mint a házassági hivségnek kötéseiben; noha ez, első Szentség, és a társaság béli életnek fundamentom oszlopa.

Némely Tsászárok, Királyok hogy nös paráznaságba ne essenek, úgy veszik⁷⁰ fel, hogy három négy száz feleséggel⁷¹ vagy agyással is öszve nöznek. Már, ennyi asszony közt egy Férfi esztendőre esztendőre tsak el pepetselhet úgy, hogy töb ne jusson eszébe. Salamon király, nevezetesen, soha reá nem érhetet vólna minden bujaságával is, hogy hét száz ágyas, és három száz feleség közzül nös paráznává lehessen: rémitő tudósítás egy embernek kívánságairul. És ha oly Könyben nem adatna elő mellynek igasságai kételkedést nem engednek, a természet sorján el nem hinném.

[12r] Állittyák némelleyk hogy a Római országló értelemnek Romulus let vólna fundamentoma. Igen! a mennyiben Romát ő fundálta; de hogy Cicero, Cesár, Seneca, és Scipio, elméjeket, tulajdonságaikat Romulustul vették vólna, ki a gyermeket attyával öleti, és háborujában botokkal tsak nem pofoszkodik, nem könnyen hihető dolog. Tsak

⁶⁵ M: ügyben <más ellen> ítéletet ⁶⁶ M: marad, <...> Azon [A közbülső szöveg törölve]
⁶⁷ <mellyel> hogy ellene [Javítás a törlés fölött] ⁶⁸ M: Törvényeiben <ott> látod ⁶⁹ felöl
<Istenének> büne ⁷⁰ <vették> veszik [Javítás a törlés fölött] ⁷¹ feleséggel <is> vagy

olyan, mintha állitanád, hogy az Eszkuriált* annál az embernél fogva építették, ki leg először zöld ágakbul kunyhót támogatot öszve, mivel azon kezdettek az emberek házat építeni. Inkáb hiszem, hogy Romulus mindég külső háborut kereset, hogy zűrzavar belső dolgainak⁷³ zenebonáitul menekedhessen; és lármás Népe⁷⁴ nyughatatlan elméjét oly tárgyakra függessze, mellyek tüzének emészteni való eszközöket hányyanak, és a kis határt nagyobra terjesszék ki. Akkor Olasz Országának Lakossi apró csoportokban telepettek meg ki itt, ki ott. Egy város, kettő, három együt, külön szabadságot tartot, 's országot⁷⁵ formált. Romulus szakaszonként veszi őket, 's egymás után foglallya, hódította; a kikkel pedig még ki nem kötöt, azok tsak nézték. Ha akkor Olasz Országának [12v] Tartományai, mikor Romulus közzülök egyre támadt mind ellene rohantak vólna, a Világ Urainak kétség kívül kezdetekben kel vala el mulni.

A Szabiniaikkal Róma még is kedvetlen törésre jöt. Tatius győzedelmeskedvén a városba is bé ütöt. Kéntelen lett Romulus, ezen Szabinusok Királyját maga mellé uralkodó társnak venni; és Népe közzül százat a Tanátsba bé vinni.⁷⁶ Tatius le rontotta vólna Rómát mongyák, ha az asszonyok meg nem engesztelték vólna, kiket a Szábinaiaktul rablottak magoknak a Rómaiak. Tatius hat esztendő mulva meg gylkoltatván, Romulus magát ugy módolta hogy mellé Szábinus Király társ több, ne választasson.

Romának fel emelkedése egy részben szomszédjainak esztelenségébül származot, kik el nézték hogy őket egymás után meg hódoltassa. Péter Pált meg veri; együt kez⁷⁷ fognak, és ketten Jánosra mennek; meg győzik — Péter, Pál, János, Ferentznek fordulnak; meg hódoltattya; eléb, odáb; erejek mindég sokasodván, a Római nevet fel emelik, és a világot el nyelik.

Európában, ha egy Uralkodó tsak foglalás véget szomszédgyára ütöt, az utolsó időkben, a többi mind ellene támat hogy győzedelmeivel ha-

* [Jegyzés]⁷² Eszkuriál — véghetetlen Királyi udvar, Kastély Spanyol országban.

⁷² [Bessenyei jegyzete a 12r oldal alsó szélén, a szövegtől vízszintes vonallal elválasztva]
⁷³ dolgainak <be> zenebonáitul ⁷⁴ Népe⁷⁴ [Javitva ebből: népének] ⁷⁵ <hazát> országot [Javitás a törlés fölött] ⁷⁶ <fel venni> bé vinni [Javitás a törlés fölött] ⁷⁷ kez⁷⁷ [Javitva ebből: kez]

talmát öregbitvén, őket [13r] végre el ne borítsa. Róma meg győzöt szomszédjaival Népének számát szüntelen szaporitván már negyven hét ezer katonát állíthat ki. Romulus ezekhez bizik, és⁷⁸ az emberi vágyódásnak szokot uttyán hatalmának ki terjesztéséről gondolkodik. Az erő, szívét kevélységre emelte fel, és benne, maga meghitséget szült. A hatalom a körül álló veszedelmeket mind el fedezi, és vakít. Magán kívül mindent megvetéssel néz és soha egyik a másíknak példáján nem tanul. *Ó! ebben hibáztak ott*, mond, *de nem ugy tsinálom én*. Mikor ő is fel fordul, vállat vonít, 's ezt feleli: *Ki hitte volna?* Hozzá fog Romulus is ahoz hogy Tanátsát ne tekintse, és szabad akarattal uralkodgyon. A Tanátsbéli Férfiak titkon, ellene esküsznek,⁷⁹ 's Romulus közöttök el sikkad. Midön a köz hir hol létét kérdezné, a Tanáts ki aggya, hogy el ragattatot az Egekbe. Egymás után uralkottak a Tábla bírák, de a Nép a sok Urat⁸⁰ meg unván magának ismét Királyt tett.

[13v] NUMA

Numa, Királyságra hivatot. Mivel a Tanáts Szabinusbul, romai polgárbul egyenlő számmal tanálatot, közöttük heves vetélkedés támad, hogy a¹ Király, melyik Nemzetbül választasson. A Tanátsbéli Zsinatnak zúr zavara ott üt ki, hogy a Romaiak valasszanak, a választot pedig Sabinus legyen. Numa Pompilius mint magát mezőre, falura vet Ember a világi tisztesség és rangért való küszködést; hirnek, névnek ditsősségnek fergetegét meg vetvén, az Uralkodásnak lármája közzül fére ment. Bóldogságát az igasságon való tsendes elmélkedésben, szívének, és érzéseinek nyugodalmában kereste. Hihető ki nézte, hogy a hirnek névnek meg szerzése soha sem éri azt, a miben kerül. Sok ditsősséges Uralkodó mondot le önként hivataláru, magánosságra zárván magát; de a Bólt, a békességrül, tsendességrül, nyugodalomrul, és gyönyörkötető munkáru, soha halálának előtte le nem mond;² még is nints Ember e Földön, ki, ha Elméje egy kevés kiterjedésbe van, ditsősségének, ha meg

⁷⁸ biz<ván>ik, és [Javítás a törlés fölött] ⁷⁹eszküsznek [Íráshiba] M: esküsznek ⁸⁰<Királyt> Urat [Javítás a törlés fölött] ¹a [Beszúrás] ²mond; <...> még

nyerheti, ne örvengyen. Nem mind egy módon szereztetik: békességgel, háboruval, pennával, nyugodalommal is meg lehet nyerni.

[14r] **A tudomáynak, böltsességnek tekinteti, és ditsőssége** van, önként, magátul; mellyet az iránta való bizodalom szül. Mennyi Polgár ragyoghatot már ez időben a Vezérlő Tanáts közöt ésszel, Emberséggel, tapasztalással, vagyonnal? egyiket sem választják, hanem Falusi magánosságából huznak ki egy gondolkozó, olvasó tsendes életű Embert, ki noha Bölts az Országlásnak szövevényye, és fortélyos okossága közt együgyünek láttzik. Minden nagy tudományu, jóságú³ ember szelédséget mutat, mellyet benne az ostobák, nem tudhatván millyen a Nagy Ember, gyámoltalanságnak néznek. De az okosok a rólla való ítéllet tételt nem hibázzák. Ismérte Numát a Tanáts, kire a Község nem is gondolt, mivel ez a⁴ lármás sokaság örökké tudatlan marad⁵ e Világnak minden részén; a mirül tehet, mivel abban módgya nintsen, hogy tudománnya, és vezérlő okossága legyen, mert sorsa ara szert tenni⁶ néki nem engedi.

De kérdezd már Romának Emlékezetit, hogy vadságának, tudatlanságának idején, hol sem könyv, sem tanulás, sem tudomány, sem oskola, sem nevelés nem találtatik, **mi módon lett Numa Filosofussá?** Írás, olvasás, tanulás, elmélkedés, [14v] helyben ülő élet, az emberi természetnek oly nagy terhére van, és véllé annyira ellenkezik, mely szerint a tudományok közt nevelt Emberek számában is Filosofiara, az az, valóságos böltsesség gyakorlására tiz⁷ ezerből válik egy. Numa hogy ment oda, oly hazában, hol az Ember⁸ tsak formájáru, képirül ismértetet még⁹ annak? elég hozzá, hogy Numa Bölts vólt.

Numa tulajdonságainak előre való intézése, hasonló következéseket huz maga után. Még inkább kel álmélkodnod uralkodásának emberségén, igasságán, és okosságán. Ha akkori érdemeivel ma uralkodna, most is ditsősségre emelné fel köztünk okossága, és örök áldásban maradna emlékezete.

Mindent el követ hogy népének vérengző indulattyát tsendességre hozza. Szorgalmatosságát, okosságát ara fordittyá, hogy a kezét alatt lévő Társaság szelédülljön. E' végre két tárgyra függeszti szemeit: a

³ M: jó<ságu> ember ⁴ a <tsürhe> lármás ⁵ marad [Beszúrás] ⁶ M: tenni <néki> nem
⁷ M: <tiz> száz [Javítás a törlés fölött] ⁸ Ember <még>tsak ⁹ még [Beszúrás]

vallásra, és törvényre: az az,¹⁰ Isten ismételten, és a¹¹ természet igazságára. Itéld, ha Athenásnak, Spartának, Romának ragyogó idejekben, vólt é Bölts a leg mélysege seb tudományokkal is, ki hazájának böl dogi tásában e választáson túl emelkedhetet vólna? Vagy mehetünk é odéb mi is, máig is? [15r] Tudta hát, hogy az Embereket a jó erkölts, igazság böl dogit tya; hogy az erköltsöket a nevelés szüli: hogy a nevelés törvé nyek, szokások által ilyen, vagy olyan. Valamilyen törvények, 's attul származni szokot gyakorlások alá veszed a Nemzetet, erköltsi tulajdon sága is tsak ott ütök ki¹² magokat. A törvények az erköltsöket szülik, és az erköltsök a törvényeket tartják fen mint a hiv gyermekek szüleit. Nekünk már ezeket látni annyi tanulás, és tapasztalásbul semmi fáratt ság, mely szerint a közönséges értelemnél aláb való értelmek is tuggyák; de Numa Pompilus hol vette?

E Királynak két mindenek felet való tulajdonságai vóltak mellyek a mai embereknél egymással ellenkezésben láttatnak lenni: a nagy ke gyesség, és Országló értelem, okosság. Ez vagy azért¹³ láttzik, hogy a keresztyéni kegyesség a világi dolgokkal nagyon ellenkezik; vagy hogy a Pogányoknak akkori kegyességeket ehez képpes annak mondani nem lehet. A Királyokban a¹⁴ mély keresztyéni¹⁵ kegyességnek buzgó fog lalatosságai, királyi kötelességeknek gyakorlását el fojtja, mely orszá gának romlását, és székinék hanyatlását okozza. Sok ily uralkodókat mutatnak a régi idők, kik királyi hivatalokban [15v] tsináltak udvarok bul Klastromot, magokbul Barátot, 's Népeket utólsó romlásba hozták. A félelmes kegyesség, és¹⁶ szüntelen való Templomi buzgóság, a királyi székre kevés ditsósséget huz. Job kötelességét az igazságnak ki szolgál tatásában tündöklő, fejedelmi erköltsökkel gyakorolni, mint magános ságra rejtezve, setét falak közt akár sóltárját, akár vetsernyéjét lelki el alélások közt áhitatoson dűnnyögni, mely buzgóságos gyáva miveket a fő fő rangu belső emberek is magokra nézve, illetlennek, szükségtelen nek¹⁷ ismérnek. El multak —

Itt következik egy meg ütközés. Numa Mennyei Lélek által sugar lotnak agygya ki magát: hogy Egéri nevü Nymfával ismerettségben él.

¹⁰ az, <az> Isten ¹¹ a [Beszúrás] ¹² M: ki <magokat>. A ¹³ azért <azért> láttzik
¹⁴ M: a <mély> keresztyéni ¹⁵ keresztyéni <buz> kegyességnek ¹⁶ és [Beszúrás] ¹⁷ szük ségtelennek <ne> ismérnek

Mitsoda valóságos világi Bölts,¹⁸ Filosofus attá magát ki valaha sugarlottak? A Király azon gondolkodik, hogy szavának, törvényének, javalásának, mitsoda módokon szerezhesen erőt, mivel hatalma még népén kényszerítést nem tehetet. Ere kerül tehát hogy: *Fiaim! nékem Isteneitek sugarlották; én pedig néktek mondom. Így¹⁹ szavának Isteni erőt ad,* melyben a Nép [16r] nem azt hiszi,²⁰ véli, hogy Királynak, hanem hogy Isteneinek engedelmeskedik, és Numának egészen meg hódol. Tsalattatik az igaz, de bóldogul általa. Már kérdésbe jön, ha lehet é egy Filosofus vezérnek tsalárdsággal, hitetéssel élni azért hogy boldogittson, vagy más eszközöket keressen? ha jöhet é az uralkodó oly szorulásban, hogy bóldogító törvényeit kéntelen legyen hitetés, hazugság által fel állítani? ha van é olyan minden józan okosságtul meg fosztot Nemzet, mellyet tsalárdság nélkül bóldog állapottyáru, és káráru el ne lehetne hitetni, akár mely egyenes lélek ismérettel, 's beszéddel kívánnának is²¹ ügyében íranta viseltetni? Futtassad rajta elmédet; én tsak emlékezedben kívántam hozni, de már annyira ki nem terjeszkedhetem, mivel tsak nem lehet rólla egészen el felejtkezzenem, hogy historiát irok.

A sugarlot Numa, népenek szívét mint Isteneinek szája, meg nyeri. Félelmet okoz benne a Világ Urának büntető igassága iránt. Az Istenek mond, minden titkos tselekedetet látnak, 's büntetnek. [16v] A lakosok, büneiktül meg ijjednek: *had el*, úgy mond, *látnak az Istenek. Óltár emeltetik a jó hitűségnek vagy egy átallyában az igasságnak, szava meg állásának, felebaráti hivségnek. Ünnepet rendelnek a határnak, hogy a birtokosok egymás fölgyeinek szeleire erőszak, tsalárdság, hamis hitelkedés mellet bé ne mennyenek. Fel állittatik az Istenek tiszteletinek rendi, szokása, módgya, mivel a vallás minden áldozat tétel, külső szokás nélkül a községet magához nem kőtheti, mely ezek nélkül tsupa elmélkedéssel Isteneinek isméretiben meg nem maradhatot. Az oltári szolgálak rangokra osztatnak el, kik felibe főpap rendtetik. A Fejedelmi papság minden dologban első Tanátsnak ismértetet, és mintegy fundamentom kővévé változot az Uralkodó hatalomnak.*

Romulus, hazájáru az idegen Isteneiket ki rekesztette, de mitsodás tisztelettel élt, nehéz tudni. Ugy hiszik hogy semmiféle képeket, formát, bálványt nem tartottak, hanem **kezdetecken innen száz hatvan esztendő-**

¹⁸ Bölts, <és> Filosofus ¹⁹ Így [Beszúrás a sor elején] ²⁰ M: hiszi, <véli> hogy ²¹ is [Beszúrás]

vel tsusztak bé hozzájok a bálvány képek. A tüzet tisztelték, vagy az alatt a természető gondviselést, mint a Persák²² az utóbbi időkben. E végre rendelt Numa szüzeket Vesztálokat, kik a szent tüzet élesszék [17r] szüntelen, mely által fen tartasson. Szüzességek a vestáloknak valamely Istenek részére tartozó áldozat nemének tartatot; és ha azt meg rontották, nehezen kerülték²³ hogy elevenen ne temettessenek el. Egyéb iránt határ nélkül való tisztelettel viseltettek irántok, és a bennek titkon emésztő tűz mardosásait ez enyhítette, mellyet nállok a Férfiui Nemtül let szoros elzárattatás okozot. Harmintz esztendőig tartot szolgálát után a vestál hivatalát le tehette, és Férjhez mehetet; de már ekkor a szüzességi szenyvedés szokássá válván benne, idejének hanyatlásán, inkább kedvellette a személlye iránt mutatot mélyj tiszteletet, mint kevés testi gyönyörűségért öregségét attul megfossa.

Láttad, hogy a Teremtőnek jó téteményét körös körül a Földnek szinén tűz alatt tisztelték, mivel a nap melege éltet, 's természet. A Sidóknál a kik az óltári tüzet el hagyták aludni, föld által nyelettettek el, noha e világnak Istenét ismérték. Ma is látod az égő szövétnekeket, gyertyákat az óltárokon, és a görögöknél valamely szent kép előtt éjjel, nappal égni. A régi Celtus nevezet alatt száz nemzet is tisztelte. Nevezetesen Zoroastesnek követői a Persákban. Láttad az Apátzákat nálunk [17v] véghe-tetlen számmal Klastromokra tömni, kik szüntelen való buzgóságokban el sillyedve, e Világtul el zárattatva, láttattak elevenen a halálban lakni, ugy, mint a régi vestálok.

Ugy tettik néked ha a régiségekben nem bujkáltál, hogy szokásaink mind ujjak, és önnön tanálmányaink; de messzirül jönnek egy, és más változással. Törvényes állapotunkban is tanálunk oly rendeléseket, szokásokat, mellyeknek Romában, kezdete táján is nyomát leled.

A Fő papi hivatalt a Királyság²⁴ magának tartotta mivel a Népnek elméjén leg²⁵ töb ereje vólt ugy, mint Papnak.²⁶ Valameddig e két hivatal egy fejen függöt az Országoló hatalom, és értelem egymásnak költsön segedelmével egy tzélra dolgozot. A vallásbéli és polgári kötelesség közt nem lehetet meg ütözés, sem²⁷ küszködés. Mind törvények, mind Istenek egyenlő tzállal dolgoztak Rómának fel emelkedésére mivel mind

²² M: Persák <az utóbbi időkben>. ²³ kerülték <el> hogy ²⁴ <Numa> a Királyság [Javítás a törlés fölött] ²⁵ leg [Beszúrás] ²⁶ Papnak <, mint a Királyoknak>. Valameddig ²⁷ sem [Beszúrás]

ezek a Királyban személyesettek meg. De mikor az emberek lelkébe el rejtet Istenség magát az országoló hatalomtul meg különböztetve annak ellent áll, a haza²⁸ bődoltsága [18r] ájulásba esik. Valameddig a Fő pap, a Király ugyan azon egy személyből van,²⁹ soha az Istenek az Uralkodóval öszve nem vesznek, se nem ellenkeznek. Romában az Istenek mindig azt végezték a mit a Király, mivel ő Fő pap lévén, akarattját mindenkor mint Isteni végzést attá ki. Mindég mennyei szózatra láttatot a Nép mozdulni. E szerint Numa a Romaiakat Isteneinek³⁰ vezérlése alá vivén, őket, győzhetetlenségre emelte fel, mivel elhitette vélek hogy az Istenek pártokra állottak. A polgári kötelesség és vallás egy Lélektül, a Királytul elevenítettvén benne elméjeket fel emelte, sziveket győzedelmes indulatokra bátorságra ragatta; erköltseiknek pedig Királyi méltóságot adot, mert ugy hitték hogy tellyes szabadsággal élő vitézek, tsak törvényeiknek, és Isteneiknek engedelmeskedvén önnön javokért. De minek utánna a keresztyén Róma a Fő papot, a Királytul meg különböztette, és az ellenkező³¹ hivatal között³² patakokra omlot a forró nyavalyában eset emberi Nemzetnek véri; mind addig, mig ezen veszélyét a természet iszonyu rázkodásokkal, magábul ki nem hányta. Az [18v] ember, két részre oszlot, magában magátul meg különböztetve: lelkében vallásához köttetet, szívében hazájához, Királyához. Vallását Fő papja tartotta kezénél fogva: az által lelkesült; annak szájával szóllot; világi elete ellenben; és³³ annak módgya,³⁴ birtokához, szüleihez, gyermekeihez való kötelessége, Királyja hatalmába estek,³⁵ személlye iránt való hiveségéhez³⁶ hozzá járulván a természetnek ösztöne is. Valamikor tehát e két erő, hatalom, egymás ellen támadt, az Ember magában magátul el tévedvén minden ügyében, kötelességében füstöt vetet. Egyfelől poklot nyittyák fel ellene,³⁷ más felől minden világi veszedelem kítátot torokkal áll előtte. Mere térj? hová meny? melyikkel nyelesd el magadat? Végre, az emberi természet diadalmas lett,³⁸ és a hitetés ki nevettetet;

²⁸ haza <ájulás> bődoltsága ²⁹ <áll,> van, [Javitás a törlés fölött] ³⁰ Isteneinek <gon> vezérlése ³¹ <és két egymás ellen ütközöt> és az ellenkező [Javitás a törlés fölött] ³² kö-zöt <zuhogo> patakokra ³³ és [Beszúrás] ³⁴ módgya, <birtokoz> birtokához ³⁵ estek, <...> személlye ³⁶ <kötelességéhez> hiveségéhez [Javitás a törlés fölött] ³⁷ <előtte> el-lene [Javitás a törlés fölött] ³⁸ M: lett, <és a hitetés...> [Három sor törlése. Javitás a törlés fölött:] a királyság győzedelmeskedet. De

Nints vallás, és papság melynek igassága, tehetsége legyen hazámhoz, törvényes Királyomhoz, engedetlen, és hitetlen lenni. De hányszor, és meddig izzadt e Világ vérrel, míg ide jöttünk?

[19r] Ha Romának országló értelme, kezdetiben ilyen szakadásra, 's magával való ellenkezésre jöt volna, most,³⁹ halhatatlansága, ditsósége e Világnak örök emlékezetiben sehol sem tanálatna.

Egy néhányan rendeltettek a végre hogy a hadakozásra való okoknak igasságát itéllyék; a kötöt békességnek tellyesítésére vigyázzanak. Róma ellenségeinek a háborut ők jelentették meg, átkot kívánván⁴⁰ magokra, akár másra, kinek igassága⁴¹ nem fog tanálatni⁴² az Istenek előtt. Végre az ellenség határába vérbe mártot dárdát vetettek, mely által jelentették, hogy a Nemzetek közt való háboru Rómában meg határoztatot. Ezen Fezialeseknek személylyek szentségnek mondatot ki. E szerint a Romaiak, vallásokat, kegyességeket, a háboruk által szerzet vérontások közzé is bé plántálták. Áhitatosságokkal, hosszas gondolkodásokkal, áldozatokkal, fel szentelt varáslásokkal tökélették el magokat a véres ütközetekre való ki szállásra, mintha tsak kénytelenségből hadakoztak volna, noha a háboru vólt eleitül fogva leg szomjub vágyódások. A vallásbeli kegyeskedés tsak ara szolgálta hogy az Istenek hozzájok hajoljanak. [19v] Ügyöket kívánták Isteneknek ügyévé tenni és vérengzéseket vallásbeli buzgósággal, áldozattal jövendőli varáslással fedezvén, el hitették magokkal hogy az Egek által vezéreltetnek. A világi haszon, a vallással buzgó Embert is hamar vakságra veti; ugy⁴³ látván hogy dolgát az Istenek is igasságnak veszik, mivel néki hasznára van;⁴⁴ ki vallásával az örök igasságot tévelygés nélkül tiszteli, mint ki ki⁴⁵ magáruul állítani szokta, a véle egy értelemben nem élöket örökös tévelygésre átkozván. Régi bolondsága az Embereknek, és Nemzeteknek, hogy erőszakos tetteket, bünöket vallásokkal igazittsák meg reá fogván Istenekre, hogy kegyetlenségeket ők parantsollyák. Erköltsöknek vadságában Isteneket is vadakat tsináltak magoknak, hogy fenék legyenek azok is, mint ők. Minden vérengző a hadaknak Istenét, Márs öldöklő Istent kívánta attyának választani. Kényszerítették Isteneket, hogy ma-

³⁹ <...> most [Javítás a törlés fölött] ⁴⁰ kívánván <ara,> magokra ⁴¹ igassága <nem vólt> nem ⁴² M: tanálatni <az Istenek előtt>. Végre ⁴³ ugy <ve> látván ⁴⁴ van; <...> ki ⁴⁵ ki [Beszúrás]

gokat olyanoknak mutassák mint minémüek az ő értelmek, eszek, és erkölcsök.

Numa tehát minden országos dolgot vallásba ültetet. Isteneit álmodta, kiket a Népnek velejére mázolt. [20r] Hitetet, hazudot, még is az ország felemeltetésére, az az: egyenes tzelra dolgozot. Valyon hozzá van é az együgyü községhez ez a szánakozásra méltó siralmas sors ragadva, hogy soha se bóldogulhasson ha nem tsalattatik. Az emberi emlékezetnek kezdetitül fogva, a Földnek kerektségén, minden Nemzetségnél hitetnek, és hazugság által emelnek fel sok⁴⁶ Országot.

Numa, látván hogy minden⁴⁷ törvény alá vet társaságot a Föld mi-ve táplál, szemeit végre a gazdaságra vettette. A mezzi munka kutfeje az együgyü tiszta erkölcsöknek, és mértékletes értelemnek. Minden fegyverrel nyert térséget elosztottak a lakosok közt. Mező városok, erős helységek ültettettek széllyel a hazában; Ezekre nézve szorgalmatos birák rendeltettek, kik felettek vigyázzanak, dolgokat itéllyék, és a dologtalanokat, tunyaságot, heverést különösön büntessék: ellenben a⁴⁸ szorgalmatosságot jutalmazák. E' szerint Romának lakosi Föld mivesekké lettek. Leg nagyub emberei is foglalatoskottak a szántással vetéssel, kik minek utánna háborujok végeztetet, vezéri hivatalok meg szüvnén, az eke szarvát fogták meg honnan ismét Generalisságra léptek egytzerre, ha őket hazájoknak alapottya kényszerítette, de [20v] megént az eke szarvára szalattak. Valameddig Romának ezen állapottya tartot, mindég bóldog és valójában ditsósséges vólt. Minhent rabi kezekre botsátkozot a mezzi munka, és egy Római Nemes ezer forintos vatsorákat evet, minden hanyatlani kezdet. Az országnak egyik része száraz betegségbe eset; a másikat pedig a daganat fujván fel, Róma, oly mérget kapot, mely által lassan lassan mind addig emésztetet, mig halálra nem jutot. Igaz az, hogy a Főnek, vezérlő állapottyában meg kell maradni, de az is bizonyos, hogy ha kezek lábak el száradnak, a Fej, vagy Fő meg szédül. Egy felöl a gazdagság, végheetlen bujálkodást szült, más felöl ehség, inség fojtogatot. A hazának fő Emberei végheetlen gazdagságokkal a Népnek szegénységét gúnyolni láttattak, mely a hazának⁴⁹ sokszor keservét, és veszedelmét szülte.

⁴⁶ sok <Nemzetet> Országot ⁴⁷ M: <minden> a [Javítás a törlés fölött] ⁴⁸ a <különös> szorgalmatosságot ⁴⁹ M: hazának <sokszor> keservét

A Romaiak, és a Sabinusok közt való⁵⁰ Nemzeti irigy vetélkedés mint titkon mardoso féreg meg maradt volt a Népnek kebelében. Numa ezt találta hogy külön külön Cehekre ossza el őket, melynél fogva ki ki a maga felekezetü tsoportyához ragaszkodván a Nemzeti külömbség, és irigységrül⁵¹ magában is észre vehetetlenül felejtkezett meg. [21r] Leg nagyob ditséretire szolgál az uralkodónak ez, hogy a Cehek közt egymás tsoportya ellen halálos gyűlölséget, utállatot, haragot nem szült, mint Egyiptommal tselekedték volt Királyjai. Minden ember egyenesen szegzi magát a közböldogság ellen, valaki a társaság tagjait értelemmel, tudománnyal egymásnak⁵² öldöklő, és üldöző, vagy átkozó ellenségévé teszi. Az ilyen Országoló értelmet tsak a hagyhattya helyben, ki eléb⁵³ meg bolondul.

Végre, egy különös törvényt tulajdonitanak Numának, ebbül áll,⁵⁴ hogy a Férjfi oda athatta feleségét más rokonának, vagy jó barátjának hogy fogannyon tölle gyermeket. Spártában Licurgus ugyan azt tette. Az emberi természetbe bé⁵⁵ tekintve, hihető, hogy e törvényes szabadságot nem sok Római házasság ember kívánta,⁵⁶ vagy fogta használni. A mi időnkben nagyon szükségtelen volna, mivel ezen szabadságra az Asszonyok engedelmet, sem a törvényektül, sem Férjeiktül nem kérnek, a midőn valamelyik köztök⁵⁷ fris gyönyörűséggel és idegen szerelemmel kíván élni. Ugy láttzik mintha a két féle Ember Nem, abban foglalatostkodna, hogy magát minden iznek halálával ujra szüllye, kevésbé vizsgálván azt továbbá [21v] hogy ki ki által lesz ujra.⁵⁸ Más tekintetben kevésbé tartozik a hazafiui kötelességre hogy valaki a más kívánságának feleségével kedveskedgyen. A fajzásnak tüzeiben a természet határ nélkül való irigységet mutat, mellyet dühösséggel kever fel. Szeléd emberben, vad állatban, mind egy. Sem vallás, sem hazafiság reá nem bír soha, hogy kedves feleségedet a más karjai közt, meg zudult vérrel, keserves, vagy öldöklő tekintettel ne nézd. Legyen hazádnak törvény szerzője akár mely Szented, de soha meg rászokás nélkül el⁵⁹ nem nézed,⁶⁰

⁵⁰ való <irigy> Nemzeti ⁵¹ M: irigységrül <magában is> észre ⁵² M: egymásnak <öldöklő, és> üldöző ⁵³ eléb <fejében> meg bolondul ⁵⁴ <állván> áll, [Javítás a törlés fölött] ⁵⁵ bé [Beszúrás] ⁵⁶ M: kívánta, <vagy fogta> használni ⁵⁷ köztök [Beszúrás a lap bal szélén] ⁵⁸ ujra [Beszúrás] ⁵⁹ <meg> el [Javítás a törlés fölött] ⁶⁰ <szenyveded> nézed, [Javítás a törlés fölött]

hogy szeretöd, vagy felséged mellet heverjen valaki, hazájához való buzgóságbul.

Numa, negyven három esztendeig tsendességben uralkodván, meg holt. Ugy hitték némellyek böltsességénél, és e Világ egy Istenének ismeretinel fogva hogy Pythagorásnak lehetet tanítvánnya, noha Pythagorás sokkal ő utánna jöt fel a látásnak határára. Némely könyvei, vagy írásai halála után egy ládában találtatván *pretor* Petillus által olvastatot meg, ki a Tanátsnak róllok ezt jelentette, hogy azokban ártalmas tudományok vannak el rejtve, [22r] mivel nem egyeznek⁶¹ a Községnek vallásbéli értelmeivel, és szokásaival. E jelentésre a Tanáts azokat meg égettette. Vagy nem merte Numa a néppel egészen közölni mind azt a mit hit, mivel kevés sikere lehetet vólna Nemzetének elméjében az Országlásra, vagy a Romaiak mentek el vallásoknak első módgyátul. A természeti böltsesség, és a Világ Istenének elmélkedésben élő ismereti, igasságának, jóságos tselekedetekkel való félelme, minden ünnepektül, oltáraktul, vallásbéli szokásoktul, áldozatnak nemeitül sat meg mezitelenítve, a Községet semmi mozdulásba nem teszi, sem figyelmetességre nem hozza. Socratest azért ölik meg hogy egy Istent hiszen, még is halálra válván baráttyának ezt hagygya — *adós marattam Esculapiusnak egy kakas áldozattal, ted meg értem — ne felejtst el*. Annyira meg kívánta a vallás eleitül fogva a szokásokat. Valamit a község, együgyü nép nem gyakorolhat reá nem is⁶² tartozik. Az Istennek tsupa böltsesség által való ismereti minden vallásátul megfosztaná mivel amabbul ezért kivetkezne; ere pedig soha rá nem mehetne. Talán böltsesség által való Isteni isméret vólt a Numa Könyveiben meg írva, [22v] melyre a⁶³ szokások által meg vakult Római Nép már elégtelen⁶⁴ lett; hamis áldozat tételeihez, és abból ki hirdetet jövendöihez levén szoktatva a gyözedelemre. Ha az egy igaz Istennek okoskodás által való ismeretire kényszerítették vólna úgy láttzot vólna nekik, hogy egyenesen vallásoktul kívánnják meg fosztani: oly igaz az, hogy a tudatlan nép vallását, szokásban kívánnya tsak⁶⁵ gyakorolni;⁶⁶ és⁶⁷ nem érteni.

⁶¹ egyez<ik>nek [Javítás a törölt szótag fölött] ⁶² is [Beszúrás] ⁶³ <a Római,> a [Javítás a törlés fölött] ⁶⁴ elégtelen <...> lett; ⁶⁵ tsak [Beszúrás a sor elején] ⁶⁶ M: gyakorolni <és nem érteni>. ⁶⁷ és [Beszúrás]

Választás szerint, Tullus Hostilius lesz Király. Uralkodását ezzel kezdi, hogy a korona¹ mezőből álló jószágát ossza ki azoknak, kiknek a lakosok közül Föld nem jutot. Numa, a mint láttzik, minden jószágával, okosságával, buzgóságával sem érhetet reá hogy a² Nép³ szegény⁴ részének rendes ételmet szerezhessen. Országló tulajdonságainak a legfontosab, leg szembetűnőb érdemű részét, miért, 's hogy felejtette el? Az uralkodásnak embersége, kegyessége, mit szülhetet volna ennél nemesebbet? Tullus H...⁵ a korona Fölgyét [23r] a korona szolgainak, az az magának ki osztja. **Embereket bóldogit, nyér;** és az eszközök is mellyek által ezt tselekszi számára, nagyub haszonnal⁶ meg maradnak.

Az Országlásnak józan értelmével ellenkezik hogy az Uralkodónak különös majorság béli Földeket engedjenek Földes Uri örökségül, ha az országnak erejét adóját, értz, só bányáit, harmintzadgyát kezébe bortsáttják. Tsak annyiban birhat jószágot személylesen hogy a különös érdemeket általok jutalmazhassa, de el ajándékozhatatlan földel birni nem szükség, ugy, mint Földes Urnak. Ha minden magva szakadt jószág Királyra marad, és onnan jutalomban soha vissza nem ajándékoztatik, végre, az országnak nagy részét a királyi Földes Urnak igasságai nyelik el. A nemesi pólgárság⁷ kisseb számra, nagyob vagyon nélkül valóságra jutván, számában, tehetségében meg fogyatkozik, mely eset által az országló hatalom gyengül. Valamely jószágot Királyi Földes uraság bir ott más Földes ur, nem él, nem öröködik. A Király ereje, az ország népének sokaságában áll, melynek Fölgye, embere, mind övé. Minek a külömbség?

[23v] Tullus H:⁸ fölgyeit ki osztja, mely által népének ereje, kedve felgerjed; és⁹ sokasodik. Nem a forog fejében hogy a korona egy néhány szél pusztá földet birjon, hanem hogy annak birtokossaival a koronának országot, tartományokat foglaljon. A népnek hosszas tsendessége alatt bé hamvazot tüzét, fujni kezdi. **Az állandó békesség** Numa alatt, kato-

¹ M: korona <mezőből álló> jószágát ² a [Beszúrás] ³ Nép<e> szegény ⁴ szegény<nyeb> [Az utolsó szótag törlése, az egyik 'ny' utólagos beszúrás] ⁵ M: Hostilius [A kézirat rövidítését a másolat feloldja] ⁶ M: haszonnal <meg> maradnak meg. [A mondat utolsó szava beszúrás] ⁷ M: pólgárság <kissebb számra,> nagyobb ⁸ M: Hostilius ⁹ és [Beszúrás]

naságokat¹⁰ el altatta. Ez, ellenben hartzolo indulatokra gerjeszti őket. Meg maradt a Római népben az a titkon égő tűz mellyel a szomszéd hazáknak elfoglalását szomjuhozták. De én úgy látom hogy ezt nem tsupa vágyódás hanem szükség is szülhette.¹¹ Fölgyök kevés lévén a Népnek szaporodásával élelmekből ki szorultak. Láttzik még¹² Romulus alat, hogy midőn a lakosok között minden reájok tartozó földet el osztottak, egynek két hasápnál töb nem jutot; a mi tehetet két köblös Földet. Egy atyának gyermekei közt ez¹³ osztályra menvén, mit tett? Tsak azt akadályoztatta, hogy birtokossai valójában koldusok lévén, azoknak leg aláb ne neveztethessenek.¹⁴

Az Albanusoknak Róma ellen forralt [24r] irigysége háborura üt ki. De tsak itt állapotodik meg hogy melyik Nemzet tartasson első tekintetben? Noha mindenkinek szabadságában vólt magát leg elsőnek hinni e Világon. Ezt a közönséges emberi bolondságot a Világ nem tsak Országnak de személyeknek is meg engedi, 's neveti. Minden Nemzet első. A Sidó elsőnek állittya magát e Föld kerektségén akkor is, mikor a győzedelmes Nemzetek hol létét se tuggyák, vagy porászra füzvén őket Babillonba viszik, vagy rajtok szánakoznak. A Görög első e Világon, Assirus, Kaldeus első — a Török Mahomet alat első — A Magyar Átilla¹⁵ idejében első — sat. Ma is az Anglus magát minden Nemzetek felet valónak ismévén a többit magához képpest Nemzeti számba venni is alig méltóztatik. Frantzia, Spanyol, Német sat. úgy. A személyek közt hasonloul megyen. Mennyi hóld világra huzó bolond hiszi magát a többi embernél derékebnek?

De e nevettséges gyengeségnek nem lehet maga után vérontást huzni; annyival inkább mivel háboru nélkül is minden Nemzet kébzelheti magát elsőnek az egész [24v] teremtésben. Mi szükség azért vért ontani a mi az Embernek ingyen, a maga eszetlen hivalkodásából is ki telik; ellenben másnak, ha önként nem vallya, fejébe verni, vérrel bottal se lehet?

¹⁰ M: katona<ságokat>i tüzeke [Javítás a törlés fölött] ¹¹ szülhette. <A> Fölgyök
¹² <... vagy> még [Javítás a törlés fölött] ¹³ M: osztán <ez> [Javítás a törlés előtt, a lap bal szélén] ¹⁴ nevez<tessenek>tethessenek [Javítás a törlés fölött] ¹⁵ Átilla <alat> idejében

Akárhogy, de a Romaiak, Albinusok csak azért kelnek¹⁶ egymás ellen hogy *Ki az Ember?*

Mindazon által a főre¹⁷ egy áttalába való vér ontás fel fűgged. Mind két részről három¹⁸ három Bajnokok választatnak. Romának megvan a maga három Horaciussa, Albánianak esnek a Curaciussok. Horacius győz, 's az Albinusok el pusztulnak. Ezen elő meséllet esetet csak annyiban tartom tekintetre méltónak, a mennyiben belölle Nover, igen szép Bálétokat tsinált Bétsben, mellyeket Ifuságomban ott gyönyörűséggel néztem.

Albanianak fő várossát melynek régiségét ötszáz esztendőre teszik, egy óra alatt el törlik; Lakossait Romába viszik. Az egyetlen egy Horaciusnak győzedelmével az Albanusok annyira meg elégesznek, hogy noha egész hadi seregek van, mely Rómával¹⁹ vetélkedhetik, mindazon által meg akarva [25r] fogadásokat állani inkább el nézik öszve tet kezekkel, hideg vérrel hogy fő várasokat porrá tegyék, és magokat rabul vigyék. De olyan várasat egy óra alatt hogy²⁰ tehetet porrá a tűz is? Had legyen szabad Liviusnak árnyékátul, ki ezt pompáson írja, az Eliseumban e rossz világrul botosánatot kérni; De ezen esetnek elibe ezt teszem:²¹ *Hol volt, hol nem volt: utánna: most is élnek, ha meg nem hóltak.*

Hihető, hogy a két Nemzet egymás ellen véres ütközeteket tett, mellyeknek utánna a győzedelmes rész a másikat el nyomta. De, hogy egész Nemzet, Ország, magát ellene álhatatlanul egy ember erejére tegye ki, és az meg győzöttetvén, a maga erejéhez ne nyulyon, a midőn, ha magát szabadithattya, és győz, nints törvény, itélet tétel, hatalom felette, mely eszetlen fogadásának meg nem állásáért büntethesse; és engedgye szabadságát, ditsósságát, hazáját, nemzetét, nevét, lakását s.a.t, semmivé tenni, hitelt tellyességgel nem érdemel, mivel az Emberi természetben ezen eset sehogy meg nem álhat. Akár szeléd, akár vad erkölcsök közt hol tanálnál ily eszetlen Nemzetre mely hatalmához nem nyulván engedné magát²² [25v] tréfából, vagy csak²³ furtsáلكodásbul semmivé tenni?

¹⁶ kelnek <ki> egymás M: kelnek fel egymás [Beszúrás] ¹⁷ főre <való> egy ¹⁸ M: három <három> Bajnokok ¹⁹ Rómával <győzedelmén> vetélkedhetik, ²⁰ hogy <...> tehetet ²¹ teszem: <Egyszer> Hol ²² magát <trefa> magát tréfából [Törtés a lapalji órszó és a 25v oldal első szava közt] ²³ csak [Beszúrás]

A meg győzötteteknek fő Embereit Roma²⁴ Tanáttsában bé vette. Legyen! de nem otthon vólt ez. Horacius, testvér hugát meg öli tsak azért, hogy²⁵ egyik Cuiraciust siratta kivel már akkor jegybe vólt. Tullus két,²⁶ dolgát visgálló Tanátsbéli Ur által Horaciust halálra itéli; de azt javasollya neki, hogy ügyét kiáltsa a Nép elibe. Igy vólt a Község, és Nép, még a Királyok alat is leg felsőb itéllő szék. Inkáb hiszem hogy tsak a nagy bünöknek büntetésére nézve, mellyel a királyság keveset, vagy még akkor semmit se gondolt. Itéllye a Nép, hogy ő ne gyűlöltesen érette.

Már, hogy férjen hitedben az olyan Emberi természet, mely hiv testvérjét meg öli azért, hogy²⁷ sir? Nem elég szerentsétlensége, keserve vólt már abban, hogy jegyese meg ölettetet? Nem enyhíteni kel vala é testvér bátyjának inkáb fájdalmát, magát mentve, hogy tselekedetire a leg szomorub szükség kényszerítette? Igen! feleli Livius, de [26r] ne a magatok erkölsérül, hanem az akkoriakrul kel gondolnod. De honnan van hát hogy²⁸ ott is, a leg szeb böltesség, erköls, adatnak elő egyfelől, más felől más esetben, ugyan azon helyen, időben minden Emberi természetbül ki vetkezet fene vadakat mutatnak?²⁹ Tsak ez, hogy a tanult Római írók, a régi esetek után sok száz esztendőök múlva³⁰ pompáztak hazájok előtt, ragyogo elméjekkel; és Romának emlékezetiben rend kívül való eseteket kerestek, hogy munkájokat annál betsesebbé tehessék.*

* Jegyzés,³¹ Rend kívül való E' szónak értelmét az Ujság Írók annyira szorityák, hogy már a sokszori olvasás, szokás által veszedelméhez közzelit. E szó helyében élnek véllé hogy Különös. Soha sem ugy teszik, hogy ez az Udvar, oda, különös Követet, hanem rend kívül valót küldöt. Rend kívül való eset, Rend kívül való fergeteg, Zápor, Zivatar, nem különöst, hanem a természet szokot rendin tul halandóságot teszi, az az valami felettéb valót. Ha írod, hogy az³² Udvar Párisba felettéb való Követet küldöt; olvasód, ellene áthatatlanul nevetésre fakad ki. Felettéb való, rend kívül való, és tsudállatos eset, egyet tesznek. Én a rend kívül való Követet meg nem értem ha tsak Óriásnak, vagy Satyrának nem gondolom.³³

²⁴ Roma <fő> Tanáttsában ²⁵ hogy <eg> egyik ²⁶ két, <v> dolgát ²⁷ hogy <minek> sir? ²⁸ hogy [Beszúrás] ²⁹ <adnak elő> mutatnak? [Javítás a törlés fölött] ³⁰ esztendőök <kel> múlva [Javítás a törlés fölött] ³¹ [Bessenyei jegyzete a 26r oldal alján, a szövegtől vonallal elválasztva] ³² az F Udvar [A törlés elmaradt] ³³ M: gondolom. Ezen szövegrész formája szerint, irtóztató követet is lehet küldeni. [Egész mondat beszúrása a lap alsó szélén]

[26v] Lehetetlen Káfrérinek minden vad ember barmai közt is, oly dühös bolondot, és³⁴ fene természetet fel tenni, ki testvérjét,³⁵ tsak azért hogy valakit, valamit sirat, meg öllye. Horaciusnak huga nem Romának ellenségét siratta mint Római asszony, hanem a maga különös gyönyörűségét, férjét, szeretőjét. Egy el adó Leányban mit tartozik ez a vitézségre; két Nemzetnek egy felől eszetlen, más részen nevettséges alkujára? Egy hazának, nemzetnek győzedelme sints soha asszonyi hűségre, sem viaskodásra bizva. Országlásra, háborura, sem testek, sem elméjek nem rendeltetet. Birói széket soha sem ülnek, sem fegyvert nem viselnek. Örökös sérelmet okozna Róma emlékezetinek ha az³⁶ okosság el hitetné hogy akkori ditsósságát olyan dühös bolondnak köszönhetette, mint ártatlan³⁷ hugának gyilkosa, Horacius volt. De nem hiszem, hogy ő is ezt el követte volna. A természetet menteni kel, valahol oly veszettséggel vádollyák mely benne nem láttzik, és mely esettül józan okossága iszonyodik.

Tullus, valamikor ellene fel költek, ellenségein mindég győzedelmeskedet. Egytzer valamely pestisnek idején mágiai áldozatokkal, és téteményekkel élén, [27r] Jupiter mint mongyák, menykővel ütötte agyon. Régen, a Mágusok Jupiter papjai, és a vallással buzgó Kózség előtt ugy vétettek, mint osztán továbbá a Filofusok.³⁸ Eléb az ember varáslásra ment, azután jutot, hosszas tanulással, és³⁹ elmélkedéssel böltességre. Kezdetben a világi tudósok Mágusoknak ismértettek, kikkel a vallás béliek ellenkeztek. Könnyeb volt egy, és más szerrel pepetselni, mint igazan böltselkedni. Az igaz okosság mindég utól érkezik,⁴⁰ minek utánna az ember magát minden bolondságában ki futotta.

Már, abban⁴¹ okoskodni, hogy Tullust Jupiter, nem ütötte agyon a menykővel szüségtelen dolog.⁴² Ezt tsak azért találták ki a pogány hívők, hogy Mágusnak tartatot. **A mit leg inkább⁴³ lehet hinni az, hogy meg öldöklötték.**

³⁴ és <...> fene ³⁵ testvérjét, <kit annak ismér> tsak ³⁶ <ami> az [Javítás a törlés fölött] ³⁷ <Horacius> ártatlan [Javítás a törlés fölött] ³⁸ Filofusok [Téves írás] ³⁹ és [Beszúrás] ⁴⁰ érkezik <el>, minek ⁴¹ <az ellen> abban [Javítás a törlés fölött] ⁴² dolog [Beszúrás] ⁴³ inkább <lehet> lehet

Ez uralkodó a királyi székre helyeztetvén, magát felső hivatalára érdemesnek mutatta. Numának volt onokája leány ágon, 's tulajdon-ságaihoz is közelitet. Schol se látod, hogy a Királynak gyermeke jöt volna utánna Uralkodásra. Még eddig minden halál uj választást szül. Negyven esztendeig is uralkodik némelyik, még sints maradéka, kit hivatalára választanának.

[27v] Ancus Martius királyi miveit két nevezetes Tárgyakra osztja el: a vallásra és a mezei munkára. Világi dolgaink között, mellyek Emberi Nemzetünknek bódogulására tartoznak ezek állanak leg első rangban. Had járjon ha az Emberek vallások ellen meg tévedvén, annak is sérelmére, az egeknek bosszujára, és az Emberiségnek gyalázattyára vóltak; de még is igaz az, hogy a vallás magában, tudományára nézve leg nagyob szentség; és bódogság e földön. Mit tehet rólla ha magával fogatnak fegyvert magára? Mitsoda jóval és szentséggel nem éltek az emberek vissza? Egy igaz Bölts sem állította soha, hogy Jupiter, akár más Istenség,¹ óltárain Ember vért kívánna áldozatul. Nézd meg keresztyéneink közt is a Kristusnak Lélekre, idvességre, felebarát-ra tartozó tudományát, és tanítványainak erköltsi oktatásokat: mutas benne haragot, üldözést,² öldöklést valamely társaság ellen, akár mitsoda pogány babonasággal éljen is³ az? Mitsoda féle tévelygő hitbül való Emberek iránt függeszti fel benned az emberi kötelességet, és jó téteménynek gyakorlását? hol parantsol tudományáért vér ontást? mi pedig nevében annyira öldöklöttünk, hogy a természetet magát is meg tagattuk. [28r] Ez, ez, más, más szokásu vallásra térvén, meg eset általa hogy az atya gyermekét, a gyermek attyát átkozta, üldözte. A terhes asszonyt⁴ méhének még ágyékai közt nyugodot gyümöltseivel együt, ki ara várt, hogy a napnak világát meg láthassa,⁵ tudományáért, elevenen meg égettük; még a nemző természetnek kebelében fojtogatván meg annak ártatlan gyümöltseit, ugyan azon Istennek nevében, ki őket már életre teremtette, és anyok méhébe⁶ elevenségre hozta. Ezen irtóztató valóságot melyre a természet meg rázkodik, és az Ég homályba borul

¹ M: Istenség, <óltárain> Ember ² üldözést, <vér> öldöklést ³ is [Beszúrás] ⁴ asszonyt [Javítva ebből: asszonyokat] ⁵ meg láthassa, <magával együtt> tudományáért ⁶ méhébe <...> elevenségre

ortza pirulással, a leg szomorub kéntelenségéből ösztönöztetem említeni, a végre hogy a vallás igazulhasson, mely mindég töb töb hajó törésekre jut mostani időnkben e, kedvetlen ellen vetések miatt. Melyikünk kívánna olyan Istenséget hinni, tisztelni, ki mind azon kegyetlenségeket idvesség, kárhozat alatt parantsolná az Embereknek, mellyeket mi eltévedésünkben egymás, és az Isten ellen el követtünk? Vallás béli vér ontásaink ellen nem szólhatz, mivel Európának sok száz esztendőkön keresztül hatot⁷ viselt dolgai⁸ reájok, örökös, és ellene álhatatlan bizonyóság tételül szolgáltnak. El multak az igaz, de vallásainknak [28v] külömbségére nézve még sem árt, ha még máig is néha néha, ortza pirulásra hozatunk általa. A Filosofus is ember szeretetet, békességet hirdet;⁹ és pap a természetben, mint más a hitben. Inkáb veti emberekre a hibát, mint a vallásnak szelédtségére.

A pogányok közt soha a vallás külömbségének oly öldöklő fegyverei, mint nálluunk, nem vóltak. Rómának¹⁰ Hit háboruját eseteinek Tengerében sehol se tanálod. Erköltsi tisztaságot, engedelmességet, józan indulatokat, és Isteni félelmet szült a Népbén vallása, mely dolog igazságának Róma, pogányságában is próbául szolgálta.

Látta hát Ancus Martius, hogy a vallást társaság szüli, a társaságot, mezei munka állattya sorjára; az Embereket pedig vallás zabolázza, vezérli mivel Isteneiknek törvényén kívül, emberi parantsolatnak, természeti vadságokban, magokat alája nem vetik. Hol van vallás állandó Társaság nélkül? hol van helyben maradandó társaság mezei miv nélkül? A mezei munka, és vallás gyakorlása annyira öszve vannak köttetve, hogy az oltárnak oszlopit eke szarvából kellene¹¹ tsinálni, melynél [29r] igazab világi dissze nem lehetne. Ezeket egyezteteti a Római uralkodó töb¹² ezer esztendőkkel előttünk, melynek érdemét, igasságát mi is meg ismérjük ma. Oly igaz az, hogy valami ma érdem, igasság, világi bóldogság, örökké a vólt, és valami most gonosz,¹³ a gonosz marad, örökre.¹⁴ De a¹⁵ természetben vegyed.¹⁶

⁷ <...> hatot [Javítás a törlés fölött] ⁸ dolgai <reá> reájok ⁹ hirdet; <örökké,> és ¹⁰ Rómának <hit> Hit ¹¹ <lehetne> kellene [Javítás a törlés alatt, az alsó lapszélen] ¹² töb [Beszúrás] ¹³ gonosz, <örökké> a ¹⁴ <vólt, és ártalmas vólt.> marad, örökre. [Javítás a törlés fölött] ¹⁵ M: <a> ezt [Javítás a törlés fölött] ¹⁶ M: vegyed; nem dogmában [Beszúrás]

Ancusnak tsendes uralkodását fergetegbe hozták a Latinusok, kik tsatára költek ki ellene. A békesség, igasság szerető tsendes embert, az embertelen, vad, és durva természet, mindég gyámoltalannak nézi. Meg veti, neveti hogy mint ő, magát, lármában, zűrzavarban nem mutattya. Ezt is mint együgyü vázat, **erőtelen Fejedelmet meg vetik**, magok méltóztatásának vévén¹⁷ magokban, hogy **ellene** mint hozzájok mérkezhető fél ellen ki szállanak. A békesség nyujtó, vagy háborut jelentő **Feciált, Ancus el küldi akarattyoknak meg értésére. Ők nem hajlának. A követ Róma népének nevében hadat jelent, és a véres dárdát határokra veti. Azon erőszak, és¹⁸ kár tételért, melyet a Latinusok Róma lakossainak okoztak, a Népek nevében nékik hadat jelentek, melyet el is kezdünk.** A Fecial- vagy Követ, ezeket ki mondván a hadakozás el kezdetet. Miért nem mongya: a király nevében? [29v] Valahol Király van, ot, háboru békesség, tudod, annak nevében foly. Hogy lehessen meg érteni, hogy Király alát a nép uralkodgyon; és ő tsak névben lévén, valósággal e legyen ő?

Mikor a parantsoló hatalomnak szófogadó teste mind Nép, a Királynak, külön személlýére keveset lehet tenni, és hogy parantsolatlyai iránt engedelemmel legyenek, a szó fogadó Testnek ezt kel mondani: *a te ügyed: a te károd, hasznod, dütsősséged, gyalázatod.* E szerint a Nép, magáért, kénytelen a maga fegyverét, erszényét, vérét dolgozra fordítani. A Királyi akaratsnak nintsen még különös Zsólgyán tartot hadi serege, és együt kel néki az erővel akarni. Minek akarna egy Ember tiz ezer ember ellen, ha sehogy sem lehet töb magánál? Rómának népe ezt mondhatta vólna vezérének *Ha magad akarsz, tsináld magad.* Mikor pedig egy ország adó béli hasznát Királynak által adgya, és ezt végzi: *Uram Király,¹⁹ kintses házadban esztendőnként le teszünk ennyit. Tartz hadi seregeket pénzeden, kik a fegyverkezésnél egyebet ne tegyenek soha. Egyedül parantsoly nékik, és béres szolgáid legyenek. Ne kényszerittesünk minnyájan fegyver viselésre [30r] had dolgozzon otthon egy rész, és²⁰ vigyázzon a másik.*

Mikor, mondom egy Nemzet, magát magátul e szerint meg külömbözteti, és erejét, pénzét az Uralkodónak személlýes akarattya alá rendeli, a Király akarhat egyedül, mivel a szó fogadó Test akarattyának

¹⁷ M: vévén <magokban> hogy ¹⁸ és [Beszúrás] ¹⁹ Király, <a te> kintses ²⁰ és [Beszúrás]

adatot által; a Nép akarattya pedig egy kitsinnyel marad töb a semminél. Így minden országos akarat, és²¹ parantsolat, a Király nevében megyen, mivel az országló erő kezére bízot. Egy szóval, ő let vezér-lő, éltető Lélekké, ki által a Népe elevenítettik; a sokaság pedig ő rajta kívül ugy láttzik, mint holt Test, és örökös álom.

Már most, legyen erköltstül, szokástul, vallástul, élet modjátul, akár mitül; de el szenyvedhetetlen sors a Népnél, hogy egytzerre örökké való gazda, és szüntelen való katona legyen. E' két féle hivatal oly messze távozot egymástul, hogy egymást nem is szenyvedheti. A katonátul a lakos fél, irtószik, ha házára szállíttják; a katona pedig ezt meg veti, 's parasztnak gunyollya. Valameddig az Uralkodók²² hadi seregeket nem állítottak külön zsóldra, szüntelen fen álló hadi lábra; gazda, katona egy vólt. Miért? Látod, hogy ha verekedése el múlt, háborujából haza jövéen [30v] ismét ekéjéhez ment ki, és újra szántot. Találod az utóbbi soron,²³ már Róma fel emelkedésének idején, hogy mikor Regulust a Khartágo²⁴ ellen küldöt seregeknél tartóztatták, a Népet kéri, *eresszék haza* mond,²⁵ *mert nem levén othon fölgyét kinek mivelni, háza népével együt, kóldulásra jut.* A Romai Tanáts azt mongya,²⁶ hogy Regulusnak fölgyeit az ország miveltesse.²⁷ Cincinnatust ekéje szarváruul viszik el Dictatornak, hová dolgát végezve, rangját le téve, ismét vissza tér. Mihent háboru nem vólt, katona sem láttzot, tsak házi gazda. Mihent háboru ütöt ki, mig tartot, minden gazda katona vólt. Most, ha háborunk el mulik a katona kvartélyba szál, tudod, és a gazdaságnak azt parantsollya; *aggyatok ennem*,²⁸ *sokszor éhen szomjan, álmatlan, véres sebekkel, élet halál közt szolgálatalak benneteket, tartsatok.* A kötés tehát így áll, hogy a Föld népe a katona szolgája, a katona a Királyé, a Király pedig osztán, maga, minden; a töb rész, eszköz. Így, a Nemzetek meg unván az [31r] örökké való fegyver viselést, inkább el atták szabadságokat, mint egész erejekben, számokban önnön költségekre szüntelen való katonák legyenek, és háboruk által szenyvedjenek. Talán job vólna most is ugy élni, azt mondod. De nem lehet, ha külömben egész világ együt ugy nem tselekszik, mivel már most a rendes armadának erejéhez

²¹ és [Beszúrás] ²² Uralkodók <a'> hadi ²³ <időkben> soron, [Javítás a törlés fölött]

²⁴ Khartágo [A 'h' utólag beszúrva] ²⁵ mond [Beszúrás] ²⁶ <meg parantsollya> azt mongya [Javítás a törlés fölött] ²⁷ miveltesse [Javítva ebből: miveltet] ²⁸ M: *ennem* <sokszor> éhen

képpest²⁹ a házi katona, keveseb a semminél, melynél fogva akármelyik támaszkodjon gazda katonára, a többi közt füstöt vét.

Fel találtad hát okait ennek, hogy a Római első Királyok alatt, miért láttatik mindég a Nép uralkodni. Ancus Martius,³⁰ mihent ellenségein győzedelmeskedet, Romának boldogításán dolgozott;³¹ ebből álván már néki³² gazdálkodása. Az Aventini, Janikula hegyeket, vagy halmokat, Romának kerületi közzé foglalta.³³ A Tiberisen hidat tsináltatot, Tengeri révet készítet. Só bányát ásatot, és a Népek a sót³⁴ osztotta. Ennek utánna szokássá válik, hogy a Népek buzával, olajjal s.at. adakozzanak, a mi³⁵ idővel, a Respublikának pestissévé, és szabadságának fenéjévé változik.

[31v] Ugy láttzik, hogy egész Világ Nemzettségei közt egy ország sem tutta sehol soha, mikor valamely szokáshoz kezdet hogy annak vége, idővel hol, és hogy üt ki. Kezdetiben jónak látta,³⁶ vége el vesztette. Cesár huszon ötezer asztalt terített Romában a Népek hogy egyenek, és a szabadságokrul ne eszmélkedgyenek.

Valaki fel akart emelkedni a Népek adakozot, hizelkedet, hogy vorát meg nyerje. Az éhező Embernek leg közzelebrül való mulattsága, vagy kedvetlensége, a hasa. Ha jól tartod nevet, tapsol, 's érted voxol; keveset törödvén véle hogy abbul mi következhetik. Valaki a Nép előtt különös kedvességre jöt, a Tanátsnak halálos ellenségévé lett. Ez az a küszködés, mely Romának szabadságát vérébe fojtotta, mint ezután majd e munkában látni fogod.

Ankus, közönséges fog házat is építet, mivel a büntetésre való vétkek sokasodni kezdettek. Tudod hogy a hol emberek vannak, ott, bűnnek is kel lenni, mivel egyiknek kedve mássának kedvetlensége; és ennek nyeresége amannak vesztésége.

²⁹ képpest [Beszúrás] ³⁰ Martius, <maga> mihent ³¹ dolgozott; <és gazdálkodot> ebből ³² <az ő> néki [Javítás a törlés fölött] ³³ foglalta, <mellyek ... vóltak részei>. A ³⁴ M: söt ki [Beszúrás] ³⁵ <mely> a mi [Javítás a törlés fölött] ³⁶ látta, <a> vége

Ez a Tarkvinus a Királyságra, magát mesterkedéssel emelte; mely szövevény, vakítás, hizelkedés, tettetés ő utánna szokássá, és fejedelmi¹ tudományá lett.

Etruriának² Tarkvinia nevü várossában születet valamely Korinthusi gazdag Kereskedőnek házában. Romába ment, felemelkedésének fundamentom kövét, ha lehet,³ le tenni. Lukumon nevét változtatta nemző várossáruul Tarkviniáruul, Tarkvinusnak. Egy 's más féle rendes tulajdonság, erkölts, érdem, titkos hizelkedés, ravasz okosság, gazdagság, pénz, akármí, együt öszve keveredve alkotva, Ankusnak segedelmével oda vitte hogy tanáts béli hazafi let. Ankus, halála oráján el maradot árvainak vezérlő gond viselését Tarkvinusnak, mint a kinek szerentséjét, rangját teremtette, ajánlya. Itt fordulnak elő a Király fiak. Jollehet a korona választás szerint való vólt, de a meg halálozot uralkodó iránt vet tisztelet, kedves emlékezetiben oda hajlot, hogy helyére, Fia tétessen. Az időseb, még tizenöt esztendőnél, életével, tovább nem mehetet. Tarkvinus a koronáruul gondolkodik, és a Király Fiaikat fére hagyván minden eszközöknek, módoknak meg [32v] szerzésére el tökélli magát, tsak hogy Királyságra emelkedhessen fel. Szomorú dolog hogy az emberek közt a háládatosság mindég oly ritka. A kit szerentséssé tettél, fel emeltél kerüld el, mert ismérni sem kíván azért hogy előtted lévén, és⁴ segedelmedre emlékezvén, meg aláztatásra jön, mivel esete kényszeríti reá, hogy azt,⁵ a mi; nem annyira önnön érdemének, mint néked tulajdonítsa. A jó tétemény iránt tsak addig mutatnak háládatosságot mig szükség van még reá mindég; de mihent már általa lábkapot, hátat vet neki, hogy benne többé, büszkesége meg aláztatását ne lássa. Ki nem kívánnya méltóságát, szerentséjét a maga érdemének tulajdonítani, ha nagygyá lesz?

Tarkvinus jön, megyen, sugdos, ígér, hitet, hizelkedik, ajánl; és ügyét⁶ addig üzi, fúzi,⁷ forgattya, mig a nép meg⁸ nem parantsollja néki, hogy az ország dolgaihoz nyullyon hozzá, az az, legyen Király, ugy

¹ fejedelmi <...> tudományá ² Etruriának [Töllhiba az első betúnél] ³ M: ha lehet [Zárójelbe téve] ⁴ és [Beszúrás] ⁵ M: azt, <a mi;> nem ⁶ <dolgát> ügyét [Javitás a törlés fölött] ⁷ fúzi [Beszúrás] ⁸ meg [Beszúrás]

é? Mihent ez meg let méltóságának meg erősítésére bőveb módokat kapván⁹ kezébe, száz uj Tábla birót teremt a Tanátsba, kiket a Község közzül választ, 's így nevezi: *patres minorum gentium*. A *patriciusok*, *plebeusok*, már ekkor két részre láttattak oszlani. Játék néző helyet tsinál, hogy a népet magához huzhassa [33r] melynek a község mindég örül. Mihent oly módot tanálhatz hogy a sokaságot étesd, és nevettesd, meg győzettethetel rólla, hogy hozzád hajlik, 's szeret.

Etrusk, Latinus, Sabinus, noha már Romával egyesült, tsak hada-kozot ellene, nem tudod hogy; de meg verettettek. Ez is mint a többi, a győzöt népet a magáéival egyé tette.

Fel állította ez az Uralkodó a győzelemnek pompáját, mely szokás a Római Nagy Embereknek egész romlások¹⁰ idejéig ellene álhatatlan ösztönül szolgált a ditsősségnek el nyeresére. Valaki a természetbe bé tekint, meg láttya hogy az Embernek a maga mutatásnál¹¹ és ditsősség-nél nagyob tűzzel emésztő vágyódása, életében egy sints. Szívét a pénz, kints birja; de ennek, pénzét, életét fel áldozza. Minden más bóldogságátul, nyugodalmátul meg fosztya magát, tsak hogy a többi felet lévén, halandó társainak parantsolhasson. Egész élete áldozat, szive szüntelen szaggattatik, éjjel, nappal retteg: Nem baj, tsak parantsolhasson, ha kereszt fán füg, és onnan agygya is rendeléseit. A győzedelmi pompa, annak személyét ki magáévá tehette nagy tiszteletre, méltóságra emelte fel, mely annyival inkább betses vólt hogy rangra, sem szükség-re nem tartozot hanem egyenesen személyhez, névhez, érdemhez vólt köttetve. Az ilyen szokás, és rendelés ara szolgál [33v] indító eszközül hogy az emberek elsőségeket nem nevezetben, üres hangban,¹² uri születésben, hanem érdemben keressék.¹³ Mihent az emberek más uton méltóságosokká nem lehetnek, sem a többi felibe nem emelkedhetnek, az érdemek iránt kényszerítésbe jönnek; de mihent a Római uralkodók napkeleten kívált Constantinustul fogva a Pólgárokat szóval, nevezettel külömböztették, a *Magnificus*, *Nobilissimus*, *Excellentissimus* sat¹⁴ szavak állottak az érdemek helyébe. Nintsen vidámab eset, mint mikor az ember szó által teheti magát méltóságossá: mikor levél által reá fogják hogy te méltóságos vagy a többi felet, 's el hiszi. Ha Scipiora, Fabiusra,

⁹ M: kapván <kezébe,> száz ¹⁰ romlások [Javitva ebből: romlásoknak] ¹¹ mutatásnál [Az utolsó szótag beszúrás] ¹² hangban, <szul> uri ¹³ keressék. <Nintsen nyájjas> Mihent ¹⁴ sat [Beszúrás]

Brutusra hánytad volna e sok szép nevezeteket, szemedbe nevettek volna. Nintsen könnyebb, nyugodalmasab út a méltóságra, mintha szóban kel néki meglenni. Jó volna a törpe születésű embereknek Birák által attestaltatni¹⁵ magoknak, hogy nagy szál Emberek, had ragasztanának nevettséget is¹⁶ kitsínségekhez. Látod, hogy valóságos és igaz belső tisztelettel máig is a halandok csak két dolgot tekintenek: az érdemet, és vagyont. Az elsőt szóval senki sem adhattya, a másik minden módon meg szereztethetik, és a kinek éppen [34r] semmije sint,¹⁷ keveseb a semminél a társaságban. Igy mihent a meg különböztető érdemek szóba, hangba foglaltattak bé, a valóság el tűnt. Hijába van méltóságos nevezeted érdem nélkül, mert minden ember utánnad nevet. Sőt a közönséges tsintalanság és fulánkal szurkáló gúnyolás, semmiben sem lél e világon nagyobb mulattságot mint ha a névvel nagyságos, és erköltsel alaton Embereket nevetheti.

Ez a sok féle nevezettel való különböztetés mint orvosolhatatlan nyavalya a Világhoz hozzá ragadt; és olyan rü, mely az Emberi Nemzetnek testébül terem, hol hihető örökre meg marad, akár mivel kennyék. Azonban, az érdemeket, nem akadályoztathattya, mivel láttyuk mely sokan vannak¹⁸ oly méltóságok, kik nevekkal, erköltsöknek méltóságát is egyeztetik; kik a¹⁹ nélkül is méltóságosok volnának.²⁰

Róma, a midőn fel emelkedéséhez fogot, mindezekről semmit sem tudot. Sehol se hallottad mondani, hogy Marki Scipio, Gróf Pompejus, Baró Lucullus, hanem Scipio Africanus, Asiaticus s a t. Tarkvinus alatt kezdette el a Római nép elmejét leg inkább nagyságára függeszteni. Ez az Uralkodó szembetűnő miveket tett. Oly vizi tsatornákat készítet a föld alatt a váras hasznára melyben²¹ rakot szekér²² [34v] mehetet volna. Kősziklás hegyeket, halmokat furatot keresztül, mely munkát Plinius készülete után nyóltz²³ száz esztendővel²⁴ tsudált. Templomok, igazság ki szolgáltatására, itélet tételre rendeltetet nagy házak, neve-

¹⁵ M: attestáltatni <magoknak,> hogy ¹⁶ is <...> kitsínségekhez ¹⁷ sints [Beszúrás]
¹⁸ vannak [Beszúrás] ¹⁹ <szó> a [Javítás a törlés fölött] ²⁰ M: volnának természetekben.
 [Beszúrás a mondat végére] ²¹ <alatt>-ben [Javítás a törlés fölött] / M: melyben a [Beszúrás]
²² M: szekér el mehetet [Beszúrás] ²³ M: <nyóltz> sok [Javítás a törlés fölött] ²⁴ esztendővel <is> tsudált

lésre szükséges épületek tétettek. Végre Tarkvinus a Tárpei halomnak tetejét laposra²⁵ vonatta, mellyen a Capitolium emelkedet fel.

Bé hozza ez Uralkodó a Vallással való tévelygéseket. Tsudákra bortsátkoznak; a madár repülésről mindenféle esetekre jövendőt huznak; mintha a sasnak fellegek közt koválygó szárnyait hozhatná különös fordulásokba az,²⁶ mit én, a szobámba tsinállok, vagy még ez után végezni fogok. Mitsoda közösülés által érezze meg a madár azt, a mi még nem tselekedet, nem dolog; és a halgató setétségül, hova tsak e Világ Istene lát, a valóságnak sorjára magát még²⁷ fel nem atta? Magad nem tudod, hogy esztendőnek el folyása alat mitsodás eseteid lesznek, de a madarak repülő szárnyain eseteidet olvashatod.

Ez a galád eszetlenség, és részeg értelem szintén ugy tudománnyá változot az embereknek fejek füsti közt mint más valóság. Tarkvinust nyoltzvan esztendő korában ölte meg Ancus Martius; látván [35r] hogy Serviusnak szándékozik a koronát hagyni, noha maga is tölle ragatta el. De tsak ugyan Servius lesz Királyá.

SERVIVS TULLIVS

Ezen uralkodót a meg hólt Király, mint gyermekét nevelvén (mivel onokája vólt) el nézik hogy a felső hatalmat Népnek, tanátsnak hire, akarattya nélkül meg ragadhassa. Ez okon attyának, magának minden érdeme, tekintete mellett sem juthat oda, hogy tsendes uralkodása lehessen. Tiszta egeit látván setétülni, és távolyrul dörgő fellegekkel borulni, a rijjadó zivatart el oszlattya. A szegényeknek életeket siggató adósságokat ki fizeti: a gazdagok, és hatalmasok által töllök el szedet földeket nekik vissza veszi, 's köztök el osztya; közzeleb hozván a tanátsbéli nemességhez, a paraszti sokaságot. Mindezeknek utánna panaszra fakad, hogy a Patriciusok, halálára meg esküdvén királyságát le teszi; válasszanak mást. A Népnek elméjében pedig többé nem fordulhatot, hogy rajta kívül legyen valaki más. A vallás beli vakságnak, tévelygéseknek, ez is Templomot emelt. Jövendő mondás lepte meg [35v] Romát, mely által a Népet minden háboru elö't gyözelelemmel hitették,

²⁵ M: <laposra> le [Javítás a törlés fölött] ²⁶ az, <a>mit ²⁷ még [Beszúrás a sor fölött]

és szívét bátorságra, kevélységre emelték. Mentségére szolgál még is a józan okosság, hogy¹ a fő Emberek az ilyen örjüléseket tsak haszon vételbül követték, világi elő menetelért szerzették, de soha sem hitték. Elég vólt az ostobákkal el hitetni, 's őket annál fogva vezetni.

Servius, a tévelygések közt valósággra is² gondolt, és a³ régi szokásokat, mellyek törvényé változtak új dolgokkal nevéte, forgatta; el törölvén azokat, a⁴ hol szorongatóknak, és károsoknak lenni láttattak. Nem igaz minden tekintetben hogy a dolgoknak ujitása az⁵ Országlásban romlás vólna. Igen! ha a jó, és hasznos régi dolgot új rossz dologgal váltyák fel; de valaki a régi rosszat, módot tanálván reá,⁶ új jóval fel nem váltya, önnön maga, és java ellen megyen⁷ párt ütésre; ugyan azért, egy felől vad meg átalkodást, más felől gyáva bolondot mutat. Ha az Európai Nemzetek, szokásaikban, erköltseikben, vallásaikban semmit sem változtattak, vagy ujitottak vólna, emberi tekintet, forma alatt, most is ugyan 'azon fene vadakat viselnénk életünkkel, mellyeknek ők hajdan láttattak lenni,⁸ és ember mássainknak száraz koponyájokbul [36r] innánk egymás egésségéért vendégségeinkben.

Egész Európa meg részegedne most is minden nap mint a keresztes hadak idejében. Mársnak imátkozna vér ontással végezné főrül főre peres ítélletét sat.

Néz hátra öt, hat száz esztendővel⁹ az emberi Emlékezetben, fontold¹⁰ Európának viselt dolgait. Lehetetlen valakinek eléb meg nem boldondulni, ha bizonyítani akarja, hogy törvényes szokásainkban változást tenni kár vólt. Valamely Nemzet¹¹ dolgaiban soha semmit sem változtat, hólt ostoba, és örökös gyengeségre¹² van átkozva. A Sidó soha sem változtat, és világ végéig tartó sepreje lett¹³ az Emberi Nemzetnek akár millyennek a ditsősségérül¹⁴ meg tet szent ígéretek. Khina sem változtat, de nintsen is eléb eszével, mint örökké vólt. Szerentséje, hogy Európai Királyainknak nem szomszédja: eddig, változhatatlan szokásaival sehöl se vólna. Valamely hatalom rajtok hajt, olyan könnyen borittyá el

¹ hogy <az> a ² is [Beszúrás] ³ a <r> régi ⁴ a [Beszúrás] ⁵ <minden> az [Javítás a törlés fölött] ⁶ reá [Beszúrás] ⁷ megyen [A két utolsó betű beszúrás] ⁸ lenni [Beszúrás] ⁹ esztendővel <tsak> az ¹⁰ <...> fontold [Javítás a törlés fölött] ¹¹ Nemzet <s> dolgai-ban ¹² gyenge<ségre> ségre [Javítás elváltásban a lap jobb szélén] ¹³ lett [Beszúrás] ¹⁴ a ditsősségérül [Javítva ebből: e világi ditsősségekrül]

mint¹⁵ ár viz a lapajos földet. A bojgó Tatórok koronáját is el foglalták: próbálják itt.

A Romaiak örökké változtattak valahol a rosznál jobbat sejtettek, 's fel is emelkettek. [36v] Akár¹⁶ mit hol láttak, követték, használták. Soha elő menetelekre nézve¹⁷ nem tévelygettek, sem vallásokkal nem vakoskottak mint az Egyiptom beliek, kiknek böltességeket a Világ Emlékezete hireli; kik el nézik hogy¹⁸ hazájokat¹⁹ a Persa katonák prédára vessék, mivel nem mernék a matskákra löni, és²⁰ menni, mellyeket ezek előttök visznek. Valamely Nemzet ilyen szánakozásra méltó gyáva lelket mutat, abban,²¹ soha se vólt fel emelkedés egyben is. De vitézségénél fogva nem is mutatot Egyiptom soha semmit; ezt fel tévén, hogy a Sesostris historiaja bizonyos mese. A rosz erköltsöt, tévelygő vallást, káros törvényt, sérelmes szokást jóra változtatni, az országló értelemnek leg nemeseb tulajdonsága, és minden uralkodóban szoros kötelesség. Hol nem tanálsz pedig javítani való hibát, és²² rosszat? Mellyik országnak vannak olyan régi törvényei, hol egy felől kárt, más felől nevettséget ne lás?

Ehol a Római példa; nézzed.

Romulus egyenlőül osztván fel a földeket, ugy é igazság let a következés hogy ki ki attul egyenlőül fizessen. Végre a lesz, hogy a birtoknak [37r] egyenlősége rémitő²³ külömségre jön, a fizetés pedig minden fön, egyenlő marad. Före vólt vetve, mely szerint a ki husz köblös földel birt, egy módon fizetet azzal, kinek két köblös sem vólt.

Az egyforma adózásnak fundamentoma ebben állot, hogy szegény, gazdag, de²⁴ a közönséges gyülésekben, kinek kinek egy egyenlő erőben való voxa vólt, mely által a dolgok meg határozottattak. Annyi a szavad, mint nékem mondgya a Patricius, és fizés ugy. De a szabadság, és a vox béli tehetséggel, az erszénybéli tehetséget egy mértékre erőltetni, egyfelől eszetlenség, más felől nevettség. Ha az erősnek terhe²⁵ szabattatik a gyengéhez egész ország gyengeségre hanyatlik.

¹⁵ mint <az> ár ¹⁶ Akár<hol, mi> mit ¹⁷ menetelekre nézve [Javitva ebből: menetelegben] ¹⁸ <és tengerre szállani nem mernek;> kik el nézik hogy [Javítás a törlés fölött] ¹⁹ hazájokat <pedig el nézik hogy> a ²⁰ és [Beszúrás] ²¹ abban, [Beszúrás] ²² és [Beszúrás] ²³ rémitő<ség> külömségre ²⁴ de [Beszúrás] ²⁵ terhe <szabadikt> szabattatik

Tizen ketten vagytok együtt, erős Férfiak; a tizen harmadik egy gyermek. Tizen két sák buzát kellene a faluba vinni, mert onnan a hol van, az éjjel el lopják, vagy a haramiák erővel elveszik. A gyermeknek szája van mint néktek. Ötsétek, 's a buzából is eszik, mint ti. Mit birsz el kis ötsém? Egy vékát! No hát mi sem viszünk többet. Tizen három vékát el visztek, a többi oda vész, és ti vallyátok kárát. Péternek egy szabad voxa van, mint Pálnak, ennek ezer köblös fölgye van, amannak tiz. Péter tiz [37v] forintot ad. Pál ezt mongya; *én sem többet; vagy ha én ezret adok*²⁶ *adgyon ő is ennyit a tiztül, mert annyi a szabadsága, szava, voxa, mint nékem.* Már, akár egyiket akár másikat követed, az ország sorsa minden hogy hagymázba esvén, meg verettettel az ellenségtül, ki osztán nem kérdi tölled hogy mennyit fizes, hanem veszen²⁷ amennyit akar és lehetségesnek lát. A szegény pedig akkor is keveset ad, mivel ez közönségesen, és ellene álhatatlanul meg ismért igasság hogy a mi tiz, nem száz, és a mi száz, nem ezer. Százezer forintos jövedelmű jószágnak védelme, tsak töb küszködést, költséget érdemel, mint²⁸ két köblös föld. És ugy láttzik, hogy a mit **Servius Tullius** Romában háromezer esztendővel is ez előt²⁹ **hibájából meg igazítot**, magyar országon némely tekintetre véve igazítatlan, és bajában hever, melynek az Insurrectio, szembe szökő³⁰ bizonyság tétele.

Servius a szóban forgó hibát egy ország gyülésében a Népnek elibe terjeszti, és választ kap, hogy³¹ [38r] az igazításhoz hozzá fogván, maga tanállyon reá módokat, és élyen olyan eszközökkel a millyenek néki tettzenek.

Rómában tehát a közönséges gyüléseken minden pólárnak egy voksa van; mely állapot azt szüli hogy a szegény és tudatlan sokaság minden országban leg nagyob számmal lévén a dolgoknak meg határozása³² kezekre³³ fordul. E' válik hát mesterséggé, hogy kinek kinek szabad voksa meg maradván, az együgyü sokaság még is a végezésektül hogy essen el?

Servius a Népet külön külön szakaszokra osztya, és Ceheket formál. Az osztályt, és annak töb, keveseb szakasszát tehetséghez szabja. E'

²⁶ adok <azért> adgyon ²⁷ veszen <tölled> amennyit ²⁸ mint <tiz> két ²⁹ előt <meg igazítot> hibájából ³⁰ szökő <bizons> bizonyság ³¹ hogy <az> [38r] az [Őrszó törlése] ³² határozása <ő> kezekre ³³ kezekre <válik> fordul

szerint az erősebbeknek Cehék szaporodik, a szegényebbeké fogy. A maga Klassisában kinek kinek egész voksa volt, de az ország gyűlésén az egész tsoport osztálynak engettetet egy voksz. **A szegényeknek teméredk sokaságát mind egy osztályba vették, így ők, a haza előtt egy voksal marattak.** Ha 30 ezer volt is Cehékben, az országos dolgokra egy voksal mehetet, mely szerint kinek kinek a maga céh belüli egész vokszából, az országnál, számára csak a 30 ezred rész maratt meg. E' szerint a vokok [38v] a nemesek, gazdagok kezére menvén által, a végezések is oda fordulnak.

Magyar Országban hasonloul, ha egy vármegyében tíz ezer Nemes³⁴ tanáltatik is, az ország gyűlésében egy vokszot ad, és így a vármegyében lévő egész vokszának tizezredik részéből szól az ország előtt.

Egy Báró, a vármegyében a dolog³⁵ végezésére egy vokszot ad; többet nem adhat; nints; de az ország gyűlésére, személyesen hívják meg, mint a Vármegyét, hol maga³⁶ vokszol. Így tehát, az országos dolgoknak meg határozására nézve egy Báró annyi, mint tízezer Nemes. Azomban³⁷ több szabadsággal nem élhet mint egy³⁸ fő Nemes Ember. Honnan jönnek törvénybe³⁹ az ilyen⁴⁰ tsudák, mond meg? Lehetetlen az Embernek magán nem nevetni mihent dolgait vizsgálja.⁴¹ [39r]

[39v] Gyerünk vissza utunkba a honnan ki tértünk. Akár mere járjon az Ember e Világban a maga hazáját el nem felejtheti: szeme előtt forog, és ha valahol ügyéhez, állapottáéhoz nyul, el nem válhatik tőle míg a⁴² dolog onnan⁴³ erővel vissza nem vonnya.⁴⁴

Servius, a nagy tsoportokat, ismét kisebb osztályokra vette, mely mód szerint a népnek meg számlálására könnyű utat tanált. Látni lehet azomban, hogy a tehetség szerint el osztot sereg⁴⁵ változás alá jön. A ki most közte nagy tehetséggel bir, és sokat adhat, esztendőket alatt hanyatlásban jöhet, más ellenben fel emelkedhetik tehát ere vgyá-

³⁴ Nemes <v> tanáltatik ³⁵ <dolgok> dolog [Javitás a törlés fölött] ³⁶ <hol oda menvén, személyében> maga [Javitás a törlés fölött] ³⁷ Azomban <jószágaiban> több ³⁸ <a> egy [Javitás a törlés fölött] ³⁹ törvénybe [Javitva ebből: a törvényekre] ⁴⁰ ilyen <módok> tsudák ⁴¹ vizsgálja. <De az ország sokasága a rendelésen különös bosszút állt; azt vévén szokásba, hogy a [39r] méltóságok, gyűlésre küldöt Követ seregét... > [39v] Gyerünk [Két sor törlése a 38v lapon, majd az egész 39r oldal törlése szavanként, összesen 21 sor.] ⁴² <az idő> a [Javitás a törlés fölött] ⁴³ onnan <el> erővel ⁴⁴ vonnya<... >. ⁴⁵ sereg <szin> változás

zás kel. Nállunk ezt, az adózó emberek részire az országlás, esztendőnként téteti meg, a mit Conscriptionak neveznek.

El végzi hát a Római uralkodó hogy e végre minden ötödik esztendőben közönséges vizsgálás tétessen, mely dolgot neveznek *Lustrum*nak, amit osztán számláló idő szakasszá⁴⁶ tettek, mint a Görögöknél [40r] az Olympiai játékoknak esztendeit. A leg szegényeb és következés képpen leg számosab csoportot, minden adó, hadi szolgálatnak terhe alól ki vették. Tsak arra határozván sorsokat, hogy a hazának gyermekeket adgyanak. Szülés, nemzés vólt minden adójok. E' végre neveztettek *proletariusoknak, proletarii*

Servius ugy hitte, hogy a ki jószág helyet hazájában szegénységet bir, gyönyörúsége is⁴⁷ siralombul, 's kedve, nyögésbül áll. Mi ösztönözze hogy vérit, nyomoruságának védelméért ontsa? A nép, önnön költségén háborgot. Mivel mennyen hadakba az, kinek otthon sints⁴⁸ a mivel élyen? Éz az inség, hogy az emberek,⁴⁹ világi sorsokat, vagyonokat egyenlőségre ne hozhassák eleitül fogva vólt, és örökre meg marad. Mindég küszködöt vélle időrül időre az Emberi Nemzet, de semmire se mehetvén vélle, végre tsak ezt mondotta reá kinnyában, hogy a más Világon leszünk ugy, és dolgát halála után való idejére tette által. Egész Világnak esetei közöt e tekintetben Lacedemonban tsinált Licurgus leg nagyob tsudát, de nem lehetet állandó, mivel az emberi természet magán meg nem szenyvedhette.

[40v] Hijába dolgozol azon, a mi nints a természetben, mert meg nem áll. Az Embereknek világi sorsok, az az, vagyonosságok, vagy szegénységek nagy tekintetben, erköltsöknek következése. Valamint minden embert egy erköltsre, tulajdonságra, elmére venni lehetetlen, ugy, sorsát sem soha. Egyikre, látod attyátul száz ezeret erő jószág marad, a másokra semmi. Mikor meg hálnak, az elsöt el se tudgyák miben temetni; a másik pedig ezereket testál.

Közönséges asztalon élni szélessen ki terjedet Orzágnak lehetetlenség; törvénnel minden gazdát megkötni, hogy házánál mit költsön, hogy szorgalmatoskodgyon, lehetetleneb dolog a lehetetlenségnél. Ki rendelhet annyi fizetéssel való vizsgálót, kik ere házrul házra szüntelen

⁴⁶ szakasszá [Javítás ebből: szakaszokká] ⁴⁷ is [Beszúrás] ⁴⁸ sints <elég, mit> a ⁴⁹ emberek, [Javítva ebből: embereknek]

vigyázzanak? Ki parantsolhassa házána a gazdának, hogy önnön kere-
setibül hogy egyék, mit igyék? Kit nem verne agyon a sokaság ily utál-
latos hivatalában. Valamint abban meg kel nyugodni, hogy egyik ember
kitsiny, másik nagy: ez vastag, amaz vékony, ez, eszetlen, az eszes —
ez szöke, amaz barna; ebben is, hogy egyik szegényebb másik gazdagab
legyen.⁵⁰

[41r] Lehetet Lycurgusnak⁵¹ egy városban annak lakosi számára kö-
zönséges asztalt terítettni, és őket köz rovásokra, együt étetni; de tsak⁵²
megvallod ugy é, hogy⁵³ alkmatlan vólna az Embernek naponként Má-
ramarosbul Budára sétálni ebédre, és vatsorára? Vagy minden városba,
faluba tsinálsz közönséges asztalt? Ez, veszed észre ugy e', hogy olyan
dolog, melynek lehetetlenségérül irni, haszontalan idő töltés lenne.

Róma, emberi szabadságát leg főb igasságának, bóldogságának is-
mérvén, minden ditsősségét abban kereste hogy azt akár miben kerüly-
lön fen tarthassa. Helyes! a törvényes szabadság leg drágáb kintse az
életnek, és az Ember tsak annyiba ember, a mennyibe vélle bir. De
honnan van hát, hogy a Rómaiak rabokat tartottak? hogy a rabi szol-
gárul rabságának halála után is gyermekére kellett maradni siralmas
örökségül. Ha látták a Rómaiak mely Istenek, és természet igassága
ellen való kegyetlenség az embert rabságra vetni⁵⁴ életével, a maga ke-
resetiben; ha ezt, mondom szivekben örök igasságnak érzették, miért
tagatták meg másoktul? A mi nékik igasság, ne legyen az, másoknak?
ha ök emberek, a többi, barom legyen?

[41v] A Római fő Rendek⁵⁵, gazdák, számtalan rabokat tartottak,
kiket iga barmaiktul semmiben sem különböztettek, sőt aláb valóknak
vettek. Egy gazdának ha száz ökre vólt, mellyek közzül valamelyik meg
ökvelte, ezzel együt mind a százat nem verette föbe. Rómában végre
törvényné tétetet, hogy ha négy száz rab közzül is, valamelyik meg mér-
gesülvén gazdáját meg öli, azzal együt a többi is mind meg ölettesen.
Mikor tsak egy Ember fertézteti meg kegyetlenségével, veszettségével
a természet igasságának szentségét, mind más; de mikor egész ország
tanáttsa üzi el magátul igazság nevében⁵⁶ az igazságot ily gyalázatos

⁵⁰ legyen. <L> [41r] ⁵¹ Lycurgusnak <...> egy ⁵² tsak [Beszúrás] ⁵³ hogy <tsak>
alkmatlan ⁵⁴ M: vetni <életével> a ⁵⁵ <emberek> Rendek [Javítás a törlés fölött]
⁵⁶ <törvényével> igazság nevében [Javítás a törlés fölött]

számki vetésre, tsak tanálhatsz benne olyat ugy é?⁵⁷ amitül irtódzál. Illyenek az Emberek látod, meg is tsudályák magokat, mely méltóságosok, igazak, és szentek⁵⁸ is. Igen! mert tsak ti tuttok beszélni; de ha az állatok beszélhetnének kérdés, ha a⁵⁹ ditséretet⁶⁰ utánatok mondanák é, mellyel már a kegyetlenséget⁶¹ oly sok izben magasztaltátok? [42r] Szabadon hirelheti⁶² az Ember magát, mert⁶³ semmi féle teremtet állat nints a földön mely ellene mongyék.⁶⁴

Nem lehet nyájjasab eset, mint ott győzedelmeskedni, hol más egyéb senki sints!⁶⁵

A⁶⁶ természet, fohászzkodásait e' kegyetlenség ellen annyira fel emelte, hogy Servius⁶⁷ magában el nem fojthatta. A rabok sorsát a fő Tanátsnak jelenti, és igyekezetit⁶⁸ sorsoknak jobbitása iránt fel fedezi. Okait, a nagyoknak⁶⁹ izlése⁷⁰ savanyunak tanálta. Itt fordul elő az alkalmatosság, hogy itély.

Ugy é?⁷¹ a Királyokra ezer kiáltás támad, állitván, hogy kívánságoknak határa nints: hogy sükségtelen áldozatokat tesznek a Népnék vérevel,⁷² verejtékével; hogy határ nélkül való hatalomra törekednek. De látod, hogy három, négy száz bíróbul álló Tanáts egy tsomóban mind eszetlen, kegyetlen lehet⁷³ akkor, mikor a király egyedül igaz,⁷⁴ és emberséges köztök.⁷⁵ Servius óltalmazza egyedül⁷⁶ Isteneinek és az egész természetnek igasságát,⁷⁷ mint örző Angyal, Egeknek Szája [42v] a nagy tekintetü, és böldegítő⁷⁸ Tanáts ellen, mely tsak azért enged néki, hogy a leg nagyub gyalázattal, és ortza pirulással kellene a természet igasságával szembe szállani.

⁵⁷ ugy é? [Beszúrás] ⁵⁸ M: szentek <is>. Igen! ⁵⁹ a [Beszúrás] ⁶⁰ ditséretet [Javitva ebból: ditséreteket] ⁶¹ kegyetlenséget [Javitva ebból: kegyetlenségeket] ⁶² <magasztaltattya> hirelheti [Javitás a törlés fölött] ⁶³ mert <rajta kívül...> semmi ⁶⁴ mongyék. <Nintsen nevetésesebb vitészség, mint olyan «ott győzni» hatalmasságot fegyverrel el fogadtatni, mellyet senki sem védelmez... Nintsen nevetésesebb dolog mint ott győzni, hol senki sints.> A természet [Beszúrás, amelyet Bessenyei törölt, és fölé papírlapot ragasztott] ⁶⁵ [A lap fölé ragasztott papíron olvasható mondat] ⁶⁶ <Serviusnak szívében a> A [A sor eleje törölve, a kezdőbetű javítás] ⁶⁷ Servius [Beszúrás] ⁶⁸ igyekezetit <sok> sorsoknak ⁶⁹ <Tanátsnak> nagyoknak [Javitás a törlés fölött] ⁷⁰ izlése <nagyon> savanyunak ⁷¹ é? <hogy> a ⁷² vérevel, <ver> verejtékével ⁷³ lehet [Beszúrás] ⁷⁴ igaz <köztök>, és ⁷⁵ köztök [Beszúrás] ⁷⁶ egyedül <az> Isteneinek ⁷⁷ M: igasságát <mint örző Angyal, Egeknek Szája>, a ⁷⁸ <igasság ki szolgáltató> és böldegítő [Javitás a törlés fölött]

Servius, meg engedi, hogy a rabnak, emberi szabadságát, gazdája vissza adhassa: hogy szolgálattya alól fel szabadulhasson, és a polgári karba is bé vétethessen. Ha uralkodásának minden idejében ennél egyebet nem tett volna,⁷⁹ még is véghetetlenül meg haladná személyes érdemével Romának egész Tanátsát, mely nem tsak hogy ezt nem tselekedte volna, de ennek utánna tartotta⁸⁰ fel jobban, hogy egy rabnak bünéért a többi, ha ezer is, meg öldököltessen.

Nem merészlette Servius még a vad erkölcsöknek fenesége közt mondani, hogy a rabi szolgálat, sors, egy átallyában töröltessen el; és alku szerint való szolgák legyenek, mivel lelket rémitő igasságtalanság,⁸¹ hogy a szabad természet által⁸² formált,⁸³ embernek, magához, az az, véréhez, életéhez, verejtékéhez semmi szava, közü ne legyen! [43r] Mihent pedig mindent te tehetz vélle, és ő semmit sem magával,⁸⁴ semminek marad.

Mi tsinállya a rabi szolgálatot? Ugy é erőszak. Van é olyan eszetlen ki alku szerint adgya magát rabnak, hogy amaz legyen mindenható ő felette, ő pedig semmi, alatta. Mi az *alku*? ugy é költsön eset!⁸⁵ értelme ez: *Én ezt néked; te azt nékem*. A hol költsön tartozás nints, ott alku sints. Minek alkuszol azzal, kinek élete, halála, mive, hatalmadban van? Mi szüli hát a rabságot? Ugy é erőszak. Lehetne é az erőszakot egy ország lakossai közt köz igassággá tenni? Mihent azzá tétetne, ugy é hogy igasság töb sehol se lenne. Miért kívánod hát te az erőszakot törvényül magadnak⁸⁶ mások ellen; mindent el követvén, hogy vélle, te ellened, senki se élhessen.

Megéint itt van az Ember; reá emlékeztettek.

A ki hirelt böltsességü, emberségü⁸⁷ Anglus Nemzet, Indiákon az embereket most is mint barmokat pénzen, ugy aggya veszi, és mint jármos ökreit dolgoztattya. Ez a Nemzet is [43v] többet vakít kevélységével, mint érdemével világosíthat.⁸⁸ Ugy láttzik, hogy nagy tudományok, tsak parlamentomi haszontalan vetélkedésekre marad, az alat, mig a

⁷⁹ volna <is>, még ⁸⁰ tartotta <még> fel ⁸¹ igasságtalanság, <az> hogy ⁸² által <magára> formált ⁸³ formált, <szabad> embernek ⁸⁴ magával, <...> semminek ⁸⁵ <...> eset! [Javítás a törlés fölött] ⁸⁶ magadnak [Beszúrás] ⁸⁷ emberségü <Angl> Anglus ⁸⁸ világosíthat [Javítva ebből: világosít]

leg rosszab Országlása miat Népe, hazája, böv aratásának idején is éhel halásra jut. Tanátsában azt kiabálja hogy egész Európával mérkezhetik, 's hadakozhatik egyedül; Lakossi pedig a mellet⁸⁹ kétségsben esések közt aggattyák fel magokat otthon, szobájokban.

Az ország állapotja szerint egy nemes oly gazdag, hogy tsak kutyája lehet^(a) 25 ezer forintot érő, és az embereknek nints mit enni, abban az időben mikor az ebeket hízlalják. A mely tudós elmékedések az Angliai Parlamentumbul ujságainkban, hozzánk ki hatnak, azokat Vármegye Táblaink körül, közönséges forma tekintetü⁹¹ Nemes emberekben is fel tanálod. De mi, szegénységünkben tsak el hisszük, hogy az Anglus töb emberséget, igasságot ismér, mint a Magyar, — mivel szebben ki köszörüli az atzél, mint mi. [44r] A fel fuvalkodás,^(a) durvaság, mérges kegyetlenség minden rakásra füzöt palástya alól is ki hat Angliának Európára. Meg jegyzésre méltó dolog, hogy az Anglus köz nép, a Frantzia Nemzetet, eleitül fogva, köz beszédben is mindég⁹⁴ ezen tulajdonító nével fizeti: *Kutya*. Ö, Nemzetet magán kívül e Világon nem lát; mely gyermeki büszkeség azért nevettséges, hogy minden Nemzet ugyan azt tarthatya magáruul, otthon.

Ezekbül ki nézheted, hogy az Emberi természetet a régiség, és nagy idő, magátul meg nem különböztetheti: hogy a mit emberségben, kegyetlenségben a mult százakban látz, kevés változással,⁹⁵ festéssel, most is ugy tanálod. Az ember⁹⁶ változtat, modiz; de örökre tsak Ember marad.

(a) [Jegyzés]⁹⁰ Az Ujság azt írta, hogy ennyit érő eb adatot el.

(a) [Jegyzés]⁹² Az Anglus büszkeség nem engette meg, hogy a Török, Kléber, Frantzia vezérrel békességet köihessen. A bé forrot sebet fel szaggatván, új vérontást okoztak. A lett, hogy a Francia őket ott, öszve törvén, mélységes ánglus gondolatokkal és hypocondriával vontattak Egyiptomból⁹³ haza, ezt vetvén okul, hogy mivel a Törökök semmin sem igyekeznek, ők magokat fel nem áldozhatták.

⁸⁹ <az alat> a mellet [Javítás a törlés fölött] ⁹⁰ [Bessenyei jegyzete a 43v oldal alsó szélén, a többi szövegtől vonallal elválasztva] ⁹¹ tekintetü <fo> Nemes ⁹² [Bessenyei jegyzete a 44r oldal alsó szélén, a szövegtől vonallal elválasztva] M: [A jegyzés teljes szövege törölve] ⁹³ <onnan> Egyiptomból [Javítás a törlés fölött] ⁹⁴ mindég <ilyen> ezen ⁹⁵ változással, <változtatot> festéssel ⁹⁶ ember <tsak> változtat

[44v] Azt gondolod ugy é? hogy minek utána **Servius az emberségnek, igasságnak ennyi szolgálatot tett**, a szerint jutalmaztatot? Vagy meg hálálták néki? Kinek van oly egy átallyában való közönséges, mindenekre kiterjedet jósága hogy szidalmazói ne legyenek, és olyanok, kik elvesztét óhajtsák? **A maga leánya Tullia, az a meg veszet természetnek szivet rettentő tsudája, és emberi nemének utállatos fekélye, öleti meg, hogy Férjével halálában uralkodhasson.** Soha se vólt érdem olyan, melynek emberekbül, ellenségei ne tanáltattak vólna.⁹⁷ Mindég óhajtották a jó embereket, és a hol vóltak üldözték. Athénásnak eszetlen népe Aristidest számkivetésre⁹⁸ itélli, tsak azért hogy minden Lélek igaznak ismérte, 's vallotta. Mit vétett néked,? mond egy embernek maga Aristides a sokaság közt, ki ötet nem ismérte, és ellene voksolt. *Tsak, felel amaz nem szenyvedhetem, hogy mindentül ugy hallom nevezni: Az igaz Aristides, ted ide a nevét, mond néki továbbá. Számki vettetésre voksolok, de irni nem tudok.* A Bölts fel írja a nevét, és odéb megyen.

[45r] Alig vólt valaha jóság a Világon, mely az emberi gonosságnak tsapásait el kerülhette vólna. Sőt a kegyetlenség sok izben szerentséseb.⁹⁹ A leg job Uralkodókat öldösik meg; azok ellen esnek párt ütése; a kegyetleneket pedig számtalan helyen láttad szabadon uralkodni, és természet által, erőszak nélkül halni.

Tullia, édes atya vérében¹⁰⁰ mérgének szomju dühösségét meg nem ólthattya. **Hólt testén ragadtattya magát keresztül kosul, szekérébe ülven.** Bosszut áll talán? min, és miért? A bosszu állás, azért lenne, hogy az, ki ellen tétetik, fájalmát, gyalázattyát érezze benne.¹⁰¹ Mivel sértetted már azt, kiben érzés nints. Valaki érzéketlen dolgon kíván bosszut űzni, tul üt a bolondon; és töb a veszetségnél, mivel a mozdulás nélkül lévő dög testet, a veszet eb se marja. Servius,¹⁰² azért érdemlette meg ölettetését hogy az Embereknek javára dolgozot. Mitsoda szomoru szinbe mutattya itt magát a halandóság! Ki esik az Ember kezébül a penna mikor Lélek ismérettel, okossággal, igassággal fel ruházot természettrül kel¹⁰³ olyan hajad szálaít borzasztó¹⁰⁴ feneséget irni, mellyel

⁹⁷ vólna. <Mindég óhajtyák a jó embert ... hol tanáltatik, üldözik, vannak üldözik> Mindég ⁹⁸ számkivetésre <küldi.> itélli, ⁹⁹ szerentséseb <vólt>. A ¹⁰⁰ <vérenek bosszúszulásával> vérében [Javítás a törlés fölött] ¹⁰¹ benne [Beszúrás] ¹⁰² <Vagy> Servius, [Javítás a törlés fölött] ¹⁰³ kel <ollyat irni,> olyan ¹⁰⁴ borzasztó [Téves írás]

soha a vér szomju Tigrisek magokat meg¹⁰⁵ nem fertéztették.¹⁰⁶ [45v] Melyik oroslánykölyök marja az anyját? Mindent meg halad az ember eszességgel! Legyen! de feneséggel is; bolondsággal is.

Romának hat Királya közül, kik valósággal mind nagy Embereknek rajzoltatnak négy hal meg erőszakkal. Mit tet, hogy jól tevők voltak. Mentül inkább meg isméred a Romaiakat, annál jobban ki nézheted benne, hogy erköltsöket egy felől Emberkedés, más részen a leg vadab feneség formálta, melytül Filozofiájok, tudományok, sem vallások meg nem szabadithatta életeket soha; híjába voltak Tacitusok, Pliniusok, Cicerok, Senekák, mert vérszomju tüzeket;¹⁰⁷ kegyetlen, és ragadozó természeteket,¹⁰⁸ mint a pusztító fene vadak, le nem vetkezhettek. És igazán teszik ki hogy¹⁰⁹ népek¹¹⁰ haramiákbul, gyilkosokbul állot¹¹¹ össze, mert annak bizonyására Iróiknál, az¹¹² erköltseik, nagyob próbákat szolgáltattak¹¹³ bizonságul: Serviust; el vesztétül, minden érdeme sem menthette meg. Igaz az, hogy nehéz dolog egy Uralkodónak szabad tettésétül¹¹⁴ sorsával az embernek függeni, de még abbul sem marad ki keserve, a ki embereknek parantsolni kénytelen. Meg veszik az engedelmesség árát.

[46r] A KEVÉLY TARKVINUS

Tullia,¹ férjét; kezeit attyának vérével fertéztette,² Királyságra emeli fel. El nézi Róma hogy Királynéjában rajta, a leg fertelmeseb bün és meg személlyesedet gonosság Uralkodgyon. Tarkvinus sem a Népet, sem fő Tanátsát tekintetbe venni nem méltóztatik. Választására nem ügyel; tettésével nem gondol. Erőszakos Uralkodásra tökélli el magát. Utat nyér magának a hamisság, gonosság; a törvény pedig el³ tűnik. Ki terjeszti kegyetlen Uralkodását; és velle szerentsés. Halgatnak előtte, szaladnak tölle.

¹⁰⁵ meg [Beszúrás] ¹⁰⁶ <vesztegetik> fertéztették [Javítás a törlés alatt, a lap alsó szélén]
¹⁰⁷ tüzeket; <a> kegyetlen ¹⁰⁸ természeteket [Javítva ebből: természetet] ¹⁰⁹ M: hogy
a [Beszúrás] ¹¹⁰ népek [Beszúrás] / M: nép<ek> ¹¹¹ állot <nemzetek> össze, ¹¹² az
[Beszúrás] / M: <az> ¹¹³ M: szolgáltattak <bizonyásgul>. Serviust ¹¹⁴ M: tettésétül
<sorsával az embernek> függeni ¹ M: Tullia, <Férjét;> kezeit ² M: fertéztette, Férjét
[Beszúrás] ³ el <tűnik> tűnik

Minden Embertelen, és kegyetlen Ur⁴ tudgya hogy utáltatik, és an- nál nagyob ellenségekké lesz azoknak, kiknek gonossága okot ad reá, hogy életét gyüöljék, 's⁵ átkozzák. Eléb meg vér, és osztán ellene fel gerjedt indulatodban keresi magának a további büntetésedre való okot; noha magad viseletében semmit sem tapasztalhat a mi ellene támadna. Elég néki tudni a természetben, hogy a ki méltatlanul [46v] sebessit, utáltatik. Valaki kegyetlenséghez fog, mentül tovább uralkodik, mindég kegyetleneb lesz. A több több fájdalom, több több utálatot szül ellene, melyet néki gyanítani kel; a reá intézet utálat pedig benne büntetésre és bosszu állásra való indulattyát neveli. Addig távoznak egymástul, ad- dig vérzik titkon nyilván magokat, hogy végre minden eset törésre jövéen, sorsok, egy roppanással változik meg

Minden Tirannus mutat abban eszet, hogy személyét mitsoda esz- közök által védelmezze. A gonosság örökké félelmes titkon, akár mely vakmerő bátorságot mutasson; és valaki igasságtalan, erőszakos, mind bizonyos abban, hogy az Emberek ellenségei; annyira érezteti magát a természetnek igassága minden halandóban,⁶ tsak párt ütésre ne meny- nyen ellene, mely által magán is erőszakot kel venni.

A despot, idegenből állított testének⁷ örző seregeket; katonáit pedig hízkeldeással, ajándékkal huzta magához. Azomban az árulásnak ár- ját Rómára ki botsátotta. Valakit fel attak, szóért, tettért [47r] vérevel fizetet. És az ilyen öldöklésnek neme Romát reszkető félelemmel⁸ bé töltötte. Néma dühösség szoritotta öszve a nagy⁹ embereknek sziveket; a Nép pedig mint láb alá hányt pozdorja, vagy szemet, tsak olyan gát- nak vétetet, melyet a despot, hol mérgelödvé, hol nevetve tapodot.

A¹⁰ Népek egybe gyüléseket erős parantsolatokkal meg tiltotta, mely eset által a Tanátsnak kezébül szabadító eszköze ki fordult. Első módgya¹¹ a kegyetlen uralkodásnak ez,¹² hogy országos gyüléseket ne szenyvedjen hol a hazafiak elméjeket egymásnak által adhatták. Kit kit külön kíván szoritani, hogy magánosságában tanátskozástul, erőtül

⁴ Ur [Beszúrás] ⁵ s [Beszúrás] ⁶ M: halandóban, <...>. [Törlés a mondat végéig] ⁷ M: test<ének> ⁸ félelemmel <el> bé töltötte / M: félelemmel <bé> töltötte bé. [Beszúrás a mondat végén] ⁹ nagy<ob> ¹⁰ M: Az <Népek> egybe ¹¹ <eszköze> módgya [Javítás a törlés fölött] ¹² ez, [Beszúrás]

megfosztatván, halgasson, sohajtson,¹³ rettegjen. A természet félelmes magában!¹⁴ Sokasággal bátorodik.

A kegyetlenség elől sok Patriciusok futottak a Latinusoknak Gábia nevű várassába. Tarkvinusnak Fia Sextus, mintha atya ellen engesztelhetetlen haragot vet volna, oda megyen; és oly módokon forgattya dolgát, mellyek szerint a váras serege, sorsa,¹⁵ vezérségével egyetemben néki adatik által. Titkos követet küld atyához Rómába, hogy mit tselekedgyen. Tarkvinus nem szól. A Követet kertyében vezeti, és valamely fünek, virágnak bogája, feje, fellyebb állot a többinél, mind el [47v] veri, és azontul a Követet minden¹⁶ szoban lévő magyarázat, felelet nélkül vissza botsáttya. Sextus által láttya, hogy a fő Embereket ölesse meg: azt tselekette, és a várast attyának által atta.

E kegyetlen Uralkodó, ütközeteiben győzedelmeskedet. Annyi erőt vet vezérlése alá, a mennyit kívánt. A Tanáts, minden¹⁷ erő, tekintet nélkül, mint a magára sem eszmélkedő beteg semmit sem tehetet: a nép pedig terhéhez köttetvén¹⁸ fohászzkodása közt huzta jármát. Egy szóval, Róma, olyan guta ütésben eset, mely rabságára, semmiségére let hanyatlását ujjal mutatta.

Tudod, hogy a kegyetlenség mivel maga gyűlölséges, eszközökkel is utállatosokkal él. Szentelen hazugság; hamis ígéret, fogadásának megszegése, tsalás, hitetés, ijjesztés, sat. Tarkvinus is ezzel hitet, hogy valamely asszony kilentz kötés könyvet viszen elibe, mellyekért halmaz summát kért: a Király nem agygya: az asszony meg éget közzülök hármat, és a meg marattakért szinte annyit kér, — ismét meg éget hármat, 's tsak ugy kér. Végre meg ismerik, hogy a Kumi Sibyllának mennyei titkaival, jövendölésivel volna a Könyv meg iratva; A Király meg veszi, [48r] az asszony pedig, ki árulta, el tűnik. E Könyvet eléb a Király tartotta magánál, továbbá a Tanátsnak ment kezében, honnan a dolgok folyamattya közöt az Isteneknek akarattyát, végezését atták ki. Ugy beszéltettek vélle, a mint szükségek hozta magával. A Nép ki adot szavait, mint Isteneinek akarattyát hitte, 's követte; az országglás pedig vakságát nevette, és erejét, a mere használhatta, ara vezette.

¹³ sohajtson, <és> rettegjen ¹⁴ M: magában, de a sokasággal [Beszúrás] ¹⁵ M: sorsának vezér-<ségével>lésével [Beszúrás, javítás a törlés fölött] ¹⁶ minden [Beszúrás] ¹⁷ M: minden <erő>, tekintet ¹⁸ köttetvén <nyöge> fohászzkodása

De kérgyed már, hogy minek utánna Tarkvinus a kegyetlen Uralkodásnak tellyes hatalmára lépet fel, mi szükség volt néki hitetéssel való alatsonságra fakadni, mely sundaság tsak annak tartozik fertelmességére kinek ereje nints elég gonosságát űzni. Egész hatalommal élvén, minek hazudik, hogy hatalmas lehessen? Miért teszi Isteneit bűnének részesevé? Miért kényszeríti őket tsalásra; állítván hogy végezéseiket, tettzéseiket néki egyenesen meg küldötték, kit nyelveknek választanak? Az országán erőszakot el követet kegyetlen, egy sem teheti magát oda hogy féelme, és magában meg fojtot lélek ismeretinek titkos mardosásai ne legyenek¹⁹ benne. Róma tsak most tétetik rabbá, és láttya még, elvesztet [48v] szabadságát mellette sirni. Nem szülhet é halálos keserűség, akár magával ragadó dühösség oly életét²⁰ el²¹ tökélet vakmerőt, ki a despotát, áldozat tétele alat is, mellyel Isteneit gunyollya,²² dárdájával, szívénél keresztül, által szegezze? Egytzerre fel lobbant tűz: hirtelen lázadás... egyik másik, könnyen megeshetik. Olyan igaz az, hogy ki mitsoda mértékkel mér, attul fél, hogy fejére ne fordullyon.

A kevély Tarkvinus a Capitolium fel emeléséhez fog. Midön a Tempom falainak fundamentómat ássák, a földben oly fris ember főre tanálnak, mint az, mellyet azon szempillantásban vesznek le testérül. A jövendölök meg kérdenek e különös eset iránt, hogy ezen Jupiter vagy akármely Istenség által meg tett tsuda, végezéseket mere, és miben határozná! Előre látod, mit felelnék, hogy Róma lesz feje a Világnak.

A Nép ezt valósággal mennyei jelentésnek vévén szívében fel emelkedet; erköltseihez méltóságot tett; elméjének pedig tárgyául a Világot vette. Oly valami belső el ragattatástul vonattak, mely őket magokon is túl láttatot tenni, mintha várasokat²³ rendelték volna az Istenek e Föld minden Nemzetségeinek Királyul. E' vitte [49r] Rómának fiait a gyözedelemre. Isteneik által ditsőségekrül előre lévén el hitetve, a hartzra, mint bizonyos gyözedelemre, ugy mentek. De akár mely fundamentom könek vesszük is e jövendőt, mellyen hatalmok építettet, töb erőt hiszek természeti tulajdonságokban mint kébzeldésekben, tzéljoknak el érésére. Izraelnek sokasága szintén oly mennyei ígéretekkel biztatta magát, de mivel erköltsi állapottjának tsekélyysége nagy dolgot ma-

¹⁹ M: legyenek <benne>. ²⁰ <magát> életét [Javítás a törlés fölött] ²¹ el <...> tökélet

²² M: gunyollya <dárdájával>, szívénél ²³ <öket> várasokat [Javítás a törlés fölött]

gába nem foghatot, sem meg nem birhatot, ragyogo reménysége²⁴ oda jutott,²⁵ hogy ő²⁶ szolgál²⁷ mindennek, néki²⁸ pedig senki se.²⁹

A Római vitézlő seregek, a midön nyertek; őrizték magokat annak hírelésétül, hogy Jupiter, 's más Istenek hartzoltak értek, mely szerint nem ők, hanem Isteneik győzedelmeskettek. Róma e tekintetben kezén forgó ditsösségét Isteneinek is irigylette, kiknek tsak végezéseikben nyugodot meg, de azoknak bé tellyesedéseket, magának, s vitézi miveinek kívánta tulajdonítani. A Sidóság magának semmit meg nem tart; és egyedül Istenének érte munkálkodó hatalmára támaszkodván, véllek együt más emberi teremtései ellen háborura kéri³⁰, ki szállani, ezt kívánván, hogy Izrael név alatt ő győzedelmeskedgyen; ők pedig meg elégsznek, ha jelen létekkal az Isteni győzedelmeknek [49v] szolgálhatnak látható bizonyosságul³¹. Róma, mindent maga tselekszik magáért; Jerusálemért mindent Istene követ el: Róma, győzedelmeivel ditsökszik, az Izrael, minden győzedelmét Istenének hagygya, hogy³² Ura lévén minden ő érte, ő magáért semmi se legyen. Így, ditsösségét is nem önnön Emberségében, hanem abban keresi, hogy a Világ Istene tsak néki hajlik pártýára,³³ mely szerint a Sidó Nép, magán kívül él; Romának fiai pedig magokban élnek, 's tselekesznek. Ezen egymás ellenében mérseklet dolgok talán fel fedezik némely tekintetben azon okokat, mellyek e' kérdésre felelhetnek, hogy egyenlő reménység, ígéret³⁴ alatt, Róma miért let nagy; és Izráel semmi?

Tarkvinus, el nyomattatot népének elméjét ily fejedelmi³⁵ álmokkal táplálván, noha despota, szerentsésen országlot.³⁶ És ha Fia Sextus Lucretian erőszakot nem tész vala, hihető, hogy haláláig békességesen uralkodot vólna. De mig ez esetben botsátkoznánk, vegyük kérdöre Tarkvinusnak le rajzolt kegyetlenségét. Mind azon erőszakot, uralkodó bünt adgyák elő, mellyet Róma utóbbi idejében gyakorlot. Hogy mehetet vólna Tarkvinus olyan kegyetlenségre [50r] még akkor már, mikor minden erő a Nép kezében vólt. Nem igaz hogy az erköltsök kéntelenek

²⁴ reménysége <kben>   ²⁵ jutott <ak>   ²⁶ <ők> ő [Javítás a törlés fölött]   ²⁷ szolgál <nak>
²⁸ néki <k>   ²⁹ se. <A Római> A [Az új bekezdés nélkül írt szavak törlése]   ³⁰ kéri <k>
³¹ <eszközül> bizonyosságul [Javítás a törlés fölött]   ³² hogy <minden> Ura   ³³ pártýára,
<... ;> mely   ³⁴ ígéret <hitetés> alatt,   ³⁵ fedelmi [Téves írás?] / M: fedelmi   ³⁶ <uralkodot> országlot [Javítás a törlés fölött]

váltak oly veszettségnek hódolni. Romának Nagy Emberei meg öldököltetések elől Gabia várossába szaladnak; de miért öldöklí őket, midőn párt ütésről szó sehol sints. Ugy láttzik hogy az Uralkodó mint dühött bolond fog az öldökléshez; azomban más részen böltsességgel vezérel. Fiát Sextust Gábiába küldi, és az oda szalatt Római Nagy Emberek oly szánakozásra méltó gyáva ostobák, a Gábiaikkal együt, hogy a Tirannus Fiának agygyák oda magokat, mivel maga³⁷ mongya, hogy attyával öszve veszet. Mintha egy Király Fi oly fél válrul hagyná oda valamely attyával való vetélkedésből a Koronát, Országot mellyeket örökségének néz. Mitsoda szánakozásra méltó eszetlenséget teszen fel Sextusban, mely által el hitetni láttatik magával, hogy ő attyának erejét Gábiából meg veti? De nem hitte, hanem a gyáva ostobaság a Romaiakra, Gábiaiakra hárul, kik Sextusnak szembe szökő hazugságát, hitetését által nem láthatták. Hiszed é hogy nem látták, és magokat a Tirannus Fiának hívségére bizták? Tanálva van ez hogy a Királynak [50v] hozzák emlékezetit örökös átokba, és utállatba. Ha oly kegyetlen volt Tarkvinus, mért esküsznek³⁸ pártjára Romában,? és a Brutus Fia maga is? Ha egy asszonnyal való erőszakos közösülésért a Római Nép Királyt kebeléből ki üzheti, életét poklokra átkozhattya, mely hirnek meg hallásával katonái nagy részben el hagyják; annyi véres halált, gyilkosságot, erőszakot szabadságoknak le verettetését szenyvették volna oly békeséges tűréssel? Mikor Etruriából a Király ügyét védelmezni Rómába küld, hogy hitethetik el magokkal az Ifiak, hogy a Király méltatlanul üldöztetik,³⁹ ha rajtok oly ok nélkül való bolond, és részeg kegyetlen lett volna? Az Ifiu Brutusoknak nagy attyokat is meg⁴⁰ öleti, még is édes attyok ellen, ki Rómának fő bírāja volt már, Tarkvinusnak segedelmére öszve esküsznek? Róma ellenségévé lett, és Róma irta meg Emlékezetit. Jaj a betsülletednek, ha halálos ellenségeidről kérdik, hogy⁴¹ erköltseid⁴² milyenek voltak?

Sextus kegyetlenkedik, de nem uralkodásban hanem erköltseiben, és gyengeség által. Onnan, hogy valamely Fejedelemnek kívánsága,⁴³ valamely asszonyra dühödik, nem következés hogy uralkodásával is ke-

³⁷ <azt> maga [Javítás a törlés fölött] ³⁸ esküsznek [Téves írás] ³⁹ üldöztetik, <és> ha ⁴⁰ meg <öle> öleti ⁴¹ hogy [Beszúrás] ⁴² erköltseid <et> ⁴³ M: kívánsága <valamely> asszonyra

gyetlen volna. Lehetetlen minden tselekedetnek [51r] következtését⁴⁴ okossággal által látni, és meg határozni. Némelykor nagy a bűn, és veszedelem nem követi; másszor tsekély, vagy középszer, 's földhöz üt. Ha ki nézhette volna Sextus, hogy Lucretia, meg gyaláztatását úgy, mint halálát vegye, birt volna magával. Hihette é hogy⁴⁵ esete miat magát életétül meg fossza?

A mely dolgok így is, úgy is lehetnek, és sem egy sem más állapottokban nem bűnösök, hanem tsak hasznokra vagy károokra nézve vétethetnek tekintetben azokkal lehet előre⁴⁶ gondolni; de mihent a tselekedet első lépéssel, tekintettel magát bűnnek, gonosságnak mutattya, minden következtésre való gondolat nélkül tartózkodni kel tölle. Elég volt Sextusnak látni, tudni, érezni, hogy az igasságnak szentségét fertézteti meg, és utállatos tselekedeteivel, az erköltsnek méltóságát vetvén tsufyságra, királyi tekintetinek is utolsó gyalázattya van általa. **Lucretia magát meg öli:** engedgyük meg ezt⁴⁷ keservétül, haragjátul, és gyalázattyaatul lett el ragattatásának; de e mellett ne felejsük el, hogy valamin a Valláshoz vet buzgóságot éppen a dühösségig vinni, meg veszést, meg bolondulást mutat, így a betsületnek sem lehet senki, részeg értelemmel való imádója. Lucretia [51v] bűnének oka nem lévén, annak gyalázattya is, személyére nem nehezdedhet. Sem Férje, sem gyermeke, sem rokonai, sem vallásnak, sem betsületnek akármely⁴⁸ ágazattya előtt is,⁴⁹ utállat, és⁵⁰ büntetés alá nem eshetet. Semmi tekintetben nem szorítván tehát ötet a józan értelem, 's emberség, hogy életétül magát, úgy mind azokat kiknek kedves vólt,⁵¹ meg fossza, kérdésen kívül hibázot; és nem annyira erköltsbül, betsületbül, mint azoknak magával vonszó dühösségbül vesztettel el⁵² életét.⁵³ Semmit sem lehet rend kívül valóságra vinni; és az igaz bóltesség, okosság soha sem eröltet. Angliában Gróf Essex, Ersébet Királyné idejében, Frantzia Országban Marsal Birón, hasonló betsület bolondok vóltak, kik⁵⁴ nagyub ditsőségnek látták életeket hóhér által vesztetni, mint jó Fejedelmeiktül kegyelmet kérni. Makats kevélységek⁵⁵ hogy kérjenek meg nem engette,

⁴⁴ következtését <semmi féle> okossággal <bizonyosan> által ⁴⁵ hogy <Lucretia> esete
⁴⁶ előre <néz> gondolni ⁴⁷ ezt [Beszúrás] ⁴⁸ <semmi> akármely [Javítás a törlés fölött]
⁴⁹ is [Beszúrás] ⁵⁰ és [Beszúrás] ⁵¹ vólt, <hibázot> meg ⁵² el [Beszúrás] ⁵³ életét <, véres halálával>. ⁵⁴ kik <...> nagyub ⁵⁵ kevélységek <meg> hogy

de a meg átkodás, nem érdem, sem⁵⁶ igaz erkölts. Azomban, a képzelt betsüllet kevélysége is szomorub⁵⁷ szint mutat a hóhér keze alatt, mint egy jó Király előtt kegyelmet kérve mütathatna.⁵⁸ Bosszút akartak állani. [52r] De⁵⁹ Kinn? ők ölettettek meg gyalázattal. Valaki ugy kíván bosszút állani,⁶⁰ hogy magát veszesse el egyedül, minden egyéb ember mássának életét utánna⁶¹ hagyván, bolond formát mutat. A bosszu állás magában is veszedelem, és törvénytelen tselekedet; de ez ellen okoskodással küszködni haszon nélkül való fárattság. Semmiféle tudomány, vallás, erkölts, kegyesség, törvény, nevelés által az Emberi természet oda nem jut, hogy a rajta ejtet sebet vissza adni, vagy akár így, akár úgy meg bosszulni ne kívánnya. Mikor a meg sebhett szívnek rajta füstölgő mérgét az idő meg emészti, a bosszu állásra való vágyódás is bennünk magába meg alszik de ez részükre nem érdem; mert tsak az idő tselekszi. A keserüséget szintén úgy, mint a sérelembül származot haragot,⁶² idő emészti meg. De, mikor beléd lönek, akkor óltsd el,⁶³ próbáld, sebedbül ki áradt⁶⁴ bosszus keservednek tüztét.⁶⁵ Mihaszna nagyitunk, erőltetünk szóval. Könnyü az Embert pennával nagygyá, szenté, tenni; de ha azt rajzolod, a mit benne valósággal láthatz,⁶⁶ nem bőven fogod a nagyságot⁶⁷ találni.

[52v] Valaki az Emberi tselekedet lehetőségének határán túl megyen, sehol sints, semmit se mond. Vannak oly erköltsi méltósággal bíró lelkek, kik a kisebb sérelmeket bosszulni igazán szégyenlik, és ha oly helyen esik hogy veszedelmekre nem lehet, az ellenek haszontalanul erőlködő gyengét⁶⁸ nevetik, vagy rajta szánakozva, ha reájok szorul,⁶⁹ azért, irántok való emberi kötelességeknek eleget tesznek.

Vallásban, Filozofiában, elég írókat⁷⁰ olvastam⁷¹ én is, kik az ember-tül tökéletességet kívántak, oly szoros kötelességekre vévén erköltsit mellyeket az emberi természet nem birhat. Ők is látták, érezték ezt,⁷² de irtak még is, tsak azért, hogy olvasóik őket oly tökéleteseknek ismer-

⁵⁶ sem [Beszúrás] ⁵⁷ szomorub <gyalázatosab> szint ⁵⁸ mütathatna. <Valaki> Bosszút
⁵⁹ De [Beszúrás a sor elején] ⁶⁰ állani <vagy tromfolni>, hogy ⁶¹ utánna <meg> hagyván
⁶² haragot, <az> idő ⁶³ M: el, <próbáld>, sebedbül ⁶⁴ M: áradt <bosszus> keservednek
⁶⁵ tüztét. <...> Mihaszna ⁶⁶ <tanálsz> láthatz [Javítás a törlés fölött] ⁶⁷ nagyságot
<...> találni ⁶⁸ gyengét <erőlködést> nevetik ⁶⁹ M: szorul <azért> irántok>a
⁷⁰ <Író> írókat [Javítás törlés fölött] ⁷¹ olvastam <már> én ⁷² ezt [Beszúrás]

jék, és emlékezeteknek, ahhoz szabot tisztelettel adózzanak. De más az Ember, mikor hideg okoskodással, vérenek tsendességéből irkál; és más akkor, mikor vágyódásaitul, indulataitul, szükségéitül, epéjétül emésztetve⁷³ hányattatva, tselekszik. Ha⁷⁴ ortzádat egy felől ütök, tartsad más felől is, ha akarod... Én nem tartom, ha tehetem.

Térjünk vissza. — Az Ember, ha tárgyátul [53r] távozik is⁷⁵ kevésbé; vagy sijjető uttyában meg állapodik, soha sem hibáz vélle, tsak igasságot fedezzen fel általa, és hasznos legyen. Ugy, mint az oly jámbor, ki ekéjét barázdájában hagyván, ki megyen hozzád az utra, hogy el tévedésedből igaz ösvényedre⁷⁶ vezessen, mellyen tzelódat el érhesd.

Julius Brutus, kinek attyát Tarkvinus meg ölette és maga is ugy menekedet, hogy magából, bolondot üzöt (mely dolog nehezen hihe-tő) egytzerre tüzet vét a Népnél elmejébe, mely már magában is a kegyetlenség által szüntelen forrot, titokban. Tudod⁷⁷ hogy soha a Nép, nyugodalma, bődögsága ellen pártot nem üt. Brutus, az Emberi szabadságnak méltóságát, a rabságnak gyalázattját heves ékesen szóllással, menydörgő okokkal tévén a Nép elibe,⁷⁸ Lucretiának meg hideget testét bé⁷⁹ mutatva,⁸⁰ és⁸¹ a rajta elkövetet erőszakos tselekedetnek fertelmességét annyira vitte, hogy Róma, dühösségre ragattatván Tarkvinust ki ez időben Ardéa várassát ostromlotta⁸² távolylétében, maradékával együt örökös számki vetésre, poklokra, és a pokloknak minden tüzére,⁸³ kinzó dühösségére átkozza el,⁸⁴ [53v] véres halálnak, kárho-zatnak, ördögöknek*, áldozattává hirdetvén ki azokat is, kik⁸⁷ uralkodására lehet⁸⁸ fel segéllésére⁸⁹ igyekezetet mutatnak valaha. Köz Uralkodást állitnak fel, rémitő átkok, szitkok mellet törölvén el örökre a személyes Királyi Uralkodásnak módgyát. Egy eszetlen tselekedet az

* [Jegyzés]⁸⁵ A dühösség pokolbéli Isteneinek mondották ök,⁸⁶ de már én most tsak ördögöknek nevezem, mert mi ugy hívjuk őket.

⁷³ M: emésztetve és [Beszúrás] ⁷⁴ Ha <egyik> ortzádat ⁷⁵ is [Beszúrás] ⁷⁶ ösvényedre [Téves írás] ⁷⁷ Tudod <ugyis> hogy ⁷⁸ elibe, <és> Lucretiának ⁷⁹ bé [Beszúrás] ⁸⁰ mutatva [Javitva ebből: mutatta] ⁸¹ és [Beszúrás] M: <és> ⁸² <szállotta meg> ostromlotta [Javitás a törlés fölött] ⁸³ tüzére, <... > kinzó ⁸⁴ el [Beszúrás] ⁸⁵ [Bessenyei jegyzete az 53v oldal alján, a többi szövegtől vonallal elválasztva] ⁸⁶ mondották ök [Beszúrás] ⁸⁷ M: kik <... > fel [A közbülső szöveg törölve] ⁸⁸ lehet <... > fel ⁸⁹ segéllésére [Javitva ebből: segéllések]

embernek különös szabadsága ellen, töb indulatot gerjeszt hát,⁹⁰ mint annyi esztendeig⁹¹ gyakorlot⁹² kegyetlenség. Senki se hiszi, akármely hatalmas legyen Királya, bár tirannus is, hogy jobbágyainak feleségeket különös bujaságára erőszakkal el szedhesse.⁹³ Ehez a despoták se nyulhattak, oly erőre emeltet mindenüt, a természet, szokás, és vallás által.

Persiában próbálta egy despot, a házasságot veszteni, és az asszonyokat közönségesekké tenni, de határ nélkül való kegyetlen Uralkodásának truttzára⁹⁴ méltósága egeibül, tsak földhöz ütötték alá,⁹⁵ és elvesztették. Semmiben sints a természetnek mérgeseb, és magára rohabnób tüze, mint fajzó ösztöneiben, mellyek magokhoz semmiféle hatalmat büntetlen nyulni, nem engednek.

[54r] Athenás ugyan az idő tájon üzte el Pisistratest. E két nemzetnek köz uralkodása igen egymáshoz hasonló eseteken megyen által. Rómában, Athénásban a királyság el töröltetnek. Köz Uralkodás áll fel, mely szüntelen hányattatik. A Görögök kitsiny számokra gondolva,⁹⁶ reájok rohant ellenségeknek véghetetlen hatalmára, és sokaságára nézve, tsudákat tesznek, tul a Scipiokon; a rómaiak sokszor verettetnek 's vernek. Athénás, minden győzedelmeivel is birodalmát ki nem terjesztheti, Róma annyi veszteségei közt⁹⁷ e Világot el borittyá. Athenásban zagyva nép, és e földön, a leg eszteleneb emberi salak⁹⁸ uralkodik a Nagy Embereknek sorsán; Rómában, a Köz sokaság elméjében is fel emelkedés van, mellyet nem Poéták, hazug, hizelkedő ékesen szóllók hanem; a fő Tanács vezérel. Róma ditsőségben kevélykedik, Athenás, semmiségekben hivalkodik. Az első örökké győzedelmek után fárad; a második Komédiákat, Tragediákat halgat, és képeket farag, aranyoz. Amot Brutust, Fabiust, Regulust becsüllik; itt Phidiást, Demosthenest, Aristophanest füstölik áldozattal. Athenás szüntelen [54v] hazudik, tsak azért hogy hazudjon, és hitető vallásával magát vakitván minden féle Nagy Embereket itéllyen, öldököllyön; Róma vallásával ugy vakit, és⁹⁹ azért hazudik, hogy a népet lelkében reménységében fel emelvén

⁹⁰ hát [Beszúrás] ⁹¹ <tíz esztendeig> annyi esztendeig [Javítás a törlés fölött] ⁹² gyakorlot <...> kegyetlenség ⁹³ <...> szedhesse [Javítás a törlés fölött] ⁹⁴ truttzára <tsak le ütötték> méltósága <nak> ⁹⁵ alá [Beszúrás] ⁹⁶ <nézve> gondolva [Javítás a törlés fölött] ⁹⁷ közt <is> e ⁹⁸ salak <Község> uralkodik ⁹⁹ és [Beszúrás]

bátorságra, győzedelemre vihesse. Így ő, haszonra hazudik; amaz pedig haszontalanságra. A görög, gyengesége közzül is mindég ditsekedő szókkal fetseg magához¹⁰⁰; a római ember, győzedelmei közt is halgat. Ezek szerint e két Nemzet közt a változás, királyságrul, Köz uralkodásra, egymáshoz hasonlít, de az indító okok, különbözök, mellyek egyiket fel emelik, a másikat pedig¹⁰¹ semmiségre vetik. Végre, ezt még hozzá tehetjük, hogy Romát, akkor, Athenás tudományához, Athénást, Romának vezérlő¹⁰² okosságához hasonlítani nem lehet. Athénás, böltselkedik, és mindég eszetlenül tselekszik, Roma tudomány nélkül, böltsen tselekszik, és okossággal uralkodik.

Vége lett hát Romában a királyi uralkodás modgyának. **Romának Iroi, magok, a királyság ellen vet halálos utállattyoknak truttzára**, ujjal mutatják [55r] hogy **Róma fel emelkedésének fundamentom szlopait Uralkodók tették le**. A Királyok alat már e Nemzetnek erköltse, törvényne, vallása meg határozottak. Természeti tulajdonságai vérében meg rögzöttek. Minden szerentsés vaksága, és győzedelmes tévelgyései meg készültek, mellyeknél fogva vallása, világi ditsősségére vitte. Ezek; mind Királyi mivek valának.

Romában hét Király, 244 esztendőt tsupán Uralkodásának idejével a Trónuson, ki huz. Választás szerint mennek uralkodásra, derék korokban: most, harmadfél száz esztendő alat annyi uralkodó fordul meg a királyi széken, hogy neveket számba szedni is alig tudod. Mind a hét király különös, és nevezetes Nagy Ember¹⁰³ sorban egymás után; idővel pedig Augustus halálával, alig találkozik tiz gonoszra egy jó. A fene természetnek vér szomju vadgyai, és az okoskodásba vet kegyetlenségnek rémitő tsudái választatnak Uralkodásra. Hogy lehetet tehát kezdetben a Király mind jó, bölts, győzedelmes,? hogy terjeszkedhetet idejek¹⁰⁴ annyi időre ki? Nem tudom. Ha Krónikájok [55v] gondolomra lettek is irva,¹⁰⁵ mi, használhattuk még is azokat, szintén ugy, mintha mindenben valósággal meg eset dolgok volnának; ennél fogva, hogy őket¹⁰⁶ fontollyuk, itélyük; az erköltsöket ismérni, magunkat szoktattyuk; és az

¹⁰⁰ maghához [Téves írás] ¹⁰¹ pedig <kitsinységébül> semmiségre ¹⁰² vezérlő <...> okosságához <fegyveréhez> hasonlítani ¹⁰³ M: Ember < sorban > egymás ¹⁰⁴ <életek> idejek [Javítás a törtlés fölött] ¹⁰⁵ M: irva <mi>, használhattuk ¹⁰⁶ őket [Sor eleji beszűrés]

országoló értelemnek titkos rugóit:¹⁰⁷ a köz jó, és¹⁰⁸ igazság elő menete-
lének, vagy romlásának¹⁰⁹ okaival együtt mellyek idő, alkalmatosság sze-
rint minden féle színbe, formába öltöznek, 's nehezen ismértethetnek,
fel fedezzük.¹¹⁰ **Legyen együtt, másut a Krónika hazugság, tsak rólla
tett ítélleted, okoskodásod legyen igazság, és az embereknek haszon.**

VÉGE

Az első Kötésnek

¹⁰⁷ rugóit <fel fedezzük>: a ¹⁰⁸ és [Beszúrás] ¹⁰⁹ romlásának <sz> okaival ¹¹⁰ fel fe-
dezzük [Beszúrás]

157r) ROMÁNAK VISELT DOLGAI
MÁSODIK KÖTÉS

[56r] ROMÁNAK VISELT DOLGAI
MÁSODIK
IDŐ SZAKASZ
MÁSODIK
KÖTÉS

1801

Mivel egy Országnak Népe és meg szokot uralkodának
szégyen ellen ok nélkül zombi nem megyen, bel ként vá-
ni hogy Tarquinus crós hatalommal uralkodot ha nem rőt is annyira
egyetlen, mint a romának ena. Unokájuk. Különböz, fának
szépen béne is még kifestet em hogy az akkori egygyü erköltenek
szépségt: meg trufán a¹ Népet zordulábe hozta. Jai az uralkodó-
nak, ha az ellene fel gyalogt párt ütés egy roppanással tal meg! Ezt
jó lejeöcken alát e Világnak emekesztiben sehol így lenni² nem lé-
tal. Tihlkozhatik leger szém közt egy néhány meg vezeti erköltsé,
és beléül gonoklatu ember, kik a leg job uralkodónak is [57v] kár-
borítására lehetnek, de egész ország és Nép soha se. Ugyan ezrt, a
tulbe sugó pártútsok, ritkán³ szoktak szerencsék lenni. Ha a nép az
országó szeméynek romkivül való reményébe által⁴ utóbb keserve-
re nem hanyagol, ha nyughatik és sephelve nint,⁵ sugó vádaktól ha
kapta is körtök egy néhányat,⁶ egészen fel nem lékeztheték; oly ne-
héz a nyugodalomhoz, minden neppali tsendes munkához sokot em-
bernek, felségül⁷ gyermektől ei vába⁸ kapuján vér ontásra⁹ ki menni.
Igy a sugó párt ütés, fazon¹⁰ meg erősbödésére sokkal hosszabb idő

¹ crós a [a leg jobb székbe ülőbe, majd a bel székbe beszáll]. ² székbe való- így lenni
[való a való lenni] M sehol egy ember nem. ³ ritkán csogy azok sem szoktak
⁴ által a nagy, utóbb. ⁵ sephelve nint / M sephelve nint [sephelve nint, a leg
jobb székbe]. ⁶ néhányat, csogy epafelől. ⁷ felségül [az utóbb székbe beszáll]. ⁸ M
vára [kapuján] vér ⁹ ontásra e, hálszóra] ki ¹⁰ fazon [fazon]

[57r] ROMÁNAK VISELT DOLGAI
MÁSODIK KÖTÉS
ELSŐ SZAKASZ

A Birák uralkodása. 245.

Mivel egy Országnek Népe törvényes, és meg szokot uralkodásnak módgya ellen ok nélkül soha támadásra nem megyen, fel lehet tenni hogy Tarkvinus erős hatalommal uralkodot ha nem vólt is annyira kegyetlen, mint a romaiak emlékezetit úndokittyák. Külömben, fiának eszetlen bűne is elég lehetet ara hogy az akkori együgyü erköltsnek tisztaságát meg tsufolván a¹ Népet zendülésbe hozza. Jaj az uralkodónak, ha az ellene fel gyuladt párt ütés egy roppanással esik meg! Ezt jó fejedelem alatt e Világnak emlékezetiben sehol így lenni² nem látad. Találkozhatik tenger szám közt egy néhány meg veszet erköltsü, és bolond gondolatu ember, kik a leg job uralkodónak is [57v] kárhoztatására lehetnek, de egész ország és Nép soha se. Ugyan azért, a fülbe sugó pártütések, ritkán³ szoktak szerentsések lenni. Ha a nép az országló személynek rendkívül való keménysége által⁴ utolsó keservére nem hanyatlot; ha nyughatik és sephetve nints,⁵ sugó vádakkal ha kapsz is köztök egy néhányat,⁶ egészen fel nem lázaszthatod; oly nehéz a nyugodalomhoz, minden nappali tsendes munkához szokot embernek, feleségtül,⁷ gyermektül el válva⁸ kapuján vér ontásra⁹ ki menni. Így, a sugó párt ütés, önnön¹⁰ meg erőssödésére sokkal hosszasab időt

¹ <a> a [A lap jobb szélén törölve, majd a bal szélén beszúrva] ² <meg esni> így lenni [Javítás a törlés fölött] M: sehol <így lenni> nem ³ ritkán <vagy soha sem> szoktak ⁴ által <nagy,> utolsó ⁵ széphetve nints / M: sebestitve nints [Javítás a törlés alatt, a lap alsó szélén] ⁶ néhányat, <de> egészen ⁷ feleségtül [Az utolsó szótag beszúrás] ⁸ M: válva <kapuján> vér ⁹ ontásra <, háborura> ki ¹⁰ önnön [Beszúrás]

kivánván, mint az Ember¹¹ titkainak meg tartására¹² elégséges lehetne, világosságra jön,¹³ 's meg ful. A közönséges és egy roppanással eset párt ütésnek tehát, soha sem a sokaság, hanem az országló hatalom¹⁴ [58r] szokot indító eszközül szolgálni. Vagy vigyázatlan,¹⁵ vagy erőszakos; az az: vagy kegyetlen, vagy eszetlen. Hijába van igassága, ha nints okossága. Ha a Népnek haszontalan szokásait, törvényeit háborgattya is annyira, mely által lázadást okoz, oktalansága által, az igasságba ültet igasságtalanságot. Vétkezik az Uralkodó hatalom, mihent a Népnek hibáit vérontó eszközök által kívánnya igazítani. Valamit a Nép szokásba veszen, illendőségnek, igasságnak láttya, míg az időnek¹⁶ forgandósága, fejébe, meg únt eszetlensége helyet, ujjat nem plántál.

Hihető, hogy Lucretianus esetén kívül is vóltak Tarkvinusnak olyan tsapásai, mellyekkel némely törvényeket, szokásokat földhöz vert. A Nép, ha sértegettetik sokáig néz, halgat, susog, és morog. Alkalmatoságra vár, hogy titkos keservét ki rohanásra vivén, önnön erejét, mellyet más kézre bizot hatalmának árjával [58v] borithassa el, mely szerint uralkodását uralkodásába fojthassa meg. Tarkvinus, természet szerint hazájának hatalmával hatalmaskodot, mely hatalom, magát nyelte el, midőn Rómából személyét ki űzte, és uralkodását átok alá zárta. Maga let egész sokasággal¹⁷ király.

A Nép, Cehenként gyűlvén össze köz akarattal, voksal átkozza el Tarkvinust, maradékát, és Uralkodását, örökre. *Consul* név alatt rendelnek két fő bírót, kiknek¹⁸ más név alatt, a királyi erő, 's tekintet kezekre birik. Jegyezd meg, hogy Róma a függéstül, szolgálattul, engedelmességtül, királytát magából ki űzvé, meg nem szabadulhat.¹⁹ Miért? Azért, hogy az Uralkodó, vagy parantsoló hatalom, nem bíróhoz, királyhoz, ez, amaz tanátshoz, módhoz; hanem a józan okossághoz természet igasságához, és tanult emberi társasághoz van forva. Valahol²⁰ ember csoport van; vezérlő hatalmának²¹ kell lenni, mely által fen tartasson, és együtt meg maradhasson.

¹¹ Ember <i természet, > titkainak ¹² tartására <nagy számban> elégséges ¹³ jön, <... > 's ¹⁴ hatalom [58r] <... > szokot ¹⁵ vigyázatlan, <az országló értelem> vagy ¹⁶ időnek <mulandósága> forgandósága ¹⁷ szokasággal M: sokasággal ¹⁸ M: kiknek <más név alatt> a ¹⁹ szabadulhat. <Az> Miért? ²⁰ Valahol <ts> ember ²¹ hatalmának <kel> kell

[59r] Minden féle színbe, formába öltöztetik az emberek a magok köz hatalmát, de mindenhogya alá esnek. Ha öszve nem teszik, bátorságba, társaságba nem élhetnek; ha öszve teszik, királyban, tanátsban, szolgálni kel magokat, magoknak. Tarkvinus igaz, hogy Romában nints többé, de ott van az Uralkodó hatalom, a két Consul, és fő tanáts. A Nemesség uralkodik, és néha nagyobb kegyetlenséggel mint más.

Róma a köz Uralkodásnak fel állítására, és a személyes királyi hatalomnak el törlésére, egész Nemzettel voksoltat, minden gazdagságra való tekintet nélkül. Kinek kinek szava vólt külön. Azért tselekedték, hogy e változás főről főre, az egész Nemzetre, Országra nézzen, és benne semmi ki fogás²² helyet ne tanálhasson. De a midőn más országos és uralkodásra való dolgokban végeztek, a századokkal voksoltattak. Már a tehetősöknek századokra [59v] szaggatot seregek a szegényekét számmal meg haladván, a let, hogy az országos dolgoknak el végzésére nézve a szegény község semmivé tétetet.²³

Hogy a Nemesi Rend, és fő tanáts a felsőb dolgokat, a tudatlan sokaságnak végző ereje alól kivette nem hibázot. Minden idő szakaszban hirdeti a tapasztalás e Világnak Emlékezetiben, hogy az Országoló hatalommá tet köz tudatlanság soha kegyetlenségnél, eszettlenségnél, és nevettséges kevélységnél egyebet nem mutatot. A tudatlan község soha sem találhattya fel magát az országos dolgokban: mások elméjéül, beszédétül kel néki függeni, kik rajtok építendő hatalomnak fel emelkedésében foglalatoskodván szüntelen szemfény vesztéssel élnek²⁴, önnön boldogságával vakitván a Népet, hogy²⁵ tulajdon erejével tehesék lántzra. Együgyűsége; nem magában, hanem azokban hibáz, kik tsallyák, hogy hátolhassák. Ha az okosok a községnek javát minden dologban igazán terjesztenék elibe mindenkor ki is tudná választani veszedelmei közzül;²⁶ [60r] de miólta az Emberi Nemzetnek vezérlő része meg okosodot, a tudatlan sokaságnak uralkodásra való vágyódása mindenüt mulatsággá, nevettséggé lett. Ha mondod, hogy a római nemesség az alsó sokaság ellen sokszor igasságtalan vólt, ne felejtse el

²² fogás <magának> helyet ²³ tétetet <...>. [Az utolsó szótag törölve] ²⁴ <foglalatoskodnak «fáradozván»> élnek [Törlés a sorban és a sor felett, javítás a törlés felett] ²⁵ <hogy szabadságát, erejét> hogy [Javítás a törlés fölött] ²⁶ veszedelmei közzül [Beszúrás a lap alján]

mellette, hogy az Athenásbéli salak²⁷ község is,²⁸ és paraszt gyűlések a²⁹ halhatatlan ditsősségű vezérek, és³⁰ böltsek ellen, dühös bolondok, és természetet gyalázo veszet kegyetlenek voltak. Az athenásbéli paraszt uralkodást lehetetlen olvasnod úgy, hogy a véredben élő emberség ellene³¹ pártütésre ne jöjjön, és józan okosságod, ájulásba ne essen. A Nemesi Uralkodás hibás is, de ditsősséges is; de a paraszt uralkodás a mellet hogy tudatlansága, lehetetlenséggé tette, mindég gyalázatos, és nevetséges is valahol magát mozdulásba teheti, mely miá állandó sem lehet sehol e föld színén. Róma mindent el követet, Nemesseiben, hogy az all Községnek³² [60v] minden³³ végezéshez szava lévén, örökké vok-sollyon, és³⁴ semmit se végezessen.³⁵ Ugy láttzik hogy néha néha tsak a nagy embereknek szolgáltak eszközül, tzéljoknak el érésében.

Collatinus és³⁶ *Brutus*, fő birákká tétetnek. De Róma a királytát számkí vetésre ítélvén, a király nevet, még is szentségnek tartotta. Vagy azért hogy hivség, tisztelet által vóltak méltóságához szoktatva, mely törvényt, vallást, papságot fejedelemséget magába foglalt; vagy arra nézve, hogy³⁷ fel emelkedéseknek fundamentom köve is királyok által tétetet le. Azt tselekszik hogy a királyi szent nevet a fő áldozó papra ruházzák; úgy módolván tiszteletit, hogy hatalma, az Oltárok között határozatván meg, semmi országlás dolgában erőt, ne mutathasson. Minden Világi hatalmat kezéhez kívánt a Nép vissza venni. Rabsága, egy tsapással változván szabadsággá el ragattatásba jöt. Szívéhez vitézi bátorság, erköltséhez méltóság [61r] ragatt; annyira bizonyittya a tapasztalás, hogy az Ember tsak annyiba isméri magát embernek a mennyiben sorsához szava lehet, és magában törvényes szabadságot érezhet. A barom, azért az, hogy maga, magára nézve semmit sem akarva, mindég gazdája akar érte: igáját ot huzza hol amannak tettzik; akkor teszi le, mikor ő akarja, akkor eszik mikor adnak sat, honnan ki láthatod hogy mentül keveseb akarattal hagyatol magadra nézve, igás barmaidhoz, sorsoddal annál inkább közelitesz. Ugyan azért rabban, vagy rabi születésben méltóság nem lakik, sem nem terem. Róma,

²⁷ salak <soka> község ²⁸ is [Beszúrás] ²⁹ gyűlések a [Javitva ebből: gyűlés a Nemesek] ³⁰ és [Beszúrás] ³¹ ellene [Az utolsó szótag beszúrás] ³² Községnek [60v] <ne végezessen semmit> minden ³³ M: <minden> a [Javítás a törlés fölött] ³⁴ és <sz> semmit ³⁵ <tsinállyon> végezessen [Javítás a törlés fölött] ³⁶ és [Beszúrás] ³⁷ hogy <addig min> fel

szabadságában³⁸ erköltsével is újra születet. Semmit se tett, hogy az Uralkodo hatalomnak kötelei alól fel nem szabadulhatot, és e tekintetben tsak ott ült a hol vólt? ki pótolta hitetéssel, kébzeléssel. Halálát is ditsósságnak, bóldogságnak isméri tsak maga botsátkozhasson kargyába, és ne más valaki parantsollya tselekedetit. [61v] Szabad akarattya által inkább ki teszi magát a leg kinosab szenyvedéseknek, mint Urának kegyelmébül gyönyörüségekkel éllyen: inkább jádzik³⁹ életének minden veszedelmével, véres halálával is, mint Urának tettzésétül fügve nyugodalomban, tsendességben⁴⁰ legyen.

Tarkvinus, szerentsétlenségétül le verettetve, elméjében hányattatva, magát Tarkviniába veszi. Etruriából küld Kóvetet Rómába, hogy ha szomorú esetit, akár mitsoda móddal, egy vagy más részben derülésre hozhatná. Az Etruriai Követ el érkezik: jön, megyen; titkon, nyilván, magánosan, tsoportok közt, szól, sug; okait forgattya; reménységet gerjeszt, szerentsét ígér urának nevében, kinek segítségét, erejét nagyittya, mellyel Romát⁴¹ hatalma alá huzhattya. Hogy egész Etruria, 's mások mellette felkelnek, melynél fogva sok hazafinak szerentséjét,⁴² teremtheti, a mint ügye iránt⁴³ hívséget mutatnak. Továbbá, fel [62r] foroghatot mentségül, hogy Fiának eszetlen büne néki nem tulajdonittathatik. Okaival, szavaival sok elmét változtat; ki el téved, ki meg áll.⁴⁴ Végre, találkoznak olyanok kik az el üzöt római Királyt méltatlannak ismerik. Némely fő Nembül való ifiak, az üldözöt fejedelem ügyének védelmére magokat esküvéssel, fogadással el tőkéllik, mellyrül a Követnek ígéretet tesznek. De mivel az oly titkos őszve esküvésnek, akár párt ütésnek⁴⁵ ritkán lehet szerentséje hogy ki ne nyilatkozzon, egy szolga által ez is fel fedeztetik. Brutusnak magának két fia benne tanáltatik, kik ellen ő mint hazájának fő birája maga hoz halálos ítéletet, és szeme elöt mindkettőt hohér által öleti meg.

Állapodgyunk meg e⁴⁶ gyalázattal el vesztet két római ifiúnak hideg teteménél, hol a gyermeknek attya, a hazának attyával láttatik küszködni. Ez olyan eset e Világnak emlékezetiben, mellyen a haza, és termé-

³⁸ szabadságában [Javítva ebből: szabadságával] ³⁹ jádzik <veszed> életének ⁴⁰ tsendességben <...> legyen. ⁴¹ Romát <még> hatalma ⁴² szerentséjét, <akár...> teremtheti ⁴³ iránt <...> hívséget ⁴⁴ <határozza magát> áll. [Javítás a törlés fölött] ⁴⁵ ütésnek <oly> ritkán ⁴⁶ e <két> gyalázattal

szet törvényében feredő⁴⁷ elmék őszve tsabzot tudományaikat minden részen bonthatták, és⁴⁸ fejtegethik.

[62v] Ha a hazafiui hiveség⁴⁹ az atyának gyermeke iránt való szeretet felül haladgya, ne szorgalmatoskodgyon a Brutus fiainak meg tartásában, hogy azokat hazája törvényének méltó büntetése elől el ragadgya. De kívánhattya é a hazához való hiveség, hogy gyermekeit éppen ő mint attyok, ölettesse meg? Nem lehetet volna vérekbül ki mosdani? Nem találkoztak Romában ő rajta kívül bírák, kik a vérnek, természetnek reájok fel emelt kiáltása nélkül e bünt itélhették és büntethették volna? Mi kényszerítette a fő Tanátsot, hogy Brutust gyermekeinek el vesztésére kényszerítettse? Rómának valóságos akár kébzelt boldogsága tsak ezt kívánta meg, hogy a pártosok, és ellene hiti szegettek meg hallyanak, de oda nem terjeszkedet hogy éppen az édes atyák itéllyék, ölettessek önnön testeket, és véreket. Ki vólt oka, hogy Brutus hazájához való kötelességét, és⁵⁰ gyermeke iránt való ősztoneit magában meg feszítettse; hogy a természet szabadságának szolgálván szegezze által annak igazságát: hogy ugyan azon [63r] tselekedet, mely által érdemesedik,⁵¹ szolgállyon érdemetlenségre? Inkáb hihető hogy a tanáts Brutust szóval e⁵² szomorú, és kegyetlen kötelességre nem kényszerítette. A romai Consul, leg nagyob szorongattatása és kényszerítettése közt láttatot önként, szabadon, magátul tselekedni. Ha gyermekeinek sorsát⁵³ társainak hagygya, minden ember ugy⁵⁴ itél, hogy a halálos büntetés alól⁵⁵ azokat fel szabadithassa,⁵⁶ személylyét, halhatatlan érdemét tekintvén, soha rajta kívül egy bíró társa is fiait hohér kezére nem fogja itélni; hogy azoknak dolgokat, a többietül külömböztetve, a visgálás által ugy fogják őszve szüni, fonni, mely engedelmet huzhasson maga után. Ha meg ölik, Brutusnak szivét ütik által; ha nem; hazájok törvénye⁵⁷ ellen követik el a hamisságot? Mit tegyenek? itéllye maga! ha nálla az Atya parantsol a bírónak, fiai élylenek, ha az ország bírája haladja felül benne⁵⁸ az atyát,

⁴⁷ M: <feredő> vetélkedő [Javítás a törlés fölött] ⁴⁸ és <minden felé> fejtegethik.

⁴⁹ <haza iránt való kötelesség> hazafiui hiveség [Javítás a törlés fölött] ⁵⁰ és [Beszúrás]

⁵¹ <érdemesül> érdemesedik [Javítás a törlés fölött] ⁵² <a> e [Javítás a törlés fölött]

⁵³ <ítéletit ... > sorsát [Javítás a törlés fölött] ⁵⁴ <... > ugy [Javítás a törlés fölött]

⁵⁵ alól <kivánnya> azokat ⁵⁶ szabadithassa [Javítva ebből: szabadítani, mivel és] ⁵⁷ törvénye <, és a meg öletetteknek vére> ellen ⁵⁸ benne [Beszúrás]

hallyanak meg. Brutus ez által latban vettetik. Fő bíró lévén, gyermekeinek ítélletit más [63v] senki magára vállalni nem akarja, mivel most let a változás, melyben minden bődoltság az ő kezének múnkája. Brutus, a törvény, a⁵⁹ szabadság, és⁶⁰ bíró, és⁶¹ itéllő szék, egyedül. Egy felől gyermekei állanak, más felől az ország. Ha atyának aggya ki magát, az ország biráját ditsősségétül, kötelességétül fosztya meg, és magára titkos utállatot huz; ha bíró lesz atyai érzések nélkül, a természetnek szentségét, ősztönét tapossa lábai alá. Melyiket válassza? azon tárgyához ragaszkodik melyre többen függesztették szemeiket. Egyéb iránt, a természet magában siket, vak, néma: mindent megenged, ha titkos mardosását Lelked Isméretiben meg birhatod. Brutust, ditsőssége ragadgya el; el fojtván a természetnek szavait, tsak hazájának kiáltásaira figyelmez. Házi atyaságrul le mond, és az országnak lesz attyává általa, mely tselekedetével magát felül haladgya, nagyobnak mutatván az Embert az Embernél.⁶²

Ha ezer írótl olvasol is tsak ezt látod ennek hogy Brutus a maga hiti szeget fiait mint Consul meg ölette, **ily rettenetes példával kívánván a [64r] veszedelmet gyökerébül⁶³ is ki feszíteni.** Soha sem elégettem meg egyel is. Az Embert, tselekedetire nézve mindég fontba kel vetni magával, és magát magátul meg különböztetve egy, és más kötelességének határit kel fel fedezni; miben van ereje, igazsága; gyengesége, szorongattatása; hogy választ, és⁶⁴ miért; hogy téveszt,⁶⁵ mitsoda tekintetbül; azt⁶⁶ mond meg. Kereskedgy ősztöne, hivalkodása közt; forgasad szivének hajlásait, mérjed hozzájok a magadét, hogy fel nézhess e Világnak Theatrumára. Én, mindezen okokkal, Brutusnak tselekedetéről tsak magam vélekedem. Mikor az atya gyermekeit öleti, lehet a szivét visgálni, mert nints háboru nélkül. Mit tsinállyon a gondolkodáshoz nem szokot olvaso tsak ezt látván, hogy Brutus,⁶⁷ fiait meg ölette. Egyik azt mongya: *jól tette*, másik: hogy *bolond vólt*; és mindenik hibáz.⁶⁸ Mihent az indító okokat itt is ott is,⁶⁹ meg láttya, tartózkodva itél, ezt mondván: *olyan szorulásban magam se tudom hogy tsinálnám.*

⁵⁹ a [Beszúrás] ⁶⁰ és [Beszúrás] ⁶¹ és [Beszúrás] ⁶² Embernél <, tselekedetiben>. ⁶³ M: gyökerébül <is> ki ⁶⁴ és [Beszúrás] ⁶⁵ M: és [Beszúrás] ⁶⁶ azt [Beszúrás] ⁶⁷ Brutus, <a maga> fiait ⁶⁸ <...> hibáz. [Törlés a sorban és a sor fölött, javítás a törlés fölött] ⁶⁹ <mindenik részen> itt is ott is, [Javítás a törlés fölött]

[64v] Tarkvinusnak követyét, ki Romának, tökéletlenségével ezen keservét, és fiaiban való gyalázattyát okozta, sérelem nélkül vissza küldötték. Sértette é az Emberi Nemzetnek igasságait? Kötelezte é jobbagyi hivsége ara, hogy Ura iránt való tartozását, Romában annak törvényein tul vigye?⁷⁰ El fogadgyák, és⁷¹ iránta, nagy emberséget, figyelmetességet mutatnak. A Nemzet; Tarkvinust, maradékát, örökre el átkozván, mi végre botsáttya még is annak Követyét kebelébe bé, a kivel már törvénye szerint semmi név, és szin alatt lévő alkuba nem botsátkozhatik; ellenben félhet, hogy annak jelenléte az elmékben zürzavart ne okozzon. De ha ott van már, mért nem vigyáztat reá hogy a nagy társaságra ki ne terjeszkedhessen?⁷² hogy tsak a Tanáttal, Biróval beszélhessen? Miért engednek néki minden hitetésre szabad utat? Brutus e vigyáztatlanságát fiainak elvesztével, gyalázattyával, és szívének örökös fájalmával fizette. Ezen oldalárul tekintvén az esetet, [65r] ugy láttzik, hogy Brutus, fiainak meg öletésével nem annyira hazájának, mint önnön vigyáztatlanságának áldozot. A Követ, Romában gyalázatot, átkot, véres halált okoz; vipera méreggel hálálván meg a személyye iránt mutatot emberséget. Miért nem öletik meg, ha törvényes Urok ellen oly dühösségre tuttak ragattatni? Minek tulajdonittsuk e ritka emberséget, és majdnem példa nélkül levő mértékletességet, egy oly Királynak Követye iránt, kinek személyyére, igasságaira nézve⁷³ Roma, magát semmiben sem mérsékeli? Erköltseinek méltósága szüli é, vagy tsak a környül állások kényszeritik⁷⁴ reá, akarat ellen? A Romaiak,⁷⁵ szabadságok, ditsősségek ellen, soha semmit se tekintettek, még⁷⁶ hazájok fiai iránt is igasságot, emberséget fel áldoztak a fene természeteknek: itt pedig mérsékletességeket a sorsokra vigyázó okosságon, és köz javakon is tul viszik. Nemzeti gyűlésben határozzák meg förül före, hogy Tarkvinussal, maradékival [65v] szóba se botsátkozzanak, azonban szóban botsátkoznak, és Követyét halgattyák. Egész Nemzet teszi a Végezést, és egy nehány ember keresztül hág⁷⁷ rajta; annyira igaz az, hogy a Köz

⁷⁰ vigye? <...> El [A mondat kezdőbetűje kisbetűből javítás] ⁷¹ és [Beszűrés a lap jobb szélén] ⁷² terjeszkedhessen <Romában>? hogy ⁷³ nézve <...> Roma ⁷⁴ kényszeritik [Javítva ebből: kényszeritene] ⁷⁵ Romaiak, <fel emelkedések> szabadságok ⁷⁶ még <a magok> hazájok ⁷⁷ hág <rajta> rajta

sokaság, e Világnak minden részén eleitül fogva örökké tsak hivatalba tett embereinek vólt eszköze, nem akarom mondani: vázza.

Róma, még hányattatásban volt. A köz uralkodás módgya az⁷⁸ elmékben,⁷⁹ meg nem rögzöt. Sok Polgárnak szívében keserüvel forrot fel az az édesség hogy szabadságáért, hozzá hasonló sorsu társát, a Consulban, mint Királytát ugy nézze; mert tudod, hogy a törvény, minden embert hatalmassá tész, kire erejének gyakorlása bizattatik. Tselekedeteiben személylét láttják nem a törvényt, honnan következik, hogy mikor büntet, jutalmaz, itél, ő láttatik uralkodni. Ő előtte hajlik meg a tisztelet, nem a törvény Könyvek előt; *ő hát töb nállunk*; így szól az irigység, és ellene mérget forral. Érzette Róma [66r] hogy van még zugás⁸⁰ kebelében. Egy ország nem tehet soha, sehol oly közönséges végezést, régi törvénye, és szokása ellen, hogy abban, fiai mind meg nyugodjanak. Tsak magával ragad osztán a nagyub rész, eset, környül állás; de mindénkor vannak olyanok, kik halgatnak, tartózkodnak, és fére huznak; mint itt is a következés meg mutatta. Azonban Tarkvinusnak ügyét hatalmas Nemzetek veszik vállaikra,⁸¹ mellyek ellen sok oly Római fiakkal kellene hadakozni, kik a Királyoknak gyözedelmét kívánnyák és szerentséjéért fohászkodnak, titkon. Talán azért nem sértették Követtyét, hogy az által is a Királynak méltatlanságát nevelni ne látassanak; és hívségére, Romában töb, több szívet ne hódítsanak? Ezen okokra nézve,⁸² Romának embersége a Követ iránt egy kevésé gyanús. Nem ugy bántak Kárthágóval, akkor is,⁸³ mikor már az emberségnek isméretiben töb módra jutottak. Roma, tsak azért láttzik néha néha mértékletesnek, hogy határ nélkül való [66v] vágyódásait palástolhassa; lóvésre várván az alkalmatosságot, melyben annak öldöklő eszközeit⁸⁴ gyakorlásba, vagy munkába vehesse. A Nemesség, vezérlet, uralkodot; a község szolgált, raboskodot, tsak gondolatban élván szabadságával, melynek szeretetit még is a dühösségig vitte.

⁷⁸ az [Beszúrás] ⁷⁹ elmékben, <szívekben> meg ⁸⁰ zugás <a> kebelében ⁸¹ vállaikra, <kik ellen> mellyek ⁸² okokra nézve [Javítva ebből: okokat fontolván] ⁸³ <oly időben> akkor is [Javítás a törlés fölött] ⁸⁴ M: eszközeit <gyakorlásba, vagy> munkába

Kollatinus, egyik Consul mindent haragra gerjesztet maga ellen, mivel a pártosok vesztere nem oly mérges keménységet mutatott mint Brutus.⁸⁵ Számki vetésre ítéltetett volna, de hivatalát le tette.⁸⁶

Mint előre véltük, a Római szabadság még mindég kérdés alatt volt. Kétséges szerentséjü háborura kellet ki kelni Tarkvinusnak segítségéi ellen. Brutus maga, meg öletet a véres ütközetben. Árun, a Király fia ütötte által, akkor, mikor ő is amattul által szegeztetet; így állította meg Brutus hazájának szabadságát⁸⁷ a maga ki ontot vérében, egyesítvén halálával annak halálát, ki ahoz⁸⁸ közit tartotta. Róma e pölgárnak emlékezetit [67r] a Világnak minden tanúlt Nemzettségéinél el felejthetetlené tette: Hideg tetemei felet, érdemének ditséretit ékesen szólással papolták el⁸⁹; Romának fő⁹⁰ asszonyai pedig halálát esztendeig tartó gyásszal kesergették.

Valerius Publikola⁹¹ választatik Consullá az all községbül, ki artzal a piatzra magának egy házat építettvén gyanussá tétetik, mintha hazája felet, kegyetlen uralkodásra törekedne. E' semmiség minden elmét fel lázaszt, noha a ház építéstül fogva a királyságra való igyekezetig, a messzeség el láthatatlan. Mitsoda egymás által való lelkesülése van a ház tsinálásnak, a kegyetlen uralkodásra való törekedéssel? De tsak ezt látod hogy az emberek minden új dologgal rend kívül lévő módon szoktak élni. A nagy országos dolgokkal is úgy tesznek, mint gyermeki szokásaikkal, és az azokban fel tanált ujságaikkal, mellyeket módiknak neveznek. Egyik, kalapját körül nyirja, hogy kitsinyt mutassék; a másik a magáét kisseb karikára veszi, hogy amaszt⁹² ujsággal felül haladhassa; eléb, odáb metéllik, úgy hogy végre kalapjoknak tsak⁹³ kupakja marad, mellyet [67v] fejeken viselnek. Róma szabaddá lesz és⁹⁴ Nemzeti Uralkodásához vet buzgóságátul magán kívül ragattatván, el hiszi hogy Valerius Publikola Király akar lenni, mért⁹⁵ házat tsinál. Az emberi bolondság, Lásd! mindenüt hasonlít magához; és semmi féle mivébül ki nem marad, a midőn Isteneinek áldozik is. Schol se mulassuk el ötet⁹⁶ ujjal mutatni, a hol reá botlunk; igyekezvén belölle ki vetkezni, a mennyire

⁸⁵ Brutus <hivatal béli társa>. ⁸⁶ tette <, mint azt Brutus néki tanátslotta>. ⁸⁷ szabadságát <ki ontot vérében> a ⁸⁸ <...> ahoz [Javítás a törlés fölött] ⁸⁹ el [Beszúrá] ⁹⁰ fő [Beszúrá] ⁹¹ M: Valerius Publikola [Aláhúzással kiemelve] ⁹² <azt> amaszt [Javítás a törlés fölött] ⁹³ tsak <a> kupakja ⁹⁴ és <ez> Nemzeti ⁹⁵ M: mert ⁹⁶ <reá> ötet [Javítás a törlés fölött]

lehet. Leg szánakozásra valób állapot részünkrül ez⁹⁷ hogy mindég akkor ismérjük meg bolonságainkat mikor aggot életünktül ök⁹⁸ butsuznak el, önként; így tsinálván érdemet a kéntelenségbül, mintha magunk vetnének meg azokat, noha esztendeink ragadgyák ki kezünkbül.

Valerius P:⁹⁹ **hogy a Nép fel forrot bolond mérgének menykövei alól magát ki huzhassa, mellyeknek fellege már dörögni kezdet; házát le rontatta. Test örzőinek fegyvereket öszve törette; kiknek meg kellett magokat a Nép elöt hajtani: szabadságot adot annak meg ölésére, ki köztök [68r] királyságra vágyakodna.** Ezen engedelem nagyon¹⁰⁰ sorján, és idején kívül láttatik lenni mivel senkitül se kértek reá engedelmet, hogy azt, ki rajtok uralkodni kíván, meg ölhessék. E' dolog már, ugy is törvénybe vólt véve. De ki törekedik hát közöttök Uralkodásra? mirül ismértethessen meg? Ha a ház építés, és töb oly minden meg ütközésen kívül lévő dolgok gyanuságba hozhatnak, mennyi ártatlan ember lehet a köz eszetlenségnek, és veszettségnek áldozattya? **Valerius P:**¹⁰¹ **meg háta-ározza hogy a Consulnak ítéllete a Nép elibe terjesztessen, vagy helybe hagyattatás, vagy el törölttetetés véget. Az ország kintsét, adóját két oly tanátsbéli haza fiakra bizza, kiket kötelességekre a Nép, maga választ. Az atyai Karnak, az az, a fő Nemességnek e végezések sajnoson estek, mivel erejek,¹⁰² hatalmok általok gyengült, és méltóságok aláb szállot, de a környül állások szorongatók lévén, tselekedni kellett, mert ellenségek-tül vétettek körül,¹⁰³ 's a Nép, katonának állittatot. Ö vólt az erő.**

[68v] Egész Világnak Uralkodásai közt ezt látod hogy mikor a¹⁰⁴ kevés számban levő nagyok¹⁰⁵ szorulásba jönnek, mindenüt a véghetetlen számban levő kitsinyeket édesgetik; 's ha szükségek mulik, ki nevetik.

Végre, az Etruriai királynak hatalma házasodik öszve, Tarkvinusnak szegény sorsával. Ki szál Porszéna, hogy táborával, a Romaiakat, hazájokbul ki üzöt Uroknak vissza fogadására kényszeríttse. Romának kapuihoz száll. A hazának sorsa ájulásba eset, mely változása alat, szabadságát, forro hidege rázta., Segéllő eszközökre kellett gondolni. Ele-séget gyűjtöttek a várasba; a szegénységet pedig az Uralkodó tanáts, minden adónak terhe alól ki vette, hogy az által hazájának óltalma-

⁹⁷ ez [Beszúrás] ⁹⁸ ök [Beszúrás] ⁹⁹ M: Publikola, ¹⁰⁰ nagyon <idején, és> sorján ¹⁰¹ M: Publikola ¹⁰² M: erejek <hatalmok általok> gyengült ¹⁰³ körül, <...> 's ¹⁰⁴ a <mindég> kevés ¹⁰⁵ nagok / M: nagyok

zására szívébe ösztönt nyomhasson. Nehezen hartzol az Ember¹⁰⁶, és nints bátorsága, ha annak indító okát magában nem érezheti. A kén-
telenség nem szerez győzedelmet; de a győzelem is, haszon nélkül,
minek? Valaki földhöz ragatt szegénységben él, semmi nélkül,¹⁰⁷ sorsá-
nak védelmében nem nagy kedvel [69r] foglalatoskodik.

Minden¹⁰⁸ adó, teher alól fel¹⁰⁹ szabadult tehát a nép, szegénységétől
ki válva. Az ország tanátsa ezt mondotta, hogy elég adót fizetnek, gyer-
mekekkel gazdagítván a hazát. Látod, hogy a földhöz ragat szegénység
a jövedelmedtül meg foszt. Valamikor Uralkodások módja embereidet
szegényíti, kezdednek munkája által pusztitod magadat. Hijába mondog
a semmivel bírónak: hogy kötelességedben áll atyámfia hazádat, a ma-
gad költségén óltalmazni, Igy felel. Mitsoda szerentséltenségemre szolgál,
ha sorsa változik? Engem a haza, rabsággal jutalmaz azért, hogy benne
semmim se legyen¹¹⁰. Mi¹¹¹ kártul fél az, a kinek nints mit veszteni? Ha
szolgálatom szükséges az ellenség ellen, adgy fegyvert te, gazdag, és tarts
kenyereden, hogy módodom lehessen hazáért véretem ontani. Rabod legyek
semmiért?

Akármely módokat tanált Roma, de, mint írják, még is pusztulás-
ra jutot volna egy két embernek tsuda tétele nélkül. Egyik Horacius
Cocles, ki egyedül tartóztatta az ellenség sokaságát, mig¹¹² [69v] időt
nyerhettek háta mellett a Tiberis hidját el rontani: A másik Mucius
Scevola, ki az Etruriai Királynak táborába ki menvén, ő helyette má-
sat ölt meg, Mely vakmerő tselekedete után ezt vallotta az uralkodónak
szemébe, hogy több Római polgárok is vólnának iránta ily el tökélléssel.

Az első vitézi mivet latba vetvén, ugy é, van véllé egy kevés nyugöd
mig magaddal minden kéttség nélkül el hitedheted, hogy egy ember, egy
tsoport hadi seregét, mely egész erejével reá rohan, egy kardal két kéz-
zel meg hátrálhasson? Cocles, ez a Római Sámson, vagy Görög Her-
kules,¹¹³ tsak együgyüknek szolgáltat okot a tsudálkozásra? Had jár-
jon ha Scevola vakmerőségét meg tette is. Az ilyen tselekedet nagyon
lehető dühösség, mellyet az el ragattatásba jöt indulat minden időben
gyakorlot, magábul bolondot üzve. De hijába nagyittya Róma Scevo-

¹⁰⁶ M: ember, <és nints bátorsága> ha ¹⁰⁷ nélkül, <...> sorsának ¹⁰⁸ M: Minden <adó,>
teher ¹⁰⁹ adó, teher alól fel [Javítva ebből: adótul, tehertül meg] ¹¹⁰ <sints> se legyen
[Javítás a törlés alatt] ¹¹¹ <...> Mi [Javítás a törlés fölött] ¹¹² mig <...> [69v] időt
¹¹³ Herkules, <...> tsak

láját, mert csak gyilkos volt, ugy é? Porszena királyi erköltsöt mutat hozzá képpst: Mint elméjében fel fordult dühöttet sérelem nélkül ha-za botsáttya, és Romát oda hagygya, [70r] nem kívánván orozva maró gyilkosokkal hadakozni, kik hogy győzhessenek, magokat minden bünre fel szabadittyák. El meséltük e két tsudállatos esetet,¹¹⁴ de ne vetélkedgyünk felette, ha igaz é vagy nem. Tegyük fel, hogy meg esett, és itéllyük.

Valamely jót az ember el követhet, mind emberi kötelességre tartozik. Már, lehet é oly emberi kötelesség mely magával ellenkezzen,[?] az az, kést üssön a maga szivébe, még is maga ellen ne hibázzon? A hadakozás, két hadi erőt vévén, nem itéltethetik, mert maga törvény magának, és gyöz, ha gyözhet. Ki bünteti? Mit gondol okoddal, igazságoddal az, ki nyakadra hághat? De az emberek közt förül före,¹¹⁵ a költön kötelesség, emberség, fel nem függeszthetik ugy hogy az Ember, emberi képe alat fene vaddá ne változzon. Igy, valamikor magát el felejtí, mindég a maga rovássára megyen. Legyen! ha két ellenkezó hatalmasságnak hadi ereje egymásba ütökzik is, és vért ont; de ennek, nyilván való mérkezésben kel meg lenni: az az, ütökzetekben, keveseb, vagy töb személyek közt. Ha az ellenséget rabul [70v] fogod, nem vagy é¹¹⁶ köteles életére vigyázni, mint pajtásodnak, ember társadnak, ki¹¹⁷ ellen¹¹⁸ mig ö is szabadon, fegyveresen volt, ötet¹¹⁹ hazádnak sorsáért lönni,¹²⁰ vágni kötelesség szerint tartoztál. Ha meg ölod, minek utánna magát meg adgya, fegyverét le teszi, híjába állitod az ellenségeskedést, mert utállatos gyilkos vagy.

Ha egy hadi vezér, ütökzetének idején el esik¹²¹, emlékezetinek panassza nints; nem lehet: de ha satorába loposkodol, mint tolvaj, a midön tsendesen aluszik, és fegyvereddel orozva által vered, Menynek, földnek, természet igazságának itélló szeki elót örökös utállatra átkozot gyilkos, és gaz Ember vagy e Világnak Emlékezetiben. Scevola ellensége öltözetibe takarózva, el megyen lopvást, hogy a Királyt satorába ölye meg gyilkosúl. Itt, kétség kívül **dühös bolondot mutat, minden emberség ellen hibázva:** ellenben bünével¹²² utolsó romlásra hanyatlot hazáját

¹¹⁴ esetet, <... > de ¹¹⁵ före, <... > a ¹¹⁶ é [Beszúrás] ¹¹⁷ M: kit [Javitva ebból: ki ellen]
¹¹⁸ ellen <hazádnak sorsáért> mig ¹¹⁹ ötet [Beszúrás] M: volt <ötet> Hazádnak ¹²⁰ M:
löni ¹²¹ esik, <panassza> emlékezetinek ¹²² <gonosságával> bünével [Javitás a törless
fölött]

szabadittyá meg.¹²³ Már, [71r] ilyen esetben, mond meg, mire kötelezetel inkább? hazádnak óltalmára ugy, mint selma, vagy az emberségnek meg állására? Semmi némü ki gondolható ok, szin és fel tétel alat nem lehet, sem szabad egy emberséges embernek is gazul tselekedni. Valaki mongya, hogy mindent el követ a maga hasznáért, legyen tsalás, öldöklés, ragadozás, árulás, sat. ellene mondhatatlanul gonosz tévő.¹²⁴

De nem igaz, hogy a hazát ellensége ellen, betsülletes módok által is ne lehessen védelmezni, tehát nem szükség fertelmességekre vetemedni. Horacius Cocles, a Tiberis hidgyát óltalmazván, és ellenségeivel, nap fényen¹²⁵, rend kívül való vitézséggel, bátorsággal hadakozván tsupa érdemet, hivsége, ditsősséget visel¹²⁶; a hihetlenségig tsak nem: Scevola, hazáját szolgálván, tettében egy felől hazafit,¹²⁷ más felől gonosz tévőt mutat.

Nem tsak az ily tselekedetek utállatosok, de mai verekedésünk modgyában is taláztatik olly¹²⁸, mely az Emberségnek ortza pirulására van. [71v] Az erdő széleken, bokrokban, buzákban lappangó ugy nevezet *Stuttzosok, Jágerek*, kik magokat el rejtven, a derék embereket, nemes vérü, nagy születésü hadi vezéreket; mint tzélba vet állatokat tolvajul, lesbül¹²⁹ lövöldözik által. Akár hogy vegyék a hatalmasságok; akár mely szentek legyenek is¹³⁰ végezéseik, de én minden erejeket, törvényeket, szentségeket, szokásokat, a természet királyi szeki elibe állitván, meg itéllem, hogy e szokás az Emberiségnek gyalázattyára van, és valaki ellenségét orozva, tolvajul öli el¹³¹, tselekedete, annak vérében fertéztetik meg. Minden tselekedet bünös, utállatos, mely vakon üt, és a fogolynak nem kegyelmez. A Törökök egyéb iránt jó lakosok, de abban fertelmesekek, hogy a¹³² fogot¹³³ ellenségnek fejét el nyiszollyák¹³⁴, és sákra¹³⁵ hányván viszik fő vezérek elibe gyözedelmeknek jeléül. Annyira igaz,¹³⁶ hogy az Ember, emberség nélkül, barom, [72r] és tsupa méreggel, fe-

123 meg <, rabságátul, gyalázattyátul sat>. 124 <akasztó fára való... > gonosz tévő [Javítás a törlés fölött] 125 <nyilván való bátorsággal> nap fényen [Javítás a törlés fölött] 126 <mutat> visel [Javítás a törlés fölött] 127 <katonát> hazafit [Javítás a törlés fölött] 128 taláztatik olly [Javitva ebből: taláztatnak ollyak] 129 <orozva> lesbül [Javítás a törlés fölött] 130 is [Beszúrás] 131 <meg, alacsony és gyalázatos,> el [Javítás a törlés fölött] 132 <az el> a [Javítás a törlés fölött] 133 fogot <katona> ellenségnek 134 nyiszollyák <vállátul görbe késekkel>, és 135 M: zsákra 136 igaz, <az> hogy

neséggel ragadozó állat. Mi tartya fen a Törökben e bolond kegyetlenségét? a tudatlanság!.. Álgvad hát a tudományokat, és tanuly, hogy szelédüly. Ne hid hogy tsak abbul ályon minden igasság, emberség a mit részedre különösön atyád urad, asszony anyád, Mester urad, mondtak. A Török tsak hiszi, és azon kívül sem hall, sem¹³⁷ tanul semmit; de Európának hatalmasságai és keresztyén katonái kik tanúlnak, tsufot is üznek belöllök. És a Nagy Ur, Constantinápolyban tsak ugy marad meg, ha nem bántyák.

Valamely Nemzet azon okbul nem kíván tanulni más Nemzetektül, hogy ő mindent tud, eszetlen. A Sidó sem tanul. Minek?, ugy mond, mikor mi az elöt a Világ Istenével társalkottunk, tréfálgodtunk, mulattunk, beszélgettünk; ő mondot meg nekünk mindent, hogy tanulhatnánk emberektül? Igen! de a Világnak Sidótul ki válva való Nemzettségei itt Európában, tudományokkal annyira meg tévettek, hogy közöttök tsak a Sidók, Tzigányók láttzatnak [72v] szánakozásra méltó ostobáknak lenni.¹³⁸ Mit tesz, hogy mennyei tudományodnak régiségével ditsekszel ha velle siralmas rabságodbul fel nem emelkedhetel?, ha rajtad kívül minden más egyéb, málhás szamarának veszen, 's mikor tettzik fel rug?

Róma, minden Nemzettül tanult; sőt vallásának tudományát is változtatta, ha általa világi előmenetelt látot.¹³⁹ Vitézeket szült, mert nem tsudákba, hanem emberi eszközökbe bizot. Porszenának eseti tsak azt mutattya hogy Romának már akkor minden esetre magukat el tökélet fiaí vóltak, kik szabadságokért a halált is játéknak vették. **Valerius Publikola meg halálozván Nemzete, benne sokat vesztet. Minden pólgári igaz erköltsöknek vólt nemes példája,** és az emberi törvényes szabadságnak vadság nélkül való mértékletes védelme. **Négyszer választatván Consullá, oly szegényen hólt meg, hogy el takarittatására az ország adot költséget.**

[73r] Hogy érted meg e tsudát, hogy akkor, egy Ország Feje, Vezére, bírája oly szegényen élt — és élni akart? Aristides is ugy hólt meg Athenásban, szabad lévén egész országnak jövedelmével? Igy értsd meg, hogy akkor a hazafiaknak kintsek, a haza vólt; most pedig a vasas láda. Akkor, sok nagy ember azért élt, hogy hazája¹⁴⁰ nagysága által legyen nagy; most sokan azért élünk hogy hazánk pusztulásával gazdagullyunk.

¹³⁷ sem <tanul> tanul   ¹³⁸ lenni. [Beszúrás]   ¹³⁹ M: látot: ha Vitézeket   ¹⁴⁰ hazája <al> nagysága

Mihent valamely Nemzetnek munkái neve alatt nem mehetnek, 's következés képpen ditsősségére; különös javára e Világ előtt nem tartoznak nálla a hazafiság is csak szóvá, és hangá változik. Nintsen nyájjasabb dolog mint mikor olyan emberek buzognak szóban, írásban (a Patriotismusul,) hazafiságrul, kiknek önnön sorsokhoz, hazájokban semmi szavak nints. Hazája ha jól lakhatik, és jövedelemmel bír. A kinek nints, sirjon; ő hazafi, mert pénzi van. Meg kel a hazafiságnak halni, mihent semmit [73v] sem adhat: az az, sem jutalmazhat, sem rangra nem emelhet, sem ditsőséggel, hirrel nem koronázhat. Ollyan, mint a szép asszony festve, kire kívánságod esdeklik hasznát nem vehetve. De különben is az emberség, tudomány annyira öszve huzot bennünket a Világnak e részén hogy mikor hazát, hazafiuságot¹⁴¹ emlegetnek Európát értsed rajta. Mert ha egy része szenyved a más részét is szenyvedésbe hozza, ha egy felől tsendesedik, más részen is tsendesít, mely szerint Európának sorsa a tapasztalásban egy Országot, és¹⁴² Nemzetet mutat.

Ez előtt minden Nemzet kívánta magát különböztetni; de mióta e Világnak viszontagság fergetegei tiz nemzettséget is egy Trónus alá vesznek, a birodalom változik hazává; a Nemzetek pedig csak embekeké lesznek közönségesen, minden féle nyelvet beszélvén, és minden nemű öltözetet viselvén. És ha némely helyen a hazafiságot nem értyük annak nem mi, hanem a Világnak országoló [74r] viszontagságai szolgálnak okul, mellyek mint sebes forgó szelek a tollat, hánynak vetnek és szórnak szerte széllyel bennünket.

Tarkvinusnak eddig meg tet erőlködése mind füstbe ment; hijában sinlet sorsa, haszontalan hullot hasra erőlködésiben, próbaiban, mert el vesztet Trónusának ostromlásátul meg nem szünhetet; annyira szomjuhozza az emberi hivalkodás azon siralmas ditsősséget, hogy másoknak parantsolhasson. A Királyi hivatal soha se jutalmazza keservét, valaki benne hivatalának igazán kíván eleget tenni. De némely Fejedelelemnél nem a vólt kérdésben,¹⁴³ hogy uralkodva boldogittsunk, hanem hogy enyelegjünk a Királyi széken, együnk, igyunk, mulassunk, parantsollyunk. Akár hogy vette **Tárkvinus**; szükségétül, akár meg alázttatásátul ösztönöztetet,¹⁴⁴ **harmintz várast**¹⁴⁵ öltöztetet ismét ügyébe. Ro-

¹⁴¹ hazafiuságot / M: Hazafiuságot ¹⁴² <egy> és [Javítás a törlés fölött] ¹⁴³ kérdésben, <hogy uralkodgyon ... > hogy ¹⁴⁴ M: ösztönöztetett, de [Beszúrás] ¹⁴⁵ várast <huz> öltöztetet

mának testében¹⁴⁶ meg¹⁴⁷ fakatt már¹⁴⁸ az a¹⁴⁹ kelevény, melytől nehéz nyavalyája szabadságát annyiszor ki törte. A tanáts, és nemesi kar, a község felet, nem annyira atya, mint Uralkodó kívánt lenni, dolgát bár színelte. A [74v] gazdagság, és annak által¹⁵⁰ ellenébe állot szegénység, az első szüntelen fel felé emelkedve, a másik mindég aláb aláb süllyedve, egymástul tsak nem el láthatatlan messziségre távoztak el. Alig vólt közép Rend: gazdag, szegény láttattak minden felé. Soha az emberi természet oly erköltsi tökéletességre nem megyen, hogy a szegény a gazdagnak irigye ne legyen; és a gazdag a szegényt meg vetésbe ne tartsa. Már az irigységgel a gyűlölség, testvér, mint a megvetéssel az utállat. Így jön Romának Népe¹⁵¹ magával, ütközésbe.¹⁵²

VÉGE

Az első szakasznak

¹⁴⁶ M: testében is [Beszúrás] ¹⁴⁷ <fel> meg [Javítás a törlés fölött] ¹⁴⁸ már <titkon> az ¹⁴⁹ a <...> kelevény ¹⁵⁰ által [Beszúrás] ¹⁵¹ Népe <egmás> magával ¹⁵² M: <ütközésbe> küszködésbe.

[75r] II SZAKASZ.

Láttad, hogy a Tanáts, a hazának szegény Népét gyermekezésén kívül minden más adó alól fel ódozta, mely magában vétetve nem oly nagy és kedvetlen tere viselés. Nints a férfiui nemnek könnyeb adója, mive mint nemzeni. Egyéb adózásokat a fő tanáts atyai szánakozással, böltességgel engedi el, látván hogy semmijek sem léven ugy se fizethetnek¹ semmit. A szegénység, mely mig nem tapasztol semmire se gondol, észre veszi végre hogy semmit se kapot, és nyomorúságával tsak ott van a hol vólt. Ezeknek sem fölgyök, sem kézi mesterségek nem lévén, véreket a hadakban önnön költségeken kellet még is ontani. Örökké költsönöztek, soha se fizettek. Hitelbe adóiktul rontsoltattak mint gyötrő ördögöktül. Száztul tizet kellet fizetni. A hadakozás miat fejeken adósság gyült adósságra, mely² éhezö, és keserves életeket földhöz ragasztotta. Szabadságában állot a hitel adónak [75v] adóssát vasba verni, tömlöltre zárni, és ostorozni.

Meg ály már Olvasó! forgassuk meg e dolgot szegirül végire, egy ódaláruul másikára, és fontollyuk véle a Római Tanátsnak szabadságában, és Köz Uralkodásában fekvö erejét, az az: eszét, emberségét, igasságát. E tárgyrul többé szemeidet le ne ved, mivel e veszéllyes zivatar soha meg nem szünik többé Romát háborgatni, mind addig mig³ hajó törésre nem viszi. Látni fogod ezt⁴ e munkának töb részeiben is.

Hogy megyen szántó föld, kaszálló, egy talpalatnyüig ki a népnek kezébül? mi okon kényszeriti a tanáts, hogy költsön pénzel hadakozzon, és hazájának ellenségeit vérevel verje meg szabadságáért, hogy mikor gyözedelmébül onnan vissza tér, és házánál feleségét, gyermekeit ölelgeti köszönti, hitelezői⁵ rohannyanak reá, hol lántzot fojtván nyakára, tömlötzéhez vontzollyák oly hazában, melynek ugy mondot szabadságá-

¹ fizethetnek [Az utolsó szótag beszúrás] ² M:<mely> a mi [Javítás a törlés fölött] ³ mig [Beszúrás] ⁴ ezt [Beszúrás] ⁵ <...> hitelezői [Javítás a törlés fölött]

ért most szünt meg vérit ontani? Az Uralkodó okosság, hogy hadgya [76r] hazájának hartzoló Népét föld, birtok, és élet módja nélkül? Miért nézi el a szabadság, ditsőség hogy Rómának ki hirelt királyi lakossit gyözedelmekről térvén vissza fényes hazájokba, az usorások lántzra tegyék, tömlöltre vontzollyák, ily gyalázattal boritván bé a törvény, népének ditsősségét mely, ezen⁶ természetet gúnyoló részeg kegyetlenséget meg engedi? Meg szenyvette volna ezt Licurgus Spártában? Tsudáld hát Romát abban a miben nagy, de soha se vakuly meg ditsősségének mázzán annyira, hogy tsekélységét, hibáját bűnét, gyengeségét nézni, keresni, és itélni ne merészellyed. Hijában tajtékzanak alyakid a⁷ régiség imadásának buzgóságával, mert itt, a tanátsnak, és⁸ törvénynek, sem embertelenségét sem esztelenségét el nem fedezheted. Mindent⁹ a Nemesség veszen¹⁰ birtokába, nem hagyván a föld Népeinek egyéb¹¹ bóldogságot sem vigasztalást, hanem hogy legyen szerentséje,¹² egy oly hazának szabadságáért vérit ontani, melynek szolgálattya, abban, életét örökös éhező rabbá, és gyalázatos iga marhává teszi. Mitsoda szabadság? mitsoda igasság? [76v] és köz bóldogság?

A Nép, önnön semmiségét látván,¹³ azon bóldogságát hogy szabadságában van gyermeket nemzeni, igen szük élet módjának veszi, és mivel mellette gyermekeivel, az az: vigasztalásaival együtt éheznek, e szomoru szerentséjének siralmas kebelébül ki szól, hogy fegyvert nem fog a hazáért, ha tsak adósságaikat el nem törlik mellyet annak védelmében halmaztak szegénységekre; jelentvén e mellet továbbá hogy Rómát is ot hagynák. *Mi hasznúnkra lehet, kiáltyák egy oly haza, melyben semmink sintsen egyéb azon¹⁴ keserves kötelelességnél, hogy meg maradásáért vérünket ontsuk? Nem élhetünk másut? Leg aláb nem lesznek fojtogató usorásaink.*

Az atyai tanátsnak elméje ezen párt ütő panaszokra meg kordult magában. Mikor a Népek öszve lázadt ereje fegyverrel kezd okoskodni, a tanult emberek szoros ösvényeken bujkálnak. A szenyvedő és hazájában számki vetet községnek együgyüése oly erős okot vetet a tudósok elibe, mely¹⁵ tanult okaikat mind porrá törte, és szélnek vetette. Lehetetlen vólt panaszokra felelni, mivel nem mondhatták hogy Lám!

⁶ <a> ezen [Javítás a törlés fölött] ⁷ a <regi> régiség ⁸ és <a> törvénynek ⁹ Mindent <...> a ¹⁰ veszen <birtokába> birtokába ¹¹ egyéb <...> bóldogságot ¹² szerentséje, <ha> egy ¹³ látván, <érezvén,> azon ¹⁴ azon <siral> keserves ¹⁵ mely <az ő> tanult

ti is birtokosok vagytok. Nem [77r] lehetet a semmit valóságnak venni. Valerius Publikolának öttse helyesnek állította a Tanácsban hogy a szegénységnek¹⁶ adósságai eltöröltessenek; hogy ezt okosság, mind emberség meg kívánnya. A szelédeb, és szegényeb sorsu bírák, értelmét el fogadgyák. Egy Szábinus, és¹⁷ tanács béli polgár, ki Romában emelte fel tekintetét, szerentséjét, gazdag, kevély és¹⁸ értelmében, okaiban meg átkodot ember, Appius Claudius, magát ellent szegzi. Nem¹⁹ lehet ugy mond az adósságokat el törölni: el vész véle együt a közönséges hitel is, mely a társaság béli életnek fundamentom köve: hogy a szegénység magának okozna szenyvedést általa, mivel minden erszényt be zárnának előtte: hogy azok tekintetben vétethetnek, kik szerentsétlenül adósottak meg, és erköltsöknek jósága, nyomoruságokra nem érdemes; de a több korhelek mint hazájoknak gyalázattya tekintetbe nem jöhetnek, ugyan azért el távozások sem okozhat utánnok való bánatot. Más tekintetben a lány vélek meg tett bánás, tsak támadásra viszi őket ellenben egy két példás, és kemény büntetés engedelmisséget szül.

[77v] A környül állások sokkal közzelebrül szorongatták e hazát, mint ezen okoknak el fogadására magát²⁰ meg határozhatta volna. Sirlalmas dolog hogy a gazdag majd nem mind kegyetlen a Világon, és az emberi szánakozás, jó tétemény bőltsekre, közép sorsu, vagy éppen szegény legényekre marad, mindenütt.²¹ A ki szükségét soha sem szenyved, nem tud szánni. Appiusnak okai egy tekintetben helyesek. A szükölködő részére költsön adot pénzt, nem lehet törvénnel, sem más móddal el venni tsak az okon, hogy az adós nem fizethet, vagy fizetni nem akar. Nem it a hiba, hanem Rómának minden igasság ellen való uralkodásában, mely szerint lakossit föld nélkül hadgya. Nem korhelység teszi őket adósokká, hanem ez, hogy semmi birtokok nem lévén még is hadakra költeniek kellett. Az Uralkodás módja eléb eszetlen lévén, kén-telenítettet az által végre igasságtalanná is tétetni. Eléb el nézi hogy a szegénység semmivel se birjon; de ezen állapottyában költséges [78r] kötelességre²² kényszeríti, mintha tartozna az is szolgálattal valaki iránt,

¹⁶ szegénységnek [Az utolsó szótag beszúrás] ¹⁷ és [Beszúrás] ¹⁸ és [Beszúrás] ¹⁹ M: Nem lehet ... engedelmisséget szül. [Az egész szöveg idézőjelben] ²⁰ magát <el> meg ²¹ <e földön> mindenütt. [Javítás a törlés fölött] ²² <szolgálattal> kötelességre [Javítás a törlés fölött]

a kinek nints, 's nem is fizetnek²³ semmit. Ez az eszetlen és igasságtalan rendelés Romának sorsát²⁴ sokszor nehéz nyavalya törésbe hozta. Azért nem kel az Uralkodásnak eszetlenkedni, hogy ne legyen osztán kénytelen hibáinak el fedezése miat kegyetlenkedni.

A tanáts, e két veszedelmes kő szál között még sem keresi a kut főt,²⁵ hanem így találja fel magát hogy minden adósság meg vétele függesztessen fel háboru végéig. Ezzel a szegénység meg nem elégedvén, hazájok óltalmához fogni nem akarnak.²⁶ Azomba az ellenség sebes lépésekkel jön. Az atyai tanáts utolsó szorongattatásba esik. Mít tsinállyon? Igasságtalanságának szomoru, és méltó következését, mitsoda tsalárdsággal vesse el magát? Ekkor ezt találják, hogy teremtsenek Dictator, kinek hatalma, semmi okot, ellenvetést törvényt nem tekintvén, vagyonon, életen, halálon határ nélkül való legyen. De hivatalában [78v] hat hónapon tul meg ne maradhasson.

Ha az országlásnak hibái vannak, mikor szélveszei reá ütnek, meg tartására a közönséges törvények, és szokot rendelések nem elégségesek. A község, mely sem előre nem néz, sem elme fortélyokra nem gondol, nem fontol, nem hány vét okokkal, e dolog is végével hova üt,²⁷ ki nem nézhette, 's könnyen helybe hatta. Tudod, hogy az együgyü,²⁸ tudatlan, mig nem tapasztol, nem tud, nem lát. Mikor a szomoru következés nyakába szakad, akkor nézi, honnan jön. A Dictator; bárdos bajnokitul körül vétetve, minden lakosnak életén szabadon uralkodva, el indul, hogy valaki ellent áll, meg ölesse. A Nép reszkető félelemben esik; enged, táborba száll; meg némúl. Az ellenség meg ütközik, elméjében, e változást, és a számos hadi sereget látván: Fegyver állapotást kér, ezzel békességet, nyugvást, szerez²⁹ 's honnyába vissza tér. A Dictator Larcus [79r] ezek meg esvén, hivatalát le teszi.

Az alkudot idő el telvén, a Latinusok ujra fegyvert fognak. Postumiust³⁰ Dictatorrá kel tenni. Az ellenség áll negyven három ezerbül, a Római Nép³¹ huszon öt ezer. Az első Dictator alat a Nép meg számláltatván száz ötven ezer fegyverkezhető férfi tanálkozot; már, hogy most a mindenható Dictator miért veszen fel tsak 25 ezeret 43 ezer ellen, okát

²³ fizetnek <néki> semmit ²⁴ sorsát <sok izbe> sokszor ²⁵ főt, <...> hanem ²⁶ M: akar<nak>. ²⁷ üt, <...> ki ²⁸ együgyü. <a> tudatlan ²⁹ szerez [Beszúrás a lap bal szélén] ³⁰ Postumiust <ismét> Dictatorrá ³¹ <...> Nép [Javítás a törlés fölött]

nem tudhatod, ha csak azért nem tették számokat kevesebre hogy gyözedelmeknek ditsösségét annál szembe tünőbbé tehessék. Felette véres ütközetek vólt, melyben Tarkvinusnak két fia, Titus, és Sextus el estek. Ellenségeket annyira öszve törték, hogy tiz ezer Latinus életét alig menthette meg.³²

Tarkvinus maga is meg hólt Kumóba; vénségétül földhöz nyomatva, és szerentsétlensége által sirjába vettetve. Mit ragasztot világi ditsőségéhez, bóldogságához hogy törvény felet, és határ nélkül való hatalommal kivánt uralkodni? A szabadság mindenkor rabságba terem, és onnan üti fel magát. Romának szabadsága az Uralkodásnak kegyetlenségébül származot. [79v] A rabi sors szüntelen fohászkodik, és szabadulását várja. Mihent lövésre jön, a kegyetlen életét³³ veszedelem borittya el.³⁴ Nem baj! Száz ezer tapasztalás sem igazit meg senkit. Minden fejedelem hatalmának ki terjesztésére törekedik. Ugy jó, mond, ha parantsolattya ellen senki sem szólhat. Hijában láttzik hatalmad minden felől hozzá járulhatatlannak, ha országodnak szívéen kegyetlenséged által kelevény támad; mert egy roppanással sülyedsz alá a mélységbe. Ugy vagy mint az egészségében tobzódó piros posgás ember, ki tántza közben erejével ditsekszik, azomban a guta meg készül vérében, 's vig-sági közzül huzza teritöre. Hijába láttzik az egészségnek szine, ha kórság lappang alatta.

A Patriciusok meg nem szüntek a szegénység iránt hajlandósággal, figyelmetességgel lenni, valamig attul retteghettek, hogy a Királyt hazájokba bé fogadgyák. De a lassan dörgő, és menykövekkel tellyes fellegek Róma felet el oszolván, kegyetlenségeket a leg fertelmeseb, gyü-lölségeseb, és utállatosab színbe öltöztették [80r] Törvénybe foglalták, hogy a nem fizethető adós vasba verettessen, és mint iga barom, pénzen egyeben el adattathasson. Ütés, verés, lárma keserves panasz, mérges beszéd tölti el a várast, mihent ezen részeg értelem a természetnek gyalázattyára a Nép közt ki hirdettetik. Minden uttzán láttattak a szegény lakosok kötelen, lántzon fellyeb, aláb vontzoltatni, verettetni, kik után gyermekei, feleségei³⁵ tört kezekkel, sirva, panaszolva esdeklettek, sem törvényben, sem a Tanáts szivében nem tanálván szomoru sorsok iránt

³² M: meg, a 43 ezerbül. [Betoldás a sorban] ³³ életét [Beszúrás a lap bal szélén] ³⁴ el<e-tét>. [Javítás törléssel] ³⁵ feleségei <egy másra> tört

szánakozást. Egy életével meg aggodt ősz katona, száraz testel, ortzáján bé forrot sebekkel, usorássának fogságából ki szökik; a piatzra szalad — ruháját testéről le hánnya az ütközetben kapot sebeinek keresztül kosul, hosszan öszve forrot barázdáit, testén meg mutattya. Usorássá korbátsolásának fris tsapásai ezek közt meg láttzanak, mellyekkel tagjait vérezte. Szerentsétlenségeit, ártatlanságát az öszve futot Népnék szóval elő adgya, mely által a sokaság dühösségre ragattatik. A tanáts meg ijjed; öszve gyül. Appius Claudius most is kegyetlen büntetést kér, és itél —

[80v] Azomban a Volkesekek, a békességnek idejét Romával meg szegik, 's ellene mennek. Ugy láttzik, hogy mihent a körül fekvő Nemzetek,³⁶ Rómának belső villongásait észbe vehették, azonnal fel támattak reá, mintha előre érzették volna már, hogy végre is el nyeli őket, azért minden alkalmatosságra lesni kel, melyben irigy hatalmát törni lehet. Valamikor belső zene bona van, külső ellenség is véle együt támad. Az ellenség sijjet, érkezik: a paraszti sokaság nevet, és fel szóval mongya, hogy tessék Nemes³⁷ Uraméknak őket vissza verni; ha minden győzelmeknek tsak magok akarják hasznát venni.³⁸ Visellyék nyereségeknek³⁹ terhét, és fárattságát is. De⁴⁰ egyik Consul, Servilius, olyan édesésséggel, engedelemmel, emberséggel, józan okokkal, magával ragadó beszéddel szól, hogy a Nép hartzoló indulatba jön 's fegyvert fog. Servilius vezeti a sereget; győzedelmeskedik, és a nyereséget katonái közt fel osztja. Appius e tselekedetét hibásnak veszi: a tanátsnál vádollya, mellyet reá bir, hogy győzedelmi pompát néki ne adgyanak. [81r] Servilius e gyalázatos gunyoltatás által keserves bosszuságra fakadván⁴¹ Marsnak mezejére kiáltya ki a Népet, hol a Tanátsnak tökéletlenségét fel fedezi; a győzedelmi pompát meg határozza maga, magának, és győzedelmének eszközei közöt megyen fel a Capitoliumba, hadi seregeitül késértetvén, kik örömmek kiáltásával töltötték el Rómának Egeit, körülötte

Hogy egy ember gyengeségbül, indulatbul, el ragattatásbul hibáz, semmi különös esetet nem mutat, sem tsudálkozást nem okoz; de mi-kor egy országló tanáts józanon; hideg vérrel hazája sorsáruul való fontos

³⁶ Nemzetek, <...> Rómának ³⁷ M: <Nemes> az [Javítás a törlés fölött] ³⁸ venni. <De> Visellyék [Beszúrás törlése] ³⁹ M: <nyereségeknek> annak [Javítás a törlés fölött]

⁴⁰ De <...> egyik ⁴¹ fakadván <...> Marsnak

okoskodással magában, **maga ellen** pártra hajlást **kegyetlenséget**, igazságtalanságot mutat, tselekszik, végez,⁴² álmélkodást okoz.⁴³ A Római tanács böltsességét sokan hirelik; még is eleget⁴⁴ láttyuk semmiségét. Ott is töb volt a voksal élő eszetlen szám, mint a bölts, mértékletes, és okos ember.⁴⁵ A patriciusok⁴⁶ egy átallyában kívántak Uralkodni, és minden földet birni. Meg határozta elméjeket a Népnél el nyomattatására, melly dolgot az Uralkodó hatalom királyokban, Patriciusokban [81v] ha akart, örökké végre hajtot. Ezer zendülés esik, lárma, zenebona, vér ontás — mind nem baj, sem⁴⁷ nem teszen akadályt. Az országgló hatalom újra meg újra próbál; munkájára vissza fordul, és akár így akár úgy, tzéllját el éri.

A Király nélkül lévő tsupa Nemesi Uralkodás, vagy *Aristocratia*, leg emberteleneb, és erőszakosab uralkodás módja a Világon. Hijába kiáltot a Nép, hogy a tanács annyiszor meg tet igéretinek, fogadásának tegyen eleget; inkább el nézte hogy tsalárdsága, tökéletlensége napra teritessen ki, mint magát igaznak mutassa. Az ember, ha tsal; meg láttyák, el pirul; az emberek,⁴⁸ tanács 's egész Nemzet, soha sem. A mérges, kegyetlen, és eszetlen Appius, a szegény Népnél esedezése igassága ellen a tanácsba győzedelmeskedik. De hogy hát? egy ember, egész tanácsot győz! Töb esze, ékesesen szóllása volt mint a tanácsnak? Nem! Azért győzedelmeskedik, hogy a tanácsnak nagyob része, vagy egészlen is ugyan ara hajlot a mit ő mondot. [82r] Egyet ki néznek: te szóly, mi halgatunk, de helybe hagyjuk. Ugy tesznek a nagy gyűléseken hol sok ember kíván,⁴⁹ de gyűlöködni nem akar, melly szerint⁵⁰ tzéllját el éri, szomszédit hátalva kik magokat a gyűlölség lövöldöző nyilainak ki teszik. Semmit sem kap a szegény Nép. Már most nem kérdés többé, ha kár, vagy haszon é Romának, a Község kérését tellyesíteni; tsak itt állnak meg hogy az országgló tanács vallása, Lelke ismérete, betsüllete, tekintete alat ígerte meg. A Nép, kötelességét⁵¹ részirül meg tette, és győzedelmesen, az országgló tanácsnak javára, ditsösségére⁵² mivel szegénységével, nyomoruságával, vérével annak gazdagságát, szabadságát

⁴² végez, <... > álmélkodást ⁴³ M: <okoz> szül [Javítás a törlés fölött] ⁴⁴ M: is <eleget> láttyuk ⁴⁵ ember [Beszúrás] ⁴⁶ patriciusok <minden tekintetben, és> egy ⁴⁷ M: baj, <sem> nem ⁴⁸ emberek, <... > tanács ⁴⁹ M: kíván nyerni [Beszúrás] ⁵⁰ szerint <... > tzéllját [Egy betű törlése] ⁵¹ kötelességét <a maga> részirül ⁵² M: ditsösségére nézve [Beszúrás]

védeltezte. Ezt a Római ki hírelt bölts, és mértékletes igaz tanáts látni, tudni, érezni még is nem akarván, semmit sem tselekszik. A sokaság⁵³ ezt látván engedelmenek⁵⁴ határán ki tör.. **ősze zudul: tsoportozik: a biroi székekre rohan, mellyeknek személlyt, tsufollya, köpi, fenyegeti. A Szabinusok Róma ellen azonnal fel kelnek,**⁵⁵ [82v] **A Nép e veszedelemre nevet; nem mozdul.** A tanáts nem enged. **Valerius tétetik Dictatorrá.** Ujra meg ujra kezdik a már isméretes tökéletlenséget. Nem szégyenlik ígérni, hazudni. Semmi féle esetnek nints az alkuknak, kötéseknek világában fertelmeseb szine, és utállatosab veszedelme, mint az országló hatalomnak, mikor méltóságának, szentségének szine alatt a maga gyermekit tsallya hazugsággal; rajtok kegyetlenkedve. Országlásnak hazudni, utolsó emberi meg aláztatásunkra szolgál. Ha ez, hitit, fogadását szegve; szentségét meg fertéztetve, hazudhatik, tsalhat, mit kívánhatz egy embertül? Vagy azt kel hinned, hogy egy igaz, Aristides, akár Sokrates töb száz tanátsnál.

Valerius noha Dictator, kéri a Népet; mindent ígervén és fogadván néki. Szivekre hatot atyai beszéde: elijekbe terjesztette hazájoknak romlását, meg verettetéseknek, e Világ előtt való gyalázattyát. **Az együgyü Nép,** mely mindég jó vólna, ha nem tsálnák,⁵⁶ meg illetődik, hajlik, fel fegyverkezik, és gyözedelmeskedik. **E' meg esvén Valerius kéri [83r] a tanátsot, hogy a Nép kívánságának annyi izbeli általa vet gyözedelme, és fogadása után tegyen eleget.** A mértékletes, és igazi Római bölts tanáts még nagyob meg átalkodással van a Dictator kérése ellen, mint valaha a Nép iránt mutatot.⁵⁷

Valerius, inkább érezvén hazug ígéretimek személlýén fekvő gyalázattyát, sundaságát, mint a tanáts a magáét, bosszus keservétül által vetetve,⁵⁸ meg némulva, **a tanáts házbul ki megyen: a Népet ősze hívja,** melynek figyelmező sokaságát, **a tanátsnak irántok lévő idegenségérül tudósítván, hivatalát le teszi.** Ezzel betsületit meg menti. **Valamely nagy tiszteletet, és dítséretet, háládást nyert magának a Nép szívében; a tanáts részire annyi utállatot,**⁵⁹ **szült.** Olyan igaz ez⁶⁰ örökre, hogy a

⁵³ M: sokaság <ezt látván> engedelmenek ⁵⁴ engedelmenek <határál> határán ⁵⁵ kelnek, <azt látván,> [82v] A ⁵⁶ M:(mely mindég jó vólna, ha nem tsálnák) [Zárójelben] ⁵⁷ M: <mutatot> vólt [Javítás a törlés után] ⁵⁸ M: vetetve, 's meg [Beszúrás] ⁵⁹ utállatot, <gyüölést> szült ⁶⁰ ez [Beszúrás]

valóságos tisztelet, bets, szeretet, tsupán tsak⁶¹ érdemben terem, és ott tenyészik, virágzik. A párt ütés szökést kap magának, és köröm hegyen áll.

Még, a Consulok hadi seregei el nem oszlottak, kiknek engedelmeskedni a katonák hittel köteleztettek. A Consulok, mongyák⁶² hogy uj háboru adván ki magát, a nép őket kövesse. A dühöttebb mérgüek közül sokan [83v] hogy hit szegésben ne essenek, a Consult ölni akarták.⁶³ De tsak ugyan által látván, e fel tételnek bünét mely által kötelességek alól nem szabadulhatnak, más nevettséges módot tanálnak, lelkekben lehető sérelmeknek el háritására. A zászlóra is meg vóltak esküdve; mely okon azokat el lopván el mennek, és egy hegyen tábort ütnek. A zászló hivségére esküttünk ugy mond. Vállünk vannak zászlóink, és hiti szegettek nem vagyunk Isteneink ellen. Nézd! az együgyőség mindég igazán hiszen: a tudomány pedig sokszor tsak mutat. A tanáts, leg szenteb fogadásainak meg vetésével,⁶⁴ Isteneit, nevetni láttatik, kik iránt félelmet nem ismér, mivel tudgya hogy tsak álmotta őket; a Nép hiszen, és Isteneit félvén jól tselekszik.

A Szent hegyen levő tábor Romátul három mértföldre állot. A városnak lakossi, seregestül tódultak ki a táborhoz. Katonák rendeltettek minden kapukon ör állásra, hogy őket ki menni ne engedgyék, de a magát magára halmazó sokaság el seprette azokat, és ki tódult.

A mértékletes, igaz, és okos Római tanáts szemtelen, és hazug igéreteit, minden ortza [84r] pirulás nélkül ujra kezdi. Követeket küld ki a Szent hegyre. Igér, tsal, fogad ismét, 's hazugságát sokasittyá, mellyel lelkében semmit se gondol. Sirathatta a Nép Romának királyját, nevettséges és keserves álmotot szabadságának kebelében, mely testét ölelgetésével, halálra fojtogatta.

A mértékletes, tekintetes, birói palástos pátricius követ Uraknak, fogadásait, igéreteiket meg értvén a Nép, felel, hogy a tanáts annyiszor rontván meg fogadásait, hitelt nem érdemel: hogy Nemes Uramék tellyes hatalommal kívánván rajtunk uralkodni Rómában, ott maradhatnak magokra; de a föld Népe, a szegénység ott kíván lakni a hol szabadon élhet.

⁶¹ tsak <igaz> érdemben ⁶² mongyák [Beszúrás] ⁶³ <ugy vélekettek, hogy öllýék meg a Consulokat> a Consult ölni akarták [Javitás a törlés fölött] ⁶⁴ vetésével [Javitás ebból: vetésében titkon]

Itt tanálunk Rómának, és Köz Népének egy olyan érdemére, mely a jó, és tanult erkölcsökben is **álmélkodást okoz**, mely szerint nehéz hinni, hogy ezen érdem, ma, Európának minden Nemzetei között akár hol is magát példában meg mutathatná. Az egész pártot ütöt ármáda, mely felet parantsoló hatalom sem büntető erő töb nints, **egy szikra rendtelenséget**, igasságtalanságot,⁶⁵ vezérek iránt való [84v] **engedetlenséget el nem követ**. Nem erőszakoskodik, nem rabol. Minden függést, törvényt, emberséget meg tart. **Élelme keresésére a hegyrül alá jön, szép módokon szerzi bé, és vissza tér, tsupa kenyérrel is meg elégedvén**. Ugy láttzik hogy a parasztság mutattya most itt az erköltsi méltóságot, és a Római fő Nemesség az alatsynyságot. Most jaj lenne annak az országnak, melyben egy pártot ütöt,⁶⁶ ármáda érkezhethne oda, hogy önnön hatalmával, és szabad akarattyával táplálja magát. Rómának, erköltsiei is vóltak olyanok, mellyek a mi⁶⁷ népünket meg haladgyák, de bünei is.

A táborban meg tartot rend, mértékletesség, emberség, okosság, a tanátsnak még töb töb félelmet okozot. **Hát ha szép rendben vévén magokat reánk jönnek**, kardra hánynak bennünket, és a tanátsot közzülök állittyák fel? Appius,⁶⁸ az Ifiu Tábla birák még is mind azon vannak, hogy ne engedjenek mely szerint világosan láttzik hogy Appius, magát az eszetlenséget is sokkal felül haladgya.⁶⁹ Minden ember okosab, és⁷⁰ mértékleteseb élemedet idejében, mint ifian. Az öregek más értelemben vóltak.⁷¹ [85r] A közönséges rémülés minden vágyódást ugy meg fagylalt a tanáts béli urakban hogy **senki Consul lenni nem akart**. **Kényszeríteni kellett kettöt közzülök, hogy magokra vállallyák. Követeket küldenek, kik szabadon végezzenek a pártosokkal; és allyanak rá kivanságaikra**. Appius, tsudáld,⁷² és az Ifuság még ellenkeztek, de az öreg tanáts,⁷³ időn kívül való okaikat fére tévén tsufos, és nevettséges bolondságokra nem figyelmeztet.

A tanáts, igasságában, a Népnek semmit nem engedvén, végre oly engedelemre kényszerittetet, mely miat igasságtalanságát vérével kellett fizetni. Száz ezer⁷⁴ tapasztalás, példa, mutattya az Emberi Nemzetnek

⁶⁵ M: igasságtalanságot, és [Beszúrás] ⁶⁶ ütöt, <'s magát szabadságba tett> ármáda
⁶⁷ a mi [Beszúrás] ⁶⁸ Appius, <mind> az ⁶⁹ haladgya <: és hogy.>. Minden ⁷⁰ és [Beszúrás]
⁷¹ vóltak. [85r] <ifian.> A [A lap első szava törölve] ⁷² M: (tsudáld!) [Zárójelben]
⁷³ tanáts, <minden> időn ⁷⁴ M: <ezer> tapasztalás

viselt dolgaiban, annak emlékeztetül fogva, hogy **minden erőszakoskodás veszedelmet huz maga után**, még sem szűnnek meg tőlle valahol tehetik, mely által most is öregebitik örökké ezen igasságnak⁷⁵ szomorú próbáit.

⁷⁵ igasságnak <próbáit> szomorú

[85v] HARMADIK¹SZAKASZ260.²

Valamikor a Római tanács szorulása jött eszközeit mindenkor ki tuta tzeljára választani. Nem rendeli³ Appiust követnek, sem bírónak mostani ügyében, hanem leg emberségeseb érteb, és⁴ eszeseb embe-reit. **Lartius, Valerius, és Ménénius Agrippa választatnak ki.** Minden Nemzetnél, minden időben úgy látod, hogy valamikor törésre jöt a dolog mindég a jó embereket vették elő, kiket a Lármának titkos ravasságnak, és Zsinatnak idején el nyomtak, 's tekintetbe nem vettek. Valamikor te-temes baj nints, a ki a tanácsban leg nagyub torokkal szemtelenséggel, vak merősséggel kiabálhat, a győzedelmeskedik, úgy láttzik, noha minden ember fél őrzültnek itelli titkon. Mikor hasznát akarják venni a dologra rá uszittyák, mikor nagy a törés, onnan fére taszittyák, és ollyat tesznek ellenébe, ki rend szerint halgatni szokot akkor, mikor ő eszetlenkedik, és kiabál.

[86r] **Őrömmel fogadgyák a követeket, és a Nép minden jó alkura hajlandóságot mutat.** Alig tudgyák e hozzájuk ki küldöt Nagy emberek beszédgyeket, okaikat, merül, hol hogy kezgyék, és szedgyék őszve. **Ménénius Agrippa hozza elő a tagoknak gyomorral⁵ valo eseteket.** Mivel a gyomor tsak hever;⁶ kezek labak pedig dolgoznak meg vonnyák tölle szolgálattyokat, mely miat magok is lankadásra, erőtelenségre jutnak: Igy jár a Nép, értetet rajta, ha szolgálattyát az Uralkodó tanáts-tul el-vonnyá. Lássuk egy kevésse, hogy ez elmés példa beszéd hova terjed ki.⁷

¹ HARMADIK <IDŐ> SZAKASZ; M: III^{dik} SZAKASZ ² <III. SZAKASZ> 260. ³ <vá-lasztya> rendeli [Javítás a törlés fölött] ⁴ és [Beszúrás] ⁵ <gyomrokkal> gyomorral [Javí-tás a törlés fölött] ⁶ M: hever; a kezek [Beszúrás] ⁷ ki <, egy és más tekintetben>. [Törlés a mondat végéig]

A gyomor, mind azon tápláló erőt mellyet⁸ dolgozo tagjai által magába veszen, ugyan azon tagokkal, ellene álhatatlanul⁹ mulhatatlanul közli, melynél fogva a tagok, gyomrokat töltvén, kérdésen kívül magokat táplálják. De ki mondhattya még ezen kívül, hogy a gyomor tsak hever? Soha mive egy szempillantásig sem szünik ugy mint a tagoknak meg szokot szünni. Mikor ülsz, alszol, heversz; tagjaid is¹⁰ nyugosznak, de a gyomrod dolgozik. Eledelednek tejét, olaját, sirját,¹¹ földes testét sat. osztya el benned életednek erődnek fen tartására. Mihent dolgozni [86v] meg szünik, és nem emészthet, oda vagy. Minden más tagod fel függesztheti munkait, heverhet, de azért vigan élhetz, tsak a gyomrod nem szünhet meg mivétül, hogy el ne vesz általa. Már, a tanáts gyomor, és Nép tagok, egy kevésbé különböznek a hasonlitástul. A tanáts gyomor, a Nép tagoknak munkájok által jól lakik, ugy, hogy ezekben abbol, tápláló erő semmi sem jöjjon vissza. A gyomor szüntelen a tagok tápláltatására dolgozik; a tanáts pedig a magáéinak el nyomattatásokra. A gyomor erőt ad; a tanáts üt, és gyengit. Mivel tehát a tagok észre vették, hogy a gyomor meg van romolva, nem jól emészt; tölle, erő beléjek bár mely tele rakják is¹² nem jön, hántatót kívántak néki bé adni, hogy epe sárjátul tisztullyon.

Had járjon Meneniusnak e pompás példa beszéde, de nem hiszem hogy az el nyomattatot és éhező sokaságot eléggé meg világosithatta volna. Az éh hass, soha sem okoskodik, tsak enni kér; a rab pedig ékesen szóllás nélkül, szabadulni kíván. Talám **gyözöb okoknak tanálták az adósságok el törlését, mellyet Ménénius [87r] jelentet.**

A Nép ezzel meg nyugodni láttatot, hanem elöl járóik közül Junius nevezetű, egy forro vérű, heves elméjű ember, kemény beszéddel, erős okokkal kezdi a fő tanátsot kisebbíteni, gúnyolni, vagdalni, sérteni, tsufolni, mind azon lelketlen, emberség, és **betsüllet gyalázattyára szolgáló fogadásai miat, mellyeket annyiszor tett, de soha sem tellyesitet. Brutusnak aggya ki magát ő is, mint a Nép szabadságának helyre állítója. Bátorságba kel magunkat tenni, mond a tanátsnak további hitetlenségei ellen.** Adósság el törlése, más egyébb, mind nem elég. Választassa-

⁸ mellyet <magába veszen> dolgozo ⁹ M: álhatatlanul <mulhatatlanul> közli ¹⁰ is [Beszúrás két szó közé] ¹¹ sirját, <... > földes ¹² is [Beszúrás]

nak paraszt bírák, az alsó és föld mives sokaságnak seregébül, kik a fő tanátsban egyedül a Népek eseteire, sorsára, ügyére vigyázzanak.

Ezen előre meg sem gondolt, különös kívánság a követeket akadályba hozta. Felelni nem tudtak, igérni, nem mertek. Jelenteni kellett a tanátsnak; úgy vélekedvén, hogy ha csak ugyan ettől is el nem állanak, meg kel¹³ néki lenni.

Mivel a Nemesi tanáts sem engedet, sem igazítást nem tett, mellyeket tölle emberség, igasság, köz jó meg kívánhattak, már most [87v] olyan dolgot kel meg engedni, mely országló hatalmán, a leg véresseb sebet ejti. A hatalomnak töb szülöttjei közöt, kettőt ismerek nevezetest; a makatságot, és kevélységet: ezek szokták szülő annyokat veszélyekre vezetni. A római tanáts is a Község felibe tett méltóságának kevélységével, és azoknak kérések ellen meg vetet makats meg átalkodásával, magát, végre oly keserves kettős bilintsbe tette, mellyek közzül, akár melyiket rázta le, a másik mindenkor kezén maradt. Vagy meg kel szabad hatalmát, uralkodását kötni, vagy Romába vér ontást okozni. Maga a dolog természeti,¹⁴ minden józan okosságnak meg mutatta hogy mellyiket kellyen választani. Paraszt bírák vétettek fel a Patriciusi; az az: Nemesi tanátsba. Ekkor állittatnak fel a Tribunusok, kik Romának viselt dolgaiban a leg nevezeteseb idő szakaszt, és változást tsinállyák. Ez után, minden dolog, eset más ábrázatba jön, más rugó tollakkal lekesittetik. Még eddig a Nép, tanátsán kívül élt, és ott sorsához, ügyéhez, nem szólhatot; most, Tribunussaiban meg személyyesedve oda ült, és voksol. Mikor a Tribunus szól, beszédének hangját¹⁵ száz ezer lélek [88r] adgya. Nem játék, Látod! Sem tréfa! Mindent el követtek hogy gyengességbe helyheztessék, és tekintet nélkül hadgyák. A tanáts ajtajához kellet ülni a Tribunusnak, hova bé menni a Consul parantsolattyára lehetet. Minek ez a nevettséges fel tétel, és fő birói hatalom a Tribunus iránt, mihent a Consul, a Tribunus jelen létit parantsolni kénytelen? Parantsolattyára jöt bé, de parantsolattyára kin nem maradhatot. Ha ezt tehette vólna a Consul, mi lett vólna tanátson kívül, a Tribunus? Semmi.

¹³ M: kel <néki> lenni. ¹⁴ M: természeti, <minden> a' józan [Törlés és beszúrás a sor elején] ¹⁵ hangját <egy sokaság> száz

A Tribunusnak semmi féle színű, formájú méltóságnak, hatalomnak jele nem engedtetet: hatalmok is a városon kívül ki¹⁶ nem terjedhet; nem lévén szabad neki Rómából ki menni; tölle¹⁷ távozni. Mintha érzette volna a tanáts, hogy ugy is nagy erő fog benne lakozni,¹⁸ mindennel, mindenben nyirbálta hatalmát, tekintetit, a miben tsak lehetet. De a valóságos méltóság, erő, tekintet, nem áll figurákban, sem nevezetekben, sem formákban. Minden Tribunus százezer voks; töb is; és egy világot huz értelme után. Appius ezen ujtás ellen oly méreggel, indultal, lármával tellyes¹⁹ [88v] beszédekkel élt, hogy magát a tanátsban tsak nem meg szaggatta; mennyet, földet, Isteneket híván bizonyosságul azon sok veszedelemre, mellyek ezen halálos végezésbül származnának; Mind késő! időn kívül van a meg átkodás!

Láttad már a Tribunust minden napi disztelen, szomorú képében, ruhájában; lássad már ünneplő köntésében is.²⁰

Személye Szentségnek mondatot ki a törvény által: Ha valaki meg üti, 's kezét reá teszi, haljon meg; minden törvény, forma, kérdés, ítélet nélkül megölheti akárki: ha a tanátsban fel kiált — és ezt mongya: *Veto*, minden végezés semmivé tétetik általa, és tellyesedésre nem jöhet. Ilyen a Római Tribunus Olvasó jó barátom, az ajtó félen ülve kutzorogva, minek utánna a Consul maga méltóztatásából lép bé a tanáts házba, mint fellyeb meg jegyezhetted. Naprul napra terjedet ki ezeknek erejek, hatalmak, melynél fogva végre oda emelkettek, hol az²¹ Ephorok valának Spartában. Hivatala a Tribunusnak esztendeig tartot, akkor uj választás tetetet. A személy változot, az erő [89r] meg maratt.

Mind ezek ekképpen meg esvén, az adósságoknak el töröltetésével²², a Nép meg tért magához.

Ne hagyjuk még el egytzerre ezen esetet: nézzük körül jobban.

Párt ütést emlegettünk ugy é? Lássuk hogy vegyük. Az ország népe, mely tsak ugyan ország magában, hivatalra választot bíráinak ezt mondgya: Igasságtalanok, erőszakosok vagytok a haza ellen! Változtassátok a köz jónak ki szolgáltatását, mert külömben szavatokat nem

¹⁶ ki [Beszúrás] ¹⁷ <és el> tölle [Javítás a törlés fölött] ¹⁸ M: lakozni tehát mindennel [Beszúrás a sor felett] ¹⁹ tellyes <beszéddel> beszéd<del>ekkel [Őrszö törlése, majd a második javítás a törlés fölött] ²⁰ is. <Sze> [Az elkezdett új mondat törlése, új bekezdés nyitása miatt] ²¹ az [Beszúrás] ²² töröltetésével <... >, a

fogadgyuk. Roma, eddig minden dolgát Népének nevében tette. Mi vagyunk Uralkodó hatalom és Király. Lehet é az ország népe pártot ütöt, ha a hol uralkodó nints személyében; bíráit kényszeríti mint szolgálit, hogy módját változtassa?²³ Fontold, ha párt ütés volt é hát a népnek ellenkezése? Mennyünk tovább.

Postumus Cominius, a Volkesekre²⁴ megyen,²⁵ kik hazája ellen tá-
mattak. A Nép [89v] kérését meg nyervén, vert, győzedelmeskedet.
Consul Postumus²⁶ Koriolt, ellenségének fő várassát is meg veszi. Győ-
zedelmének²⁷ fő eszköze volt Marcius fő nemes ifiu, ki minden vité-
zi tulajdonságokkal birt, ki vévén²⁸ belőlök a mértékletességet, mely
indulatain erőt nem vehetet. Postumus, a nyereségnek tized részével
kinálta, de Marciusnak erköltsi kevélysége minden vagyonbul álló ju-
talmat meg vetet. A ditsősségnek szomju vágyódása inkább meg elégedet
nálla ebben, hogy Corioláninak neveztesen, mely nevezetet, katonái,
kik vitéz emberkedését látták, közönséges kiáltással ruházták reá. Győ-
zedelmes maga viseletivel a hadi seregek tsudállásának, és ditséretinek
let tárgyává.

Valaki szolgálattyának jutalmát ditsősségbe keresi, nagy erköltsöt visel. E' tulajdonság, tsak ot uralkodhatik, hol a szabad polgárok, hazájokat, nemzeteket szolgálván, magokért tselekszenek. [90r] Valahol személyes, és egyetlen egy Uralkodó van, minden szolgálatot, kitsinyben, nagyban, ahoz képpes kel néki fizetni, jutalmazni, jószággal, sóldal akar rangal; ahogy annak sorsa kívánnya, ki szolgálattyát meg tette. A Rómaiak ditsősségért foháskottak; abban keresvén erköltsöknek nagyságát, hogy a világi fényt, kintset, ragyogó pompát tekintetben ne vegyék. A mit még szabadságoknak kezdetiben ónállok gazdagságnak nézünk, az mostani fő Embereinknél, szégyennel bé borult szánakozásra való sorsnak ismértetne. Legyen szokás, tudós kevélység, maga mutatás, különözés, akármí, de a²⁹ világi kints sokaságának meg vetése, és pompának ki nevetése örökké nagy embert mutat a világi pólgárookban, kik óltári szolgálatra nem tartoznak. Aristidest ezen különös erköltsnek

²³ változtassa <, mely hibás>? Fontold ²⁴ Volkesekre <akkor> [A szó utolsó szótagja beszúrás] ²⁵ megyen, <háboruzik> kik ²⁶ Postumus <ellenségének fő várassát is meg veszi> Koriolt<...>, ellenségének ²⁷ M: Győzedelmének <fő> eszköze ²⁸ M: vévén <belőlök> a ²⁹ M: a <világi> kints

fel emelt méltósága minden ki gondolható és emberi érdemnek felibette. A mit ez Athenásban, Ménénius Agrippa szintén azt tselekette Rómában. [90v] Nem maradt halálával annyija, a mivel el takarítathasson. A Római Község pompás temetést tétetet néki, költségét a tanáts, és Nemesség meg fizette, de a Nép el nem vette; így vetékkettek egy mással, hogy e nagy Embernek halhatatlan érdemeit, ki hálálhassa meg³⁰ jobban³¹; szerentsét, ditsősséget tartván benne³², ha emlékezete iránt valamelyik fél a másikon tul, tiszteletet, köszönetet mutathat. Meg ujul benned az Emberség mikor a Világ gonosságának háborus tengerei közt az igaz értelemnek szép napja alá érkezel hol annak a hamissak is ditséretet énekelnek. Hijába hizelkedik magának a maga külön hasznát kereső alatsynység azzal, hogy *érdemes vagyok, ha gazdagodom!*, mert soha életében nem tiszteltetik egy is igazán; hólta után pedig az emlékezet vagy nem tud rólla, vagy ha tudni akar, tsak azért tselekszi hogy sundaságának le rajzolásával adhasson az ellenébe állatot érdemnek ragyogób szint. Nintsen alatsynyab, utállatosab ember, mint a ki minden ügyet, igasságot a maga hasznánál fogva itél, és házi nyereségére kap-táz.

[91r] Romának Lakossi egymás közt tsendességre jöven, a viszontagságnak szélveszei által uj hajótöréseknek vitetnek.³³ A visszálkodás, alkudozás minden mezei mivet fel függesztet³⁴, és így³⁵ az országot termés, aratás nélkül hatta. Szükség, éhség kezdette a Népet szorongatni. Zugolódásra, lármára fakad ki a sokaság, mely szükségében örökké a gazdagokat átkozza, keveset elmélkedvén rajta, hogy jelen való nyomorusága, merül,³⁶ mibül jön. Tsak ezt láttatik mondani: *Neked van, nekem nints; tsalárdul élsz, erőszakos, igasságtalan vagy.* Ez okoknál fogva szokot a Község, ha szenyved, törvényteleniségre fakadni. Hijába okoskodik az éhezőnek ha enni nem attz, és hatalmat vehet rajtad. A jól lakás igasság magának akár ki eledelébül legyen.

Gyanuságot vettek; hogy a tanátsbéli Urak, a buzát házi szükségekre rejtegették el. Két seregre oszlot lakosokat küldöt a tanáts, meg telepedni, más tartományokra, hogy a Nép száma kevesedvén, Róma³⁷ házi

³⁰ meg [Beszúrás] ³¹ M: jobban; <szerentsét> ditsősséget ³² <abban> benne [Javítás a törlés fölött] ³³ vitet<ik>nek [Javítás a törlés fölött] ³⁴ függeszt<et>et ³⁵ így <igy> az [Törlés szóismétlés miatt] ³⁶ M: merről, 's miből [Beszúrás a sor elején] ³⁷ M: Róma, a házi [Beszúrás]

terhét jobban bírhasza. **A tribunusok úgy állították, hogy ezt, a tanács önnön job voltáért [91v] tselekette**, melynél fogva még több buzát tarttasson meg magának, ki költöztetvén a Népet hazájából. Tudod, hogy országoló hatalmak okait minden féle színre festik; értelmét jobbra, balra tekerik, tsafarják; oly tzélokra huzván munkáit erőszakkal, mellyeket ő maga magának ki nem tet, sem nem lát. A tanács vádoltatik. **A Községnek vére forni kezd: elméje meg hevül** — és a sokaságnak tengerére zivatar ereszkedik. **Appius kiált a lármában, hogy büntetni kel. A Consulok, hányni vetni kezdik, ha a tribunusoknak lehet, és szabad é, a tanátsházban vetélkedni, és engedelem nélkül beszélni.** Az elmék, e dolognak ellene, 's mellette, okokrul okokra; következésekrül következésekre repdesnek. Alsó, felső karnak, népnek, országlásnak, parasztnak, nemesnek igasságait, egymáson, keresztül kosul forgattyák. Hol it, hol ot világosodnak,³⁸ homályosodnak, futnak, vagy akadoznak. E' vetélkedésnek fergetege közt **Junius Brutus, engedelmet kér, hogy szólhasson.** A Consul felel: hogy szabad. **Miért akadályoztattátok [92r] Consulok, mond, hogy a tribunus a Községhez beszélhessen?** „Azért, felel egy Consul, hogy mind a tanácsot, népet egybe gyűjteni, nekünk vagyton törvényes hatalmunk, a beszéd is tsak minket illet. Ha a tribunusok hívnák, vagy hívhatnák össze a gyűlést, nem tsak³⁹ akadályoztatni nem kívánnám,⁴⁰ de oda se mennék, hogy halgassam őket.”⁴¹ **Vigyázó okosság nélkül mondot embertelen szavak, mint láthatod, mellyek magok után szomorú következtetéseket huztak.** Valaki tanácsban ül, ha lehet⁴² mindég jelen legyen magának, és indulattját esze alá zárja; de Herkules miveit kívánja meg, hogy az emberek, mikor enyimrül, tiéd-rül van a vetélkedés, tüzöket okosságokkal el ölthassák, és eszetlenségekre embertelenségekre ne fakadjanak. Valamikor szomszédod van a latban, tsendes okossággal, hideg vérrel itélled ügyét, hibáját, indulatait, gyengésegeit; de mikor⁴³ reád kerül a sor, és a⁴⁴ magadénál fogva tsipkednek, tüzed gerjedvén⁴⁵, te is tsak úgy teszel. Minden ember tsendes, ha semmi se tsipi; de ha tsipik, fészkelődik.

³⁸ M: világosodnak, tévednek <homályosodnak> [Beszúrás a törlés előtt, a lap jobb szélén]

³⁹ tsak <nem> akadályoztatni ⁴⁰ kívánnám <öket>, de ⁴¹ öket. [Beszúrás a sor felett]

⁴² lehet <szüntelen jel> mindég ⁴³ mikor <...> reád ⁴⁴ a <...> magadénál ⁴⁵ <tüzbe jössz> tüzed gerjedvén, [Javítás a törlés felett]

[92v] A Consulon is meg eset a vigyázatlanság, melyre Junius Brutus fel kiált, hogy „győzedelmes vagy Község! hadgyátok itt tribunusok a Consulokat, had pompázzanak ékesen szóllásaikkal. Hónap a Tribunusi hivatal méltóságának erejét meg éreztetem vélek.” Viradóra a napra fel szökésével a Köz nép sokasága, és tribunussai, már, mind a város piattzán habzanak; egymáson düllönbő csoportokban. Tribunus Icilius mongya, hogy nékik olyan hatalom kel, melynél fogva a népet össze gyűjthessék, külömben a néphez intéző beszédnek módja töllök el záratván, hivatalok is haszontalanná lenne, mivel a sokaságot hasznáiban sem kárában, sem világosíthatnák, sem oktathatnák. Helyes! kiált a sokaság!

A tribunusok, már azon az éjjel egy törvényzikkelyt készítettek, mely egyenesen személyekre, és hivatalokra tartozot. „Amely közönséges gyűléseket a tribunusok össze gyűjtenek, tartanak,⁴⁶ azokban mindenik tribunusnak tellyes szabadsága legyen beszélni, se ne ellenkezzen véle senki, se szavába meg⁴⁷ ne szakaszthassa: ellenkező képpen ha ki [93r] tselekszik zálogot adgyon a büntetésre melyre ítéltetni fog: ha ezt sem tselekedné, halál legyen a fején.” Ez a rendelés nyitot a tanáts hatalmában oly sebet, mely többé soha be nem gyógyúlt, és a melyből annyi vér patak fakadot fel a polgárok testébül: mint ezen tul látni fogod.

A bírák is törvényt szabnak a tanáts házban a Nép ellen, melynek a Nép alája vettetik; a Nép is törvényt hoz tanáttsa ellen a piatzon, mely a Nemesi Rendet, 's tanáttsát kötelezi. Hogy van egy hazában két törvényhozó test, értelem, mely egymás ellen tselekedvén, egymáson hatalmaskodik 's egymásnak enged?

Valamikor a fő tanáts oly végezéseket tett melyekbe, a paraszток javát, ahoz való mértékben a nemesekével össze foglalta, a Nép, a tanáttsot⁴⁸ szinte ugy magáénak, és magáénak ismérte; de mikor a nemes tanáts magáénak tette a törvényt a község el nyomattatásával, ez, mindég maga tette magát tanáttsá, hogy külön seregben, ő is törvényt szabhasson a maga javára. Ez okozza, [93v] mint a tribunusok dolgában itt most látod, hogy Romában, két törvény hozo hatalom áll fel,⁴⁹ sze-

⁴⁶ M: <gyűjtenek, tartanak> húznak [Javítás a törlés felett] ⁴⁷ meg [Beszúrás a sor elején]

⁴⁸ M: Tanáttsot <szinte ugy> magáénak ⁴⁹ fel <egy sokaságban>, személyes

mélyes Uralkodó nélkül. Kétség kívül van, hogy a tanács egész ország tanátsa volt, de az ország népe, nem lett mind Patricius, és így, rang, sors, erő, tekintet, szolgálat két részre oszolván, két egymással ellenkező haszon vételek, és fogyatkozások forgottak fen melyekre mindenik résznek vigyázni kellett. Így támadt egy hazában két haza.

A Nemes tanács nem akarta tellyességgel a paraszti sokaságnak törvényt el fogadni;⁵⁰ okul állítván, hogy szokatlan módon hozatot. A nép ezen akadályra, melyet kötődésnek vett, így felelt: ha meg vetitek a plebiscitust, meg fogják vetni a *Senatus Consultust*, kénytelen let a tanács engedni. Mikor a testi erő fel lázad, a vezérlő okosságnak engedni kel, míg annak zivatara el mulván, ismét tiszta egek alá nem juthat. Az indulat [94r] nem okoskodik: a Nép így akarta, 's úgy lett. Együgyüség, erő parantsolt, 's a tudomány halgatot. A *Senatus Consultus* szükségből tsinálván érdemet, tribunussait el fogadta, de fohászokodva.

Az új bírák, mezejekre ki álván szüntelen hatalmaknak fel emelésében fárattak. Lehet, hogy a népnek igasságát óltalmazva személlyes magokról sem felejtkeztek el. Némely hivatalban való ember, sok esetben maga sem veszi észbe, hogy az⁵¹ igasság és köz jó mellet buzogván, tsak szerentséje,⁵² Uralkodni való vágyódása, és tekintete szolgálnak neki ösztönül. Azon igyekszik, hogy mind egy mind más részt figyelmetességbe, és nagy függésbe hozzon maga iránt, kik közt pofáját fel fujva sétálhasson fellyeb alá.⁵³ Azt akarja, hogy kezének munkája nélkül, egy eset se jöhessen fel a látásnak határára.

De a tribunusok, személlyes elő meneteleket a Nép javátul nem küloböztetvén, magokat emelve kénytelenek voltak a népet is szolgálni. Egy sem mondhatta, hogy magamért dolgozom most.⁵⁴ A Községnek ügyébe kellett fogózni, 's általa [94v] a *Senatus* felibe ragattatni, honnan sok póljár⁵⁵ eset alá nyak törésre. Nem baj! tsak magasra mászhasson, ha mind mélységbe rohan is alá egymás után. Szüntelen veri főbe a viszontagságnak menyköve; ő pedig még is szüntelen tolyla homlokát elibe; mind addig, míg annyi földhöz verettettek közt, szerentséjét vagy

⁵⁰ fogadni; <okul> okul [Törlés tollhiba miatt] ⁵¹ az <köz> igasság [A névelő z betűje betoldás] ⁵² szerentséje, <és> Uralkodni ⁵³ alá <...>. [Törlés a mondat végéig] ⁵⁴ M: [Ez a mondat egészében törölve] ⁵⁵ póljár <...> eset

egyik, vagy másik ostrommal meg nem veszi, mint *Octavius Augustus*, hogy mindent lába alá tapodgyon⁵⁶ és hatalmában rettegjen.

Ezek szerint úgy látod, hogy a **Nemzet⁵⁷ uralkodásának módgya⁵⁸ Aristocratiái Democratiává változott**; Rómának szabadságát, a magával való küszködése mind addig hányta vetette, míg semmivé nem tette. Tsak ugyan igaz az, hogy⁵⁹ Emberi munkában sehol e Világon állandóság nints valami változik, embertül jön; valami örökre változhatatlan mind Isteni munka, és természet. A régiek még is törvényeiket, vallásainak szokásait⁶⁰, Isteneiknek tulajdonították. El multak Nézd! álmodot Isteneikkel együt; a természet pedig ott van, ahol volt.

[95r] Azomban el jön az idő melyben az alsó sokaság a felső Rendekkel küszködésbe esik. A nagy szükségnek szorongatásai közt Sicilia-bul buzát hoznak. Az éhező szegénység békességes türessel szenvedet. Törésre jön a dolog, hogy a tanáts mit tegyen? hogy kellessék a buzával élni, és a Népen segíteni? Emberség, okosság minden jó szívnek ezt sugarlotta hogy az éhező szegényeknek osszák ki pénz nélkül; mások ennek ellenébe szegezték magokat. Tsak nem lehet e Világon oly gyűlés, és tanáts hol a bőltesség és emberség ellenkezés nélkül győzedelmeskedhessen! Korioláni, fel kiált hogy a tanáts okosságának, ezen segedelmet nyújtó környül állások közt kel a tribunusokat el törölni, a köz néppel tett kötést semmivé tenni. Jegyezd meg itt a Nagy emberek makatságának⁶¹ maga meg gondolása nélkül való eszetlen hibáit. A nemesi hatalmat akarja fellyeb emelni, de hogy okosság nélkül munkálkodik,⁶² meg gyengíti, 's⁶³ magát elveszti. Az erőszakoskodó indulat sehol sem mutat nagyob eszetlenséget mint a birói székben. Közönséges utálattal borít bé [95v] és végre helyedről ki köpdös. Hogy győzedelmeskedhessen a Nemesség, ha mind egy értelemre jöhetne is, az egész ország köz népének⁶⁴ magához képpest⁶⁵ tenger sokaságán? Ha mérge fel lobban, mennyi vérnek kel omlani? és még is az a rész győz, hol az erő töb!

⁵⁶ M: tapodjon. [A sor végéig törölve] ⁵⁷ <Rómának> a Nemzet [Javítás a törlés fölött] ⁵⁸ uralkodásának módgya [Javítva ebből: uralkodás' módgya] ⁵⁹ M: hogy <az> emberi ⁶⁰ sokásait / M: szokásait ⁶¹ makatságának <eszetlen, és> maga ⁶² munkálkodik, <...> meg ⁶³ 's [Beszúrás] ⁶⁴ népének <ten> magához ⁶⁵ M: képest való tenger [Beszúrás]

A tribunusok, bosszu állásra hívják az Isteneket, kérvén azokat, hogy a hiti szeget tanátsot büntetnék meg. Mindent fel fedeznek a sokaságnak, mely bosszu állásra⁶⁶ ragattatván Koriolanit fel akarja kon-
 zolni, de biráitúl meg óltalmaztatik, kötelezvé ara, hogy előttök maga
 mentségére meg jelennyen. A kevély Nemes Marcius, törvényes idézé-
 seket meg veti. A tribunusok meg akarják fogni, de a Nemes ifuságtul
 vissza taszigáltatnak. Végre, tsak ugyan el nem kerülheti hogy a köz-
 ségnek gyűlése elöt meg ne jelennyen, hol a Népet semmi tekintetben
 nem véve, mindent ujra ki mond, valamit e dologra nézvé a tanáts-
 ban mondot: hozzá teszi, hogy a Consulon kívül más [96r] birót nem
 ismér: hogy e pártos, zenebonás, törvénytelen, és alattomos sokaság
 elöt ugyan meg jelent, de tsak azért, hogy alkalmatlan, és tsufos go-
 rombaságát, ostoba embertelenségét hányhassa szemére. Örökös gyű-
 lölésre, utállatra tökélem el magamat, ugy mond, a tribunusok iránt,
 kik a⁶⁷ tsendességnek emésztő férgei, és közönséges mérgek. Lehetet-
 len a vakmerőségnek bolondságát nagyob mértékre vinni. Mit gondolt
 hát egy szabad hazában? hogy a Nép semmi, melynek győzedelmei által
 a Nemesség önnön szabadságát az övékkel együt fen tartya? Mihent a
 Patriciusok magok, hazájoknak ellene rohanó ellenségeit nem birhatták
 oly alatsonnak kellet, és lehetet é⁶⁸ a Népet venni, kik⁶⁹ nekik, véreknek
 ki ontásával, önnön költségeken, Uralkodó hatalmat szerzetek? Lehe-
 tetlen ennél igasságtalanabnak, sem esztlenebnek lenni. Tarkvinus ki-
 rály⁷⁰ lévén, nem ment ide, és a köz sokaság iránt töb vigyázással élt.
 Leg aláb [96v] nem vette őket egy átallyában való Nemzet seprejének,
 és ország motskának.

Mi lesz belölle? ez, hogy Koriolanit, egyik tribunus, Sicinius ott
 helyben halálra itéli, és parantsollyák, hogy a Tárpéi kőszikláról vet-
 tessen alá.

A Nemesek⁷¹ Koriolaninak védelmére magokat el tökélették. A so-
 kaság, köz nép a Consulnak személyjét szentségnek vévén, tsak nézet,
 halgatot, 's nem mozdult. Soha Nemzet e Világon törvényne, vallá-
 sa, és fő birája iránt buzgób, akár mélyleb tisztelettel nem viseltetet,

⁶⁶ M: <bosszu állásra> dühösségre [Javítás a törlés után, a lap szélén] ⁶⁷ a <közönséges>
 tsendességnek ⁶⁸ é [Beszúrás] ⁶⁹ <...> kik [Javítás a törlés fölött] ⁷⁰ M: király <lévén,>
 nem ⁷¹ Nemesek [Javítva ebből: Nemesi Rend]

mint a Rómaiak. De végre a kötelességnek határain ők is ki rontottak. Fel emelkedéseknek egyik oka ezen⁷² meg nevezet tulajdonságok volt. Mihent egymás közt vér ontásra fakattak, minden oda lett. Így, mig erkölcs, vallás volt, a törvény is élt, mihent ez meg romlot, a törvény is erőtelenné let. Nintsen erősebb, és szentebb törvény az erkölcsnek tisztaságánál; ha nints, rendelésidet a gonosság ki neveti. **Koriolánt a tribunus huszonhét nap mulva idézi újra a Nép eleibe. Három [97r] vásár után vólt szokás az országos dolgokat meg határozni, hogy a falusi nép miben létét meg tudhassa. A vásár minden kilentz nap alatt meg eset. Továbbá azt mongyák hogy ha a tanáts a buza el osztásában végezni, rendelni nem méltóztatik, az ország népe fog iránta rendelést tenni.**

Minden okosságát⁷³ munkába vette a tanáts, hogy e fergeteget fejérül el hárihassa, de Sicinius, tűzében ölthatatlan, és értelmében változthatatlan vólt. A többi tribunust meg nyerték, melynél fogva a dolog oda jöt, hogy a tanáts ítéllye, ha olyan természetű é hogy a Nép elibe terjesztessen. A tanáts, meg hevül; zug, hánnya veti okait. Appius, szokot módgyán fel kiált, hogy minden oda van ha büntetéshez nem nyulnak. Ez az ember, eszetzlensége miat mindég azt veszti, a kit védelmezni kíván. Semmit sem teszen a siralmas tapasztalás; mert ő tsak indulatai után fut. Soha rossz erköltsöt, büntetés, jutalom sem élet, vagy halál meg nem igazit. Ki mitsoda vért hoz annyának méhébul, haláláig annak tűzében fő; és a millyen az, ő is magát örökké olyannak mutattya. Had járjon, ha az Ember [97v] olyan okos, teremtet állat; ha lelkére nézve Istenének képe; nem ellenkezem benne, tsak azt látom, hogy vélle születet erköltsének ereje, az az⁷⁴: testi kivánsága, és⁷⁵ szüksége, ki hirelt böltsességét mindég fel rugja, és nem lelkisége tartya fogva testiségét, mint vélle ditsekszik, hanem testisége vezet méltóságos lelkiségét kezénél, akár orránál fogva. Az ember el hiteti magával, hogy testi állapottyán okossága uralkodik; észbe nem akarván venni, hogy okossága, tsak ösztöneinek szolgál eszközül: ezt pedig szüntelen való érzésének, tapasztalásának közepette sem kívánnya meg vallani, azért, mivel kevélységét gunyollya, és szomorú meg aláztatásra veti; ezt mutatván előtte, hogy elméjével ugyan, magát⁷⁶ fel tzi-frázta, de világi

⁷² <a> ezen [Javítás a törlés fölött] ⁷³ okosságát <ki> munkába ⁷⁴ az az: [Beszúrás a sor felett] ⁷⁵ és [Beszúrás] ⁷⁶ <életét> magát [Javítás a törlés fölött]

életével, tsak oly nyomorult rabja a természetnek, mint minden egyéb érzékeny teremtet állat.

Valérius, emberi rangjának Appius ellen, betsülletet szerez; ezt állítván, hogy a Köz Nép kivánságának engedni kel, mind azért hogy [98r] belső háborura ne fakadjon, mely akár mely országnak is, minden ki gondolható szerentsétlenségét, veszedelmével felül haladgya: akár azért hogy⁷⁷ Nemes tárgya ellen vet haragja engesztelésre jöjjön. Tsak nem az egész tanáts el fogatta értelmét. Vigasztalására szolgál az emberségnek, mikor láttya, hogy párt fogói,⁷⁸ üldözőit számmal meg haladgyák. Nem lehetet már e szerint Koriolaninak önnön mentsége elől ki térni. Egész Nemzeti hatalom kényszeríti, hogy feleljen. Mitsoda bűnnel vádoltok hát? kérdi a tribunustul. Kegyetlen hatalomra törekettél, felelnek néki. Ha tsak ebbül áll, vissza szól a vitéz, meg jelenek a Nép gyűlése előt.

A tribunusok előre ki látták hogy e dolog mind két végin fontos lévén, majd igen egyenlő teherrel fogja mértékét nyomni. Voksra megy. A Nemesség erős, hatalmas, mely Marciusnak óltalmára mindent el követ. Ha századonként voksolnak, a Servius rendi szerint, a Nemesek tehetősök; el ütik, azt kel hát kérni, hogy [98v] cehenként gyűljenek⁷⁹ egybe, és minden hazafi, pólgár, lakos, főül főre voksollyon. Ebben is engedni kellet, és e tette a leg fájdalmasab változást. Már a Község, a Patriciusokat tettel, végezéssel, voxal, erővel meg halatta. Így szokták a világot duló viszontagságok emberi miveinket sürgetni, forgatni,⁸⁰ nevetni, 's változtatni.

Minek utánna a meg itéllés napja fel jöt, egyben gyült a számtalan sokaság. Róma tele vólt alsó felső Rendekkel, és falusi lakosokkal. Tsendes figyelmetesség, félelem, reménység, harag, titkos bosszu állás hányták, vetették az elméket, sziveket,⁸¹ egybe másba ütközve, minden felé. A nagy születésű, Nemes, és győzedelmes Koriolani Marcius elő áll -- halgatás van. Consul Minucius emeli fel szavait⁸² az érdeemes vád alá esetnek védelmére. Elő adgya személlyes érdemét, hazájáért meg tett győzedelmét, mellyért ditsősségénél egyebet jutalomul nem kívánt -- oly jutalom, mellyet soha halandó e Világon meg nem vetet, és minden

⁷⁷ hogy <... > Nemes / M: hogy <Nemes tárgya ellen vett> haragja ⁷⁸ fogói, <el> üldözőit ⁷⁹ gyűljenek [Javítás átírással gyűjjenek-ből] ⁸⁰ M: forgatni, ki nevetni [Beszúrás a lap szélén] ⁸¹ M: sziveket <egybe másba ütközve,> minden ⁸² M: szavait <az érdeemes vád alá esetnek> védelmére

[99r] szent el fogadot. Emliti születését, Nemzettségét; minden erejét ara fordítván, hogy a Népet iránta engesztelhesse, mellyet az egész tanáts, és a Nemesi Rend nevében engedelemre kér. Sicinius nem szünik még is a bünt nagyítani. El akarta, ugy mond, az ország népének szó szöllőit, védelmeit, és annak ügyét, igasságát, szabadságát a tribunusokban törölni; a buza árát a leg fojtogatób szükségben nevelni, és nem aláb venni. Mind kegyetlen uralkodásra mutat. Marcius testét tagjaiban itt ott fel fedezvén bé forrot sebeinek helyeit mutattya, mellyekkel a hazának nem el nyomattatására, hanem győzedelmére vólt: mongya mennyinek mentette halálátul életét a véres ütközetben. Ez eset meg illetődést okoz; az ellene kiáltó vád meg némul; a sokaság halgat, hajlik: a Consul szivében reszket, örül, retteg, könyvez. De más tribunus, Décius nevezetű reménytelenül e váddal szólal meg; hogy a rablot nyereséget [99v] katonái közt el osztotta, mely tselekedetet a haza törvénye tilalmaz. Az ellen vetés reménytelen esett, melyre a vádoltnak elméje nem vólt el készülve, de a tudomány, tapasztalás, és gondolkozáshoz szokot ember, minden esetre feleletre készen van örökké. Mihent lát, hall, mindjárt tud, tselekszik, és felel. Itt is nap fényen tündöklöt a mentsék. Ha vádgyára Marcius így felel vala.⁸³ Nints oly törvény, mely ki fogást ne szenvedjen, ha ellenkező környül állások ütnek reá: Nints oly tselekedet mely törvénytelen legyen, mihent a hazának ditsőségére, és verejtékező Népének hasznára szolgál. Azt panaszollya a Nép, hogy önnön költségén hadakozván pusztul el, és adósodik. A mit vérekkal nyertek, azt attam oda nékik. Ha a kintses házba tettük vólna, ot is a Népé let vólna, leg aláb szóval, de így egyszerre kezébe ment. A győzedelmes Népnek attam által a maga nyereségét; mi kára eset vélle a hazának? ha kár, sem gyalázat nints, mitsoda sérelme lehet a törvénynek? Valaki vitézségével, vérével országot szabadit, felül emelkedik annak törvényein. [100r] Mi a törvény, ha le verettetik, és oltalom alat nem lehet. Ő é töb, vagy az az érdem, mely szerzi, és fen tartya? Törvényeitek é elsőbbek, felsőbbek, vagy életetek, és véretek?

Engemet a Consul nyereséggel kinált; ha el vettem vólna, büntethetnétek érte? én a magam részit is néktek attam! - - Nem érdemlettétek meg szintén ugy, mint én? Magam nyertem az ütközetet, nem vélle-

⁸³ M: felelt volna.<vala.> [Javítás a lap szélén]

tek együt? Ha a Consulban nem vólt bűn, véremnek ontásáért nékem nyereséget ajánlani, miért legyen én bennem az, hogy abból vitéz, és szegény társaimnak adakoztam? Nem⁸⁴ tselekedetben kel⁸⁵ nézni hasznot, igasságot; hanem tsak annak személylyében a ki tselekszik. Tegyétek törvénybe, végezésbe, hogy én nyertem meg az ütközetet, hogy egyedül érdemlettem jutalmat, nyereséget, ti pedig semmit sem; és ehol a fejem, veytétek el.

Ha Koriolani ily mentséggel élt vólna mely a dolognak valóságában előtte állot [100v] ezeret lehet⁸⁶ tenni egyre, hogy büntetésérül többé senkinek, tsak egy gondolat se fordult vólna meg fejében. De hogy ki nem beszéllette azt, a mit a tselekedet, dolog, maga mutatot, **örökös számkvi vetésre íteltetet**. Érdemlet é ilyen büntetést azért, hogy a hazának ellenségén győzedelmeskedet, és vérrel verejtékező katona társait, magának semmit sem vévén, azzal jutalmazta, amit nyertek? Minden Nemzet szerez magának rendeléseket, de nem azért, hogy tul ne hágjon rajta. Egy felől törvényeit szerzi, más felől mérsékli.⁸⁷ Minden jószágos tselekedet mennyei törvény! bolond, ki büntetéssel jutalmazza tsak azért, hogy nem vólt írásba véve.

Nem igaz, hogy Koriolanit azért bünteték vólna, a mit Decius ellene mondot. A Nép szabadság ellene dolgozot, tellyes hatalomra kívánván emelni felette a fő Rendet. Mihent valaki közönséges gyűlölség alá jön, a büntetésre való ok részire, soha sem hibázik. **Huszon [101r] kilentz tsoportbul, még is, kilentz voksolt mellette,**⁸⁸

⁸⁴ Nem <a> tselekedetben / M: Nem a tselekedetben [Beszúrás] ⁸⁵ kel <hát> nézni <i> hasznot ⁸⁶ lehet <...> tenni ⁸⁷ <...> mérsékli [Javítás a törlés fölött] ⁸⁸ mellette, <és hus> [A mondat vesszővel ér véget, a törlés alatt Bessenyei a III. szakasz végét grafikai jellel emeli ki] M: mellette . Vége a' III^{dik} szakasznak [A mondat a lap közepén]

[101v] NEGYEDIK SZAKASZ.

262.

A Nemeseken való győzelem meg lesz tehát ekképpen. Látod hogy a Patriciusok a Nép ellen embertelenkednek, és a szegények is végre játékokban, tronfal ütnek. Valamikor egyik fél a másikra igazságtalanul üt,¹ olyan ütést várhat magára vissza. Mindég az uralkodó résznek kellene magát mérsékelni; néki szükséges okossággal élni; de mind addig erőlteti dolgát, míg, tellyes hatalomra törekedvén, hatalmát el nem veszti. Az emberi Nem² példája, és³ minden időnek tapasztalása ellen, még is, mind e mai napig, mindenüt ezt látod. Erőltetnek, esnek, büntettetnek, bűnhődnek. Egész Világnak szerentsétlensége, hiti, tömlötze, a bolondságot, gonosságot e földrül el nem törlik.

Koriolani, esetinek terhét nem birhatta, melynél fogva minden maga meg gondolásán kívül ragattatik el indulatai által. Dühössége, eszetlensége életét, érdemét el törli. **Bosszu állásra fakad ki [102r]** hazája ellen, melyre soha senkiben semmi féle ki gondolható eset által igaz ok nem tanáztatik. Látod ebbül, hogy Marcius győzedelmeskedvén nem annyira hazájáért tselekedet, mint hogy nevét hiresittse, és abban magát fel emelhesse. **Antium várossába szalad a Volkesekhez, kikkel Róma ellen fegyvert fogat.** Így, hazájának bódogságán, szabadságán, ditsőségén tul teszi sérelmének bosszu állását, noha annak főb része, egész királyi tanáts, és nemesség mellette fáradnak. Nézd! Illyen az Ember, és érdemének semmisége! erkölcsének méltósága, tselekedete, érdeme, környül állásaitul füg. Sok ember, tsak azért láttzot valaminek e Világban, hogy sorsa, próba kőre nem vetette. **Marcius, Romának vidékire bé ront,** hol pusztit, rabol, és egész hazájában félelmet, rettegést terjeszt ki. **A Község, mely értelmében örökké az⁴ idővel változik, ki-**

¹ üt, <mindég> olyan ² <Egész Világ> Az emberi Nem [Javítás a törlés fölött] ³ és [Beszúrás] ⁴ az [Beszúrás]

abálni kezd, hogy Koriolanit hívják vissza. Illyen a Községnek elméje: ma angyallá teremt, hólnap ördöggé teszen [102v] vagy ma lettél ördög, hólnap angyal.

A tanáts; mely már Koriolaniban hazájának ellenségénél egyebet nem látot, e tekintetben a Nép kívánságával ellenkezet. Mihent hazájára fegyvert fogot, annak kegyelmére, javaira is örökre érdemetlen lett. A haza, nem tart fiaiban béres tselédeket, szabadságának idején, hanem gyermekeket. Nem mondhatod, hogy ennyivel jutalmaz, hazám, ugy, szolgálak; ha nem; ellened fogok fegyvert. A hiv gyermek, hiv attyát meg nem verheti akár ad néki valamit, akár nem.

De háládatlan vólt iránta hazája, ezt mondod. Nem! Nintsen olyan haza e Világon, nem is vólt, mely minden személlyes emberében háládatlan, és eszetlen legyen. Az irigység, és tudatlan rész győzedelmeskedik; de az okosab rész mindég háládatos marad. Soha embert az egész emberi Emlékezetben e földnek színén méltatlanabbul nem küldtek szám ki vetésre mint Aristidest Athenásbul, még is békességes türelessel szenyvedi, melybül a lesz, hogy vissza hívják és haláláig ditsósséggal koronázzák; szüntelen [103r] való áldást hintvén fejére. Lehetetlen egy egész országnak szabad vokására, mely által itél, mind okos, és igaz embereket állítani. Semmi féle idejében, állapottyában soha sehol, gonosszaitul kába fajzásitul egy Nemzet sem szabadúlhat meg. Ezek vakoskodnak, indulatoskodnak, de a bölts rész mindenkor tzéllýára néz.

A tanáts,⁵ hazája ellen pártot ütöt fia ellen nem száll ki táborba, noha már itt a Nép, késséggel lett vólna személlyes ellensége ellen hadakozni, hanem tsak követeket küld, kik engedelemre kérjék, és reménykedéssel, haragját engesztelleyék. Mitsoda meg alázttatás? mitsoda gyalázatos mód? mintha Róma magában ellent állásra való eröt sem érezhetne? Koriolani, Rómának hozzá küldöt kérő követtyeit a győzedelem méltóságának leg dölyföseb meg vetésével veszi; alig méltóztatván⁶ büszkeségének fel emelt egeibül reájok nézni. A fő papság is eleibe ment esedezni, de hasonló meg vetéssel fogattatot, és kevély nézéssel, intésekkal onnan ki üzetet. Végre [103v] Veturia, édes anyja, megyen meg engesztelésére Romának fő asszonyaival. Koriolani, a természet ösztöneivel nem birhatván, enged; hódol a vérnek melybül származot,

⁵ M: tanáts <hazája ellen> pártot ⁶ méltóztatván <reájok nézni> büszkeségének

és anyához így szól: *Róma meg maradt, de a fiad el veszt.* Meg békelt hazájával. Ki úgy állította, hogy e miat meg ölték amazok; ki azt mongya, hogy hazája után fohászokodva aggodot meg keservében,⁷ 's el mult.

Lehetetlen hinni hogy Romának bátorsága ne lett volna oly ellenség ellen ki szállani mellyen már győzedelmeket vet. Más okát kel a kérő meg aláztatásnak keresni.

A parasztság,⁸ és Nemesség, egymás ellen titkos irigységgel, és küszködéssel volt. Vélni lehetet, hogy a Nemesség Koriolaninak győzedelmet enged, azért hogy Romában meg jelenvén annak községét örökös járom alá tegye, és a Nemesi uralkodást felibe emelje. Mind két részt belső vér ontás, és reménytelen esetek fenyegették. Nints nagyub veszedelem, mint mikor olyan ellenség üt a hazára, kihez a hazafiaknak nemeseb része hajlandó, és [104r] olyan időben,⁹ mikor a Rendek egymással vissza vonásba vannak. Koriolani közelgetvén, a tanáts azt se tuthatta hány féle veszedelemtül félljen. Talán e volt a kérésnek, és meg aláztatásnak oka. Elég hozzá, hogy a véres eseteknek fenyegetései közül ki menekedet Róma javát¹⁰ ez uttal, Véturianak köszölvén az asszonyi szerentsének templomot emeltet mellybe férfiaknak menni, szabad nem volt.

Azomban a földnek birtoka Romának sorsa felet új zivatart készítet, melynek dörgése, szüntelen hallatot, és menyköveivel fenyegetet. Consul Cassius jelenti a tanátsban a földeknek el osztását. Minden nyert határok osztassanak fel;¹¹ és a nagy birtokok a gazdag nemesektül vétessenek vissza. Ere, Rómát a leg nagyub szükség kényszeritette, de már uttyátul régen el térvén vissza fordulni veszedelmes.¹² Valaki ezt akarta azzal vétetet gyanuságba, hogy uralkodásra törekedik, és eszközül kívánnya a sokaságot magához hódítani. A Község kiáltot, és a tanátsnak, ha fájdalommal is, engedni kellett. Meg határoztatik, hogy tiz bíró [104v] rendeltessék a Cassius fel tételeinek végbe vitelére. E' dologba keresztül kosul, öszve vissza kisebb, nagyob akadályt¹³ hánytak vetettek, hogy hátráltatásba tehessék, és haladék alá vonhassák.

⁷ keservében, <'s meg hólt> 's el mult. ⁸ M: parasztság, <és> Nemesség ⁹ időben, <mi-hent> mikor ¹⁰ <szerentséjét> javát [Javítás a törlés fölött] ¹¹ fel <a Népek>; és ¹² veszedelmes. <...> Valaki ¹³ akadályt <szüntelen> hánytak

E' szokot minden igazgató tanátsnak titkos okossága lenni ha az előtte kedvetlen dolog olyan erőben áll, hogy többé véle szembe szökni nem lehet. A Cassius bíróságának ideje el telik. Mihent nem Consul, vádolni kezdik hogy uralkodásra törekedet: királyságot akart. Illyen fegyvert forgattak ellene a földek el osztását rettegő Nemesek, és gazdagok. Lehetetlen Cassiusrul¹⁴ oly gyermeki együgyüséget fel tenni, mely szerint magával el hitethette volna, hogy esztendeig tartó Consulságbul fejét¹⁵ királyságra emelhesse, de azt minden értelmes hazafi láthatta hogy a gazdagok, és semmivel bíró szegények közzé eset rémitő külömbség utóllýára is Rómának fiait vérekbe keveri. Mind azon által tsak reá ruházzák Cassiusra, hogy ő azon dologgal, mellyet az ország bóldogsága [105r] és szabadsága kívánt,¹⁶ kegyetlen uralkodásra törekedet; és bűnét tsak vallyá meg, hogy el vesztésére magoknak okot tanálhassanak. Akár mit mondot Cassius, de tsak meg ólték.

Az osztály, feltételei között meg állapotdván, előre nem haladhatot. Hijába lármázot a Nép; a tanáts tsak halgatot, és más felé nézet. Igazság, hogy a szabad hazafiak mind birtokosok legyenek; de lehetetlenség, hogy az emberek mind egyenlő tehetséggel birjanak. Semmi! a szegénység osztolni kívánt, a gazdagság nem akart. Nem azt erőltette a Nép, hogy egész országnak kisseb, nagyub rangu lakossa, mind egy forma tehetségben legyen; hanem hogy a szegény is birhasson valamivel, mert nagy részének¹⁷ hazájának határain annyi tulajdon birtoku földje sem vólt, hol Isteneinek egy tyukkal áldozhatot volna.

A tanátsnak országló értelme minden mivét más oldalra fordította. A kérő sokaság, bíráit ostromlotta; a bírák ellenben azon igyekeztek, hogy a rajtok nyughatatlankodó Népnek erejét másféle küszködésekbe sillyeszthessék. Minden felől ellenségeket lázasztottak magokra, kik ellen hadakozni kellett. [105v] Fegyver zörgéssel fárasztották a Népnek nyughatatlanságát, és hartzra gerjedő tüzét. Három négy Nemzet is fordult eleikbe, és meg verték. Hirelik, hogy az idő tájon Fabiusnak¹⁸ nemzettségébül három száz hatan rettegést, és pusztulást okoztak az ellenségnek sok ideig, de végre lest vetettek nékik, hol hálóba keritvén őket mind le¹⁹ vágattattak.

¹⁴ Cassiusrul <fel> oly ¹⁵ <magát> fejét [Javítás a törlés fölött] ¹⁶ kívánt, <meg magának> kegyetlen ¹⁷ részének <...> hazájának ¹⁸ Fabiusnak <...> nemzettségébül ¹⁹ le <vágták.> vágattattak.

Nem lehetet az ország népét örökké való hartz közt tartani, meg kellet²⁰ szünni a háborúnak. Az osztály azonnal elő fordul. A szegénység észre vette hogy a Consulság, mely fő hivatalra mindég patriciusok választatnak előmenetelekben, szüntelen való akadályt szül. Zugni kezdenek, hogy a két Consulnak egyike az all-község közzül választasson. Róma lármába jön. A Consulok némellyeket a község közzül meg vesszőtetnek; a sokaság egybe rohan. Voleron nevű régi hadi tisztet, a nép, büntetése elől el ragad, ki²¹ segedelméért kiáltot. A Consul test őrzői,²² bajnoki széllyel verettek, fegyverek öszve töretet; és végre Voleron a Község által tribunussá választatot.

Az országoló tanáts ereje uj hajó törésre jön²³ ugyan ezen büntetésétül menekedet Voleron [106r] által. A tribunusok választásában, a tanáts nagy²⁴ erővel munkálkodhatot. Néki állot hatalmában a voksoló főb Ceheket egyben hívni. E gyűlésnek ideje, vagy fel függesztetése a papok által határozatot meg, mint oly választás, melyből az Istenek magok részt kívánnak venni, mivel egyenesen a hazának szerentséjét, 's vesztét tárgyazza. Ellenben a falusi parasztságnak Cehei az Országoló tanáts, és jövendő mondók nélkül egyben gyűlhettek. Itt minden falusi lakosnak voksa volt, kik a vársi Uraságokat, vagy akkor még ugy nevezet patriciusokat sehogy sem ismervén, nekik, mint a vársi pórok, esz-közzül nem szolgálhattak. Nem volt a nagyoknak benne módgyok, hogy véllek a törésnek idején alkudozhassanak. Szabadon ment²⁵ a voksnak temérdeksége.

Voleron a nép különös biráinak választását, mind ezen sokaságra fordittya által. E' változás a patriciusokat rémülésbe hozta. Appius Claudius, a²⁶ szegénység elébbi halálos ellenségének tsak ugyan Fia, fel áll [106v] és oly minden illendőség, zabola,²⁷ mérséklés nélkül való beszédre, indulatra fakad ki a Köz Nép ellen, melynél fogva közönséges lázadást okoz. Öszve elegendnek, hol fegyverek nem lévén öklöket kapják, és²⁸ püfögő pofoszkodásra fakadnak ki. Taszigálás, huzás vonás, üstök tépés, öklözés magyarázzák az Uralkodásnak okait; illetén

²⁰ kellet <szüni> szünni ²¹ ki <a Nép> segedelméért ²² M: őrzői <, bajnoki> széllyel
²³ M: jön <ugyan ezen> a büntetésétül [Javítás a törlés fölött] ²⁴ nag / M: nagy ²⁵ M: ment <itt> a [A másoló által betoldott szó törlése] ²⁶ <az elébbi> a [Javítás a törlés fölött] ²⁷ zabola, <és> mérséklés ²⁸ M: és <püfögő> pofoszkodásra

eszközök által kívánván mind a két fél tanáts hazájoknak ügyét általmazni, és a köz jót elő mozdítani. Ugy é hogy az Ember, mindenüt tsak ember,? és ha a királyi széken hibázik a tanátsban sem külömb,²⁹ vagy³⁰ sokszor olyan sints.

Az Országgló tanátsnak erőszakoskodása, és szabadsággal szinlet titkos kegyetlensége vólt az a mérges kut fő, honnan a veszedelemnek tengere ki áadt. Appius Claudius, és töb olyanokban ütöt ki ottan ottan, e bé fedet Vesuviusnak tüze. Ez, annyi ésszel sem élvén mint attya minden mérget a vezérlése alá rendelt katonákon ontotta ki, kikkel az ellenségre küldetet, és a kiknek inkább hóhéru, mint vezérül szolgált. [107r] Minden alatta való embere halálos utállatba vette. Ebbül következet, hogy kezére bizot hadi serege, melynek kinzó ördögévé változot győzni, vezérlése alat nem kívánt hogy³¹ olyan vadnak³² szerezzenek ditsósséget, ki Emberségnek gyalázattyára van; kegyetlenül kívánván hazája lakosin mint annak egyik tanáttsa, uralkodni. Appiusnak serege meg verettetet. E gyalázatbul áradt haragja öldöklő menykövekkel tsapkodot ki. A Századosokat meg vesszőztetvén, fejeket szedette az egész sereget meg tizedeltette. Kvintius Consul társa más részen katonáitul szerettetve mindenüt győzedelmeskedet. Igy szokta magát az emberség az embertelenségtül, az érdem az alatonyságtul külömböztetni!

Az országgló tanátsnak titkos mérget, és bosszu álló kegyetlenségét lehet ebben gyanítani, hogy ily környül állások közt Appiust vezérré teszi, és a Népet hatalma alá aggya, látván mely magával ragadó dühösséggel hánykódik ellene. A Római vezérnek, mig [107v] hivatala tartot, reá bizot katonáinak életeken halálokon határ nélkül való hatalom adatot. Othon, büntetni nem lehetet. Itt lett³³ mód a bosszu állásban.

Mihent a fegyver meg szünik az osztálynak forro hidege Rómát³⁴ ujra ki leli, és minden élő tagját rázza. E let belső háborgásoknak, és egymással való küszködéseknek ki merithetetlen kútfeje. Soha semmiféle dolog az Emberek közt gyülölségeseb ellenkezéseket nem szül mint a vagynon való osztozás. Minden élő test élelméhez van forva. Va-

²⁹ külömb <...>, vagy ³⁰ M: vagy <sokszor,> olyan ³¹ hogy <vitézkedésekkel> olyan ³² <embernek ...> vadnak [Javítás a törlés fölött] ³³ M: <lett> van [Javítás a törlés fölött] ³⁴ Rómát <ki> ujra

lameddig kenyéréhez nem nyulsz, hogy azt,³⁵ tetzése ellen fogyasszad, vagy tölle el vegyed, véle barátkozhatol; de mihent abrosszát,³⁶ asztalárul huzni kezded, rajtad rohan kiált, üz, taszit, huz, von, öl, vág. E' szerint, e szó, *osztozás, osztozódás, vetelkedés, veszekedés*, sokszor egy értelemben vétetnek.³⁷ De nintsen is a bírói hivatalnak egy felől unalmasab, más részrül nevettségeseb nyűge, mint atyafiaikat osztoztatni. Róma nagy ház nép lévén, osztályja is nagy [108r] háboruvá változik. Maga lesz magának bírójává, és hatalmával magából vért ont.

Az emberségeseb, mértékleteseb, eszeseb rész hajlik, enged, és az osztályt javallya. A Consulok magok mongyák, **De Appius menydörgő** okaival,³⁸ égő beszédével, hevével, mint Vesuvius magából ki tör; kiált, hangzanak ellen vetései, és fel gyuladot elméjének tüze szájából szikrázik. **Mindent le beszél, némává kiabál.** A tanáts halgat, nem ellenkezik, enged. Miért? ezért hogy magának is hajlandósága volt a dolgot azon az oldalán³⁹ szemlélni. Nem felelhet egész tanáts egy tagjának, ha akar? A mit Appius állit a lesz, és nem az a mit a Consulok 's egész tanáts⁴⁰ akarnak, vagy akarni láttatnak. **Az Ország Népe semmit sem kap. Minden tribunus indulatra ragattatik. Appiust feleletre huzzák:** megjelenik; és népnek, tribunusnak mérgesen egész maga el tökéllésével beszél, párt ütással, tsendesség háborítással, erőszakkal, igasságtalansággal, hitetlenséggel sat vádolván őket, ugy hogy felelet, vagy **maga mentsege helyet ő itéli, feddi a sokaságot,** 's Nemzetet. Reménytelen [108v] hihetetlen bátorsága⁴¹, beszéde, az egész gyülekezetet oly tévedésbe hozza, hogy **senki sem felel.** Tsak néznek, egy áttalában való halgatás függesztvén fel minden elmét sok⁴² akadályja közt. De ugyan ezen iránta való tsendesség, figyelmetesség, és vakmerőségből származot titkos álmétkodás jelentette néki sugva, hogy el van veszve, és már **halálra való íteltetése elől ki nem álhat.** Legyen! ezt teszi fel magában, tsak igasság koronázza haláloamat. Azomban **által üti magát, 's meg hal.**

Emberi Nemzetednek viselt dolgai közöt, ehol elődbe fordul itt most egy oly tselekedet melyet a Világnak emlékezete örökös meg jegyzésbe

³⁵ azt [Beszúrás a lap bal szélén] ³⁶ abrosszát <eledelével együt>, asztalárul ³⁷ vétetnek. [Javítás ebből: vétetik.] ³⁸ M: okaival, <égő> beszédével ³⁹ oldalán <feküdve> szemlélni. ⁴⁰ tanáts <láttatnak> akarnak, ⁴¹ M: bátorsága, <beszéde,> az ⁴² sok [Beszúrás] M: elmét <sok akadályja közt>. De

tett. Mit szóllasz hozzá? itély! Ugy é, hogy valaki életét valaminek fel⁴³ áldozza⁴⁴ minden kényszerítés nélkül, önként, azon dolgot igasságnak is hiszi. De Appiusnak nem vólt igassága, mivel a hazának veszedelmét szorgosztatta, annak ügyét kívánván védelmezni. Igasság é,⁴⁵ hogy a föld népének fölgye ne legyen? Ma, nállunk, minden gazda paraszt embernek van, noha szolgálk, és királyság alatt élő jobbágyok. Rómának király népe nagy részben kóldus. Uralkodik, 's nem bir. Appius igasságnak [109r] láttya, hogy a Patriciusi kar birjon, és uralkodgyon, melynek ő is tagja; a többi ne birjon, függjön, és szolgállyon, mivel renyheséget, szegénységet, tudatlanságot, zagyvaságot mutat szennyes sokasága. Hát ha Appius, az országnak köz javáru kiabálván, tsak maga vólt magának tárgya? Elég ember vakult már meg magába⁴⁶ annyira mely szerint el hitte, hogy magának keresvén, a hazát és annak köz javát szolgállya. Ehol van Appius. Mi a tanuság, mond meg? ez ugy é, hogy a tévelygésnek szinte ugy vannak áldozattjai, mint az igasságnak. Azért, hogy valaki valamely dolognak állításáért meg hal, könnyen lehet vak is, eszetlen is, dühös is. Igy, a halál az igasságnak nem próbája. Tehát Appius is,⁴⁷ halálával semmit sem bizonyit egyebet annál hogy tévedve⁴⁸ vólt okoskodva; és dühöt Ember, emberkedve. Természeti tulajdonsága olyan nagy emberekre tartozot, kikben a fel emelt erköltsöknek méltóságával, ragyogo vétkek, és fényes bünök vannak egybe keverve, hol a hiba is tündöklk.⁴⁹

Meg nézted már e⁵⁰ Romai Embert ezen oldaláru, fordittsuk a másika, 's lassuk ot is.

Eléb, kényszerítés nélkül⁵¹ teszen meg [109v] minden hibát, mely által eletét kárhoztatás alá huzhassa, és magát a büntetésnek tárgyul ki tehesse. Ennél fogva viszi⁵² magát oly meg kettőztetet keserves szükségbe, hogy vagy maga ölye meg magát, vagy más által ölettessen meg. Kinek, minek áldozik hát oly nagy füstel? Vakmerőségének!

Jó tselekedet é, az embernek magát akármely esetben is meg ölni, ha tehetségében van hogy élyen? Kire nints valakinek szüksége, ha

⁴³ <halálra> fel [Javítás a törlés fölött] ⁴⁴ áldozza <fel> minden ⁴⁵ é, [Beszúrás a sor fölött] ⁴⁶ magába <ugy, hogy> annyira ⁴⁷ is [Beszúrás a sor felett] ⁴⁸ <...> tévedve [Javítás a törlés fölött] ⁴⁹ hol a hiba is tündöklk [Betoldás a sor végén, illetve a két sor között] ⁵⁰ e <nagy> Romai ⁵¹ nélkül <esz> teszen ⁵² <teszi> viszi [Javítás a törlés fölött]

emberséges Ember? Valaki e Világon egyedül csak a maga kedvéért⁵³ kíván élni, azon túl javát, senkinek sem tekintvén, gaz Ember. Ha azért öli meg magát hogy viszontagsága ellen mérgeződik, melyet győzne; de nem lehet, részeg elménél, és dühösségnél egyebet nem mutat: Ha azért öli meg magát hogy szegény sorsod alatt el tsüggedsz, nem bírod, panasza fakadsz, minden érdemed tsupa kétségsbe való esés. Azomban, tselekedetteddel káromolni, és tsufolni láttatol Teremtődet, ki eletedet ajándekul attá semmiségednek, mivel birhatván azzal⁵⁴ még, vissza vetted néki.

Valaki terhe alatt le rogyik, úgy é gyengeségerül teszen bizonytságot. Sokkal adós, vagy felesége [110r] gonosz, mely miat keservében, magát fel akasztja. A tselekedet, üres lelket, erőtlenséget, és mindenféle erköltsi gyámoltalanságot jelent.

De nem előzőm meg⁵⁵ magamat: elég itt erül eddig. Tudod hogy Kátónak, Brutusnak szándékos halálok Cesárnak idejében elő fognak állani. Ott lesz időnk, okunk a Nemes bűnöket, a nagy érdemekkel fontolni.

Meg jegyzésre való dolog, hogy Appiusnak fia atya felet, a sokaság előtt halotti beszédet mond, mely által életének érdemeit emeli fel: a Nép pedig figyelmetességgel halgattya, és tapsolással,⁵⁶ ditsérettel örvend nemes tselekedetinek. Illyen esetekben itéld⁵⁷ a Romai erköltsnek méltóságát, mely a községet is nagyvá tette. Az illyen jelek mutatnak ujjal azon tulajdonságokra, melyek Rómát e Világnak tették fejevé. A rend kívül való tselekedeteket a Romaiak szerették; innen van, hogy Appiust, a Nép noha ellensége vólt,⁵⁸ még is ragyogo bűne közt tsudállya. Többet mutat a fényes bűn, mint az idétlen módra tsendes,⁵⁹ és gyáva erkölts. Rómának a tsendesség, szelédesség, békesség örökké ellenére is⁶⁰ vólt.

[110v] Az osztályra ismét meg ismét vissza jönnek hogy gyógyulhatatlanná tétessen sebek⁶¹, melyet magokon ujra meg ujra fel szaggatnak. A gazdagoktól fölgyeiket el szedni, szegényeknek osztani, végbe

⁵³ kedvéért <, javáért> kíván ⁵⁴ M: azzal <még> még is [Javítás a törlés után a lap szélén]
⁵⁵ meg <magam> magamat ⁵⁶ M: tapsolással, <ditsérettel> örvend ⁵⁷ itéld [Beszúrás a lap bal szélén] ⁵⁸ M: vólt, <még is> ragyogó ⁵⁹ tsendes, <galád, ... > és ⁶⁰ is [Beszúrás a sor felett] ⁶¹ M: a seb <ek> [Beszúrás és törlés a sorban]

vihetetlen dolognak láttot. Két részre szakatt az ország. A parasztság a nemességet országos gyűléseknek idején ott hatta. A Consul választás tsupán a patriciusok által let.

Hosszason nyughatatlankottam azon valóságos oknak fel fedezésében, melynél fogva a Római szegénység föld nélkül maratt: hogy a tanáts azt nem igazithatta: hogy a nemzet reá jutot. Az emlékezet könyvek nem magyarázzák egyenesen, hanem öszve lehet belőlök az okokat szedni.

Minden Irókbul, környül állások, és esetekbül azt látom, hogy a Római nem patricius olyan vólt mint az armalista szegény nemes. Osztottak nékik földeket a Királyok, de szabadságokban lévén azokat szükségekben el adni, el atták. A szorgalmatos, magokat meg kéméllő, okos gazdák, fő⁶² nemesek a földeket össze vették; amazok pedig semmivel marattak. Végre azt kiáltják: Semmink [111r] sints! *Miért őltalmazuk a hazát?* A fő nemesek, vagy⁶³ Urak (amint közönséges⁶⁴ szokás szerint neveztetnek),⁶⁵ felelnek: hogy *ki tehet rólla! el attátok pénzért;*⁶⁶ *vissza aggyuk ingyen?*⁶⁷

Ha a plebeusok, a patriciusoknak Taxásai lettek vólna, ki osztotta vólna ki ki fölgyeit, a maga embereinek, mint most. De a Római Urak rabokat tartottak azok helyet, mellyeket mi⁶⁸ Taksásoknak nevezünk, kik most⁶⁹ rész szerint szabad emberek, mivel a föld a vitélő Rendé lévén, törvényes alku szerint birják árendába mint egy az Uraktul, kik⁷⁰ nem kényszerithetik őket⁷¹, mivel szabad menetelűek. Mit tsinálnak, ha most az el pusztult szegény Nemes⁷² országos gyűlésének idején azal vesztegetné a Nemzetet, Uralkodót, hogy szerte széllyel el zálogosított, örökre másnak vallot jószágaitak ingyen aggyák vissza azok, kiknek pénzen atta⁷³ el? Mitsoda szabadság az, mely a magáéval nem szabad? A⁷⁴ mid van, szükségednek idején ahoz nyulsz? el adhatod, 's el adod. [111v] kívánhatod é vissza, ingyen, ha más az árát önnön keresetibül meg atta? Ki ád többé jószágodért pénzt, ha a nélkül kénytelen osz-

⁶² fő [Beszúrás a sor felett] ⁶³ vagy <mint az> Urak ⁶⁴ közönséges<ebben nevezetnek> szokás ⁶⁵ neveztetnek), <felelnek> felelnek ⁶⁶ <pénz... > *pénzért* [Javítás a törlés fölött] ⁶⁷ *ingyen?* <Ha a plebeusok... > [Törlés a sor végéig új bekezdés nyitása miatt] ⁶⁸ mi <most> Taksásoknak ⁶⁹ most [Beszúrás] ⁷⁰ kik <töbre> nem ⁷¹ őket [Beszúrás] ⁷² Nemes<ek> [Az utolsó szótag törlése] ⁷³ <atták> atta [Javítás a törlés fölött] ⁷⁴ A <... > mid

tán tulajdonosságának vissza botsátani? Minden adás, vevés meg szűnik, egész országban. A leg kegyetleneb uralkodás alatt, szinte úgy mint a leg szelédéb, leg bőltsebnek módjában, meg kel azon szabadságnak a lakosok közt maradni hogy kereseteket, meg határozot áron, amint köztök meg állapodhatik, egymásnak el⁷⁵ adhassák, 's egymástul vehessék. Ura vagy é⁷⁶ annak, a mihez nem nyulhatz? Ez vala Romának gyógyulhatatlan sebe. Az egész Nemzet, mind szabad vólt. A pátriciusok Urak vóltak, a plebeusok Ármalísták. Az utólsó azt mondta: *Nints földem?* az első ezt felelte: *Szerez : ne add el.* E hát az az akadály mely Romát annyi sebekkel vesztegette. Az Urak fölgyeiket rabokkal mivellették, de ezeknek életében, halálokön szabad hatalmök vólt. Így, mikor Rómában parasztot említünk Armalista Nemesnek vegyed: a Nemeseken pedig értsed a fő Rendeket, Urakat. Ezeken kívül Romának valóságos mai parasztya nem vólt, [112r] hanem rabja, és egy átallyában való Nemesse kik között az Armalista sorsu, plepsnek, az Urak patriciusoknak neveztettek. De az alsó község akárhogy 's mint vétessen, mihent önön kezeivel kel néki szántani, vetni, kaszálni, kapálni, e széles Világon mindenüt tsak paraszti állapotra tartozik. A Romai parasztság még is hogy országos gyűléseket tarthatot, és hogy hazájának nagy embereit ítélhette, hivatalokra választhatta, szegénységében is felemelkedést, és erköltsi méltóságot mutatot. Hazáját rendkívül majd **nem** szerette, inkább **kivánván** ott éhezni, mint **más tartományokba menni**, és jól lakni. Róma, hirre, névre emelkedet, melynek népe ez okon tölle távozni nem akart, hogy ditsősségétül meg ne fosztasson. A Világi nevezetes tselekedeteknek egyetlen egy ösztöne, oka az, hogy lássák, és betsüllyék. Valakinek nézője, sem halgatója nints, érdemre, győzelemre se törekedik. **Inkáb szerette a Római Nép is, ditsősségét othon,** mint máshol a kenyérét. Vóltak már foglalt tartományaik hová csoportoson mehettek vólna jószágokkal birni; Nem! inkább éheztek othon, tsak hirekkel, nevekkal táplálhassák⁷⁷ vágyódásaikat, melyre nézve azt lehet [112v] mondani, hogy Romának községe éhen, szomjan hódította meg a Világot.⁷⁸

Azt se tudhatod hogy állot fel társaságok. **Semmi bizonyos meg állapodásra jöt törvény nem vólt a külömb külömb féle tettekre, és esetekre.** Tévelygés, vélekedés, vetélkedésre maradt minden dolog. **A bírák,**

⁷⁵ el [Beszúrás] ⁷⁶ é [Beszúrás] ⁷⁷ táplálhassák <vágyódásai> vágyódásaikat ⁷⁸ Világot <pénz nélkül>.

Consulok, csak józan okosságnál fogva **tették a peres ügyben való ítéleteket**. Fel fedezték előtök a dolgot, úgy⁷⁹ feleltek lélekből, és⁸⁰ a természetnek igasságából⁸¹, hogy néked nints igasságod; amannak van, melynél fogva töb igasság eset talpra,⁸² mint Justinianusnak törvény tengerén idővel, melynek seprejéül az emberi értelem sok részben meg tévedet, és zavaros mélységében a természet igassága⁸³ belé fúlt.

A mely szokás⁸⁴ béli törvényei voltak a Romaiaknak, azokkal a Nemesség élt. Ők voltak azoknak magyarázói; ők szabták az időhöz, vagy az időt azokhoz. Nállok állot a fő papi hivatal: ők láttak az Istenek titkaiban; ők jövendölték [113r] meg azoknak el rejtet örökös végezéseiket, mely jövendő mondás tudománnyá, titokká változot, mivel a földnek népe minden felé hitte. A tudománynak ezen⁸⁵ úndok seprejével sokáj büszhődöt a Világnak elméje, míg a józan okosságnak fel derült napja⁸⁶ meg mütathatta, hogy álmokra, és hitetőkre tartozik. Minden igasságnak nehéz a próbája, mellyet titkok fognak körül. A mit nem tudtz, úgy é, az a titok? hogy hiszed, ha nem tudod, mi? Így, valaki a világi dolgokban titkot hiszen,⁸⁷ e szerint szól⁸⁸: *hiszek, de nem tudom mit; ugyan azért, semmit hive vagyok hívó*.

De más, mikor az igaz Isten jelenti ki magát, kinek természeti gyenge értelmünk előtt⁸⁹ örökös titok marad, mind azon által ismérvén valóságát azt ki nem magyarázhatja, meg is hitben élünk. Romának hamis Istenei álm látások voltak; ugyan azért jelentéseiket is titkokká tették azok, kik vezérlettek, hogy a Nép a dologba belé látván annak semmiségét észbe ne vehesse. Ezzel⁹⁰ tartották üstökénél fogva az együgyű sokaságot. Titkokat aggattak orrába, 's⁹¹ meg kötözték semmivel.

[113v] Egy Terentius nevezetű Tribunus végre elméjére veszi, hogy Romának fő birái, törvényből⁹² láttatván végezni, tsak⁹³ szabad akaratul, tettzésből ítélnék, mivel töllök fűg a szokás béli törvényeknek, Isteni jelentések által, ily vagy oly formát, időt adni; mely szép, és⁹⁴ rendes

⁷⁹ <és> úgy [Javítás a törlés fölött] ⁸⁰ és [Beszúrás] ⁸¹ igasságából <a peres feleknek>, hogy ⁸² talpra <...>, mint ⁸³ igassága <... fúlt> belé fúlt. ⁸⁴ sokás / M: szokás ⁸⁵ <ily> ezen [Javítás a törlés fölött] ⁸⁶ <világa> napja [Javítás a törlés fölött] ⁸⁷ hiszen, <...> e ⁸⁸ <...> szól: [Javítás a törlés fölött] ⁸⁹ értelmünk előtt [Javítva ebből: értelmünknek] ⁹⁰ <Ennél fogva> Ezzel [Javítás a törlés fölött] ⁹¹ <és> 's [Javítás a törlés fölött] ⁹² törvényből <szabadságbul> láttatván ⁹³ tsak [Beszúrás] ⁹⁴ és [Beszúrás]

módnál fogva az együgyü Népen mennyei hatalommal uralkodnak; Isteni tiszteletnek, buzgóságnak, érdemnek, Eliseumi jutalomnak állítván a nállok el rejtet Uralkodó hatalmat, mellyet szent titkokkal fedeznek bé, hogy kegyetlensége ha ki üt is olykor, meg ne ismértethessen. Mindég az Istenek akarták, valamikor a bírák, akarattoknak tellyesedését parantsolták.

Terentius a titokba, jövendölésekbe, bé lát, és ki nézi, hogy az a sok féle nevezet, forma alat elő adot Istenség,⁹⁵ mind, a két Consul palásya alat lakozik. Alkalmatosságra vár, tudván már a leg job dolog is ha idején kívül akarják fel állítani, helyébül ki dül. A két Consul⁹⁶ [114r] Romátul távoly foglalatoskodot. Nem volt hát othon⁹⁷ az erő, hatalom, mely ellene küszködjön. Elő áll, hogy a Népnek ügye sem rendbe; sem bátorságban⁹⁸ nintsen: hogy a két Consulok⁹⁹ ugy magyaráztatván a¹⁰⁰ törvényt¹⁰¹ a hogy akarják, ugy ítélnék, a mint tettzik; következés képpen, hogy a szabadság, és vallás leple alat tökéletes hatalommal uralkodó Despoták, melyre nézve neveztesse nek ki tiz férfiak, kik az esetekre bizonyos, és világos törvényeket hozzanak, mellyek szerint ítélni, minden bíró köteles legyen. Innen eredet a nevezetes Terentiai törvény.

Szegénység, uraság, uj fergeteget hajt egymásra; az Uraság ellenkezik; az all község erőlködik: ez is hánnya okait, igasságát, hitit, szokását, Isteneit, törvényeit; amaz is ugyan azon kut főből tzáfolja¹⁰² annak e libe szórt okait. Ugy, mint a külömb, külömb féle szokásu török vallás, mely egymást mind az Alkoránbul hamisittya; Róma is magábul széd mind vádat, mind igazulást. Mindenik fél állította, hogy Isteneik is, mint ők, ugy akarják, mely szerint Ég, föld ellenkezésbe jönnek [114v] egymással, és e mennyei, földi zúrvarban ugy láttzik mintha a tévelygő halandók Isteneiket is huznák, taszigálnak egymás közt; dolgaik felet veszekedtétvén őket. Egyik ezt mondotta *Igy akard Jupiter*; a másik, *Ne ugy akard Jupiter*. Azomban Jupiter egyikhez se szóllot; ők pedig nevében pofozkottak. Mindenik félnek a maga haszna volt Istene; az indította, 's ő máshoz kiabált.

⁹⁵ M: Istenség, <mind> a ⁹⁶ Consul <...> [114r] Romátul ⁹⁷ M: othon <az> erő
⁹⁸ bátorságban <nits> nintsen ⁹⁹ Consulok [Az utolsó szótag betoldás a sor felett]
¹⁰⁰ a [Beszúrás] ¹⁰¹ törvény<ei>t <a Nem patricius papokkal> a [Többszörös törlés a sor feletti beszúrásban is] ¹⁰² tzáfolja <...> annak

Sok fő ember lesz áldozattá. Az ifju Cincinnatus ki a tribunusnak hevesen szegezte magát ellene, büntetés alá vették ... pénzelt kellett fizetni; nem volt. Édes atya aggya el jószágát, hogy fiáért meg fizethessen: Nem marad egyéb egy udvaránál,¹⁰³ néhány darab fölgyénél, mellyen magát e nagy Ember meg huzza, hol kezeivel szánt, vet, kapál, ültet, 's plántál. Tsudáld, hogy a szegénység Romának ditsőssége volt, most pedig gyalázat, és az érdemet is szemetre veti.

Romának e belső zivatara szomszédi előtt magát meg mutatván, egy gazdag Szabiniai hazafi Herdonius, el foglalja a Capitoliumot. A Consulok, parantsolnak, a szolgálak szót nem fogadnak. Valeriusnak kel [115r] a dolgozhoz fogni, ki emberségével, érdemével, beszédének kedvességével, okainak erejével a Népet meg hódította; fel kél; ostromnak megyen, és a Capitoliumot meg menti. Oly igaz ez, hogy szükségben, veszedelemben, mindég érdemhez kel folyamodni, mivel az alatsónyság, már magában is inség, 's erőtlenség. A nagy dolgokba¹⁰⁴ a kis lélek belé ful, mint a törpe ember, ha mély vizet gázol, mellyen a nagyok által lábolnak.

Valerius, az ostrom alat el eset. Meg illetődöl rajta¹⁰⁵? Nem lehet a Nagy embereknek halálát szomorúság nélkül érteni, száz¹⁰⁶ ezer esztendő múlva is¹⁰⁷ életétől fogva, noha látod, hogy már tsak nem élne ha soha sérelme nem let volna is. De nem kesergesz ugy é, mikor gonosz tevőrül, öldöklőrül irom, hogy el veszet? Örülsz; így szólván magadban: Ugy kell. Hidgy hát az¹⁰⁸ élő igasságnak, és tisztellyed a léleknek, természetnek jószágát, mely benned böldegítő istenséget mutat, e földön. Ne légy gonosz; vagy szégyeneld, ha a vagy; mely belső gyalázat, Lelked isméretinek örökös mardosására szolgállyon büntetésül.

Valeriusban a vezérlő érdem, védelem el mulván, keresni kellett másban. Cincinnatushoz¹⁰⁹ [115v] küldenek, ki ekéje után ballag¹¹⁰ barázdáján, és fölgyét szántogattya. Még ekkor a Romai; gazdagnak mondot Ember fényre sem ugy mutatot, mint most. A mi időnkben, egy harang öntőnek házában¹¹¹ töb pompát lelsz,¹¹² ki tsak a tyukján, ludgyán ural-

¹⁰³ udvaránál, <egy> néhány ¹⁰⁴ dolgokba <...> a ¹⁰⁵ rajta <ugy é?> ¹⁰⁶ <...> száz [Javitás a törlés fölött] ¹⁰⁷ M: is <életétől fogva> ; noha ¹⁰⁸ az <benned> élő [A névelő z-je beszúrás a törlés miatt] ¹⁰⁹ Cincinnatushoz <után> [Az utolsó szóttag betoldás a lap alján] ¹¹⁰ ballag <...> barázdáján ¹¹¹ házában [Beszúrás a sor fölött] ¹¹² lelsz <...>, ki

kodik, ha van, mint egy akkori Romai Consulnak, ki országoknak pa-
 rantsolt. Cincinnatus nagy érdemével, eszével, emberségével mindent
 helyre hoz. Az igasságot ragyogo Nap alá helyhezteti; annyira hogy a
 Nép tribunusairul is meg felejtkezik Consulját tsudálván. Ditső er-
 költésének méltósága minden versengésnek vegét szakasztya, halgatásra
 hozván egyenessége, böltsessége az ellenkező feleket. A nagy érdem,
 ész, erköls, ha¹¹³ nagy hivatalba helyheztetik, önként, magában ma-
 gát, mutatva minden gonoszt, és¹¹⁴ bolondot meg némit. Cincinnatus,
 Consulságának ideje el telvén, hivatalát le teszi, és ismét házához tér
 vissza¹¹⁵ szántani, vetni, sat.

[116r] Minucius lesz Consul. Háboruba kel néki a Néppel ki szálla-
 ni, de oly szerentsétlen, hogy bé hagyja magát az ellenségtül keríteni.
 E' veszedelemnek hallására Róma fel rijjad: dictatort kiabál. Ki le-
 gyen? kit válasszanak? Ismét Cincinnatust huzzák ki a kúnyhóbul. Ez
 a nagy ember, ki szegénységét, erkölsének világával minden gazdagság-
 nál, rangnál fényesebbé, és méltóságosabbá tette, ekéje szarvárul dic-
 tatorrá lesz. hadi sereget állit; el indul, Minucius Consult meg szaba-
 dittyta: ellenségeit hálóba kerítvén főről főre járom közt bujtattya által.
 Vissza tér győzedelmi pompával, melynek lenni kellet, mivel a szokás
 parantsolta. Kvintius Cesont, a fiát kit a tribunusok hazájából ki űz-
 tek Romába találja, hová vissza hivták, 's méltatlannak vallották. Le
 teszi a dictatorságot, 's ujra haza megyen szántani; többre tartván a ha-
 zánál való gazdálkodást, mint az uralkodást. Kresus, Dárius gazdagok
 voltak ugy é, és uralkottak? Melyik szeretnél lenni e Világ Emlékeze-
 tiben Cincinnatus é szegényen, vagy Krezus gazdagon? [116v] Lásd!
 ilyen az érdemnek betsi, és kedvessége.

Mikor ez az erkölsnek, és emberségnek tsudája, Cincinnatus Mi-
 nucius Consult, mint Dictator veszedelmétül meg mentette, azt paran-
 tsolta néki, hogy hivatalát tegye le. Engedni kellet, mivel a dictatorság
 minden hatóság völt. *Tanuld meg, mond néki a hadakozás módját eléb,
 ugy mint hadnagy, minek elötte ugy vezérelnél, mint Consul.*

¹¹³ ha <első hivatal> nagy ¹¹⁴ <és> és [Javítás a törlés fölött] ¹¹⁵ vissza [Beszúrás a sor
 fölött]

[117r] ÖTÖDIK SZAKASZ.

Róma kezdetitől fogva,¹302.

A tribunusok csak ott maradnak, hol voltak, az az, a földeknek osztályánál. Ellensége támad a hazának ujra, és a Nép nem mozdul. El ünnya az ember² a szüntelen való egyformaságot. Róma ellenségeit örökké veri, foglalja tartományokat, oszlattya azomban minden lépten ellene támadnak: a Nép, mindég meg üti magát, hogy **nem fog fegyvert**, 's mindég fel fegyverkezik. Ismét uj háboru³ és háboruba menni való nem akarás lett.⁴ **Cincinnatiust veszik elő.** Már vénségébe⁵ félig belé fulva, nem mozdulhat, tsak oly tanátsot ad hogy a tsupa fő Nemesség, szolgálit mellé vévén mennyen az ellenségre; a községet pedig semmi tekintetbe venni ne láttasson. Meg fogadgyák. A paraszt nemesi soka-ság el pirul, fel fegyverkezik, 's megyen. Nem nézhették, hogy [117v] hazájok védelme rajtok kívül essen meg, és közt hozzá ne tarthassanak. Mitsoda halálos meg aláztatás, ha a fő Nemesek nállok nélkül tanálnak győzedelmeskedni? Az ember mindentül le mondhat; és életérül is, de a ditsősségre való vágyódásrul egyben, akár⁶ másban, soha se senki. A kondás is igyekszik hogy pajtássinál hireseb pásztornak tartasson, melyre ha különben nem juthat, inkább nevezetes tolvajjá lesz, 's magát fel akasztattya. Sok⁷ érdemmel nem hiresedhetik gonosz téttel kíván hiresülni, mint Erostrates.

A tribunusok a Népet fel fegyverkeztetvén azt kívánták, hogy száموkat szaporítsák. Ugy hitték, hogy ha többen lesznek, a tanáts ellen nagyub erőben küszködhetnek. De minden dologban egyezés kellet. Most őt a tribunus, és van fére huzás; ha még annyi lesz, tiz ember

¹ fogva, <262> 302. ² M: ember ezt a [Beszúrás a lap szélén] ³ háboru <lett> és ⁴ lett. [Beszúrás a sor fölött] ⁵ M: vénségébe <félig> belé ⁶ <ugy> akár [Javítás a törlés fölött] ⁷ <Valaki> Sok [Javítás a törlés fölött]

közt hamaráb lél a fő nemesség olytat, kit vagy egy, vagy más ösztön által részire huzzon. Az Oceanum tengernek a Nap világába fel repülni, vagy az Emberek értelmét [118r] egy pontra venni, egy forma nehézségű dolog. Cincinnatus a tanátsnak javasollya hogy mentül több tribunust akar a Nép, adni kell néki. Mentül több lesz, ugy vélte, annál sürvebben fog közöttük az ellenkezés támadni. Mihent egy tribunus a többivel meg nem egyezet, amazoknak végezések, füstöt vetet. Ugy eset,⁸ mint Lengyel Országának gyűlésein a *Neposvolim*

Róma, hanyattatásaitul meg nem szünhetet. Kénytelen vólt a tanáts tiz birákat választani, a törvényeknek öszve szedésére, és⁹ osztályra, kiket tellyes hatalommal ruházot fel, ugy, mint a dictatort. Idejek, esztendőre vólt meg határozva.

Nagy szorulásban kel lenni a¹⁰ szabadságnak ha¹¹ ara erőltetik, hogy valamely polgárt határ nélkül való hatalommal ruházzon fel. De ezt Róma azért tselekette, hogy a Nép hatalmának felibe kellet emelkedni, mivel éppen ezt vólt szükség zabolázni: ellenben, mitsoda eszetlen hibának láttzik, mikor egy szabad Nemzet magát egy nehány embernek zárja határ nélkül való hatalma alá. [118v] Nem esztendeig, de tsak huszon négy óráig is. Itt lehet mondani, hogy egyik veszedelmes kószálat kerülve, az Ember másba ütközik. A tanáts a Nép hatalmával nem birt, ha tsak tellyes hatalom alá nem huzta; de e szolgált keservére hogy annak osztán maga is rabjává lett. A Népnek párt ütésétül, belső vér ontástul félvén a fő Nemesség kisebb veszedelemnek tartotta, sorsát, egy nehány polgárnak szabad tettzésére bizni, ideig. Ekkor választatnak a tiz birák, kik **Görög országnak törvényeit el hozattyák**, hogy a romaiakat, rendbe vegyék. Igy tsinál Róma magának tiz kegyetlent, szabadságát kívánván benne fen tartani.

⁸ <eset> eset [Javítás a törlés fölött] ⁹ és [Beszúrás] ¹⁰ <az oly> a [Javítás a törlés fölött]

¹¹ <mely> ha [Javítás a törlés fölött]

A Tíz bíróság.

Nintsen az Emberi haszontalanságnak sem veszedelmeseb, sem nagyobb vágyódása, mint a másokon való uralkodás. Hijába van a szabad és törvény felet élő hatalomnak annyi fájdalma, hijába fizet véres halállal: hijába oktat ebben [119r] ezer példa, mert az ember, mihent hatalomra kap, tsak ara törekedik, hogy tettzésének, Meny, föld, törvény, Nemzettség¹; angyalok, sem ördögök ellent ne álhassanak. És ha vóltak olyanok kik az Emberséget, szabad hatalmoknak felibe tették, mint Titus, Antonius, sat. a többiekhez képeest számok oly kitsinynek tanáltatik, hogy e közönséges tapasztalás ellen, ki fogást is éppen nem, vagy tsak alig tehet valaki általa.

A tíz bírák, uralkodásoknak első esztendejében magokat, mint meg személyesedet igasság, és irgalom mutatták. Romának minden fergege² villámló fellege, és alá tsapkodó menyköve el³ oszlot; mosolygó napja derült fel reá;⁴ tsendes egek alatt élt a békességgel, és a köz jó⁵ igaz ki szolgáltatásának⁶ mértékletes, de mindenek felet való gyönyörűségével. Oly igaz ez, hogy a józan okosság, és egyenes lélek isméret leg régib, és leg bódogítóbb törvény e Világon, mellyet belénk önnön kezeivel irt maga a természet; mi pedig osztán gyakran el tsufitottunk ellene okoskodva, 's valóságát keresve.⁷

[119v] Egy nap egyik, más nap másik ült itéllő székibe. Elibe terjesztettek az ügyek. Lelkébül ítélte, és a peres dolognak igaz meg határozását, egyik, mint másik, egész Romának tsudájára, öröme helyesen tanálta. Hid el hát Olvasó, hogy ha annyi törvényt ir is emberi Nemzetted mint e Világnak tengere, még is mindég felette marad a lélek, és józan okosság! Mitsoda bíró az, ki mikor törvényes ítéletet kel hozni, lelkérül, okosságáru el felejtkezik, és tsak formákhoz ragaszkodik? Mai világunk, el tölt törvényekkel, Igen! de Istentelenségekkel is. Lehetetlen a törvénynek a gonosság meg zabolázásában annyi ki gondolt mesterséggel élni, hogy meg tsalattatására a gonosság szinte annyi mesterséget ne találhasson fel, és a lelketlen bíró erszenyébe ne dughassa.

¹ Nemzettség; <...> angyalok ² fergege <dörgő és> villámló ³ el <oszlot> oszlot; ⁴ reá; <és> tsendes ⁵ M: jó <igaz> ki ⁶ M: szolgáltatásának <mértékletes, de> mindenek ⁷ ke<...> resve [Javítás a törlés alatt, a lap alsó szélén]

A tiz bíróság minden szorgalmatosságának ezt tette ki tárgyul hogy hazájának, meg határozot törvényeket adgyon. Egy Ephesusbul számkivettetet görög magyarázta, vagy tolmátsolta meg nekik Athenasnak törvényeit, mellyeket onnan [120r] e végre hozattak el.⁸ Magokét, másokét; egy 's más régi szokásokat; itt ezt, ott azt, hajdani uralkodók rendelésit őszve szedve, mind törvénybe vették; mely munkát tiz táblákra rajzoltak, és az utzára ki tettek, hogy a Nép visgállya, változtassa, itéllye önnön magának szolgálván törvény szerzőül.

Ezen törvényeket egész Nemzet helybe hagyván meg erősítette, 's hatalomba tette. Ezekről írta Cicero, hogy az emberi társaság lehető boldogságának minden józan értelmével, és igazságával fel vannak ruházttatva. Cicero örökre nagy ember marad, Romában ismértetvén magát; de ha most születne Angliában, vagy Frantzia Országban, minden erőlködésével sem vihethné véghez, hogy Európának első karban lévő böltsseit meg haladhassa⁹, vagy utól érhesse. Természetünk majd nem, a régiségben bálványozni; és olyan munkákat ditsérünk, mellyeket ha most írna valaki, el sem adhatná, 's örökre nyakán veszne, mint Xenofonnak magyarra fordított híres görög munkája, mellyet a köz olvasó sokaság [120v] tudni se méltóztatik, hogy magyar nyelvben, van a Világon, de azért közönséges helyeken tsak avval kel tartanod hogy ma,¹⁰ olyat írni,¹¹ senki se tudna nyelveden; külömben a sete¹² elméjü tentás tudósok örökös tudatlanságra átkoznak. Minden régiséget fel tátot szájjal, és ki meredt szemekkel szükséges tsudálnod, ha a¹³ tudósok heverő lotzáján magadat, te is helyedre akarod fészkelni.

Gyere Olvasó! Visgállyuk a Római böltsességet, és a tiz tábláknak törvénnyei közt, Cicerót vegyük latban,¹⁴ fontollyuk.

Törvény, hogy a fő Nemesség, soha az all Nemességből házasodni ne merjen. Mintha most országos gyűlésünkön azt végeznék, hogy bűnnek tétetik ki, hogy Ur Nemes, szegényeb¹⁵ Nemesnek a leányát feleségül vegye. Mitsoda utállatos külömböztetés? mitsoda eszetlen hiba az országoló értelem ellen, melynek a hazafiakat mindég egyeztetni kel, hogy egymással ellenkezvén gyűlölködvén szabadságokat, vérbe ne keverjék? [121r] Most is az a veszély, hogy köztök nagy a külömbség, messziség,

⁸ el [Beszúrás] ⁹ M: haladhassa <vagy utól érhesse>. ¹⁰ ma, [Beszúrás] ¹¹ írni <ma>, senki ¹² M: setét ¹³ a [Beszúrás] ¹⁴ M: latban, 's fontoljuk. [Beszúrás] ¹⁵ szegényeb <gyermeknek> Nemesnek

és nagyobbat tsinálnak hogy az által bódogullyanak ami szembe szökő romlásokat szüli.

Ne egyesüllyön all nemessel a fő nemes, mintha paraszt vérben nem tanáltathatna érdem. Mintha a Világnak Uralkodó örök hatalma, az Embereket maga teremtette volna hertzegekké grofokká parasztokká, nemesekké? Minden ember paraszt érdembül nemesedik. Eléb kel érdemének lenni, osztán jön a jutalom. Igy, minden érdem paraszt vérben, az az, az emberi Nemzet vérében foganszik, és tenyészik. Minden¹⁶ Ur, abból lett, miért vesse meg hát eredetét.¹⁷

Törvény, hogy a házi gazda, gyermekit, szolgálait meg ölettethesse. Hogy az adós embert, ha nem fizethet, usorássai, széllyel vagdaltathassák, és tagjait egymás közt fizetés képpen fel oszthassák: Törvény hogy az Írók, Poéták meg ölettessenek, ha a haza rendelései ellen okoskodva ki fogást, vagy igazításra valót tanálnak. [121v] Töb e féle részeg értelem, és vér szomju kegyetlenségek vétettek törvénybe, mellyeket a haza idővel változtatni kénytelen lett.

A tiz tábláknak, (mellyet két táblával szaporítottak) akkor fel jegyzet zikkelyei ugy, mint vóltak, a Világ emlékezetiben most már fel nem tanáltatnak. Imít, amot marattak meg, egy, 's más róllok tétet¹⁸ vélekedésekkel együt.

Ezeket Cicero az¹⁹ el ajulásig magasztallya. Ditsérő szavait unom ide tenni, mivel töb el ragattatás van benne, mint józan ítélet, és meg ért okosság. A tzifra gondolat, pompás beszéd, nem mindenkor oktat. Én sem akarok historiás paszomántos elmével írni. Nem tzifrázkodhatik az Ész, mikor itélni kel.²⁰ Cicerónak elméje is sok helyen tzifráb, mint erős, és tsak paszomantyaival tündöklük valóság nélkül

[122r] A tolvajt, ha rajta kapták tettén, meg vesszőzték, és rabi sors-ra vetették; de ha el mehetet, melynél fogva el²¹ lopot vagyónát fére tehette, egyéb büntetése nem lett, hanem egy forintért fizettettek véllé kettőt.

Szeretném Cicerotul meg kérdeni, ha élne, hogy mitsoda igasságot, és²² józan értelmet tanál ez ostoba meg külömböztetésben, hogy az alkalmatosab tolvaj jobban meg kéméltesen, mint a vigyázatlanab? A

¹⁶ Minden <Ur> Ur, ¹⁷ M: eredetét? Ember? ne gyalázd az Embert. [Egy egész mondat beszúrása] ¹⁸ M: tétetett ¹⁹ az [Beszúrás] ²⁰ kel <néki>. ²¹ el [Beszúrás] ²² és [Beszúrás]

külömböztetés tsak ezen okra mutat, hogy mivel amaz szerentséebben lop, ne büntetessen illendőül, amaz²³ pedig, hogy rajta vesztette, a leg nagyub kegyetlenség alat szenvedjen; oly sorsot viselvén egész élete folyásával, melynek büntetése, minden el követet bűnét is²⁴ sokkal felül múllyá.

Törvény, hogy az atyafiak, a fiúságbul leány ágon jószágot ne kapjanak, hogy a házak ne pusztulnyanak. E' rendelés nem országos, mivel nem hazára, egész Nemzetre, hanem [122v] tsak külön névre, házra, familiára néz.²⁵ Nem tartozik köz bóldogságra, hogy valamely országban Péter örökké gazdag legyen, és Pál világ végéig szegény maradjon. Pennában, fegyverben, a haza szolgálattya mindenkor tsak érdemet keres, mely kints a gazdagoknál örökké ritkábban terem, mint a közép vagy szegény sorsu emberek között. A szegény igyekszik hogy érdemet szerezhessen²⁶ és elő mehessen; a gazdag pedig hever, és azon gondolkodik, hogy költhessen. Világ kezdetitül fogva való meg szokot uttya ez az emberi természetnek, hogy ha nints, keressen; ha mindene van, heverjen. A gazdag bujálkodik,²⁷ kevélykedik,²⁸ 's makatszkodik; a szegény hason tsusz, és okoskodik. Mindazon által érdem, érdemtelenység, igasság, gonosság mindenik féllal egyenlőül köz.

Minden atya ki tagadhatta gyermekét örökségébül, és választhatot magának maradékot a hol, 's kibül tettzet. Oly ritka eset szülék [123r] közt engedetlen gyermekeiket is meg tagadni, hogy az ily törvényre szükség sintsen. Job volt e meg határozás a vetélkedő ügyekre nézve, hogy ha a peres felek nem egyezhetnek, a bíró, dolgokat fel vévén, azt²⁹ nap le szállatig meg itélni köteleztetik. Az ilyen törvényt lehet ditsérni Cicerónak is, másnak is. Már most a peres törvény véghetetlen ki terjedésével, milliom ki fogásaival tsak ara szolgál hogy minden felé dülhessen, 's ennél fogva sehogy se lehessen; hogy a szegényt ügyétül örökre el zárja, és az egyenlő tehetségű pereseket egyenlőül³⁰ pusztittsa; a gazdagot gazdagitván, és a szegényt fogyasztván. Mindég a mások szájával kel ügyedbe perelned, és érte fizetned. Jaj, annak az igasságnak

²³ M: <amaz> ez [Javítás a törlés fölött] ²⁴ is [Beszúrás] ²⁵ <...> néz<nek>. [Javítás a törlés felett, és a javított szóban is] ²⁶ szerezhessen <magának> és ²⁷ <sokszor> bujálkodik [Javítás a törlés fölött] ²⁸ kevélykedik <tsak>, 's ²⁹ azt [Beszúrás] ³⁰ egyenlőül <pusz> pusztittsa; <...> a

melynek³¹ fel fedezése, 's meg határozása kereskedéssé válik, mely szerint élet módgya lesz azoknál, kik próbáit, és³² bizonyság tételeit üzik, füzik. Lehetetlen bosszus keservedben³³ nevetésre nem fakadni ki,³⁴ ha a [123v] mai perek sorjára tekintesz. Sok helyen nem azt kérdik, hogy van é igasságod, hanem *mit attz, hogy igasságod legyen*. Mennyi birák tanáltatnak olyanok, kik semmiféle ügyet igasságnak nem ismernek ad-dig, mig az,³⁵ vagyonával, erszényekbe nem buvik. Mihent a törvény el-nézi, hogy a peres ügynek folytatását, itéletit, a felek fizessék, igassága is kótya vetyén adatik el, annak ki jobban fizeti. Had járjon közöttünk akár Vallás akár Filozófia, de a *magam haszna*, elől megyen, mert az ember igen tsak az, a mi, a szüksége. Egész Európában a peres ügy-nek, és igasságának keresése élet módjává, kereskedéssé vált 's ugyan azért tsak nem minden pernek e, láttzik homlokán³⁶ irva: *Hogy akarod? Mit attz?* És ez az a pólgári pestis, mely mindég a gyengét fojtogattya; és az erőset erőssíti.

Ne vedd átallyában, mintha minden ügynek igassága pénzen vétetne meg. Sokszor veszt [124r] a gazdag a szegény ellen, sok mélyj³⁷ ember, biroi hivatalát viselvén veti vissza ajándékokat, igasságot szólván elle-ned. Soha, semmi időben sem lehet e világtul érdemeit megtagadni, tsak ezt ved, hogy némely időben egy, 's más dolgot nagyub rendetlenséggel gyakorol³⁸, mint másszor. Mennyivel haladgyák meg még is törvényeink egybekben a Római törvényeket? Fel kontzólnád most szegény adóso-dat, hogy valamely véres tagját nyársba ütven válladon vigyed házadhoz gyermekeid közzé, kik dühödt vágyódásodnak bolond mivét irtozzással és meg rázkodva néznék.

A **tiz birák** hivataloknak első esztendejében (mint tudod,)³⁹ igasság-gal, kegyelmességgel uralkodnak; de a másodikban **vérszomju tigrisek-ké**, veszet állatokká **változnak**; éppen annyira tetéztvén önnön magok el-len is bolondságokat, mint a mennyi okosságot ez előtt mutattak. Hogy hihették,⁴⁰ hogy Rómát ők,⁴¹ tizen, örökös rabságba tehetik? hogy Ró-

³¹ melynek <kereset> fel ³² és [Beszúrás] ³³ keservedben [Javítás ebből: keservednek mérges] ³⁴ ki [Beszúrás] M: [A beszúrás törlése] ³⁵ az [Beszúrás] ³⁶ homlokán [Javítva ebből: homlokára] ³⁷ mélyj <en> ember ³⁸ gyakorol <a világ>, mint ³⁹ mint tudod,) [A zárójel első része hiányzik] M: [A zárójel kitéve] ⁴⁰ <hozzatták fel> hihették ⁴¹ ők, [Beszúrás]

mai [124v] test őrzőik, kegyetlenségekhez lesznek inkább hívek, mint hazájokhoz? de⁴² ha a lenne is, az egész fel lázadot Nemzet, vélek nem birhatna é⁴³? Hogy utálhatta meg a tiz biró hazájának boldogságát, mellyet annak szerzet? Miért vetette meg Nemzetének személylyek iránt való szeretetit, ditseretit? hogy vetették⁴⁴ meg önnön ditsősségeket? Mind ezen indító okok sem tesznek semmit; a leg meg veszteteb, leg rémitőb, leg bolondab,⁴⁵ és fertelmességével leg utállatosab kegyetlenségekben süllyesztek el magokat; honnan a következik, hogy mind meg öldöstenek, 's eltöröltetnek. Ehol van az Ember ismét, mélységével, eszével! itéld! ugy é tsekély portéka? Eléb fel építik hazájokat; az után fel gyujtyák? melyre nézve, tsak azért tselekesznek böltsen, hogy annál fogva, magokat nagyub bolondoknak mutathassák. Mi az Ember? tudod é? Magyarázd, és felely.

[125r] Ha ez tanál⁴⁶ fejedben meg fordulni, hogy azok igaz Isten ismeretin kívül való pogányok voltak, tsendesegy addig, mig a keresztyén, vagy keresztyén emberek⁴⁷ sorba nem jönnek; majd elődbe állitom azokat is; és akkor szóly.* Meg fogod látni; hogy az ember minden időben, vallásban, szokásban, törvényben e Világnak minden részén mindég tsak embert mutat: az az, időrűl időre, okos állatot is,⁴⁹ bolondot is,⁵⁰ szelédet is,⁵¹ vesztet is,⁵² ki örökké hozzá hasonló ember társain kívánván uralkodni, részeg indulatainak önnön magán való kegyetlensége⁵³ alatt vész el, hol rettenetes módra, hol utállatosan.

A tiz bíróság kegyetlensége Romát, magával meg hasonlásba hozván, szokás szerint ellenségei⁵⁴ reá támattak. A birák táborba szállanak, hogy prédájokat védelmezhessék; vérenek ontásával [125v] kényseritvén a Nemzetet azon járomnak meg óltalmazására, mellyet a nya-

* Jegyzés.⁴⁸ *Mivel e munka ily rövid summában, egész Maria Theresiáig, és Ferentz Tsászárig fog le jönni, lesz időd a keresztyén Európát is vizsgálni, és tetteit itélni. Halgas!*

⁴² <hogy> de [Javítás a törlés fölött] ⁴³ é [Beszúrás] ⁴⁴ <utálhatták> vetették [Javítás a törlés fölött] ⁴⁵ bolondab, <leg> és ⁴⁶ <...> tanál [Javítás a törlés fölött] ⁴⁷ emberek <...> sorba ⁴⁸ Jegyzés. [A 125r lap alján, a szövegtől vonallal elválasztva. Bessenyei nem jelzi a jegyzet kapcsolódási pontját] ⁴⁹ is [Beszúrás] ⁵⁰ is [Beszúrás] ⁵¹ is [Beszúrás] ⁵² is [Beszúrás] ⁵³ kegyetlensége [Javítva ebből: kegyetlen uralkodása] ⁵⁴ ellensé<...>gei [Javítás a törlés fölött]

kára helyeztettek. Mintha mondták volna az uralkodó bírák. Mi, zárva nem tarthatjuk tizen azon lántzoknak lakattyt mellyeket reátok tettünk, hanem ti hartzollyatok magatok, hogy rajtatok maradhassanak továbbra is. Egy szóval: ontsátok véretek, hogy rabságotokban kegyetlenségünk által lehessetek boldogok.

A Nép meg fogadgya: el megyen, 's biráival együt, azokért hadakozik, hogy szerentséje legyen jármát huzni. De Appius Romában marad, és⁵⁵ egy jeles szűzet, ki⁵⁶ már Icilus, régi tribunussal jegybe vólt a dühödésig meg szeret. Hóditaná magához; ígér, édesgeti, fogadást, ajánlásokat teszen néki; mind semmi! erköltseit tántorodásba nem hozhattya. Végre perbe huzza oly szin alatt, hogy hajdan valamely szolgájátul vették volna szüléi eredeteket. Egy felől perel, más felől mint bíró, ügyét ítélheti. Előre ki [126r] nézheted, hogy a bíró (prokator) permester, nem veszthet. A szűz Virginiának édes attya, Virginius,⁵⁷ gyermekének veszedelmét a táborban, Román kívül meg érti: haza szalad: perel, int, kér, fenyeget; mennyet, földet Isteneket embereket kíván segedelmére. De láttya hogy el nyomattatik. Utolsó dühösségre jut, és Virginiát, a leányát keresztül üti inkáb, mint oly keserves gyalázatra botsás-sa. Hallyon meg betsületiben, ugy mond, és ne élyen gyalázattyában. Gyermekének testébül véres fegyverét ki huzván Appiusnak mutattya, és így szól: *Ez az a vér; mely tégedet a pokol béli lelkeknek teszen áldozattyává; ennél fogva átkozlak oda.*

Appius, kegyetlen hatalmának dörgő egeibül tellyes kevélységgel parantsol, hogy Virginiust fogják meg. Senki se mozdul: utállattal nézik. Amaz a táborba ki megyen: esetinek hírét széllyel el terjeszti. A hadi seregek, keservek által szivekben fojtogattván, bosszu állásra fakadnak ki: [126v] vezériket el hadgyák, és tsoportyaikat⁵⁸ a Szent halomra huzzák őszve. A kegyetlenek magokra maradván⁵⁹, tiz ember erejére szorulnak alá, országló hatalmaknak magasságáru. Szomoruan kellet nékik tapasztalni, hogy az Uralkodó hatalmat a Nép szüli, és fundamentom oszlopa annak hivségében, kezeiben helyeztetik. Tsak a monthattya hogy a királyi, vagy felső hatalom, nem országtul származik,

⁵⁵ <...> és [Javítás a törlés fölött] ⁵⁶ ki <mal> már ⁵⁷ Virginius, <paraszt Nemes> gyermekének ⁵⁸ <magokat> tsoportyaikat [Javítás a törlés fölött] ⁵⁹ maradván [Javítás ebből: maradnak és]

a ki eléb meg bolondul. Az uralkodó hatalom, mindég a Nemzeté, azzal együt, kinek kezére bízatik.

Igy, a tiz bíróság el töröltetik, 's a Consulság helyre állatik. Még is a fő nemesség, és tanáts oly meg határozással él, hogy a tiz bírák, hivatalok le tétele után sehogy se büntetessenek, örökös el felejtésre vettévn bűnök.

De Virginius,⁶⁰ leányának általa let véres halála miatt szívében őszve szaggattatva lévén,⁶¹ minden tanáts béli végezésnek truttzára⁶² Appiust perbe huzza. Tribunus vólt [127r] és a község elibe idézi. Virginius tribunus, a bosszu állásnak mérgétül emésztévn, ügyének törvényes ki menetelit nem várhatta. Appiust meg fogattya. Ez, a Népnek segedelmét, a törvények őltalmát kiáltya. Amaz felel, hogy egy oly veszet fene vad a törvényeknek őltalmára érdemetlen, sőt⁶³ meg érdemli hogy mingyárt ugyan azon tömlöztbe vettessen, melyet a Népnek gúnyoltatására,⁶⁴ község szállásának, paraszti⁶⁵ lakásának nevezet vólt. Appius oda vettévn másnap,⁶⁶ dolgának ki menetele előtt meghal. Vagy maga ölte meg magát, vagy ölettetet. Oppius nevezetű társa, hasonloul vész ott el. A többi, nyóltzan, számkí vetésre futnak ki Romából, önként. Minden jószágokat el foglalják. Ezen tul⁶⁷ a hazának szélveszei el oszlanak, és⁶⁸ a Nemzet, ki derült tsendes Egek alatt nyugoszik, örökös el felejtést mondván ki a Nép minden meg lett esetre, mely a tiz bíróságot illethette; az az annak idejét, 's eseteit.

Appius, a maga szabadságának védelmébe birhatatlan, mérsékelhetetlen vólt, [127v] a másénak pedig ellensége lett. Jegyezd meg hát esetiben, példájában, hogy valamennyi ember szabadsága melyet oly tűzzel papol, az Uralkodó hatalom ellen kiabál, szabadságáért dühödik, magát hazafisággal hírel; ditsekszik, mihent hatalomra kap, despottá lesz mind, a mennyi találthatik e Világon. Ne legyen töb kezében tsak hivatal; egy falusi, várási bíróság, ott is kegyetlenségekre vetemedik.

A tribunusok, a fő Nemeseket siggatták, mihent felül fordulhattak, és igyekeztek hogy hivatalokban magokat állandóvá tehessék: a Neme-

⁶⁰ Virginius, <leányának> leányának ⁶¹ lévén, <truttzára> minden ⁶² truttzára [Beszúrás a sor felett] ⁶³ <és> sőt [Javítás a törlés fölött] ⁶⁴ gúnyoltatására, <parasztok> község ⁶⁵ paraszt <...> lakásának ⁶⁶ másnap, <nagy> dolgának ⁶⁷ tul <Rom> a ⁶⁸ <hol> és [Javítás a törlés fölött]

sek ellenben, mindent el követtek, hogy ezek erőre ne mehessenek, és tzellyokat semmiben el en érhessek. E' véres vetélkedések közt mind egyik, mind másik fél, erköltsének méltóságában is feneséget, veszett-séget, dühösséget mutat; Ugy hogy, Romának két feje láttzik; egyik Ember, másik Tigris.

ROMÁNAK VISELT DOLGAI
HARMADIK KÖTÉS

VÉGE

A Második Kötésnek.

RÓMÁNAK VISELT DOLGAI¹ HARMADIK KÖTÉS

A világ emlékeztetnek vezéreltül fogva minden Nemzet igyekeztet
ország jobbítani mivel az életnek óvian a ragoga, és vágyódásaitul va-
naitatik. A boldogságnak kívánását, ki vette határok között, hol meg
állapodjon? ki mérte meg a való szükségcs értéket, melynél több nem
kel? ki szapta mesterségünkhöz, törvényünkhöz helyről fogva meg
mutassa, hogy lehető tökéletességére jutni, hogyan tovább nem mehet,
mivel csak a háfiz nálla, a mit az emberi természet szemül fele fekvésé-
ben el nem viselhet?

Miólta munkálkodik emberi Nemzetünk hogy életére tartozó javi-
tá fel tanulassa, még is meddig szükölködött azok nélkül? Majd nem
minden tanulmányja mutatott, a mi hasznos, és álméltakult okoz. Ha
Nemzetünknek értéke tökéletességre ment, halgassunk, ha nem [lv]
bezdélyünk. De a tudományra, mesterségre nyelveknek ismeretre, ki-
válti szükletet nyelvünknek tudására, oly szembe lüño szükségünk van,
hogy annak meg állítására ekkoraj keresni hasznatalan idő töltés lenne.
Ki táradjon annak meg bizonyítására hogy ez a köldöző állapot diszós-
ges sors annak részire; ki² minden ellene vajó küszködésének truitzám
a véle bírti kéncelen?

Legyal ha taráltatnak a tudósok Hazádban, De nem egy néhány
tudósul kei egy Ország értelmének világában fel vevöl, hanem a Nemzeti
karokat; kaszást kapást bizmediat a a t ki hagyva, kikre a tudományok
tehogy se tartoznak mivel kézi eszközök, és szükséges váltokra nézve
egyenlo soron állanak a tudományul.

¹ Az [Erdélyi nyelv- és irodalomtörténeti társaság] [Erdélyi nyelv- és irodalomtörténeti társaság] [Erdélyi nyelv- és irodalomtörténeti társaság] [Erdélyi nyelv- és irodalomtörténeti társaság] [Erdélyi nyelv- és irodalomtörténeti társaság]
² [Bessenyei kéziratából eltűnt szennycímlap, a másolatokon külön lapon szerepel]

[1r] BESZÉD
AZ¹ ORSZÁGNAK² TÁRGYÁRUL.

A világ emlékezetinek kezdetitül fogva minden Nemzet igyekezet sorsát jobbitani mivel az életnek ösztön a rugója, és vágyódásaitul vonattatik. A boldogságnak kívánását, ki vette határok közzé, hol meg állapodgyon? ki mérte meg a reá szükséges értelmet, melynél töb nem kel? ki szabta mesterségünkhöz, törvényünkhöz melynél fogva meg mutassa, hogy lehető tökéletességére jutot, honnan tovább nem mehet, mivel tsak a hibáz nálla, a mit az emberi természet semmi féle fekvésében el nem viselhet?

Miólta múnkalkodik emberi Nemzetünk hogy életére tartozó javait fel tanálhassa, még is meddig szükölködöt azok nélkül? Majd nem minden tanálmánnya mostani, a mi hasznot, és álmélkodást okoz. Ha Nemzetünknek értelme tökéletességre ment; halgassunk; ha nem [1v] beszéllyünk. De a tudományra, mesterségre nyelveknek ismétetire, kivált születet nyelvünknek tudására, oly szembe tünő szükségünk van, hogy annak meg allítására okokat keresni haszontalan idő töltés lenne. Ki fáradjon annak meg bizonyítására hogy ez a kólduló állapot ditsösséges sors annak részire, ki³ minden ellene való küszködésének truttzára is vélle birni kéntelen?

Legyen! ha tanáltnak is tudósok Hazádban, De nem egy néhány túdot kel egy Ország értelmének világában fel venni, hanem a Nemzeti karokat; kaszást kapást tsizmadiát s a t ki hagyva, kikre a tudományok sehogy se tartoznak mivel kézi eszközök, és szükséges vóltokra nézve egyenlő soron állanak a tudománnyal.

¹ Az [Javitva ebből: A] ² <munkának> Országnak [Javítás a törlés fölött] ³ ki <nek van szerentsétlensége,> minden

Látod, hogy az oskolákban tanulnak, és a falukon semmit se tudnak. Közönséges Nemességünknek^(a) sokasága, szántásba vetésbe fulva minden országos értelmet pipájából füstöli ki, hol hosszas [2r] elmélkedésedre ásitva asztag buzája kazal szenája felé fordul 's pompás okaidnak hátat vét. Ne legyen átallyában mondva⁵ hogy falun tudomány ne tanálatna de egy hordo vizben tiz tsep olaj, azzal való kereskedést Brabantziából nem terjeszhet ki a Világra. Nagyon oktat a tapasztalás. Némely vármegyében a dolgoknak sullya két három emberre szorul, kik ha nintsenek, semmi sint; noha a felséges Táblák böltessége⁶ ara kényszerítették,⁷ hogy a Vármegye múnkjába nézve, itéllyen: adgyon vagy vegyen.

Sok⁸ tisztekben, az olvasatlanság annyira meg rögzöt, hogy ezen tulajdonságot magokban változtatni bűnnek ismérnek. Elibe szabot törvény beli letzkején kívül tudományt másat ismérni nem kíván. De tudod é hogy az Ország törvénye egy nagy Vármegyének végezése⁹ tsak, melybül te, mint Deputatus dolgozol, és valami benne van, sem eszed sem tudományod, hanem közönséges meg határozás,¹⁰ mely szerint érdemedre nem tartozik, ha magad egyebet [2v] nem tudtz. Nem következik onnan ha az elédbe irt dolgot meg tanulod hogy magadra is oly tudós légy. Sok ifiu el mondotta Ciceronak leveleit köny¹¹ nélkül, ki olyat irni soha se tudot. Más letzkét mondani, más magátul tudni valakinek.

Van olyan, ki meg elégszik vele ha a felséges Cancellariának, Consilium Septem Virális Királyi tábláknak nevetek tudgya; és ha még a dolgokat melyik melyikre tartozik meg ismérhette Európának minden Puffendorffját Grociussát, Lokját, s a t maga után teszi, maga iránt vet bizodalmának királyi székirül nézven alá reájok szanakozással. Vármegyejének öt hat végezését kotsi ládájába zárja, és el hiszi, hogy a Vatikán Bibliotekájára tetéztvén fel magát, utazik az emberi Nemzet

(a) [Jegyzés]⁴ Értém az Armalistakat.

⁴ [Bessenyei jegyzete a lap alján, a szövegtől vonallal elválasztva] M: [A jegyzet törlése]
⁵ mondva <hogy> hogy ⁶ böltessége <igassága,> ara ⁷ kényszerítették [Javitva ebből: kényszerítettnek] ⁸ <Némely> Sok [Javitás a törlés fölött] ⁹ <determinatioja> végezése [Javitás a törlés fölött] ¹⁰ <végezés> meg határozás [Javitás a törlés fölött] ¹¹ M: könyv

eszével. Nem éppen elég hazádnak törvényét tudni (noha azt se tudgyuk), azt kellene hozzá tudnod, hol lehetnének még jobbak: mi okon lettek a magok idejében [3r] olyanokká a millyenek? és akkor használván miért most oly sok tekintetben haszontalanok? Mihent a Világi törvényt emberek tsinállyák tudni kel a hazafinak hogy azon időben mikor él mitsoda törvények tartoznának hazája bődoltságára, külömben nem törekedhetik életének tzéllýára, hogy hazája sorsát javítsa mivel rövid látása elibe ki tet tárgyáig el nem juthat, mely szerint tévelýgése közt tsak szerentsére hányattatik.

Továbbá, tudod hogy az emberi köteleességnek valóságos ismérete szüli a társaságnak bátorságát, szentségét, nyugodalmát, allandóságát, ide értvén minden fele baráti tartozásokat is. A dolog következésének ki nézése okozza a veszedelemtül való félelmet, ellenben a jó reménységet is, mely tulajdonságot tudomány, tanult ész ád. Innen van hogy egy valósággal tanult férfit hazája tsendessége ellen lázadásba hozni beszéddel nem oly könnyü,¹² mint a tudatlant, ostobát ki a dolgok esésének kelésének következéseit okait nem vizsgálhatván, tsak azon tzéllýa után fut mellyet orára ragaszt. Kel é ere [3v] közzelrül való példa. Két, galád véribé, ostobaságába, szegénységébe belé rosdásodot emberi Nemének sepreje: Hora, és Kloska, hazájoknak fő pólgarit tüzzel fegyverrel pusztittyák életekben, vagyonokban, tsak azért hogy miért nem Urak ök is, kiknek sorsokat e Világnak állapottya állatta helyére, és nem a Földes Uraság. Ostobaságok el hiteti velek, hogy egy néhány éhségétül szédelgő, szegénységének penésszébe fult botos oláh emberrel az országnak fekvését változtatván, annak vezérlő hatalmát fejére fordithattyák. De még ehez ily külömböztetéssel élnek, hogy ök a király ellen semmit, véteni nem kívánnak, tsak országát pusztittyák. Mintha kezem lábam metélve állítanád hogy ellenemre nem vagy, mert a fejemnek békét hadtz; nem pofozod se nem ütöd. Gondoly Kloska, Hora helyet hazádban egy Burhust, egy Szenekát; Lásd osztán, ha ki tsinálhatod é homlokod alatt Nemzetednek általok való öldökköltetését?

[4r] Szüny meg próbáidtul, azt mondod: nem szükség! mitsoda kába értelem hidgye hogy a tudatlan a tanult embernél töb legyen, és a boldond az okosnál? Nem ez a kérdés hanem az, hogy mitsoda módok által

¹² nem oly könnyü [Hiányik a kéziratban] M: [Bessenyei javítása betoldással]

kellessék és lehessék hát a Nép elméjét önnön méltóságára fel emelni, melyet születése által megkapván, magában nem tud, nem lát. Ugy, nyugosznak vérében kintsei mint a bértzek fenekére rejtet arany, ezüst 's egyéb drágaságok hol emberi kezeknek mive nem ismértetik. Felelek hát.

A pogány Roma¹³ le omlása után Európának minden Népe, országa tartománya a leg siralmasab vakságra, tudatlanságra vettetet. Ez vala keresztyénségünknek kezdetitül fogva sok száz esztendőig. Nem azért mint ha a Biblia, Isteni félelemmel, emberi szeretettel, böltsességgel, igassággal, idvességgel sat nem let volna tele, hanem hogy benne a sok emberi okoskodásnál fogva el tévettek. Tšak azt láttad, hogy minek utánna [4v] Ciceró, és¹⁴ Szeneka helyén *Nahúm, Habakuk* beszéllettek, bár mely amazok felet való Mennyei Lélek által sugaroltattak is,¹⁵ a világi tudomány el tünt. Sokáig vonokodot az emberi értelem, halálával küszködve, míg a Szent Írásnak értelmét is jobban jobban fel véve kinnyátul, Labirintusátul menekedhetet. Minden Nemzetnél eszközül szolgálta ere a maga nyelvének fel emelése. Görögből deákából merítették a tudományt, de a magok nyelvén írták és beszéllették. Valameddig egy, 's más ország ezt nem tselekette tudatlanságának setét fellegei borongattak feje felet, melylyeknek éjtzakájában tévelygő lakossi egymás fejére bukdostak.

Ha a közönséges tudatlanság ellen ki fogást teszel: hogy a belső atyák keresztyénségünknek rendin tudományban böltsességben állandó erővel meg marattak, tekintsd meg az első százakban tartot papi gyűléseknek végezéseket. Ájulásba [5r] esik a józan okosság, mikor közötök meg határozás képpen olvasod: hogy *a püspököt az Ördög meg verte, mert Ciceronak munkáit olvasta*. Ez, a törvények sorába iratot bé. A vólt hát baj, hogy minden más értelemtul el tiltatot a keresztyénség ki vévén a Sidó, görög Bibliát melyet Romában nem értettek¹⁶, akkor, mikor a Világnak bódogsága, igaz értelmét leg jobban szorgasztatta, hogy deákul keresvén¹⁷ benne a Zsidó¹⁸ szerentsét, tzélljátul annyi időkre el ne tévedgyen. Látod, hogy kezdetiben vallás beli szokásodnak igasságait görög, deák, Zsidó nyelvbül, azok állították meg, kik se görögül se zsi-

¹³ Roma <nak> ¹⁴ és [Beszúrás] ¹⁵ is <ezek>, a ¹⁶ értettek, <kezdetiben, az az> akkor ¹⁷ keresvén <benne> benne ¹⁸ Zsidó <bál> szerentsét

dóul, se deákúl nem tuttak mely tsudállatos eset az Eklésiai dolgoknak annál nagyob fel emelkedésekre szolgál hogy kegyelem munkájának, és tsudának tettzik. Ez eddig.

A Frantzia Nemzet különösön [5v] minden föld színén fel tanálható könyveket a maga nyelvére tet által. Azon beszél perel, okoskodik, ir, papol: abban szerzi törvényeit: azon könyörög Istenének is. A forráshoz Görög Deák mellé ül, onnan meriti a tudományt böltsséget, és szü-letet nyelvén terjeszti ki elméjében. Igy, ot már egész ország változot Akademiává. Az oskolákban, tudod, gyermekek tanulnak kikben a meg ért értelemben fontos itéllete idő elöt meg nem állapodik. Hijába van az Ifiunak Menybül alá szállot lelke, mert fiatal esztendejében emberré nem lehet. Eléggé próbáltam én is ifiuságomban meg érésre, tellyes itél-let tetelre jönni, Poémákat Tragediákat irtam mellyeket most oly tüzzel rajzolni nem tudnék, de még is életemnek minden eseteit, tetteit öszve vévén, most innén oda tekintve, tsak ugy látom hogy vak, és eszetlen gyermek voltam. [6r] Te¹⁹ akkori munkáimbul ki nem nézheted, de tu-dom én magam. Mikor az ember egy író aszthalhoz ül, és elméjét hideg vérrel festi, böltset mutat, de ne ot nézd,²⁰ hanem mikor pennáját le teszi, 's nyájassága, gyönyörüsége, szerentséje keresésére indul el a más halandók sorsának véle ellenkező viszontagság fergetegei közt, ot, ot, 's ekkor fontold²¹ értelmét. Azomban mindenkor magához képepest itéld, mert az érdemetlen vénségen gyermek korban is tul üt, kinek születése kedvezet.

Az oskolában meg élemedni nem lehet, és ha nagy idődben már nints othon mit, 's mibül tanulni, bóldog származásodnak nagysága, fel nem tanálhatot modgya nélkül Nemzetednek vérebe²² belé fül örökre. Éle-tednek minden napjaiban kel²³ tanulnod,²⁴ hogy elméddel mint hajnal tsillag a látásnak [6v] határára fel jövéen, másoknak világosító fáklyául szolgálhas. Egy egész Országnak véreben kel keresni a nagy Lelkeket, hogy hol ütik ki magokat, minek utánna tiz, husz esztendeig fornak ma-gokban míg a vadságnak tudatlanságnak sepreje belöllök ki nem fő, 's alájok nem szál, tisztaságátul²⁵ örökre meg külömböztetve. Innen van,

¹⁹ M: <Te ... magam.> [Az egész mondat törölve] ²⁰ nézd <egyedül>, hanem ²¹ fontold <meg ért> értelmét. ²² M: vérebe <belé> fül belé [Javítás a lap szélén] ²³ <tanu> kel [Javítás a törlés fölött] ²⁴ tanulnod, <kel,> hogy ²⁵ <szépségektül> tisztaságátul [Javítás a törlés fölött]

hogy a nagy emberek életeknek javán, azt se tudgyák, mik vóltak az oskolában. Elég vólt oly, ki ifiu korban, letzkéjét se tutta, 's othon,²⁶ azoknak tsudájára, kik tanították, 's rólla semmit se reméllettek, böltességét, tudományát a ragyogo tsillagokig vitte. Tsudálkozol rajta, mert te már tsak a tüzét látod de nem nézted naponként²⁷ [7r] mennyi idővel munkával készült meg.

A kel hát egy Nemzet elméjének és nyelvének ditsőségére, hogy minden bölt munkát magára tegyen által. Lehet sok nyelvet is,²⁸ valahogy ugy, érteni de valójában tudni, egész élete folyására is,²⁹ minden embernek elég egy. Had állítsa az emlékezet a Mirandoli Pikóru, hogy ifuságában huszon négy nyelvet tudot, meg lehetet ugy, mint mikor a szorult magyar vásárban dadogja a Thót embernek: Hé? *donyez*³⁰ *toto deszkú*. De ennél fogva ha Thót papolásra kényszeritenék, tsak eshetne egy kevés nyügbe. Valameddig a Nemzet minden dolgaiban anya nyelvén nem él,³¹ elmejével tudományával fel emelkedésbe nem jöhet. Nevez egy Nemzetet, mely idegen nyelvel let vólna tanultá. Siralmas dolog nállunk hogy sokan [7v] a deák nyelvet egyedül veszik érdemnek, és tudományak. De Roma vidékén a borju pásztorok is deák nyelven beszélve vóltak tudatlanok. Valameddig a tudományok szép magyar munkákba nem vétetnek, a haza, éjjelébül, reggelre fel nem virad. Hiszen, vannak magyar könyvek. Igen? de irások módgyának hallása pofád tövérül füledet le martzongja, ájulásba ejtvén értelmedet, mely olvasásokat türeessel nem gyözi. Nem mondom közönségesen; szépek is vannak, de mit teszen számok a többinek sokasága közt.

Ezen szavaimnak értelmét ne oda dütsd, mintha hivalkodásomat³² táplálva, a magyar nyelvnek erejét tsak egyedül valóságomnak tulajdonitanám.³³ Én se tudom te se. Hol tanulnám a Béreseim közt?³⁴ [8r] Azt se tudom hogy irok ha mások nem mongyák, mert ki isméri magát ugy, mint ötet a többi? Az irás módgya olyan erőt kíván mely ember-tül, időtül telik. Sok nagy elmének kel dolgozni³⁵ százzul, százra mig

²⁶ othon <böltességét>, azoknak ²⁷ naponként <mennyi> [7r] mennyi ²⁸ is [Beszúrás]

²⁹ is [Beszúrás] ³⁰ *donyez* [Az utolsó betű javítva] ³¹ él, <egy átallyában,> elmejével

³² hivalkodásomat <kívánván> táplál <nám>va ³³ <kivánám tulajdonit«ani»ván> tulajdonitanám [Javítás a törlés fölött] ³⁴ közt? [8r] <Tsak az ilyen magyarságokon bátorkodom magamat tul tenni mellyet ide irok például.> Azt ³⁵ dolgozni <száz esztendök alatt> százzul

egy ország nyelve fel emelkedésbe jön. A nyelvnek mélységét méltóságát,³⁶ méltóságos lelkek szülik. Ujra kellene hazádnak nyelvét teremteni, hogy a Nemzet önnön erejét erkölcsét, méltóságát, böltsességét meg láthassa: az az, magát meg ismérhesse. De ez úgy lehet meg ha nyelvbe tudományt ültetz. Ha különös nyelved, öltözeted nem lesz, aláb esel a Zsidónál, ki különös magát, az időnek és ellene meg veszet sor-sának truttzára is Világ végéig fen tartya. Nemzet! életedre halálodra mútatok.

[8v] Ó, hogy nem olvasnánk, tanulnánk magyarul, tsak vólna mit, ezt feleled, de nem tanálunk benne tudományt gyönyörüséget, böltsességet. Az az örökké egy nyomon menő, mindég mértékletes, és kegyes irás módgya, mely erkölcsi valóságodnak egész ki terjedését alázatos hűny-nyászzkodás alá borittya, ösztönt, vágyodásodnak nem adhat. Nints hát nyelvedben olvasni való ugy é? De miért nints?³⁷ azért, hogy nem ültetz belé. Anya Nyelved okozza ha nem tudsz benne mit olvasni? Elme nélkül, a beszéd, üres hang. Tsak tulajdonságodnak eszköze, és ugy emelkedik, ha emeled. Ha gyenge, szük; nem maga tselekszi magával hanem te követed el rajta. Tégy belé olvasni valót, és lesz benne mit olvasni. Nyelvednek ereje méltosága, mélysége erköltsödnek erejét méltóságát mélységét ábrázollyák, és bizonyos, hogy ha anya nyelved gyáva, erköltsöd is.

[9r] Valaki hazájának nyelvét emeli³⁸ Nemzetének érdemét teszi ragyogo fénybe. Egy galád vérü ostoba Nemzetnek nyelvében se tanálsz fel emelkedést sem mélységet sehol, soha. Már, azt a vért ditsősségre emelni, melyben élsz, lehellesz, tsak tarthatod fiui kötelességednek. Én leg aláb a maradékokra kiáltok ezer esztendő mulva is ki sirombul³⁹ hogy életemnek minden idejét e tárgyamnak áldoztam fel: a mire mehettem, it van, és lesz: a mi nem telik, abban meg igazít szándékom, mivel a szép, és nagy dologra való törekedés erőtelenségedben is meg nemesit.

Szüny meg! így szóllasz végre nagyot fohászkodva. *Nyelvednek ditsőségét poggány kezek temették el Mohátson!* Legyen! De botsásd meg nekem leg aláb ha azon igyekezem hogy magunknak látásátul, isméretitül

³⁶ méltóságát, <mélységes, és> méltóságos ³⁷ nints? <hát?> azért ³⁸ emeli <méltóság-ra> Nemzetének ³⁹ <koporsóm> sirombul [Javítás a törlés fölött]

meg ne fosztassunk: ha Nemzetednek tükörét tisztongatom törölgetem hogy a rajta repeső,⁴⁰ [9v] legyen világátul meg ne fosszák, és kristály színét az időnek szennye bé ne temesse! Élni igyekezem hogy minde- nestül fogva meg ne hallyunk. Szomoru pusztulás egy oly Nemzetnek el mulni, mellyet a természet ragyogo érdemekre szül, préda kezekkel hányván életére ajándékait, mellyeket a végezés, sorsának setét mélysé- gébe sijjesztet fenekre hogy a tulajdonság, valóságátul el legyen rejtve.

Hijába veszed mord Filozofiával, közönséges értelemmel, hideg vér- rel, hogy az ember mind ember; hogy az egész Emberi Nem, egy Nem- zet, mert tsak nehéz lenne⁴¹ meg személyesedet Magyar magadat, Zsi- dó, Tzigány, Szeretsen szinben⁴² ujra ismértetni. Nemzeti valóságod- hoz vagy Magyar magaddal forva, mely nem ara ösztönöz hogy Len- gyel, Frantzia, Muszka, Spanyol név alatt légy ditsösséges. Magyar ne- ved [10r] alatt kívánod. E' vágyódás annyira hozzád van ragadva mely szerint idvezülni sem úgy kívánsz mint Neapolitanus, Rátz, vagy Lap- pon, hanem mint Nemzetednek Magyar Fia, hogy Meny Országban az Angyalok is Magyaroknak ismérjenek. Ezt pedig minden Nemzet így veszi, és érzi e Világon, mert természet az embernek magát szeretni.

Akár mely tsekélynek, tsufosnak vallyák eredetedet, de mivel te vagy ot tsak hozzá köttetel véredben. Had állítsa az esztelen *Zsornandesz* hogy ördögök jöttek ki pokolból kik asszonyainkal bugván nemzették a Hunnusokat, akar Scithákat. De ezt álomra nevettségre hagyván, tsak úgy tudod hogy Átilla nagy ember vólt a Nemzetével együt, és nem szé- gyenled magadat oly vérből eredni mely gyözedelmeivel e Világot lába alatt tapotta, és a melynek e ditsösséges Róma, keresztyénségének dia- dalmi közül is⁴³ adózat. Legyen ha ragadozo [10v] fene vad vólt. De hát a töb Nemzetek szelédőbbek vóltak kezdetekben?

Ideje vólna talán már Uraim! hogy a Magyar Nemzet elméje anya nyelvében tárgyaira nézve meg határoztaosson! Mire várunk? Azok, kik az Europai nyelveket nem ismerik mitsoda módok által vezéreltessenek ha okaikat anya nyelveken nem láthatták. Hogy tanulyanak a falukon; pedig ott a Nép és temérdekség. A hol a Nemzetnek születet nyelvén minden tudomány ki terjed, ot az egész ország változik tanuló házzá,

⁴⁰ repeső, <és dongo> [9v] legyen ⁴¹ lenne <magadat> meg ⁴² <vérben> szinben [Ja- vítás a törlés fölött] ⁴³ is [Beszúrás]

és Akademiává E' kellene. Egy tizen két személyből álló Akademiát fel állítani, kiket csak azért fizetnének hogy deákot Frantziát, Németet, Görögöt fordítsanak Magyarra, és könyveinket szaporítsák⁴⁴ többet tenne az ország elméjének fennyére mint ezer iskola, melyek csak az utat mutatták meg [11r] mere meny, 's azzal ot hagynak magadra. De, az olyan Akademiára nem adnak mely a természetet szelédítvén, fenességébül vetkezteti ki, hanem olyan oskolára adakoznak inkább, melyet katonai tudománynak neveznek, hol az öldöklésnek égetésnek⁴⁵ mesterségét tanulják. Tudom hogy szükséges a fegyver, de még szükségeseb az olyan eszköz mely⁴⁶ vérontó kességét kezébül ki veszi, és szegre akasztja: vagy ha vérengszik is embersége által, annak veszedelmét enyhíti.

Azért kívántam Romának viselt dolgait írni, hogy it, Uralkodásnak, Pólgárnak, Embernek, minden féle esete, törvénye, kötelessége, tartozása érdeme, büne, ditsössége gyalázattya, szerentséje, bóldogtalansága azoknak okaikkal egyetemben elő fordulnak. Romának esete *Világ tüköre* melyben az Emberi Nemzet nézheti magát. Csak a nagy roppanásokon szökdösöm egyikéül másikára. Nem irhatok oly széles [11v] ki terjedéssel mint Rollin és mások. Se könyvem, sem időm se kedvem nints hozzá. Még is Romulustul fogva első Ferentzig a nagy eseteket elő adni, fontolni, a természetnek társaságnak igassága szerint itélni, elég egy pusztai gazdának, ki valamit tud, mindenre maga tanította magát; semmit sem hozván ki magával oskolájából egyebet az ártatlan együgyüségénél, és bóldog tudatlanságnál: Kihez mikor leg tsendesebben elmélkedik gyapjas bundájával, gulyássa tolodik bé, 's lábát fel tartván: *Né Uram!* mond,⁴⁷ *ki hullot a tsizmám talpa: — tsizma kel —*⁴⁸ és valamennyi Likurgus, Brutus, Zerdus, Zalankus Minos s a t⁴⁹ akar Cezár vólt e Világon mind egyzerre üti ki fejbül.

Utóllýára végre, csak azt látod hogy a Falusi Nemes Ember Bakókból [12r] Lökkokból, Volfiusokból, s a t nem tanúl. Olyan módon kel néki tudni valóját elibe adni, hogy abban egyszersmind kedvét örömét is⁵⁰ érezhesse. Történetrül történetre kel vinni eléb odáb hogy vágyódása tápláltassék. Halavány magyarsággal, nyakba ki tekert szavakkal,

⁴⁴ szaporítsák <szüntelen> többet ⁴⁵ égetésnek <és pusztításnak> mesterségét ⁴⁶ mely <ol> vérontó ⁴⁷ mond, [Beszúrás] ⁴⁸ kel - <igy szól,> és ⁴⁹ M: <sat> ⁵⁰ is [Beszúrás]

sarkából ki fordult értelemmel nem kel írni, mert sutra vet. Az az oskolai mesterséggel, mord elmével és száraz okokkal tellyes írás módja sem teszen semmit, melynek mértékletes szavai közt a vágyódás el alszik, a kedv meg hervad, és a sziv, hideg mondásaiba belé fagy. Mit gondol elmélkedéssel az olvasó, ha könyvednek olvasása álmod hoz rá. Ugy kellene írni hogy mikor szakaszodat végig olvasták ezt mondanák reá: *Be hamar el végzi: és nem ezt, hogy van é még sok hátra*

Mind ezekre nézve lenne szükséges egy oly Akademia mint a millyenrül [12v] a szép tudományokra nézve emlékeztem, és a mely tanulás módja, már más Nemzeteket fel emelt. E tenné ez országot Akademiává: e keresné ki Nemzetünknek véréből a feledékenységre vettetet és sokáig magánosságba⁵¹ el sijjet Nagy Lelkeket, mely dolog oskolákban soha meg nem eshetik. Míg a test meg nem állapodik a Lélek is gyermek, ezt hiszem én, akárhogy itély te rólla. Minden Nagy Ember oskoláján tul emelkedet fel, minck utánna⁵² regulát, engedelmességet, félelmet, mestert széllyel szórt magáru, és önnön lelkének világa után ragattatot. Ki legyen annak Mestere, kit a természet szül Mesterré?

Fohászokodásom, vagyódásom, reménységem biztatnak, hogy fogják majd magokat ilyen szabadsággal elő Lelkek a Nemzetnek véréből fel adni. Had járjon ha reménységemet álomnak [13r] veszed; de had meg szivemnek, mert édes néki. Legyen álom, valóság!.. ha gyönyörködtet, mind egy. Job az édes álom a keserü valóságnál. Ha én nem is, meg érhetik a maradékok, hogy ditsösségek, erköltsök, fel emelt nyelveknek méltósága közt ragyogjon⁵³ és böltsességek⁵⁴ mélységébe, heverjen. Meg halok e' tántorgó reménységgel; Nemzetemnek hagyván sirom szélirül utolsó fohászokodásomat, hogy ez írásban Egei közt bujdosson!

⁵¹ magánosság<á>ba ⁵² utánna <oskolát,> regulát ⁵³ M: ragyogjon. <és böltsességek mélységébe, heverjen.> ⁵⁴ böltsességek <mélységében heverjen> mélységébe, heverjen. [Ismétlés, elmázolódás miatti]

[128r] ROMÁNAK VISELT DOLGAI.

HARMADIK KÖTÉS¹

ELSŐ SZAKASZ.

310.

Minék utánna a tiz bíróság el töröltetet, Valerius, és Horacius téttek Consulokká a paraszt Nemesekbül. Ezek hazájoknak ellenségét meg vervén Nemzeti szokás szerint a győzedelemnek pompáját² meg kívánták, 's érdemlették is.³ A Római patriciusok ellenben úgy ítélték, hogy mivel a Consulok nem familiabul valók, érdemekre, semmi ditsősség, nem tartozik; mintha kisseb vólna a haza böldogsága, ha, nem Nagy Urtul, vagy gazdagtul származik⁴ győzedelme; mintha, a jól tévő természet ajándékít, foganszásúnknak idején osztogatván,⁵ ara, különösen figyelmezne, hogy érdemet, tsak Ur vérbe helyhezteszen; mintha, nem paraszt érdem emelt vólna minden Urat méltóságra: mintha tsak nagy rangban tanálatna az érdem; és nem vólnának az országok tele⁶ eszetlen gazdagokkal,⁷ és erköltstelen Nemesekkel.⁸ Mibül emelkettek fel a Romai patriciusok? Nem tsak parasztokbul, hanem gonosztévőkbul. A kinek paraszt érdeme szolgálatban, sem keresetben, nints, hogy [128v] és mivel emelkedjen fel a többi közzül, töllők⁹ meg különböztetet fő rangra? Ezen okok oly szembe szökők, hogy bomlot elme nélkül meg tzáfolásokhoz fogni nem lehet; a pedig a kinek esze nints a józan okosság ellen erőre nem mehet. A Consulok tehát az országló tanátt-

¹ Harmadik Kötés [Nem autográf bejegyzés] M: [A bejegyzés hiányzik. Ld. szennycímlap]
² pompáját <...> meg ³ is [Beszúrás] ⁴ M: származik? <győzedelme;> ⁵ <atyáinknak vérekben> osztogatván [Javítás a törlés fölött] ⁶ tele [Beszúrás] ⁷ <urakkal tele> gazdagokkal [Javítás a törlés fölött] ⁸ Nemesekkel. <meg terhelteve:> Mibül ⁹ töllők [Beszúrás]

sal ráncorba jöven, ügyeket, sérelmeket az Ország Népe elibe viszik, mely paraszt lévén, paraszt Consuljainak nemes érdemeket a győzedelmi pompára méltónak ítélik. Nem nemes, és nem méltóságos é az az érdem, mely a hazának ellenségein győzedelmeskedik, ha Sidó, Tzigán születésben találatna is? Itt, a Népnek, igassága van.

De, ha a fő Nemesség Országló méltóságának kevéségében hibáz: ha hatalméért a községre irigykedik; az ostoba község sem mulattya el más tekintetben tévelygéseit meg tenni. Látod, hogy a vezérlés örök-ké való veszekedés, és az országlás is tsak magában¹⁰ lévő vonakodás. Lehetetlen az embereknek olyan Uralkodást, törvényt, Istent ismérni, mely alatt ne veszekedgyenek, 's ne irigykedgyenek. Az Ariciusok, Ardeatesek, [129r] két egymástul különböző¹¹ Nemzettség, valamely pusztá határnak birtoka iránt villongásban esvén, Rómát valásztják itéllő bírónak közöttök. A község itél; és a földet sem egyiknek sem másiknak nem engedvén magának veszi el. A Róma¹² emberségéhez bizot¹³ szomszédok,¹⁴ itéllétét törvényül, igasságul valásztják magoknak. Mitsoda tanu bizonyság tétele ez¹⁵ az igaz érdemnek!¹⁶ Nem vólt a Romai Népnek oly tselekedete mely részire, ezen esetnél nagyob ditsősséget érdemelhetet vólna. Nézd, hogy fertőzzik igasságtalan itéllete ostobaságának bűnében! Ugy láttzik hogy a tudatlannak a bűne is rutab, mint a tanult embernek. Az okos,¹⁷ hibáit is érdem színre festi, de az ostoba, vad bűnét, mezitelen mutatya; semmit sem gondolván annak fertelmeségével, mellyet minden szemérem nélkül hány¹⁸ az okosoknak szemek közzé.¹⁹ Az aláb való sors szüntelen abban fő, forr, buzog, hogy a fő karban lévőket mitsoda tselekedetek által truttzolhassa, el hívén, hogy bóldogabbak²⁰ nálla az Urak,²¹ mivel sokat chetnek²², és alhatnak.²³ A dolgozó szegény a²⁴ heverésen jól lakáson tul, boldogságrul eszmélkedni nem tud.

¹⁰ magában <s> lévő ¹¹ különböző <Nép.> Nemzettség ¹² <Nép> Róma [Javítás a törlés fölött] ¹³ emberségéhez bizot [Javítva ebből: emberségében bizván a] ¹⁴ szomszédok, <...> itéllétét <...> törvényül [Második törlés a szó utolsó szótagjában] ¹⁵ ez [Beszúrás] ¹⁶ M: ? [Javítás átírással] ¹⁷ <Ezen utolsó> Az okos [Javítás a törlés fölött] ¹⁸ <lökdős felül reá> hány [Javítás a törlés fölött] ¹⁹ <azok elibe> szemek közzé [Javítás a törlés fölött] ²⁰ bóldogabbak [Az utolsó szótag beszúrás] ²¹ az: Urak, [Beszúrás] ²² eh<ik>nek [Javítás a törlés fölött] ²³ alhat<ik>nak [Javítás a törlés fölött] ²⁴ a [Beszúrás]

[129v] Az Urak, 's Consulok, ezeket tekerve minden erejeket saj-
tó alá veszik hogy a Népet e gyalázatos embertelenségének motskátul
meg menthessék:²⁵ Ezen részeg ítéllet tétel által Róma, u:m²⁶ szom-
szédgyainak hozzá vet bizodalomát el vesztené, mely dolog az érdemnek
és igasságnak leg bizonyosab, leg nemeseb próbája.²⁷ A betsületnek,
jó hírnek, névnek, bizodalomnak el vesztése örökre meg fordithatatlan
kár.²⁸ A Nép reá sem ügyel, hanem a földet magának²⁹ itéli 's el foglal-
ja. Itt ugyan a Római Urak,³⁰ annyira felül fordulnak a paraszton, a
mennyire a látásnak határa ki terjedhet. Tsak ugyan az országló tanáts
kevés idő mulva, küszködését annyira vitte, hogy a földet örökösinek
vissza adatta.

Ezen esetekben Romának sorsa különös állapotba jön. Tudod hogy
ollyan országban hol király van, és Népe törvényes szabadsággal élhet,
mindég a királyi tanáts, és a hazának Rendei vannak egymás ellen tu-
sakodásban, hol szembe mindenik mosolyog egymásra³¹ [130r] setéten
pedig ez,³² tört hány a másikának 's kövel hajigállya hátba, rejteke mel-
lől. E' két ellenkező fél közt formállya magát oly közben járó sereg,
melynek³³ tagjai, mikor melyik féllel³⁴ vannak, mindég annak részire be-
szélnek, hogy hiteleket mindenüt fel tartván, és mindenüt hitetlen lévén,
két szék közzül emelhessék fel magokat; vakságra átkozván mind a töb
feleket. Némelyik tsak azért támadgya³⁵ meg a törvények által körül vet
királyi feltételeket, hogy sijnessen az Udvar akár pénzel, akár hivatallal a
száját bé dugni. E tsudállatos kereskedésnek, és élet modgyának sehol
sints mai időnkben nagyub keleti, mind Angliában, hol felettéb sokat
kiabálnak a király tettzései ellen, melyet ő mindég végre hajt.³⁶

Romában király³⁷ már nem lévén, a parasztság jön az urasággal tu-
sakodásban. Mind egy, mind más félnél a házi ditsősség, hír név, ebből
állot, ha valamelyik rész, ellenkező társán szembe tűnő képpen³⁸ és vi-

²⁵ menthessék: <hogy> Ezen ²⁶ M: úgymond [A másoló a rövidítést feloldja] ²⁷ próbája.
<hogy> A [A kezdőbetű átírással javítva] ²⁸ kár. <...> A ²⁹ magának <meg> itéli
³⁰ Urak, <ez esetben,> annyira ³¹ egymásra <a világozáson> [130r] setéten ³² <min-
denik> ez, [Javítás a törlés fölött] ³³ melynek <okos> tagjai ³⁴ <részsel> féllel [Javítás
a törlés fölött] ³⁵ <...> támadgya [Javítás a törlés fölött] ³⁶ <azért hogy tettzéseit vég-
be vigye, és ... fizessen.> melyet ő mindég végre hajt. [Javítás a törlés fölött] ³⁷ király<,
személyes> már ³⁸ képpen <győz> és

lág hallottára győzedelmeskedhetet. Mindenik [130v] tribunus (paraszt bíró) igyekezett fejét a sokaságból ki dugni, és a tanátson, fő Nemeseken győzedelmeskedni. Az ilyen eseteknek folyo³⁹ hírek a Váras népe közt, az embert házrul házra tették nevezetessé, és az örült a⁴⁰ kit ujjal mutattak;⁴¹ hogy a hol, né! ez⁴² az a nagy ember! ez ülteti le a nagyokat!

Egy tribunus, Kanuléus,⁴³ fel aggya, hogy azon utállatos törvény töröltessen el, mely a fő Nemesekből való házasságot a köz⁴⁴ embereknek meg tiltya, mellyet a tiz tábla fel jegyzet. Az Urak (patriciusok) ezt nézik ki, hogy lehetetlen az országnak mind Urakból állani, mivel így fekvésében, törvényében meg nem maradhatna. A (plebs) ellenben, vagy szabad parasztság,⁴⁵ azon vólt, hogy mind egyformák legyenek; ugy⁴⁶ reménylette, hogy az egyenlőséggel, a gazdagok aláb szálván, ő majd annyival fellyeb mehet; az urak pedig irtóztak szegényekké, 's parasztokká lenni. Ez⁴⁷ a' küszködésnek ki szaradhatatlan kut feje közöttök

[131r] Továb mennek, és azt kívánnyák, hogy a községből Consulok választassanak. A házasság meg engettetet. A felső hivatal iránt a fő nemesség ezt találta fel: Legyen, mond, három tribunus Consul helyet ki választva, mely hivatalra szabadságában állyon⁴⁸ a községnek akárkit⁴⁹ akár honnan választani. A nagy nemesség tsak ara törekedet hogy a Consulságnak Uralkodó fejedelmi méltósága paraszt Consulok által ne alatsonyíttasson meg. Igaz az, hogy sok tanulatlan parasztnál, sok⁵⁰ tanult fő Nemes érdemetleneb, de az is igaz, hogy egy jó erköltsű tanulatlan paraszt sem lehet Personalis, sem ország bírója, sem Palatinus. Továbbá, a felső érdek, az az⁵¹ nagy erköltsök és⁵² tudomány, kérdésen kívül tsak ugyan a fő nemesek által biratnak, kik ha vannak is gyengék, tudatlanok, korhelyek, eszetlenek, közöttök, de⁵³ vezérlő hivatalra nem választják; már pedig országlásra a bölts, tanult Nemes, tsak töb a jó szívű tudatlan parasztnál.

³⁹ folyo <mán> hírek ⁴⁰ a [Beszúrás] ⁴¹ mutattak <az utzán>; hogy ⁴² <...> ez [Javítás a törlés fölött] ⁴³ Kanuléus, <...> fel [Javítás átírással a tulajdonnév utolsó betűjében is] ⁴⁴ köz <szabad> embereknek ⁴⁵ parasztság, <mindég> azon ⁴⁶ <a hazában; azért, mivel> ugy [Javítás a törlés fölött] ⁴⁷ <...> Ez [Javítás a törlés fölött] ⁴⁸ <legyen> állyon ⁴⁹ akárkit <...> akár ⁵⁰ sok <Ne> tanult ⁵¹ az az [Beszúrás] ⁵² és [Beszúrás] ⁵³ de [Beszúrás]

A Nép meg állapotot ebben, [131v] hogy választasson hát Consul helyet, három⁵⁴ tribunus, részekre⁵⁵. A választás a községre tartozot. Ez esetben a Nép, önként, magátul, magának mind a három bíróját fő Nemesekből választya, egy parasztot sem nevezvén e Consuli tribunusságra. Itt már a község, érdemben is láttatik országoló tanáttsával⁵⁶ vetétkedni, meg ismérvén a fő Rendek felsőségét.

A köz Nép ki nézte, hogy éppen a felső kormányon tudomány, tapasztalás, születés nélkül való ember, (bár mely jó legyen is⁵⁷ magában) nem ülhet: hogy az erköltsi⁵⁸ erő, tűz, méltóság; és tudomány nélkül lévő szelédtség, egygyes embernek, házi gazdának jó, de az uralkodásban⁵⁹ gyávaságnál egyebet nem mutat, és semmit sem ér, azért, tanult fő Nemeseket, Urakat választanak a⁶⁰ hivatalokra. A tribunusok látván hogy a Nép Urakat választ a Consulsággal fen hattak. De tsak ugyan a paraszt Consulságra meg hivat urak is le mondottak arul; állítván hogy a jövendők nem jól mutatnának iránta. Igy a fő Nemes Consulság ismét [132r] lábra állot. Akár hogy hánnya magát a Világ, de örökre meghatározot dolog ez, hogy a fő Nemesség uralkodásra születik; a parasztság pedig kézi munkára. Elég szállhat amazokbul alá föld mivelésre, és mehet ebből fel uraságra, de nem⁶¹ azokrul van szó, kik jönnek, mennek, esnek, emelkednek; hanem azokrul, kik helyben vannak, és sorokon állanak. Az emberi érdem régi vérrel, familiával el keverve, akár fegyverben, akár pennában legyen, a paraszt érdemnek örökké felette tündöklök. A vad társaságnak rosdáját, és vérnek durvaságát két, három száz esztendő is bajjal vesztheti el. Próbául szolgál Róma ezen igazságra, hol a parasztság, a fő Nemességgel küszködik, vetétkedik, még is a parasztok, fő hivatalokra, nem magok közzül, hanem az Urakbul választanak, kiket egyéb iránt, mint ellenségeket,⁶² vesznek. Mentek községbül eredet emberek osztán nagy hivatalokra, kik meg gazdagotak, ahoz képpest neveltettek, mint most is. Sok ur sorban élő ember van olyan kinek nemessége gyanus, vagy világos paraszt, [132v] de az üdönek viszontagsága eredetit, sorsával öszve zürve zavarva tsak annak vétetik, amit mutat.

⁵⁴ három <paraszt> tribunus, <biró> részekre ⁵⁵ résekre ⁵⁶ tanáttsával <, és a fő Rendekkel> vetétkedni ⁵⁷ is [Beszúrás] ⁵⁸ erköltsi <erő> erő ⁵⁹ uralkodásban [Javítva ebből: uralkodásra] ⁶⁰ a [Beszúrás] ⁶¹ nem <arul> azokrul ⁶² ellenségeket, <ugy> vesznek

Azomban új dolog fordul a többinek sorára. Régtől fogva nem lévén a Nép számba véve, sok esetekre nézve tévedéseket okozot. Minden Uralkodó hatalomnak kötelességében áll népének számát, testi erejét, és erköltsi tulajdonságait azon egekhez képpeszt tudni, mellyek által származik, és nevelkedik. Róma, erköltsét, testét ismérvén magának, szüksége tsak ara vólt, hogy tudhassa hanyad magával van. A két Consul, az országos dolgoknak számlálhatatlan sokasága mintegy tengerbe meritette, és örvénynei közt el sülyesztette. Mindezek felet a Nemzetet főről főre számba venni oly foglalatossággá let, mellyet nem bírhattak. Tizen öt esztendő alatt már a Nép nem számláltatot. Ki számlálja? ki érjen rá? Új hivatalt teremtenek, mely ezeket visgállya. Így lesz a Censor⁶³. Ennek állot kötelességében a Népet számba venni, erköltsre, tisztaságra, épületekre vigyázni. Kezdetiben, e⁶⁴ hivatal oly keveset mutatot, hogy a tribunusok tekintetben nem vévén, a fő Nemeseknek hagyták. De mivel hatalmában vólt akár kit büntetni, és [133r] a fő embert születése szerint való rangjából le vetni, lovát el venni, és a Kavallért gyalog szállítani; a Censor, érzéketlenül, lassan, lassan; kötelességeinél fogva, a Consuli tekintetig és méltóságig tsak nem fel emelkedet.

Szükséges, helyes, és igaz tselekedet vólt a Rómaiaknál hogy az oly alacsony bűnben, akár fertelmességben keveredet fő embert a Censor, paraszt sorra vethette. Miért ne lehessen az oly nemest sorából le vetni, ki alaton tetteivel, gonosz mivével, galád erköltsével, az emberségnek, nemességnek gyalázattyára van.⁶⁵ Mi most szentség törésnek tartanánk ha valamelyik Nemes büntetésül parasztá tétetne! Semmiség! és tsak kutya bőr fanatismus. Hóltig való fogságra, halálra meg itéllik, de nemességét semmi féle bűn által el nem vesztheti. Miért ne lehessen a ház fel verőt, pusztai tolvajt sat. ha nemes ember is, paraszt sorra vetni, e büntetést, addig tölle származot gyermekeire ki nem terjesztvén? Mitsoda különös ditsósságére szolgál a Nemesi karnak oly polgár társakkal egyenlő szabadságban⁶⁶ [133v] lenni, kik ha parasztok vólnának fel akasztatnának,⁶⁷ vagy deresben páltzáztatnának, de nemességek által menekednek meg érdemlet büntetésektől, tsak azért hogy már an-

⁶³ <Censor> Censor [Átjavítás miatt újraírva a javítás fölött] ⁶⁴ e' [Beszúrás] ⁶⁵ M: van?

⁶⁶ szabadságban [133v] <rangban> lenni ⁶⁷ akasztatnának, <de> vagy

nak úgy is⁶⁸ gyalázattá válnak. Sok köz nemes ember hazánkban egész világnak szemé láttára életének végéig tsal, lop, hazud, ragadoz; és⁶⁹ büntetlen bűneit gyalázatos szabadságával együtt viszi a sirba, mely szabadságot csak annyiban gyakorolt, és betsült a mennyiben tolvajságának szolgálhatott eszközül. Lehetetlen a rajta való szánakodás miatt nem nevetned, mikor látod, hogy az ember, a tolvajságban is szabadságot tulajdonít magának. Nem⁷⁰ a tselekedet határozza meg a bűnnek büntetését, hanem annak sorsa rangja, ki azt el követi; ha nemes, áris-tomba teszik, vagy oda se; ha nem; páltza, 's akasztófa néki.⁷¹ Miért ne lehessen rangjából ki vetni az oly alacsony embert, ki ara magát, minden tekintetben⁷² érdemtelenné tette? [134r] Vóltunk é mi⁷³ oly ditsősségesek valaha, mint a Rómaiak, hol a Censor, a Kavallért rangjából ki vethette? Töb, vagy állandób Nemességet érdemel Zöd* Száva, mint Regulus, Scipio, 's Brutus? De mivel az emberi Nemzet Országoként van hibák alá vettetve, nints Nemzeti törvény e föld kerekiségén oly,⁷⁶ hol egy felől szomorú, más részen nevetéséges tévelygések ne találhatnának. Mi,⁷⁷ a Nemességet, talán az ördögön is el törölhetetlen szentségnek tartanánk. Vesszen el maga inkább, de nemességét⁷⁸ rólla, a Világnak minden fejére halmozott bűne se törölhesse el. Én ugyan⁷⁹ e kutya bőr buzgóság⁸⁰ alól magamat ki veszem, tudokra adván a maradékoknak kik idővel némely⁸¹ dolgainkat nevetni fogják, hogy⁸² én is nevettem ezt,⁸³ életemben, mint atyáimnak boszorkány égetéseket, hol az ördög-ség nem azokban vólt kik égettettek, hanem azokban, kik⁸⁴ itéltek, 's⁸⁵ égették. Minden [134v] időbéli emberek tsinálnak olyan törvényes igazsággá fel szentelt bűnöket, és rendbe vet eszetlenségeket, mellyeket a

* [Jegyzés]⁷⁴ Hires, és ismeretes tolvajok, kiket a tömlőtzők már meg úntak; örké lopnak, mindég nemesek, néha szabadok, néha rabok, de szüntelen⁷⁵ ragadoznak.

⁶⁸ úgy is [Beszúrás] ⁶⁹ és <büntetlen> büntetlen ⁷⁰ Nem <is> a ⁷¹ néki. [Beszúrás a lap bal szélén] ⁷² te- <...> kintetben [Törlés a sor elején] ⁷³ mi [Beszúrás] ⁷⁴ [Bessenyei jegyzete a lap alján, az eredeti, részben át is húzott jegyzés fölé ragasztott papírcsikon] ⁷⁵ szüntelen <tsak lopnak,> ragadoznak [A lap alja sérült, a szöveg a másolatból olvasható] ⁷⁶ oly [Beszúrás] ⁷⁷ Mi, <magyarok,> a ⁷⁸ nemességét <életében> rólla ⁷⁹ ugyan <...> e ⁸⁰ <fanatismus> buzgóság [Javítás a törlés fölött] ⁸¹ némely [Beszúrás] ⁸² hogy <már> én ⁸³ ezt [Beszúrás] ⁸⁴ kik <tüzre itéltek> itéltek, ⁸⁵ 's [Beszúrás]

maradékok ortza pirulással néznek. De soha se vólt egy Nemzeti boldonság is olyan, melyben annak minden tagja főül főre meg egyezet vólna; és ez az, melyben a józan okosság vigasztalást⁸⁶ tanál.

A Censor, leg inkább Nemzetének erköltseire, azoknak tisztaságára, szemérmességére és illendő viseletekre nézet. Minden ember tudja már, hogy a mely Nemzetnek erköltse nints törvényeivel sehová se megyen. Az erköltstnek romlása örökké⁸⁷ szemtelenségen kezdődik. Valaki nem szégyenel, minden alatsónyságot el követhet; az alatsónyság pedig testvér szomszédgya a gonosságnak, mely a fenéséget, és bolond veszedelmet szüli: az az, oly romlásokat, mellyeket az emberi veszettség huz magára, és nem a természet ostora szerez. A Censor itt vigyázot; tellyes hatalommal büntetvén az erköltstelenséget. Ki bünteti most az erköltstelen gazdagot, és szegényt is⁸⁸? Pénzel, rangal [135r] minden alatsontettek fel vagy szabadulva ki vévén az országlás ellen való pártütést. Aki akar magában magátul jó erköltöt viselni, viselje, a ki nem, szabadon szemtelenkedhetik. Magunkra maratt hogy jó erköltűek legyünk; sem törvény, sem Censor ere nem figyelmez, de halgatásban is vannak a nagy Lelkek.⁸⁹

A Censor öt esztendeig viselte hivatalát egy huzomban, de hatalma nevelkedvén, lassan lassan, mint egy észre vehetetlenül, nagyon fontosá lett. Tudod, hogy a személyes irigység, indulat, vágyódás, gyengeség, haszon keresés, titkos házi vetélkedés, bosszu állás, sat, az emberbül ki nem töröltetnek.⁹⁰ Hivatalba való Uraim törvényes kötelességeknek közepette hosszason foglalatoskodván, a kezekre bizot Nemzeti hatalmat, házi nyereségeknek, és bosszu álló indulattyoknak változtatták eszközévé titkon, melynél fogva a választás szerint való bíró, despottá lesz, és rajtad hatalmadnál fogva uralkodik szabadságodnak szine alatt, voksdod által, mellyel hivatalában időrül időre fen tartod. Így járt a Censorság,⁹¹ mert idejét 18 hónapra [135v] huzták le. Az öt esztendőt, Nemzeti háttározás lévén,⁹² dictator által kellett⁹³ változtatni, kinek hatalma minden tul vólt. Dictator Emilius teszi meg a változást 319 ben, mely dolog

⁸⁶ vigasztalást <mer... érez> tanál. ⁸⁷ <mindég> örökké [Javítás a törlés fölött]
⁸⁸ <...> szegényt is [Javítás a törlés fölött] ⁸⁹ Lelkek. [Két sor közé írva középen, a de szótól kezdve betoldás] ⁹⁰ töröltetnek. [Javítva ebből: töröltetik] ⁹¹ Censorság, <hihető,> mert ⁹² lévén, <első hivatalba> dictator ⁹³ kellett <vólt> változtatni

mihent végbe ment, és köz akarattal meg erőssítettet, hivatalát le tette; nem várván idejének el telését. *Lássák ugy mond, hogy a hosszas hivatalnak nem vagyok Embere.*⁹⁴

A hol király uralkodik, a mely hivatalokat ki⁹⁵ irat akarattal, maga oszt, azokban szolgálói hóltig maradhatnak, mert ő parantsol; de akár Uralkodó Nemzet, akár király alatt, egy személyen hosszason, az oly hivatalt nem szenyvedik melyre a bíró köz választás, voksolás által tétetik kivált képpen az igazgató, 's gazdálkodó hivatalokban, mellyek nem permesteri (proicatori) perlekedések. A mi atyáink ezen hivataloknak idejét három esztendőre határozták, a személyeken, mivel az ország király alatt vólt; de e nélkül hihető, esztendőnél tovább ők se tették volna. Mivel a Magyar Nemzetnek elméje, erköltse az Uralkodásban [136r] és Országlás módjában való⁹⁶ ujitásokat, változásokat, egy átallyában nem szenyvedheti, a voks által való bírának változtatásában is oly rest, mely szerint a Vármegyékben husz esztendeig⁹⁷ egy huzomban, mindig ugyan azon személyt választya, ugyan azon hivatalra, mellyet visel. Kérdésben veszik, ha nem job lenne é a leg jobbat is minden három esztendőben gyengébbel fel váltatni, mint helyén hosszason hagyni, hol az olyanok⁹⁸ kevés ki fogással, a semmiből is meg tudnak gazdagodni; nagyon hozzászokván az elő segéllő módokhoz, és titkos számolásokhoz, mellyek által rejtet ösvényeken járnak, kik⁹⁹ a körülöttük tévelygő, 's magokban tűnődő sokaságot kívül mélyen tisztelve,¹⁰⁰ belől nevetik. Lehet,¹⁰¹ hogy esnek hibák, de egyiket a másikkal öszve vetve, alig lehet észre venni, merül süllyed a font alá. Egyéb iránt keveset¹⁰² tudtz az Emberek közt mit válogatni. Soha se lesz ország oly, hol a hivatalokban mind Focionok, Aristidések, és Cincinnatusok legyenek. A hol ember van [136v] ot terem a gonosság, ahol nints, ot bűn sem ismérte-tik. Valamint a gyomor, epe¹⁰³ sár nélkül, ugy egy Ország is e Világon utállatos erkölsű szolgálak nélkül nem lehet. Mitsoda Nemzet szül annyi

⁹⁴ *Embere.* <A hol király van, a hivatalban szolgálói hóltig maradhatnak, mert ő uralkodik.>

[A mondat új bekezdésben, az egész bekezdés törölve] ⁹⁵ ki [Beszúrás a lap bal szélén]

⁹⁶ M: való <ujításokat> változtatásokat ⁹⁷ M: esztendeig is [Beszúrás] ⁹⁸ olyanok <közönségesen> kevés ⁹⁹ kik [Beszúrás] ¹⁰⁰ tisztelve, <'s> belől <szórnyen> nevet<ve>tik.

¹⁰¹ M: <Lehet ... alá.> [Az egész mondat törölve] ¹⁰² keveset <tutz> tudtz

¹⁰³ <epe> epe [Javítás fölírással tollhiba miatt]

Nagy Embert mint a mennyi hivatalra, köz javának, és annak ki szolgáltatásának szüksége van?

Más a bíróság, más a királyság; most lehet hosszan a hivatal, Roma nem szenyvette mig tehetete. Hallottad hogy **Emilius a Censorság idejét meg rövidítette, mely tselekedetéért az uj Censorok a századjából nevét, hogy meg büntetessen ki törölték.** Ez azt huzta maga után hogy semmi dologban, voksza ne legyen, és nyóltzor többet fizessen a köz szükségekre, mint addig való törvényes tartozása által fizetet. Mitsoda határ nélkül lévő hatalom, egy hivatalbéli embernek? Róma, valamikor hivatalt szerzet, mindenkor töb hatalmat teszen magára a királynál. Tanáts, Nép, egy felől eszetlennek, más felől igasságtalannak láttzik, hogy szolgáljának ily részeg indulatbul [137r] származot büntetését, oly ismeretes nagy embere ellen meg engedi azon jó tselekedetéért, melynek¹⁰⁴ el követésére őtet, mind ketten magok választották? Semmi felé el nem indulhatz az Emberrel¹⁰⁵, hogy elméjének tsudába meg ne botoly. Hol egy, hol más; és ezer ellenkező színben mutatya magát.

Emilius, erköltsének királyi méltóságában a Censoroknak alacsony, és szemtelen bosszu állását meg vetette, kiknek piatzi asszonyokhoz illendő erköltsök, és tselekedeteknek rutsága tsak ara szolgált, hogy Emiliusnak érdemét¹⁰⁶ a Censorok felet, ragyogo Napban, őket pedig ez alat árnyék székben¹⁰⁷ mutassa. A Nép, még is, bosszuságának mérges keservébe ki fakadván, a gyalázatos Censort úzóbe akarta venni, de **Emilius maga tsendesiti le,** és békével megyen el. Az alacsony embernek, ki soha semmit sem szégyenel, nints nagyub büntetése, mintha nézői előtt, az igaz érdemmel által ellenben erköltsének¹⁰⁸ fertelmességét kelletik fel fedezni,¹⁰⁹ melynek ugyan nem annyira gyalázattyátul [137v] irtódzik, mint hivatalának el¹¹⁰ vesztét rettegi, hol nyeresége meg szünik, és érdemetlen személyének kéntelen tiszteleti körülötte füstöt vét. Tsak had hivatalában a galád erköltsű embert, hogy nyerekedhessen, tsalhasson, és kötelesség beli¹¹¹ ártatlan lopásaival élhessen, ő dolga osztán a

¹⁰⁴ melynek <meg tételére> el ¹⁰⁵ Ember<i dolgok közt>rel, [Javítás a törlés fölött]
¹⁰⁶ érdemét <maga felet ragyogo Napban> a ¹⁰⁷ székben <turva> mutassa<k>.
¹⁰⁸ erköltsének <minden> fertelmességét ¹⁰⁹ <fel kelletik mutatni> kelletik fel fedezni [Javítás a törlés fölött] ¹¹⁰ el [Beszúrás] ¹¹¹ M: beli <ártatlan> lopásaival

gyalázat, betsüllet. Egész Világ gyalázattját ortzájára szedi;¹¹² és fogad vélled, hogy¹¹³ alatta meg nem pirul.¹¹⁴

Róma változik. A két fél közt való vetélkedés egymás ellen titkos gyűlölséget szül. Hihető hogy¹¹⁵ a tanáts, rejtet utakon, vak veréssel kívánta magát a szegénységen bosszulni. Ezt már Appiusnál fogva gyanítottuk; most pedig Consul Postumius a Néppel táborozván [138r] íranta hasonló kegyetlenséggel viseltetik a hadi szükséges fenytéknek szine alatt. A szokatlan; és rendkívül való büntetések, apró hibákért, tudod; szembe szöknek; de az epében gyuladást is okoznak. **Postumius a hadi fenytéket, személyye iránt lévő engedelmességet kevélységből, bosszu állásbul, akár vakságbul addig erőlteti, hogy a hadi sereg, ez iránt való háládatossága fejében ötet agyon veri.** Ehol kezdődik el a polgári vérnek belső háboru által való ki ontása. Nem kel töb egy példánál; ez után, feredni látod Rómát a maga vériben. **Lehet, hogy már ekkor a Római Népnak erköltse, szokása változot,** és nem élt oly rabi engedelmességgel, mint az előt. Postumius ellenben olyan emberek közzül való lehetet, kik szüntelen az uj világi szokásokat kárhoztattyák, azzal küszködven hogy száz esztendővel tolhassanak vissza minden dolgot,¹¹⁶ erköltsöt, az el húnyt régiségbe. Gyanakszunk az esetnek okán, de hogy éppen miért¹¹⁷ let, tudni nehéz.

Az országgló tanáts észbe vévén, hogy tovább már hazájának belső veszedelmei miat nem palástolhatván, hogy Népet a szüntelen való háborunak költségei szegényitik, meg határozza, hogy ennek utánna a szolgálatban fizetések legyen. Most megyen¹¹⁸ [138v] oda a hová első mozdulással kellett vólna lépni. Nem élhetetlenség, korhelység fosztotta meg a hazának községét fekvő jószágaitul, hanem a hadi költség, élelem, melynek magátul kellett ki telni. Két, három köblös földet ha birt,

¹¹² szedi; <tsak zsebelhessen, és meg> és fogad [Egy sor törölve, javítás a törlés fölött]

¹¹³ hogy <soha> alatta ¹¹⁴ pirul. <Róma uj változásokba jön. A tribunusoknak Consulokkal, és tanátsal való örökös vetélkedések, mellyek mindég egy formák, és mindég ugyan azon az «uton mennek»megyen unalmat okoz az olvasásban, és írásban. Más változásokra mennek a dolgok hol a hazafiak közt való láрма nem szünik, de tsak ugyan a különös esetek által a beszéd ujulásra jön.> Róma [Egy teljes bekezdés törlése] ¹¹⁵ hogy [Beszúrás] ¹¹⁶ <szokást> dolgot [Javítás a törlés fölött] ¹¹⁷ <mi> miért [Javítás a törlés fölött]

¹¹⁸ <tanál> megyen

el atta,¹¹⁹ hogy háboruba mehessen, fel fegyverkezessen, 's ott is élhes-
sen. A Római Nép többnyire birtok nélkül maradt, a korhelység pedig
még máig is nagy számbul fog ki tsak¹²⁰ egy néhányat szánszándékos¹²¹
pusztulásra, annyira meg mutatta már a tapasztalás, hogy az ember-
nek földből kel¹²² élni. Valaki fekvő örökségeit adgya pénzen, hogy ugy
egye meg fölgyeit, és ne terméséből éljen,¹²³ olyan vad marha, ember
forma alat, ki e széles világnak minden nappali tapasztalása, és a jó-
zan okosság ellen megyen ostromnak; erőszakkal hunyván bé szemeit a
világosságra, hogy élelmét keresve lehessen koldussá, és tisztesség, be-
csület után fáradva, világ tsufjává. Illyen ember tsudákat, és elmékedő
vadakat a részeg természet se szülhet oly nagy számmal [139r] mint a
birtok nélkül lévő lakosok Romában tanáltattak. **A község,¹²⁴ vezérlő
tanáttsának e rendelését meg értvén, szívében örömétül el fogattatot;**
majd nem könyhullatásra, és háládatosságában való zokogásra fakadot
ki iránta, annyira köszönte. **Fel kiáltással ajánlották hazájokért, vérek-
nek minden kéméllés nélkül való ki ontását.**

A tribunusok, kik szerentsét, hirt, nevet, a két fél közt kerestek; az
alsó, és felső Rendeknek, ezen öszve ölelkezéseken meg ütköztek. Ha
alkura, barátsággra, egyességre jönnek a felek, a permesterek ölső áron
vétetnek. Tehát **a tribunusok ellent állanak,** noha ők szó szöllői a sze-
gény községnek. Olyan ellen vetésekkel éltek, mellyek szinnel mutattak
valamit, de valóságok nem vólt. A Római község mind katona¹²⁵, és ki-
rály Nép, azért nevezetethetnek Rendeknek. **Nem lehet, mondották a
tribunusok, hogy illyen egyik polgár, a másiknak adózo, fizető szolgálja
legyen. Ha a táborba szállot katonákat az Ország vagyonából fogják
tartani honnan vétetik a költség? Azok fognak [139v] huzatni vonatni,
kik hasonloul, sebekkel meg rakva, hazájoknak védelmében fáratnak.¹²⁶**
Miért legyen egyik szabad lakos, a másiknak adófizető Embere? Minde-
niknek¹²⁷ ugyan azon kötelessége van, legyen hát terhe is kinek kinek a
maga vállán. Mikor sorja ki jön költség, vagdalkozzék magáért a magá-
éből, mert király Nép, és ne legyen egymásnak adózó taksássa. Olvasó!

119 <kellet adni> atta 120 tsak [Beszúrás] 121 szánszándékos / M: szántszándékos 122 kel
<élni> élni [Törles tollhiba miatt] 123 éljen, <azokat miveltevéen> olyan 124 község,
<szegénység> vezérlő 125 katona <vólt>, és 126 fáratnak. <mint a mostaniak!> Miért
127 Mindeniknek <nek> ugyan

helyes ugy é? De, gyere véllem a függő háta mellé; Lássuk ott, ezeknek valóságát.

Mihent a király nép meg oszolhatatlan tagjainak külön külön nem vólt annyi, a mivel magát hazája óltalmának idején táplálhassa, szabadságában vólt tsak uralkodó; tehetségében pedig kóldus; és így segedelem kívántatot.

Nem igaz, hogy a lakos, szabadsága ellen tselekedne, mikor olyan hazafi társának küld élelmet ki bátorságáért a határ szélen verejtékét, vérét lotsollya. Mikor néked dolgozik, a maga kenyere után nem járhat. Te lettél gazdája; ő most szolgál: adgy enni. A gazda azokat fizetvén, kik őtet szolgálják méltóságában, sem szabadságában [140r] tsonkulást nem szenyved. Hitesd el valamelyik béreseddel, hogy adó fizető taksássa vagy néki, mivel enni küldesz, mikor kaszál, és szánt vét számodra?

Valahol már a Nemzet kézi munkából él; le telepedig, várást, falut, templomot épít, vallást, törvényt szerez, ott, soha, az egész ország többé mind egy lábíg táborba, ellenség elibe ki nem szálhat hogy magát üresen hadgya. Mindenkor tsak egy résznek kel óltalomra menni. Ezek életre halálra tétetvén ki, a többiekért, és magokért is, mint hazájoknak gyermekei, mikor abbul ki indulnak, ezt mongyák a többinek: *Uraim! Mi dologra megyünk; hanem osztán ennünk külgyetek, mert nem kereshetvén semmit fölgyeinken, nem férünk a magunkéhoz.* Az atyák, fiaiknak ezt felelik: Örömet!

Nem látom, hogy a Romai országló tanáts a tribunusoknak mit felelt¹²⁸; tsak ezt teszi fel az emlékezet, hogy az **Urak Nemes indulattal, nagy emberséggel önként adóztatván magokat a hadi seregek számára, a többi [140v] is ezen Mennyei érdemet mutató példátul szivekben el ragattatva, kitsiny, nagy, szegény, gazdag, tehetségéhez képeest, mind, örömmek kiáltásával fizetet a háboruban lévő katona hazafiak élelmére.**

Látod! hijába okoskottak a tribunusok; az Igasság fel fedezte ortzáját; nem szóllot: meg látták, 's győzedelmet kiáltottak néki, tapsolással. Az Urak a tribunusoknak ellen vetéseket halván, nem okoskottak, sem szóllottak, hogy azoknak semmiségét tzáfollyák, tsak tselekettek, halgattak, és az ellen vetések porrá morsoltatván, szelek közt repdestek el széllyel.

¹²⁸ felelt<ek, szóval>; tsak

Én, az elő adot okokat a tribunusok ellen, tsak a magam pennájából írom; de tudom, hogy ha akkor Rómában éltem volna, a patriciusok, 's más emberséges emberek szájából is tsak ezeket hallottam volna, mivel a dolognak természetiből jönnek, mellyet akkor ott szinte ugy láttak, éreztek mint most mi itt.¹²⁹

Mind ezt, valami tökéletes, egyenes igasság, a természet, annyira szívünkhöz szabta, hogy [141r] inkább érezzük mint tudgyuk; és minek előtte elmélkedéssel, egymásba kaptolt gondolatokkal oktattatnánk reá, az ösztön, 's józan okosság utánna úz, hozzá köt. Jaj volna a világnak ha a természet, igasságának ismérést, mind tudományokhoz kötötte volna, ösztöneit el vetvén. Valamikor egy gyermeknek sivalkodását meg hallom, ki vízbe fuldoklik, segedelmére szaladván sem Socrates, sem Szent Péter soha sem ötlenek eszembe, a jól tévő természetnek ösztönén kívül. Ez az a Statistica, Politica, Theológia, Filosofia, mely az Emberi Nemzetet társaságra vette, és a szomszédot szomszédjával öszve szerkesztette. Mi, emberek, ugy fel paszomántoztuk elménket a sok tzifra tudományokkal, szókkal, nevezetekkel, hogy azt se láthattjuk már, mi vólt a valóságos szín; azomban, a természet nevet és ragyogó tudományainknak közepette, ösztöneit belénk aggatván, poráson hordoz bennünket.

Ez eset által, hogy Róma hadi seregeit fizetésre tette, egész állapottya változásba jöt. A tartás nélkül való katonával az ország foglaló győzedelmeknek [141v] kívánsága nem messze terjedhet. A maga költségén hadakozó *Insurgens*, egy, két hónap alatt magát meg eszi; így a hadi seregnek tápláltatása nem lévén, haza kel neki¹³⁰ menni. Királyi sóld nélkül tehát, házi katonákkal az ország határán tul, messze nem gondolhatsz. Nem foglalásra, hanem óltalomra valók tsak. A Rómaiak már magokat hazájoknak óltalmán tul tévén, birodalmoknak ki terjesztésérül gondolkottak. De hogy lehessen ez, olyan katonákkal, kik egy néhány réz garassal, két három tzipóval szállanak táborba, hogy míg abban tart verekednek, ha el fogy, haza mennek. Sóldot ad hát a király Róma, és ennélfogva ki terjeszti tze'llyát e Világra. Ezen változása után nézzed már mit tselekszik.

¹²⁹ itt. <... > Mind ¹³⁰ neki [Beszúrás]

Etruriába nyomulnak bé hol¹³¹ Vejezis várássát¹³² mely népes, gazdag, erős hely volt, meg szállják. E városnak lakossi a Rómaiaknak halálig meg esküt ellenségeivé lettek. Utálták, gyűlölték őket, kétség kívül azért hogy hatalmokat rettegték, és fegyverektől irtóztak. A kívül az ember nagyon fél, azt gyűlölni is szokta.

[142r] Észbe vették már Romának szomszédi, hogy reájok tzelez, és vitézsége, ereje győzedelmes, hogy foglalhat, és foglalni akar. De a körülötte élő Nemzetek együgyűk voltak abban, hogy¹³³ egymással közönséges kötést nem tsináltak, és egytzerre nem kőlték ki ellene.¹³⁴ E' mai tudományja, és rendi Európának, mely szerint egy hatalom a többin túl ne mehessen; vagy ha menne mind a többi erő¹³⁵ ki kiáltot ellensége legyen, oly szembe tűnő az országlás állapotjában, mellyet az emberi társaságnak, és Nemzetek meg osztásának kezdetiben mindjárt, minden külön magára Uralkodó hatalomnak, látni, tudni kellett volna. Mindazon által az emberi értelem; tapasztalásai közt is igen nehezen mehet előre. Életed módjában, gazdálkodásodban sokszor, oly nyugalomra, akár haszon vételre tanálsz, mely tíz esztendeig is előtted forog még se látod meg, álmétkodván rajta minek utánna fel tanárod, hogy eddig, szüntelen előtted lévén mi okon nem ismérhettél reá. Az országlásban tsak így megyen. Az ember, csoportosan, vagy magában; mindenüt tsak ember, és egy formán teszen.

[142v] **Vejezist, a Romaiak meg szállják, és ostrom alá veszik. Jegyzed meg, hogy tíz esztendeig küszködnek ellene, körülte, alatta táborozván, még sem kél fel senki a megszállottak segítségéért. Az Etruriak, városokból ki ütnek: ellenségeiket meg lopják, minden munkájukat, eszközeiket fel égetik, még sem segít senki. Különös ez, hogy ország nints; örökké tsak egy egy várással van a verekedés. Egyike másikának fő várássára üt, reménytelenül: meg veszi, prédára veti, vagy haza szalad onnan, ha vélle nem bír, 's kenyere el fogy.**

Hogy táboroztak itt a Romaiak, mitsoda sántzokat vetettek,¹³⁶ hogy ásták bé magokat a várasba,¹³⁷ annak le írásával az időt nem töltöm, mivel azokból már most te semmit sem épülsz, hanem tsak itt állapod-

¹³¹ hol [Beszúrás] ¹³² <nevű várást> várássát [Javítás a törlés fölött] ¹³³ hogy <ellene> egymással ¹³⁴ ellene <mihent ő egyik ellen ki kőlt>. ¹³⁵ <hatalom> erő [Javítás a törlés fölött] ¹³⁶ <ástak> vetettek; [Javítás a törlés fölött] ¹³⁷ a várasba [Beszúrás]

gyunk meg, hogy végre meg vették. Mit tsináltak vélek,? ezt már el nem halgathattuk, mert¹³⁸ erköltsre tartozik, és ezeknél fogva méred a mai¹³⁹ és akkori idők közt fekvő térséget, vagy messziséget. Akkor, ha várást vettek, kérdésbe sem jöt hogy a lakosoknak vagyonaikat el ne kótya vetyézzék. Most ellenséged, tsak az Uralkodást foglalja el, és [143r] oly jószágokat, mellyek egyenesen a koronára tartoznak, vagy az országra, ha Személyes Uralkodó nints. Péter, Pál, örökségeiben meg maradnak; nem osztyák el fölgyeit, nem szórják szélllyel házi butorait, sat. De **Kamilius dictator**, látván hogy a gazdag várást meg veszi, követet küld a tanátshoz, hogy prédáját hová tegye? el kel osztani a hadi seregek közt, ezt felelik. A várasba a föld alatt jukat ásván orozva bé mennek, azomban kívülül is ostromolván; nyernek. Ingó jószágokat, butorokat fel prédállyák, fölgyeiket el szedik, ajánlván azokat a Romaiaknak kik oda mennének lakásra.

Hogy tettik a ditsósséges Romának ezen igassága, és az akkori időknél Rousseau Jakab,¹⁴⁰ 's mások által ki hírelt együgyü szeléd, jó erkölts? Hinni, hogy a meg győzztetet ellenség iránt benned semmi emberi kötelesség fen nem maradhat; hogy véle, mint vágó marhával bánhatz, tsak azon igasságnál fogva, hogy erőssé vagy nálla,¹⁴¹ fene vadat illet.¹⁴² Hol [143v] tanálsz most olyan ember vadat, és minden okosságának, igasságnak határán kívül tévelygő részeg értelmet, ki várást, tartományt foglalván el erőszakkal, annak lakossit, az emberi természetnek gyalázattayára, minden keresetektül meg fossza? Ugy é, hogy ezen tett, már most haramiákra tartozik; akkor, a Római tanáts is végbe vitte; még pedig törvényes meg határozásbul.

A régiségnek imádói ezt felelik: akkor az ilyen tett világi szokás vólt, és tsak azt tselekedték, a mit a többi. Helyes! rokon: De ha vólt is olyan idő, melyben az Emberek minnyáján fene vadakhoz hasonlítottak, a bűnnek, veszetségnek közönséges vólt, és sokasága, különösön ugy é, senkit meg nem igazithat? Ezer milliom ember ölessen meg egynehány ártatlant, tsak gyilkos, mert a bűnösöknek temérdek száma soha a bűnt,¹⁴³ jószágos tselekedetté nem változtattya.¹⁴⁴ Elég hozzá, hogy

¹³⁸ < mivel > mert [Javítás a törlés fölött] ¹³⁹ mai < dol > és ¹⁴⁰ Jakab, < ... > 's ¹⁴¹ nálla, < véredben > fene ¹⁴² illet < ; elmében, veszettet és bolondot mutat >. ¹⁴³ bűnt, < nem bűnné és > jószágos ¹⁴⁴ < teszi > változtattya [Javítás a törlés fölött]

most nem teszünk úgy; Nohát e tekintetben is¹⁴⁵ felette vagyunk a régieknek?

[144r] Priamus idejében az erkölcsök oly együgyűek voltak, hogy a¹⁴⁶ fejedelmi asszonyok magok varván fonván a folyo vizre,¹⁴⁷ mosni jártak. Ha a király ki szekerezet, lovait fiai fogták bé, és a kotsi ládát ők tették fel. A görök királyok Troját ostromolván a táborban, mint mezei tatárok úgy élnek. Magok ütik le az ökröt: meg nyuzzák, fel bontzollyák, égetik; és nem tudván, hogy nyárson lehet sütni, eleven szenen párgollyák, égetik; 's kívül üszkösön, belől véressen meg eszik. De nézd meg, mit tsinálnak ezen együgyű erkölcsű emberek Trojával, minek utánna meg veszik? Juh nyáj közt éhfarkasokat, vér szomju Tigriseket semmi sem látni hozzájuk képpest. Miólta az erkölcsök annyira meg romlottak, hogy a hadi vezéreknak szakátsok főznek, és abroszon ebédelnek, oly kegyetlenségeket semmiféle, meg győzöt ellenségen el nem követnek. Már pedik, ha tsak ugyan az Emberi természetnek bűn nélkül lenni lehetetlen, inkább legyünk pompások, mint egymás testét szaggató fene vadak, és magokon ragadozó farkasok.

Akhilles Patroklusnak halotti pompájára, [144v] tizen két hadi fogoly Trójai szép ifiakat öldöstet meg áldozatul, hogy Hektor által megölettetet jó barátjának lelke engesztelődjön általa. Mitsoda vad bolondot mutat tselekedete? Legyen, ha szokás, de miért hát szokás? azért, hogy nem volt a Világnak esze, és az emberek állatokhoz hasonlítottak. Kivánnál é most olyan erkölcsök közt élni?

Meg engedgy Olvasó! ezen hasonlítások közt azért tartózkodom, hogy a régi és mai erkölcsök felet való vetélkedés Európai böltseinknél véghetetlen; Ugy hogy, el tévedsz benne, és okaikat ellen vetéseiket olvasván, beléjek halsz.¹⁴⁸ Nem tudhatod mikor voltak az Emberek jobbak, régen é vagy most. Ha tsak így, esetrül esetre, időrül időre nem különbözteted a régi, és új századokat egymástul, fel nem tanálhatod magadat. Ha Rousseaut olvasod, ezt mondod: el vagyunk romolva, ha azokat nézed, kik ellene irnak, Gautiét¹⁴⁹, Stanislaust, Voltairt, Bordot, Kattot¹⁵⁰ sat. azt látod hogy sokkal különbek vagyunk, mint régen.

¹⁴⁵ is [Beszúrás] ¹⁴⁶ a <fed> fejedelmi ¹⁴⁷ vizre, <ruhát> mosni ¹⁴⁸ <...> beléjek halsz. [Javítás a törlés fölött] ¹⁴⁹ M: Pautiét ¹⁵⁰ Bordot, Kattot [Beszúrás a sor fölött]

Miért kellyen tanult embereknek, böltseknek, vagy egy vagy más pártra,¹⁵¹ egy átallyában hajlani? [145r] Nagy meg aláztatására szolgál az Emberi kevésységnek látván, hogy a leg mélyeb lelkek is mitsoda gyengeségek alá vannak vettetve. Mennyin írják, állittyák hogy a régi görögök, Romaiak böltsebbek voltak nállunknál: hogy szebben, jobban, fényesseb elmével irtak? ellenben, hányan mongyák hogy tul vagyunk rajtok? Gyermekség! Induly el Emberi Nemzetednek viselt dolgain, a hol, mikor, mitsoda eset fordul elődbe; ha érdem, időre, Nemzetre való tekintet nélkül ved ugy, mint érdemet; ha bűn, esztelenség; ted ki azt is¹⁵² annak. Itéld, fontold a léleeknek, és¹⁵³ józan okosságnak, emberségnek világánál: forgasd egyik oldalrul másikára, olvasód előtt; osztán had rajta, lássa ő vélle mit tsinállyon. Ha jól különböztetz: ha pártra hajlás nints benned, hozzád áll, ha nem, meg vét.

Nem azért kel irni a historiát, hogy mesélgessünk általa, hanem hogy az emberi itélet tételt erőssittsük, a jótul a rosszat különböztessük, és mind azok által az elmét fel emeljük, és¹⁵⁴ az erköltsöt formállyuk. Minek beszélsz az érés, tapasztalás nélkül lévő ifiu Embernek, ha nem mondod néki, hogy [145v] beszédedrül mit itéllyen, és a meg jegyzet esetekrül, hogy gondollyon?

Meg jegyzettük fellyeb, hogy minek utánna Róma katonáit fizetésre vette vágyódásait is messzeb terjesztette ki. Táborozhattak volna é a váras alat mellyet meg vettek télen nyáron tiz esztendeig egy pihóban, ha enniek nem küldöt volna¹⁵⁵ oda az ország? De örömet marattak ott, mert vólt mit enni, othon pedig rosszabbul éltek, tsak elméjeket táplálván¹⁵⁶ szabadságoknak füstivel, mely vékony eledellel gyomrokat nem táplálhatták. Az éhező szegényeknek több, ha eledelre kaphat, e széles világ Nemzetségének minden¹⁵⁷ szabadságánál. A kébzelődes mulattathattya a jól lakot embert, de a ki éhezik, annak kenyér kel; inkább kívánván gyomrával jól lakni, mint agya velejével. Minden elmebéli hánykodás, vetélkedés, kébzelődes tsupán jól lakot hasra tartozik, de az éhség sem szól, sem okoskodik, hanem kér, vagy rabol. **A római katonáknak enniek attak a Circumvallatios, Contravallatios sántzokban, és**

¹⁵¹ pártra, <állani> egy ¹⁵² is <...> annak. ¹⁵³ és [Beszúrás] ¹⁵⁴ és [Beszúrás] ¹⁵⁵ M: volna <oda> az ¹⁵⁶ M: <táplálván> tartván [Javítás a törlés fölött] ¹⁵⁷ minden [Beszúrás]

ott¹⁵⁸ marattak. Ettek, verekettek, tanátsokra¹⁵⁹ [146r] bízván a vetélkedést. A szegénynek¹⁶⁰, tsak jól lakhasson, minden világi bődösága meg van, és belső öröme meg hevült ortzáján mosolyog.

Már Róma akár meddig mehet, akár meddig táborozhat, és¹⁶¹ mulathat. Etruriában győzedelmeskedvén más felé fordul. Ugy akarták hogy a meg vet fő várást rómaiak üllék meg, de a tanáts meg ütközöt benne, félvén attul, hogy két Róma várássa ne emelkedgyen fel¹⁶², egyforma erővel, elmével, erköltsel, születéssel, vágyódással, mely miat az emberi természetnek magával születet irigysége őket egy másnál fogva vesztené el. Ugy let vólna. A külön birtok külön hazát tsinál; a nyereség, irigységet gerjeszt, az irigység ellenséget ád; Igy támad sok meg osztozot testvérek közt háboru, kik édes attyoknak életében egymással jól éltek.

Uj hasonlósággra való dolog jön itt elődbe. Az együgyü Római tanáts, e változtatásnak veszedelmét előre meg láttya. A Nagy Constantinus Tsászár keresztyénségétül, nagy tudományátul világositatva, ez esetben tökéletes vak,¹⁶³ ki Romát oda hagyván uj Romát épít, melyet Constantinápolynak nevez,¹⁶⁴ velle magának hivalkodván.¹⁶⁵ [146v] Elkészíti¹⁶⁶ a Töröknek, hogy a név által emberi hivalkodásának kívánván áldozni emlékezetinek örökös kissebségére szolgállyon¹⁶⁷. Constantinápolyt fel emelte, Rómát el süllyesztette, honnan a let hogy maradéki mindenikbül ki szorulván, egyik tsászári székre Török, a másakra pap telepedik. A többit rajtad hagyom; itéld, fontold.

Faleries várássát szállya meg Róma. Innen jön ki a tanító Mester, tanítványaival együt, kiket önként, nem tudod mi okbul, Kamiliusnak¹⁶⁸ által ád, mint foglyokat; de a kit a Romai vezér meg kötöztet, és tanítványitul¹⁶⁹ hazáig veretve vissza küld. Mere, hogy vihette oda a Váras minden tanuló gyermekeit az ellenség táborába? hogy nem láthatták meg a lakosok, atyák, anyák? Miért engedelmeskettek, nagy

¹⁵⁸ ott [Beszúrás] ¹⁵⁹ tanátsokra [Javítva ebből: tanátsára] ¹⁶⁰ szegénynek [Az utolsó szótag beszúrás] ¹⁶¹ és [Beszúrás] ¹⁶² fel [Beszúrás] ¹⁶³ vak; <és> ki ¹⁶⁴ M: nevez <vélle> magának. ¹⁶⁵ <Constantinápoly> melyet Constantinápolynak nevez, velle magának hivalkodván. [Javítás a törlés fölött, a mondat vége betoldás a lap alsó szélén] ¹⁶⁶ <nevezet alat> Elkészíti [Javítás a törlés fölött] ¹⁶⁷ szolgállyon.<általa. Rómát> Constantinápolyt ¹⁶⁸ Kami<lus>liusnak ¹⁶⁹ tanítványitul [Javítva ebből: tanítványi által]

számmal lévő tanítványi Mestereknek éppen a rabságig, és ellenségek táboráig? Irhatta ezt a jámbor Titus Livius gyermekeknek, tudatlanoknak, és nemzete hivalkodásának de olyan embereknek nem, kik e Világi [147r] dolgokat ismerik, és itélni tudják. Mi kényszerítette a Mestert, hogy tanítványit rabul adgya ellenségének, mikor e végre meg sem szállítták, sem ígéretet néki nem tesznek? Nemzetének, szüléinek, rokoninak, jól tévőinek gyermekeivel sétál által a Rómaiakhoz nappal; mert éjtzakára, az oskolából haza mennek. Hogy járta fel őket szüléinek házánál, hogy jertek. Fel lármázta a Várust éjjel? Nappal ment hát? de hogy lett láthatatlanná? Livius, Kamiliussal ezeket mondattya, mellyeket soha se mondot: *Ha kötés által nem vagyunk is a Faliskesekkel frigyesek, azon vagyunk a természet törvénye által. A hadakozásnak szintén ugy vannak igasságai mint a békességnek, mellyet mi¹⁷⁰ emberséggel, és¹⁷¹ vitézséggel¹⁷² tudunk folytatni.* Jegyezd meg, hogy ezt, ugyan azon Kamilius mongya, ki már ez előtt Etruriát ki rablotta. Mitsoda igasságá-
 rul tud egy olyan ember a hadakozásnak, ki meg győzöt ember társát minden keresetibül, birtokából, vagyonából ki pusztította, és elelmét prédául, katonainak veti? [147v] El felejtette a jámbor Livius egyik levelén hogy a másikon mit irt. Az, hogy az ostrommal meg vet várust szabad prédára botsítani, nem szolgál mentségül, ha a mi időnkben meg esik is. Soha se lehet a lakosokat, semmi szín alatt fel prédálni; az asszonyokat, szűzeket gyalázatra, dühödt, részeg katonák undok bulyaságának siralmas tárgyául ki tenni. És ha ez mai időnkben is meg eset, azért eset, hogy az emberi természet, feneségét egészen le nem vetkezheti. Világ¹⁷³ kezdetitül fogva, a gyilkosság, mai napig mindég gyakoroltatik, de azért tsak bűn örökké. Soha a gyakorlás a gonosságot jósággá nem változtattya. De tsak ugyan igaz ez, hogy a mai hosszas haborukban egyik fél ellenség sem vetet egy várust is prédára. Az asszonyi Nemet egyik se tsufította¹⁷⁴ meg, a¹⁷⁵ rajta való gyalázatos erőszak tételekkel. El-
 lene mondhatatlan próbája annak, hogy az emberek tudományok által szelédülnek.

¹⁷⁰ mi<szintén annyi> emberséggel ¹⁷¹ <mint> és [Javítás a törlés fölött] ¹⁷² vitézséggel
 <folytatunk> tudunk ¹⁷³ <Az emberek> Világ [Javítás a törlés fölött] ¹⁷⁴ <gyalázta>
 tsufította [Javítás a törlés fölött] ¹⁷⁵ a [Beszúrás]

Ha valamely szabad várost ostromlász erőszakkal, tsak azon igasság-
nál fogva [148r] hogy ha meg győzheted fel prédáld, rabbá ted, nints
néki is ahoz igassága; hogy magát erejének utólsó el szakadásáig védel-
mezze? Ezen természet szerint való törvényes tselekedeti által tegyen
é,¹⁷⁶ olyan halálos bünt ellened, melynél fogva helyesnek tanáld életét
minden vagyonával egyetemben áldozattá tenni?

Azt üzened néki, hogy védelem nélkül, aggya fel magát, ha nem, és
meg veheted, porrá teszed. De e¹⁷⁷ részeg értelmet tsak te adod kébzelt
igasságodnak. Istenben, sem természetben nem tanáld nyomát. Néked
igasság a más fölgyére szállani, hogy el vegyed, másnak szentség törés
a magáté ellened óltalmazni; és¹⁷⁸ ha tselekette halált érdemlet. Min-
den foglaló hatalom ilyen veszet értelemkül osztya igasságait az Emberi
Nemzetre ki. Eleitül fogva tanáldatnak az Embereknek olyan tseleke-
detei, mellyekben a józan okosságnak, az az, emberi értelemnek, igas-
ságnak, tsak egy szikrája sem ismértethetik meg. A győzedelmes hata-
lom önnön erejétül, többnyire mind meg szokot részegegni [148v] mely-
nél fogva magát teszi fel igasságul. Az igasság tsak a meg verettettek,
és szegények számára marad óltalomul, mellyet égre földre kiabálnak ki,
de a hatalom torkokra veri le. Hadgyuk el, had ditsekedjen az Ember
igasságaival, és bóldogságival!

A lesz, hogy Kamiliust, magasztalt érdemének truttzára vád alá ej-
tik. Etruria fel dult várassának prédáibul sokat¹⁷⁹ szedet el magának;
kóldulásra juttatván másokat azon emberséges hadakozásnak igassága-
inál fogva, mellyeket Livius szerint oly nagy mértékben ismért. E' nagy
Ember¹⁸⁰ vádoltatása alatt,¹⁸¹ magát így menti, hogy Apollónak tett fo-
gadást áldozattal, melynek meg tételére, ezen nyereséget kívánta for-
ditani. Nagy buzgósággal vitetet az áldozat véghez. Sót a Római fő
asszonyok drágaságaikat is hányták reá, tsak hogy az Isteneknek meg
tet fogadás, füstbe ne mennyen [149r] és ezen hit szegés által Róma,
azoknak bosszu állását magára ne huzza.¹⁸² Rollin nevezetes Frantzia
író, véghetetlen historiájában ez esetre ily jegyzést teszen. „Tutták a
Romaik, mond, hogy az Istennek tett ígélet, fogadás, ajánlás, oly szo-
ros kótés, mely alól senki magát többé ki nem huzhattya, sem azokbul

¹⁷⁶ é [Beszúrás] ¹⁷⁷ <azon> e' [Javítás a törlés fölött] ¹⁷⁸ M: és <ha> tselekette ¹⁷⁹ so-
kat <... > szedet ¹⁸⁰ Ember <vád> vádoltatása ¹⁸¹ alatt, <így> magát ¹⁸² huzza. <... >
Rollin

semmit el nem vehet; és ha bűn, az embereknek tet fogadást, ígérést, meg szegni; e részben, az Isten ellen hibázni hitetlenség, szentség törés, kárhozat.”

De a buzgó Rollin, keresztény lévén nem gondolt reá, hogy a pogány Róma, Junónak, Apollónak, Marsnak, Venusnak sat,¹⁸³ fogadást tévén, 's meg szegvén szentség törésbe nem eshetet, mivel az álmodot Isten-ségek soha szokásba nem vehetik, hogy álgyanak, vagy büntessenek. Más tekintetben, bajos most is egy halandónak a Világ Isteneivel a féle alkudozásokba, fogadásokba botsátkozni. Felettéb nagy az Isten; mi pedig felettéb kitsinyek vagyunk. De az ember meg szokván az alkudozást [149v] Isteneivel is örökké szűt font; és ha azok soha sem szállottak, felett ő magának helyettek. Ez a Szent eszetlenség mind addig részegítette az Emberi értelmet, míg a keresztényen vallás az oraculumokat el nem törölte. Mi inkább más oldalán jegyezzük meg ez esetet, a kegyes Rollin mellet, el menvén ily móddal, hogy a vallás, bár¹⁸⁴ hamis Istenekre nézzen is,¹⁸⁵ az Emberek javára, érdemére, boldogságára e földön szükséges. Mihent Apollót Istennek vették, igaznak, hatalmasnak is hitték, ki a jóságos tselekedetet jutalmazza, óltalmazza; a gonosságot pedig bünteti. Így a hamis Isten, Isteni valóság helyet tiszteletetvén, semmiségébül, igaz tzelra vezetet.¹⁸⁶ A vallással tévelyegteg, de az erköltsel jóságos tselekedettel soha sem. Mely szerint Apollónak, Junónak hite, nem vólt oly veszedelmes Romának, mintha annak Népe semmi nemű Isteneket nem tisztelt, és félt vólna. Annyira igaz, hogy minden¹⁸⁷ örök igasságnak [150r] ismereti nélkül, emberi társaság, Nép, Ország, törvény és¹⁸⁸ függés alatt, e földön nem lehet. Job Jupitert, Junót örök igasság, Istenség helyében félni, tisztelni, mint¹⁸⁹ örök igasságnak jutalmazó, büntető hatalomnak senkit¹⁹⁰ nem ismérni. Tsak a baj, hogy hajdan, az Isten isméretit mások¹⁹¹ pap isméretté tévén, sok ember miatta,¹⁹² az igasságot is meg vetette, az erkölts jóságát is, semminek vette, mint Brutus szól halálában.¹⁹³ Ó érdem! mond, téged tiszteletelek! Lám! haszontalan ne-

¹⁸³ sat, <semmi> fogadást, <nem> tévén, <vagy tévén> 's ¹⁸⁴ <akár igaz, akár> bár [Javítás a törlés fölött] ¹⁸⁵ is [Beszúrás] ¹⁸⁶ <mutatot.> vezetet. [Javítás a törlés fölött] ¹⁸⁷ M: <minden> az [Javítás a lap szélén] ¹⁸⁸ és [Beszúrás] ¹⁸⁹ mint <senkit> örök ¹⁹⁰ senkit [Beszúrás] ¹⁹¹ mások [Beszúrás a lap bal szélén] ¹⁹² miatta [Beszúrás a sor fölött] ¹⁹³ halálában. <Ó jó erköl> Ó

vezet vagy! Töb nagy emberek nevelték a talált Istenségeket mivel a varásló papok, azoknak módjokat, akarattyokat, hatalmokat, tiszteleteket annyira magokhoz kötötték, hogy egyenesen ők láttattak minden tanult emberek előtt Istenek helyében lenni. E miat ölték meg Socratest, ezért szaladot ki Athenasbul Aristoteles sat. Az Istenek, sérelmekről semmit se tettek látod! mivel magok sem¹⁹⁴ voltak; a papok sérelme vétetet Istenek bántásául, melynél fogva öldöklöttek [150v] de ez így ment, mivel az emberek, ésszel születnek eszetlenségre, és okoskodással tévelygésre. Mig az igasságnak világa fel nem derült, az Istenek e földön mindenüt jöttek, mentek; a halandókkal szűttek fontak, vendégeskettek, veszekettek, házasottak, tenyésztek, születtek; most semmi féle Jupiter nem jelenti magát személyében egy halandónál is. Semmi sem szolgál az álmotod Isteneknek nagyub pusztulására mint a Filozofia, ugyan azért, a hitetőknel üldözöbe is völt örökké.

Róma, áldozot, bálványozot, de Jupiternek, Junónak, Apollónak sat isméretiben nem üldözöt, tsak vakitot. **Kamilius** is hibáit áldozatokkal palástollja, de a tselekedet annyira szembe tűnő köztünk itt e földön, hogy sundaságát, rosszaságát sem füstölgő¹⁹⁵ áldozat, sem porban mászó töredelmesség ditsősségessé nem tehetik, sem mennyei színre nem festhetik. A meg nevezet vitéz is **akár hogy módolta buzgóságait**, Isteneit, áldozatait, a **Nép, tsak bűnösnek tanálta. Kamilius előre meg látván az ellene támadt [151r] fergetegnek borult fellegeit,**¹⁹⁶ **önként számki vetésre ment, minek előtte a Néptől meg íteltetne. Azon könyörgöt Isteneinek hogy hazáját szorittsák segedelmére: az az, hogy bűntessék meg.** Ez ugyan nem nagy embert mutat; de ki legyen gyengeség nélkül való nagy ember? Még is azért, hogy ellene támattak, lehetet nagy ember. Minden szabadságban élő község völt a nagy érdemeknek időrül időre üldözöje. A kit ma bálványozot, hólnap lába alá tapotta,¹⁹⁷ hólnap után újra meg koronázta.¹⁹⁸ Mihent valamely különös érdem, magának ki terjedet hirt, ditsősséget szerez, arul is meg győzetessen, hogy ellenségei vannak; és valakit egy felől ditsérnek, más felől soha gyalázók nélkül nints¹⁹⁹, 's nem lehet. **Ephesus várássának zagya**

¹⁹⁴ M: <magok sem> nem [Javítás a lap bal szélén] ¹⁹⁵ füstölgő <ad> áldozat, ¹⁹⁶ borul<attyat,>t fellegeit [Javítás átírással és a törlés fölött] ¹⁹⁷ tapotta [Javítás ebből: tapodott, a lap bal szélén] ¹⁹⁸ koronázta [Javítás ebből: koronázot] ¹⁹⁹ M: nints <'s nem lehet>.

népe egy nagy emberét csak azért űzte számki vetésre hogy érdemével, mért haladgya meg őket oly szembe tűnő képpen. Ezt mondották: *Senki se legyen köztünk külömb a másiknál; és mihent oly nagy ember valamelyikünk, mennyen innen más Nemzethez.* Lehetetlen az ostoba parasztnak nyers gorombaságát, és vad erköltsét [151v] természet²⁰⁰ szerint valób szinnel festeni, mellyen az eszetlen irigységnek embertelensége, jobban ki tesszen. Hermodorus, érdemes polgárnak ilyen okok mellet kellett hazájából²⁰¹ ki bujdosni. Aristidest is Athénásnak zűrzavar értelmű kába községe, azért küldötte magából ki számki vetésre, hogy miért neveztetik egytallyában mindentül igaznak. Az igaz Aristides. csak ő legyen igaz? mennyen. De vissza hívták, sérelméért meg követve. Az ostoba község olyan mint a gyermek: a maga tette felet fakad sirva. Mást kér hogy el rontot játékát igazítsák meg, mellyet ő, mihent ott hadgyák, ismét el bont, 's megétt sir.

VÉGE

Az első Szakasznak

²⁰⁰ természet*<i>* szerint ²⁰¹ hazájából <Ephesusból> ki

[152r] MÁSODIK SZAKASZ

363.

Lássuk itt az emberi dolgok mitsoda viszontagságokon forognak, és némely, tekintetben nem vet, reá se gondolt esetnek, mitsoda rémitő következései vannak; úgy, mint az oly szikrának melynek fel gerjedése házak fedelébe kap.

Etruriában¹ fekvő Klusium várossának birái, valamely Arun nevezetű pólgár társoknak ügyében igasságot nem szolgáltatták vagy leg aláb ez ugy hitte. E' miat² fel³ kél, és társait bosszulni kívánván, a Golusokat lázasztya fel hazájára. Klusiumot meg szállják, melynek Lakossi,⁴ segedelméért, Romának esedeznek. A tanáts, noha e dolog⁵ ötet semmi tekintetben nem illette, amazoknak ügyekbe belé botsátkozik, vagy azért, hogy igasságtalanul el nyomatot felet védelmezni közönséges, meg határozot emberség; vagy azért, hogy körülöttük magokon kívül más foglaló hatalmat nem nézhettek. Három fiatal embert küldenek a helyre, hogy a Golusokkal való békességet [152v] munkába vegyék. Ezek el érkezvén, engedelmet kérnek, hogy a meg szállot varasba bé mehessenek, a Néppel való alkudozásra. Legyen! bé botsáttatnak. A három ifiu tanáts béli Ur, olyan veszedelmes eszetlenségre, és minden maga meg gondoláson kívül való vakmerőségre vetemedik, mely által hazájára háborut hoz. Mihent bé mennek, kő falakra, bástyákra állván⁶ ki, a Lakosok előtt, az ostromlók ellen hartzra kelnek ki; mintha három Uri ember nevettséges vakmerőséggel, oly nagy tábornak erejét felül haladhatná.

¹ <Az> Etruriában [Törlés a bekezdés elején] ² E' miat [Beszúrás a sor felett] ³ fel [Javítva ebből: Fel] ⁴ M: Lakossi, <segedelméért,> Rómának ⁵ M: dolog <ötet> semmi ⁶ M: állván <ki, a Lakosok előtt,> az

A Nemzetnek vezérét Brennúst, meg kérdik, hogy mitsoda törvényes közit tarthattya Etruriához. Azt, felel, a mit a Rómaiak tartanak azon földekhez, mellyeket fegyverrel el foglalnak: Hogy a ki mit hatalommal el vehet, reá tartozik⁷ minden igassággal, mivel a Vitéz embereknek, fegyver a törvénynek. Ezeket⁸ Brennus, a tudatlanságnak setét idejében szabadon ki mondotta; most mondani senki se bátorkodik, hanem minden felső hatalom él véle a hol teheti. Ebből lett ama nevezetes *Jus armorum*. Mihent két felső erő [153r] egymással öszve kap, a melyik mit nyerhet el amattul; övé. Két gyermek megyen egy fa alatt: szép körtvélyre tanálnak: egyik fel kapja, közzeleb esvén hozzá: ad ide te, mond a másik: ebb adgya felel amaz⁹: öszve esnek, birkoznak: Pál, Pétert földhöz üti, és hasára ülvén tőlle a körtvélyt el veszi; meg eszi. Ehol van Grocius, minden hadakozásrul irot törvényes igasságával, és a tanult emberi Nemzetnek *Ius armorum*ával egyetembe.¹⁰ Ezt a Just semmi féle oskola, Istenség, tudomány, és vallás el nem törli a felső hatalmaságok közzül. Brennus tsak abban mutat vadat, hogy ki mondotta; mi, azzal vagyunk manérosok, hogy ellene mondva tselekesszük.

Brennus, mint az erdőt, mezőt pusztító szél vész úgy rohan¹¹ Romára. Azt írják, hogy¹² Consul sem vólt, hanem a hadi seregek hat paraszt birák által vezéreltettek; Hat tribunus; mindenik vezér generalis. Mit remélsz? hol láttad hogy sok vezér alatt győzedelmeskedhetet volna valaha, valamely hadi sereg, ha a dolgot mikor törésre jöt [153v] egyre nem bízták a ki leg érdemeseb vólt. Brennus, a hat tribunust népével együtt úgy fujja széllyel mint tenyerérül a port, majd nem ütközet nélkül. Róma el telik rettegéssel, mely minden tekintetre kétségsbe esést hintet. Asszonyok, öregek, gyermekek, Rómából ki futnak.¹³ Az ifuság a Capitoliumba zárja magát, hogy ezt az utolsó leheletéig védelmezze. Nyúltzvan Senator ül ki biroí székibe az utzára mint a hazának magát el tökélet áldozattya. Reájok rohan a vad ellenség és öszve kontzollya őket ülő helyeken, mivel magok iránt semmi óltalommal nem éltek. Így tet a régi, nállunknál job világnak együgyű jámbor erköltse; úgy tennének é most a manér, és tudomány által el romlot Generalisok?

⁷ M: tartozik <minden igassággal> mivel ⁸ <Ezt a vad> Ezeket [Javítás a törlés fölött]
⁹ amaz [Beszúrás] ¹⁰ egyetembe [Beszúrás] ¹¹ roha [Betűtővésztés] M: rohan ¹² hogy [Beszúrás] ¹³ futnak <a ... helyekre>.

A Capitoliumnak mennek; honnan vissza veretvén a városnak tüzet vetnek, melyben a Nemzetnek régi¹⁴ jegyzései, írot kronikái el égnék. E rettentő veszedelemben Róma magát fel nem tanálhatta. De Kamillus számki vetésébül az Ardeateseket, kiknél lakot hazája mellet fel ülteti [154r] bé tör. Róma körül Brennusnak némely pusztító seregeit elő tanálván széllyel veri. A város népe bátorságot kap; számki vetet vezérét dictatorrá teszi.¹⁵ Hogy és mint mehetet a verekedés végbe ezen tul nehéz meg határozni. Leg hihetőb ez, hogy Brennus a Rómaiakkal alkura menvén, haza sijjetet tartományait óltalmazni hová ellenségei más részen az alat bé ütöttek. Liviussal együt sokan írják, hogy hét hónapi ostrom után mind az ostromlók, mind a bé zárattak élelmükbül, erejükbül ki fogyván egymással békélni kezdettek: hogy Brennus ezer font aranyat kívánt: hogy Sulpitius nevü, a summát elő hozta, mellyet az ellenség csalárdul mérvén, a Rómaiakat panaszra fakasztotta ki: hogy Brennus¹⁶ Gólus Generális fegyverét a fontra vetette, ezt mondván:¹⁷ *Halál a meg győzetteteknek!* hogy ezen szempillantásban érkezik Camillus dictator, ki fel kiált: *fegyver, fegyver, és ne pénz váltsa meg a Rómaiakat* hogy vér ontásba ögyelettek, és a Golusok, a leg utolsó főig mind le vágattattak. Nem maratt közölök ki életét el buvással, futással mentvén e' sirba temető veszedelemrül hazájába hirt vihetet volna [154v] Ezen esetet sokan beszéllik így, de az emberi dolgok sorában meg nem állhat. Brennus seregének nagy része Román kívül vólt; hogy változot lehetetlenséggé tsak egyetlen egy embernek is halálátul való menekedése? Régen látod, mindent beszéltek, mindent hittek, most ha keveset mondunk is, mindenüt támad a kérdés, 's vele együt a kétség.

Manlius régi Consul, mentette meg a Kapitolumot melyre az ellenség rohant. Had járjon az a mese hogy madár kiáltástul ébredet fel, és mivel kutyája nem ugatot, büntetésére Romában minden esztendőben egy kutyát petzkeltek ki. De valakire az ellenség ostrommal megyen, van néki¹⁸ mitül fel ébredni. Nem látta Manlius hogy az ellenség Romát meg szállotta? Nem vóltak éjjeli vigyázói? Tsak az hogy az Emberek eleitül fogva igyekeztek¹⁹ viselt dolgaikat tsudákká tenni és a soka-

¹⁴ M: régi <jegyzései> írot ¹⁵ teszi. <reá kiáltva és sijjetve.> ¹⁶ M: Brennus <Gólus Generalis> fegyverét ¹⁷ mondván <hozá>: *Halál* ¹⁸ <annak van> van néki [Javítás a törlés fölött] ¹⁹ igyekeztek [Beszúrás a lap bal szélén]

ságnak mutatni hogy [155r] segedelmekért az Istenek ditsősségeknak Egeibül minden lépten alá szállanak. Ezen szent eszetlenségbül származot a Népnek győzedelméhez való véghetetlen bizodalma, el hitetvén magával hogy²⁰ Olimpusunak halhatatlan Lakosi mellett hartzolnak. Így emelkedet fel Roma egy felől vaksággal, hazugsággal, más felől vitészséggel, és okossággal. Minden Nép²¹ választot magának oly sorsát védelmező Istenséget kezdetiben,²² mely segedelmére Embert, barmot sugarollyon, és jövendő eseteit álomba jelentse ki azoknak, kik a tudatlan sokaságnak vezérül szolgáltak. Istenek, Emberek mindég sugtak bugtak együt. Minden nagy eset álomba fedezte fel magát, mintha az Embernek lelke birhatna álmában oly tökéletességgel melyrül ébren semmit²³ se tud.²⁴ Hogy legyen böltseb mikor alszom, mint ha ébren vagyok 's okoskodom?

[155v] Vagy az Istenek kivánták inkább örök végezéseknek meg jelenését álmok által fel fedezni? Akármint²⁵ hitték, de végre a dolog ott üt ki hogy Manlius kit a gondviselés Romának meg tartására álmából serkent fel, vád alá esik. E nagy Ember vitézi mive, és embersége által a Római ditsősségnek minden bets jeleivel koronáztatot. Harmintz héttzer jutalmazták szerentsés szolgálattyában. De a szegénységnek sorsához kötvén magát, a fő Rendek előtt gyanuságba jöt. Mindent el követet hogy a köz Népet külömb külömb féle jó teteményeivel személlyéhez köthesse. A szegényeknek adósságokat ki fizette, sat. Mind ezeket hazafiságbul emberségbül is el követhette, de a Királyi Tanáts mind azt, valaki a Népnek kedvét különös módok által kereste halálos²⁶ utállattyának tette ki tárgyául. Következés hát hogy Manliust meg itéllyék, és meg öllyék. A [156r] Kapitoliumnak személlye által let meg oltalmazása annyira szívére szállot a Népnek, hogy Manlius ellen sehol itéletet hozni nem merészlettek, valahonnan a Kapitoliumban bé láttzot. Ugy tettzet nékik mintha Jupiter vólna a Kapitoliumban el rejtezeve, hogy Manlius iránt vet haládatlanságokért menyköveivel verje őket onnan halálra. E nagy embernek el vesztése után a világ viszon tagságainak özönei közzül Romának sorsára pestis ütöt ki. El hitetvén

²⁰ hogy <Is> Olimpusunak ²¹ Nép <Ország> [Javítás törléssel a szó előtt, a lap jobb szélén] ²² kezdetiben, <...> mely ²³ <soha> semmit [Javítás a törlés fölött] ²⁴ tud. <semmit> Hogy ²⁵ Akármint [Javítás ebből: Akárhogy] ²⁶ halálos <g> utállattyának

a Nép magával, hogy az Istenek rajta, jól tévőjének erőszakos, és méltatlan halálát bosszullyák gyászos keservébe merül el.

Itt kezdenek már támadni Rómának véres fergetegei mellyek szívéen mind addig zugnak míg szabadságát annak vérebe belé nem fojtyák: Itt lehet nézni hogy ott, hol mindennek szabad a felső [156v] rangért hazájában zivatart támasztani a köz bódogság, tsak szerentsére hányattatik: Itt láthatod hogy mennyire fűgjön az országnak sorsa sokszor, az Emberek gyermeki hivalkodásának semmiségétül: Hol az Elefántokat gombostóvel öldösik.

Fábíus, Római fő Embernek két leánya férjhez megyen; egyik egy Tribunushoz; másik valamely gazdag köz lakoshoz. Ez utolsó amannak menván látogatására, eszébe veszi a nagy tiszteletet mellyel a társaság testvérjének áldozik az alat, míg ő a sokaság közöt el temettette ögyelegen mint egy²⁷ személyében észre vehetetlenül. Mélységes keservétül szívében szorongattatva fohászkodásait attyához viszi. Nem beszél — sohajt; le verettetését mütattya, hol²⁸ meg némúlt fájdalma, tsak tévelygő kébzeldéseit forgattya el busult tekintetiben. Ez által édes attyának,²⁹ ki e' leányát, életének minden boldogsága felet szerette,³⁰ indulatai [157r] lármába jönnek. Kérdi, kényszeríti, szüntelen erőltetvén ötet titkának fel fedezésére mellyet végre szívének rejtekei közzül ki ragad. *Engemet ugy mond leánya, oly házba attál férjhez, mely a közönséges tiszteletektül meg fosztatot, ki lévén zárattatva az Ország felsőb rangjai közzül. Mitsoda külömbség köztem, és a Néném közti? Fábíus meg igéri néki, hogy hazájának sorsa kivánsága szerint fog el dűlni, mely szerint gyermeke³¹ vágyódását Nemzetének köz boldogságába öltözteti fel. Licinius, a veje és Sextus nagy érdemű köz lakos lesznek tzellyának eszközeivé. Fábíus, magát el rejtve 's a Tribunusok által nyilván dolgozva, törvénybe véteti, hogy egyik Consul ez után a községbűl választasson. Mi töb, hogy ezen tul egy haza fiunak se legyen szabad 500 hasáp földnél többet³² birni, el osztván azokat³³ a szegények közt, kiknek egy talpalatnyi sints: Továbbá, hogy a költsön [157v] fel kért summákbul a már sok esztendők alat fizetet interest ki vévén, a maradot*

²⁷ <...> mint egy [Javitás a törlés fölött] ²⁸ hol [Beszúrás] ²⁹ M: attyának indulatai, ki [Beszúrás] ³⁰ M: szerette, <indulatai> lármába ³¹ gyermeke<nek> ³² többet [Beszúrás] ³³ <a többet> azokat [Javitás a törlés fölött]

rész esztendőről esztendőre szakaszonként fiztessen meg a szegények által. Mindezek a társaság köz javára tekintve³⁴ a sokaság résziről³⁵ igasságoknak láttatnak, de³⁶ gondold el hogy a Patriciusokat mitso-da zivatarral borította el lármba hozván értelmeket.³⁷ A község más oldalról szinte ugy buzgot. Ellenkező tsoportok, zenebona, zürzavar, pártra hajlások, titkos mesterkedés, nyilván való tsata, lárma, zivatar borittyák³⁸ be a várást.

Törvénybe vétetet, hogy ha egy Tribunus a többinek voxa ellen kiált³⁹ amazoknak állítások⁴⁰ meg határozásra soha ne mehessen. Liciniust, és⁴¹ Sextust ez által tzélyyuktul eléb hátráb hánnyák [158r] vetik; ezek ellenben amazokat a hivatalokra való választásba, vélek nem egyezvén, meg kötik. Ótt esztendeig tartot egy huzomban e siralmas küszködés mely idő alatt Róma szédelő nyavalyában sínlet.⁴²

Előre ki nézed hogy e házi bajnak idején az eleitül fogva való szokás szerint Romára külső ellenségnek kellet támadni. A Velitresek kelnek fel. Hadi vezérekre van szükség. Tiz Tribunus válaztatik, kik a hazának tsatázó seregét vezérellyék;⁴³ el indulnak oly belső háborunak hagyván Romát, mely annak kebelét önnön kezeivel szaggatta.

Licinius és Sextius örökké, ujra meg ujra válazztatván a Tribunus-ságra minden erejeket, okaikat öszve szedik, hogy a Patriciusokat utól-só szorongattatásra vigyék. Ott siggatták a természetet, hol leg érzé-kenyeb, és a hol okossága is minden ellen vetés nélkül van szükségei alá vettette?⁴⁴ A Tribunusok [158v] ostromnak dűtöt okaikat,⁴⁵ oly veszedelmes ábrázatba öltöztették, melyrül formáját, a Nép szívének által verése nélkül változtatni⁴⁶ nem lehetet; így szóllottak:⁴⁷ „Igasság é, hogy egy Patricius⁴⁸ 500 földnél többet birjon; a másik szabad Nemes társának pedig nehezen, vagy ne is maradgyon annyi fölgye, hol

³⁴ <... gondolván> tekintve [Javítás a törlés fölött] ³⁵ résziről <mind> igasságoknak
³⁶ de <gond> gondold ³⁷ értelmeket<, mely véreket forrásba vette>. ³⁸ borittyák <... >
be ³⁹ kiált<ván> amazoknak ⁴⁰ <végezesek> állítások [Javítás a törlés fölött] ⁴¹ és
[Beszúrás] ⁴² <és zürzavarban sínlet> sínlet. [Javítás a törlés fölött] ⁴³ vezérellyék; <kik>
el ⁴⁴ vettette? <Az> A Tribunusok [Javítás a törlés alatt, a lap alsó szélén] ⁴⁵ <okaikat
a Tribunusok> okaikat [Javítás a törlés fölött] ⁴⁶ <... > változtatni [Javítás a törlés fölött]
⁴⁷ <szólván a Köz Nemesek résziről a Patriciusoknak> szóllottak [Javítás a törlés fölött]
⁴⁸ <Nemes> Patricius [Javítás a törlés fölött]

lakására egy kúnyhót tsinálhasson, és holt testének el takarítására sirt áshasson? Helyes é, hogy a szegények kénytelen tett adósságaik miá, mellyel hazájokat védelmezték jutalom fejében örökre vasba heverjenek, és ennél fogva, sokaságoknak minden fő Ember háza tömlőtül szolgállyon? Ugy hiszitek Rómaiak hogy a királyi uralkodásnak terhe alól meg szabadultatok, azomban örökre a Patriciusoknak vér szopó kegyetlensége alatt kel a leg véresebb gyalázatban⁴⁹ fertőzőnötök,⁵⁰ és fohászodnotok? [159r] Valyon lehet é e halálos sebet különben gyógyulásra hozni, hanem hogy a község közzül Consul választasson?"

A Tribunusnak⁵¹ elméje, tűz villámlásai közt, ilyen okokkal⁵² dörögven széllyel szórt meny köveivel⁵³ minden ellen vetést porrá⁵⁴ égetet. Ezen pusztító fergetegnek tsendesítésére Dictátorra fakadnak. Kamiliust választják. A Tribunusok ellenben, el tökéltették magokban, hogy minden ellenek rohant akadályokon keresztül törjenek. Kamilius Dictátorra tétetik ki a Tribunusokat semmire nem bírhatván reménytelenül, nagy hirtelenséggel, hivatalát le teszi. De ismét kényszerítik, és nyóltzadikszor választják e' nagy⁵⁵ hatalmú hivatalra már 80 esztendőös korban. Fel kél; és⁵⁶ hazájára támadot ellenségeit meg veri; vissza tér Romába győzedelmesen, hol a Tribunusok előtt tekintetbe nem vétetik. Rómán⁵⁷ [159v] kívül ditsősséges; othon közönséges. A község, a nagy embert, mindenkor⁵⁸ hasznánál fogva itéli. Hijában nagy a mások értelmében ha abból néki szerentse nem jut, mert érdemet benne⁵⁹ nem ismér; itt pedig most a kell, hogy Kamillus a gazdagokat a szegényekkel vegye egyenlő tehettségre, mely köz boldogságot a földrül minden Nemzet a más világra halasztot, mivel ki nézte, hogy ebben a Világban,⁶⁰ örökös, és állandó lehetetlenség.

A dictatorságot, hivatalának sokszorozása rettentő tekintetből ki vetkeztette. Szüntelen tették, vették ... a nép meg szokta, és mivel majd nem minden nappali⁶¹ vólt, tekintetbe nem vette. **Ted emberek**

⁴⁹ M: gyalázatban <fertőzőnötök> és ⁵⁰ <...> fertőzőnötök [Javítás a törlés fölött] ⁵¹ Tribunus<ok>nak ⁵² okokkal <meny>dörögven ⁵³ <nyilaival> meny köveivel [Javítás a törlés fölött] ⁵⁴ <hamuvá> porrá [Javítás a törlés fölött] ⁵⁵ <határ nélkül élő> nagy [Javítás a törlés fölött] ⁵⁶ <Gólust, Velitrest> és [Javítás a törlés fölött] ⁵⁷ <Hazáján> Rómán [Javítás a törlés fölött] ⁵⁸ mindenkor <a maga> hasznánál ⁵⁹ <haszon nélkül> benne [Javítás a törlés fölött] ⁶⁰ Világban <...>, örökös ⁶¹ M: minden napi

közzé a leg nagyub szentséget,⁶² ha minden nap láttyák, nem nagyba veszik. Az Istenség egy okon azért tiszteltetik annyira hogy rejtekbe van, de mikor az emberek közt lakot tsufolták, 's meg is feszítették. Kezdetben a Nép a Dictatorul retteget, most pedig Kamiliusra a kezeket is [160r] reá teszik, mely szerint kevésbe mulik, hogy a Piatzon morogva ógyvelgő sokaság által meg nem hurtzoltatik. De a fő emberek az embertelen, és vad kőzséget mellőlle el taszigálván veszélyéből gyalázattyából ki ragatták: az öreg Dictator a Kapitoliumba ment, fogadást tévén ott az Isteneknek hogy templomot emel az Egyességnek, ha hazájában a békesség helyre áll. Végre tsak meg kellett a fő Rendnek ebben is egyezni, hogy egyik Consul, a kőzségből választasson. És a földek osztályárul való törvény is helybe hagyatot.

Most érkezik már Roma is oda, hogy az alsó kőzségből első biráját válassza. De nem ugy eset, mintha nállunk⁶³ paraszt taksásbul tenének Palatinust. Tribunus Sextius tsak annyi tudománnyal érdemmel birt, mint a Patricius, sőt soknál többel. Ugy⁶⁴ ved, mint valamely tanult fő Nemes Embert a Mágnsok közt. [160v] Tegyük a Patriciusokat Magnásokká, és a Plebeusokat köz Nemesekké hogy mai állapotunkhoz képpest a Római Népet, hol sem Mágnsrul sem Armalistárul szó nints,⁶⁵ állapottyában inkább meg érthessük. Ujra és ujra emlékeztettek, hogy nem tanult embereknek, hanem együgyű Olvasóknak, falusi Nemes társaimnak irok, kiknek az ily magyarázatra szükségek van.⁶⁶

Sextius⁶⁷ lehetet Consullá, mert érdeme vólt. Nem jöhetet még ekkor Róma oda, hogy az érdem hivatalt ne nyerhessen⁶⁸ maga által magában ha Nemes levele nints, vagy [161r] személyében így nem nevezik is:⁶⁹ Tekintetes, Nagyságos, és Excellentziás kegyelmed. Akkor a Nemest tsak érdem a parasztot pedig vadság mutatta ki. Most már a Nemes és paraszt közt a külömbség sorsban, érdemben végphetetlen. A Nemesi érdemeket paraszti állapotban nállunk meg szerezni tellyes lehetetlenség. A mely paraszt születés, tudományokban nem neveltik eke szarvárul soha se lehet Vice Ispánnyá. De Cincinnatus lehetet

⁶² szentséget, <és> ha ⁶³ nállunk <...> paraszt [Törlés tollhiba miatt] ⁶⁴ Ugy <ved> ved ⁶⁵ <...> nints; [Javítás a törlés fölött] ⁶⁶ van. <...> [Három teljes sor törlése, a bekezdés végéig] ⁶⁷ <...> Sextius [Az új bekezdés első megkezdett szavának törlése] ⁶⁸ <érdemelhessen> nyerhessen [Javítás a törlés fölött] ⁶⁹ is [Beszúrás]

ekéje mellől⁷⁰ Dictatorrá. Akkor, szántásnak vetésnek, országlásnak tudománya, egyre másra birattattak ugyan azon férfiak által, most pedig már egymástul örökre meg van különböztetve.

Tribunus Sextius, a község közzül Consullá tétetik, mely eset a fő Rendeknek titkos sohajtást, és mord keservet okozot. **Törödni kellett rajta hogy más oldalrul [161v] a Patriciusok hol, és miben emelhessék többre magokat.** E tzelra Kamilius uj hivatalt tanál fel, és oly törvényes meg határozással hogy egyedül tsak fő Nemesekre tartozzon, minden községbül való érdem ki rekesztetvén belölle. Már a község azon nyughatatlankodván, hogy tagjai Consulokká is lehessenek miért állít olyan fő hivatalt magával ellenkezve honnan ki rekesztessen? Egyéb okát nem látod hanem hogy az Emberi értelemnek eleitül fogva természete vólt a magával való ellenkezés. **Ollyan férfi kellett ki mikor a Consulok Rómán kívül a hadakban szolgáltak ithon, az igasságnak bátorságnak fen tartásával hazájának terhet viselhesse, és annak hatalmával dolgain uralkodgyon. Ezt nevezték pretornak.** Allítottak még ezen kívül a fő Nemesekbül két hivatalt kik az épületekre, Theatrumokra, Templomokra, játékokra sat vigyázzanak. Mind [162r] fontos hivatalnak vétetet. Az országnak első rangu emberei vóltak a következők: Dictator, Consul, Censor, Pretor, és az Edillisek kiknek egyedül vólt szabad magokat székekben hordoztatni, ugyan ez okon lehet őket széket biróknak nevezni: Oly formában kel⁷¹ ezeket rangjokban venni mint nállunk az Ország báróit hajdan.⁷² Ezen felső hivatalok azoknak maradékaikat kik beléje ferkezhettek örökre meg nemesítették, honnan következet, hogy a Nemesi kar két részre oszlot, pátriciusokra, és Nemesekre. Oly móddal lehet gondolni mint most a Magnasokat, és fő Nemeseket. E' külömség ugyan tsak szóban, rangban, nevezetben áll, de valóságában,⁷³ egyre ment ki. Hertzeg, Gróf, ha nem magyar nemes, a hazának nemesi szabadságaival nem élhet, mely szerint a nemesség töb a hertzezségnél ugy hogy ő hertzezsége, tekintetes uraságánál fogva ragyoghat; az első pompás [162v] nevezet, az utolsó valóság, mert kenyér és szabadság. Nintsen egy felől szomorub, más tekintetben neveltségeseb dolog, mint ha a magyar mágnás ő nagyságos magát, te-

⁷⁰ <Romában> ekéje mellől [Javítás a törlés fölött] ⁷¹ <lehet> kel [Javítás a törlés fölött]

⁷² hajdan. <vettük.> ⁷³ valóságában, <tsak> egyre

kintetes nemes magátul annyira különbözteti hogy ezt alatsónyságnak vegye amannak ellenébe. Igen nyájjas eset, hertzeg magaddal nemes magadat meg útálni, és fényes nevezetteddel, ragyogó pompáddal kenyeredet, nemes magadtul koldulni. Sokkal job tekintetes gyomorral jól lakni, mint méltóságos hassal korogni. Igy, a magyar hertzeg, és nemes közt való különbség tsak szóban áll, de törvénytés valóságára, uraságára nézve, egyik tsak az, mi a másik. Had járjon a különböztetés, szóval, de törvény által ne legyen, mert nagyságos magad fog tekintetes magad után fohászokdni. E két személy egyben meg férhet ha azok igazán veszik⁷⁴ [163r] kik véllek birnak. Légy nagyságos, kegyelmes, tsak ne felejtst el lábod alá nézni, hogy méltóságaiddal egyetemben min állasz. A méltóságos nevet, jövedelem fényessiti. Nintsen a Világon szomorub meg aláztatás mint a nagyságos szegénység. Első a törvényes szabad-ság, gazdagság, kenyér; osztán hivasd magad a hogy tettzik. Meg lehet a különbség közt egyezni annak valóságára nézve. Külömb külömbféle nevezetek alat, lehet az ember egy forma. A patricius és pleps közt mitsoda messziség vólt Rómában, még is a patriciust a pleps ítélte, büntette, jutalmazta. Oda jutot hát **Roma** is végre hogy **népe három** magában magátul meg különböztetet seregre, **sorsra oszollyon az az régi nemes, paraszbul let nemes, és paraszt nemes**; Tsupa parasztnak a községet se mondhatod, mert uralkodot, és királyi módra ítelt.

Róma, hivatalainak el osztásával meg tsendesedik, és uralkodik [163v] különbségei közt e világ előtt nyilván de magára titkon szüntelen fogakat vitsorgat. A felsőbbek az aláb valókat szivekben⁷⁵ meg vetik, de nállok nélkül nem lehetnek, sem erejekkel nem birhatnak. A fő Rend uralkodik, a község parantsol. Az első az utólsót szembé kötve vezetí, az utolsó, az elsőt vakon, ottan ottan halálra öklözi, de még is tsak alkudni kel mindenben, hogy az öklözés vakítás egyre másra éléb tovább mennyen mind addig, mig egy nem üti⁷⁶ fel mind a többit akár mely karbul sorbul legyen, mint Cesár.

Pestis támad; Kamillust el viszi — kinek halála majd nem meg be-szülhetetlen kárt okoz hazájának. E nagy embernek erköltseit szeren-tse sem szerentsétlenség változásba nem hozhatta; hatalmában ember-séget mértékletességet, le verettetésében álhatatosságot, bátorságot vi-

⁷⁴ veszik <kik> [163r] kik ⁷⁵ szivekben [Beszúrás] ⁷⁶ <pofozza> üti [Javitás a törlés fölöt]

selt. Semmi sem mutattya annyira az erköltsnek valóságát [164r] és az által való méltóságát, mintha a sorsnak változása, és a viszontagságoknak menykövei sem kevélységre, sem siralomra nem hozhatták. Nem úgy veszem, mintha erköltsi nagyság tanálthatna valamely böl-dog halandóban olyan e Világon, hogy szerentséjének, szívében ne ör-vendezzen, és keserve esetén meg ne illetődjön. Nem ez a kérdés hogy érezzünk é vagy ne, hanem hogy érzésünk által érdemünk-bül ki ne vet-kezzünk: viszontagságaink elót gyermeki félelemre ne botsátkozzunk, és a szerentsében dagályos kevélységre ne emelkedgyünk. Az olyan Ember, nem ember, kit minden esete mássá teremthet, hanem azt tar-tyuk Embernek, ki erköltsének álhatatosságával minden viszontagságon keresztül ront, tűzön vizen hasonló lévén magához mindenkor.

Róma, a kebelében ragadozó pestist, úgy nézte, mint bűne ellen meg busult Isteneinek⁷⁷ ostorát. A nép, szívében le verettetve elméjében té-továzva, oly áldozatoknak nemeirül okoskodot, mellyek által haragos Isteneit engesztelhesse. [164v] A tudatlan község e Világnak forgását⁷⁸ a természet munkájának rendes folyását sem annak okait nem ismér-vén, akár mi történt véllé,⁷⁹ különös Isteni munkára vetette, *Isteneink haragusznak* úgy mond Róma;⁸⁰ *mert halnak az Emberek; engeszteljük őket.* Az ok, éppen olyan tévedés mint ellene ki kereset eszközei, a millyen eszetlenek.⁸¹ *Theatrum játékot állítanak fel:*⁸² *a Templomban ágyat vetnek, mellyekbe bálvány képeket fektetnek, véllék*⁸³ *vendéges-kedvén.* Jegyezd meg, hogy a hass⁸⁴ nélkül lévő Istenek nevében, az **Emberek** soha se felejtkeztek el az oly áhitatosságnak, és tiszteletnek nemérül melynél fogva **magok jól lakhassanak:** akár hogy magyarázták az áldozatot és bár mely titkok közzé rejtették is az Istenek tiszteletit, de annak vége; örökké jól lakáson ment ki.

Az⁸⁵ ágyban heverő bálvány képek sem a szent korhelykedések a pes-tisnek [165r] szomorú pusztítását örömmre nem változtathatták; odéb kellett menni. Ezt találják, hogy a Jupiter Templomába egy szeget, nagy

⁷⁷ Isteneinek <büntető> ostorát ⁷⁸ forgását <és> a ⁷⁹ véllé, <ezek szerint> különös
⁸⁰ Róma; <engeszteljük> mert ⁸¹ eszetlenek <... Istenek ...>. [Az utolsó szótag betol-dás; egy sor törlése, a mondat végéig] ⁸² fel <a Romaiak>; a ⁸³ <...> véllék [Javítás a törlés fölött] ⁸⁴ <has> hass [Javítás a törlés fölött] M: has ⁸⁵ <De> Az [A bekezdés első szava törölve, a névelő első betűje kicsiből javítva]

pompával üssenek. E' különös esetre Dictator kellett. Manlius Imperiosust választják ki a Templom falába szeget vér.⁸⁶ Annak előtte minden esztendőben szeget ütöttek oda⁸⁷ azért, hogy az időnek száma emlékezetben maradjon, most pedig áldozatul szolgál.

Már, kérlek! végy egy kevés időt magadnak ezen eseteknek egyeztetésére. Ezt mongya a Nép: *Az Istenek haraguznak, mert mi rakásra halunk; engeszteljük meg őket, és verjük szeget a falba.* Lehetetlen a józan értelemnek ájulásba nem esni ha meg tekinti, hogy eleitül fogva az ostoba tiszteletnek vaksága és a⁸⁸ magában magátul meg veszet buzgóságnak dühössége, Isteneivel mit tselekedet.⁸⁹

Ugy kellett az Isteni tanátsnak is lenni Olimpuson, 's másut, a hogy Rómában végezték. A természet tsak folyt a maga rendin, az Emberek [165v] pedig tsak kiabáltak fel az Egekre: Ne úgy tsináljátok Istenek. Soha se felelt Jupiter, sem a természet során⁹⁰ vissza forgás nem tapasztaltatott, de az igaz vallás nélkül el tévedt halandók tsak hitték; hogy Isteneiknek tettését,⁹¹ innen a földről⁹² igazgattyák oda fent az Egekben, ara vontzolván Jupiternek végezését, a mere áldozatoknak fűsti megyen, és a merül kiabálnak hozzá. Mitsoda Isten az, ki teremtésétül kérdi hogy sorsával mit tegyen, annak kívánságához szabván örök végezéseit, mely szerint ő tsak azért legyen mindenható, az az szabadon uralkodó,⁹³ hogy teremtéseitül fűgjön? Ezekre nézve soha halandónak szájából ditsőb könyörgés nem emelkedhetik fel az Egekre mint mikor Istenéhez⁹⁴ így fohászkozik: *Légyen meg⁹⁵ a te akaratod!*

Dictator Manlius a szent szeget falba ütvén tellyes hatalmában fel fuvalkodást mutatott, oly dolgokra kívánván erejét ki terjeszteni melyeknek el követése a Népnek értelmével [166r] szemközbe ütközött meg. Egy országnak hosszas szokás által meg rögzött törvényeit szívéből ki ragadni nagy erővel esik. A törvényt közönséges boldogság szüli, és időről időre a Nemzet vérében gyökeredzik; tehát egy roppanással veszedelem nélkül nem változik. A mely fának gyökere terhe alatt a földben, husz, harmintz esztendeig terjed, egy rántásra nem enged, 's

⁸⁶ <üt.> vér. [Javítás a törlés fölött] ⁸⁷ <a Templom falába> oda [Javítás a törlés fölött]

⁸⁸ a <buz> magában ⁸⁹ tselekedet. <kiket agyok velejére álmokkal szülnék.> ⁹⁰ <rendiben> során [Javítás a törlés fölött] ⁹¹ tettését, [Javítva átírással ebből: tetszéseket]

⁹² földről <ők> igazgattyák ⁹³ uralkodó <Isten>, hogy ⁹⁴ Istenéhez [Beszúrás] ⁹⁵ meg

<Isten,> a

ha erőltetted török, szakad. A Dictator igaz, mindent tehetet Rómában, míg hivatalában volt fel öltöztetve, de ezt, hogy abban meg maradjon nem tehetette, ha külömben annyi erőre nem ment eléb mellyel hazáját földre verhesse. Manlius kénytelen let hivatalát le tenni, kit a Tribunusok sok esetekben vádoltak. Szemére vetették hogy egy gyámoltalan fiát ki hebegő beszédű, 's fél néma volt, ezen okon mezei munkái közt a rabokkal egyenlő sorsra vetette 's dolgoztatta, mely természet ellen való kegyetlenségének bűnével egy Tribunus nagyon terhelte. Manliusnak fia, meg értvén [166v] a mezőben, hogy nállánál fogva édes atya a várasban törvény által üzettetik, hogy büntetés alá essen; ásót kapát el hajt; bé szalad Rómába, hol a Tribunusnak hajt,⁹⁶ kit halálára let maga el tökéllésével dühödt indulatok közt meg ragad, fegyverét torkának szegezi, és fel fogattattya véle az Istenekre hogy vádgyát édes atya ellen tovább fojtatni nem fogja. A Tribunus igen szembe tűnő igasságnak, és jónak tanálván, hogy az ifiu kezébül szabadullyn fogadás tételével annyival inkább sijjetet mivel a torkának intézet dárda kevés taszítással, nagy okot füzhetet volna elméjére. E' gyermeknek édes atya iránt mutatott hiveségét látván a sokaság, általa álmélkodásra és könyvező örömrre fakadt ki. Manlius igaz, hogy kegyetlen volt ellene, de ezzel is tsak gyermekének érdemét nevelte, kinek⁹⁷ hiveségét, a szülői kötelességnek hibája szívéen nem változtathatta. [167r] Soha édes atyán semmi féle tettével nagyob sem szeb győzedelmet nem vehetet volna. Mitsoda meg aláztatás volt Manlius részire egész Róma láttára szégyen széket ülni, és meg vetet fiában azon Nemes érdemet ujjal mutatni, mellyet hazája, embertelen atyának felibe tett.*

* *Jegyzés.*⁹⁸ *A római eseteknek során,* itt fordulnak elő Manlius Torkvatus ki, két hadi tábor közt ölt meg egy ellenséges Óriást, és⁹⁹ nyakában függő arany lántzát el vette: Valérius Corvus a maga segítő hollójával: Curtius, ki a Romában ki nyílt méjségbe ugrot alá, hogy a titok magyarázó papoknak állítása szerint ismét őszve mennyen. De ezen dolgoknak vizsgálásába tanúlt elme nem botsátkozhatik, mivel tsak olyan tzi fra mesék mellyekkel Romának Irói; Nemzeteknek kevéségét paszomántozták ki: *hol a hazugság szembe tűnőb mintsem az esetnek semmiségét*¹⁰⁰ *kérdésbe lehetne venni, melyre nézve krizist sem*¹⁰¹ *érdemel.*

⁹⁶ hajt <ki ügyét atya ellen fojtatta>, kit ⁹⁷ kinek <gyermeki> hiveségét ⁹⁸ Jegyzés. [A lap alsó szélén, a szövegtől vonallal elválasztva. Bessenyei a kapcsolódás helyét nem jelöli meg] ⁹⁹ <kinek> és [Javítás a törlés fölött] ¹⁰⁰ <valóságát> semmiségét [Javítás a törlés fölött] ¹⁰¹ sem <szenyvedhet> érdemel

[167v] A belső visszázkodások mellet külső háborunak folytatásául Róma soha meg nem szűnhetet. Consul Genúcius vezérlette hazájának hadi seregeit Hernikek ellen. De nagyon szerentsétlenül, mert katonáit el hagyattatván meg verettetet 's maga is meg öletett. Miért hatták el a Római katonák vezéreket? Genucius parasztbul tet Consul vólt: talán ez esetnek a seregek közt lévő fő emberek, tiszték lehettek esz-közci? vagy tsak a vezérnek eszetlen tselekedetei okozták? Elég hozzá hogy az országnak nagy Embere a régi Nemesek egy átallyában kiáltás-**ra panasza fakattak ki: ehol¹⁰² a községből választot Consulságnak ily szomorú következései vannak. Azomban Licinius paraszti sorából uj-ra Consullá tétetik, ki hazájának ellenségeit meg veri. Ő okozta azon törvényt hogy ótszáz hasáp földnél többet¹⁰³ senki se birjon, de már maga módot kapván kezére ezernél is¹⁰⁴ többet birt. [168r] Ki tettzik, hogy Tribunus korában nem azért ostromoltatta a nagy házakat, mint-ha a fő familiák pénzen vet jószágaikat igasságtalanul birnák, hanem tsak azon okbul hartzolt hogy ő is¹⁰⁵ úgy nem tehetet; és a Nép ügyét magára vévén, az alat¹⁰⁶ Tribunus és¹⁰⁷ Consul lehessen. Igy buvik az Ember a más igasságába hogy annak ereje által fel emeltetvén, a maga szerentséjét el kapja 's amavval¹⁰⁸ azontul semmit se gondollyon. Valaki vagyonát szükségében másnak el nem adhattya azzal nem is szabad; nem övé, következésképpen magának sints szabadsága. Már, ha Pé-ter szabad a magáét el adni, mért ne legyen szabad Pálnak meg venni, és ha meg veszi, mi okon ne legyen javának birtoka, törvényes igas-ság? A szegények mindég az Urakra kiabálnak azért,¹⁰⁹ hogy ők nem azok, de valaki közzülük magát seregekbe bé szuszakolhattya, el halgat, vagy más hangon beszél. Urak viszik az országnak terhet, és a Nemzet-nek érdeme seregekben tenyészik. Oktató nevelés, tudomány, fejedelmi [168v] társaság fényessíték ki közöttök az emberséget, igasságot. De inkább is forgok száz nagy Ur közt mint három négy¹¹⁰ durva szegény közt. Hol hallottad hogy a nagy urak¹¹¹ mulattság képpen¹¹² magokat**

¹⁰² <hogy> ehol [Javítás a törlés fölött] ¹⁰³ többet <hazájában> senki ¹⁰⁴ <ezer hólđ földnél is> ezernél is [Javítás a törlés fölött] ¹⁰⁵ is [Beszúrás] ¹⁰⁶ <azt láttatik emelni> az alat [Javítás a törlés fölött] ¹⁰⁷ és [Beszúrás] ¹⁰⁸ <vélle> amavval [Javítás a törlés fölött] ¹⁰⁹ azért [Beszúrás] ¹¹⁰ négy <...> durva ¹¹¹ urak <társasági> mulattság ¹¹² képpen <báljaikban> magokat

a bálakban¹¹³ agyba főbe vernék részegen?¹¹⁴ de az ostoba szegények tsap széki mulattságok közbe ilyen manérral szokták egymást fizetni. A nagy Urak kevélyek; azt mondogod. Soha se láttam arannyal varot köntösön¹¹⁵ töb kényességet, mint a guba, szúr, vagy rókás mente alatt. Mindég kevélyeb a tudatlan ha szegény is, mint az okos. Azomban, a nagy uraknál tsak születéseknek, rangjoknak kevélysége láttzik mely nélkül szinte ugy el nem lehetne mint a papok a mértékletes maga vi-selet nélkül, de a szegény a ki az,¹¹⁶ ugy kényeskedik, mint a¹¹⁷ pikkely gombos betyár, mely tselekedet annyival inkább tsufos, és nevettséges, hogy tzudarság alól nyulik ki. A nagy Urak közt henyék vannak, [169r] hát a szegények közt nintsenek? A nagy Urak közt prédák, eszetele-nek vannak. Hát mi köztünk nintsenek bolondok, és korhelek? A nagy Urak hibáikkal érdemekkel is nagyok; a szegények pedig minden módon szegények. Valaki születéssel nem bolond, az uraság azzá nem teszi.¹¹⁸

E két seregé közt, a társaságnak kezdetitül fogva soha a vetélkedés meg nem szünik. Romában hánykodot e dolog¹¹⁹ mindenek felet, hol azért minden fel tanálható emberi törekedésnek truttzára sem a sze-génység sem az uraság el nem töröltethet.

Liciniust a maga törvényénél fogva szorittják, hogy miért bir annyi földel: Öt száz föld már, felel nem övé, hanem a fiáé, kit magátul külön kenyérre tett. Nézd! hogy tudgya azt az igasságot jádzottatni, mellyel mig kezén forgot, az Ország tanátsán is keresztül tört? Illyen az Ember! Látod? Azért irjuk viselt dolgait, hogy meg ismérhessük, mely isméretnek ma is minden nap hasznát veszed.

[169v] Hijában osztanád fel a Világot az Emberi Nemzet közt mert újra meg újra gazdagságra és szegénységre szakadna¹²⁰ el. A vagyon kereset, vagy el pusztulás, nagyban, kitsinyben, mindenkor az erköltsi tulajdonságnak szokot következése lenni honnan világos az, hogy vala-meddig az erköltsök¹²¹ bennünk különbözni fognak, azoknak mivei se lesznek soha egy formák. A préda, szinte ugy nem lehet fősvénnyé,¹²²

¹¹³ <fő vezérek részegen> a bálakban [Javítás a törlés fölött] ¹¹⁴ részegen? [Beszúrás a sor fölött] ¹¹⁵ köntös<...>ön [Javítás a törlés fölött] ¹¹⁶ a ki az, [Beszúrás] ¹¹⁷ a <p> pikkely ¹¹⁸ Valaki... [Az egész mondat utólagos beszúrás két sor közé] ¹¹⁹ e dolog [Beszúrás] ¹²⁰ <oszlana> szakadna [Javítás a törlés fölött] ¹²¹ erkölts<i>ök <tulajdon-ságok> bennünk ¹²² fősvénnyé [Betűévesztés] / M: fősvénnyé

mint a szilva fa almafává; vagy a hat tzólos férfi tiz tzolos emberré¹²³ ha husz esztendejét meg halatta. Már, ki különböztet meg¹²⁴ bennünket születésünkben? a Természet; Természet hát, mely köztünk, törvényes sorsunkban a gazdagot és szegény tsinállyá; de nem értvén a vad embe-
reket, kiknek birtokok nints.

A Római község gazdagodni kívánván, tsak ara tört hogy vélek az országnak minden nagy, és fényes hivatala köz legyen. Paraszt Cen-
sorsort, Consult, Dictatort tettek, de magok tsak ott marattak a hol vól-
tak. Rutilus paraszt Dictator az Etruskokat meg veri, [170r] s hazájá-
nak ellenségein győzedelmeskedik mely ditsósság a fő Rendeket titkos
irigységbe ejti. Minden módokra ki terjeszkednek hogy a fő hivatalokat
nemesi karok közzé zárhassák vissza. A Consulságot kezekbül eszten-
dőkig ki nem eresztik. A nép lármát üt, kiált, kér panaszol, fenyeget,
melynél fogva más oldalon utat nyit magának a Censorságra. Ezen
hivatal pedig már igen fontossá let az által hogy a Senator tétel a Con-
suloktul el vétetvén neki hagyatot meg. Meg látta végre a nép, hogy
Censornak is jó lenni.

Azomban Romának négyszáz tizedik esztendejében a Szamniták, és
Kámpaniaiak közt villongás támad; hadhoz készülnek; háboru kezdő-
dik. A Szamniták győzedelmeskedvén predájoktul már tsak egy nehány
szökésre esnek. Kapúia várassa, melynek bulyaságba veszet, 's borba
fult latsuha, korhel, galád lakossi minden vitézi mivekre elégtelenek
vóltak, tsak halgotot,¹²⁵ retteget, látván a Szamnitákat kapuihoz köz-
zelgetni. Romának esedeznek a szabadulásért. De felel, hogy a Szam-
nitákkal [170v] frigyes lévén ellenek táborba ki nem szállhat. A Kam-
paniaiak utólsó szorongattatásba esnek, és¹²⁶ minden eszeket, okaikat
törésnek viszik hogy az akadályokon keresztül ronthassanak. Minden
más szabadulásra vívő ut meg hághatatlan képpen lévén előttök be vág-
va, azok körül sűrögve forogva kinnyokban ilyen tsufos módot tanál-
nak fel, hogy hazájokat nyakra főre ajándékozzák a Romaiaknak. E'
meg lesz, melynél fogva a Szamniták Rómából követeket kapnak kik
jelentik, hogy mivel Kampania Romának let tulajdona, háborgatásatul
állyanak el. A Szamniták bosszuságoknak keservétül meg vakittatva 's

¹²³ M: emberré <ha husz esztendejét meg halatta>. ¹²⁴ meg [Beszúrás] ¹²⁵ halgotot,
<resz> retteget ¹²⁶ esnek, és [Javitva ebből: esvén]

el ragattatva Kampaniának határain mérges rablást, és pusztító dulást követnek el. A Romai tanáts meg bosszankodik, és háborut üzen.¹²⁷

Maga menthetetlen eszletlenség vólt a Szamnitákban a sokkal felettek való hatalomnak nem engedni, de az indulat ritkán okoskodik, és egy [...] ¹²⁸ egész községet is szintén ugy magával ragad mint egy Embert. Soha se is tudnád melyik tulajdonsága uralkodik inkább az Emberi Nemzeten, a vakmerőség é vagy a mértékletesség, és az okosság é vagy a bolondság? A maga meg hitség, mérges indulat nállánál tizszer töb erőnek is néki hajt, és midőn földhöz veretik vállat vonít.¹²⁹

A Romaiak a Szamnitákat le ültetik, Kampaniát meg lepik, melynek fő várossában Kápuában, mint valami nagy bordél házban,¹³⁰ mulató kvartélyba szállanak. A természeti tartáshoz, az az, éhségig nyult mértékletességhez, és töredelmes élethez szoktatot Római katonák Kápua várossának evésben, ivásban, musikában tanzban, s szerelmeskedésekben ögyelgő gyönyörűségeit nagy magokhoz vonszó érzékenységgel vették. Had járjon a győzedelemnek ditsőssége, vélték a Dictatorok, Consulok, és fő tanáts részire, de ezek itt, furtsa mulattságok, és oly kedvességek [...] ¹³¹ mellyek az Embert bőrein belől, élő ereinek folyási közt tapogattyák. Had legyen a tudósoknak, országos Embereknek gyönyörűség a gondolkodás, hír, név, ditséret 's töb a féle füstök, de mi, az édest, érezni szerettyük, mivel olyan erőssen gondolkozni nem tudunk hogy testünkön kívül lehessen ¹³² magunknak kébzeldésből jól lakást tsinálni. Kéttség kívül illetén képpen elmélkedvén a Római katonák, mellyet a következők mutat, mint prédához szokot emberek; öszve eskűznek, hogy az Orzágnak lakossit abból ki üzvén, nagy részben le vagdalván lak helyeket magoknak ¹³³ foglalják. A Consul Rutilus e polkolbéli párt ütést, mely a természetnek igasságával szállot szembe, ki törésében, minel utánna észre vette, meg gátolta. De az e miat el busult, és hit szegésre vetemedet katonák, mint veszet ebek gazdájokra, Rómára ¹³⁴ támadtak, fegyverrel menvén ellene. Az ilyen vérrel táplált Tigriseket nehéz engedelmességben meg tartani.

¹²⁷ üzen. <néki.> ¹²⁸ [A 170. és a 171. folio közötti lap beszámozása elmaradt] ¹²⁹ vonít. <sohajt.> ¹³⁰ házban, <katonái> mulató ¹³¹ [A 170. és a 171. folio közötti lap beszámozása elmaradt] ¹³² <tudgyunk> lehessen [Javítás a törlés fölött] ¹³³ magoknak <el> foglalják. <...> A ¹³⁴ Rómra [Betűkihagyás] / M: Rómára

[171r] E¹³⁵ rémitő párt ütés, és hitetlenség a Romaiaknál¹³⁶ még hallatlan dolog volt. Mind addig verekedik Róma: mind addig ontya szomszédainak véreket, míg ellenséget nem találván kit vágjon, fegyverét önnön magába nem tolyya. Mind addig gyűjti e Világnak, kintsét rakásra, míg vitézi erköltseit bulyaságba nem fereszti, és örökre el nem veszti, hogy a Világnak győzedelme által ne verje önnön magát földhöz, ezer Nemzetnek véérért álván¹³⁷ bosszút, a maga vérében.

Valerius Corvus Dictatorrá tétetik, ki a párt ütést el tsendesíti, és az engedetleneket le ülteti. A Szamniták pedig siralmas meg verettetések után porba mászó meg aláztatással reménykednek Romának hogy őket továbbra is frigyekben meg tartani méltóztatna.

Azomban új háboru üt ki; mert a Latinusok fel rugnak, minden függést el kívánván magokrul hánni mely Romátul jöt. Pártot ütnek a Kámpániaiakkal együt. Nézd, ez a galád Nép minek utánna Róma által [171v] utolsó pusztulásátul, menekedik,¹³⁸ úgy találja hogy job lesz már fogadásátul el álván Romával üstökbe menni, és szabadságáért fáradni, mellyet sem védelmezni nem tud, sem meg nem érdemel. Ki szál a két fél tábor. Két Consul, Manlius Torkatus, és Decius Musz Romának győzedelmét ragyogó fényben mutatták. Az ütközetnek első mérgében ellensége,¹³⁹ Romát¹⁴⁰ meg halatta, és hanyatlásba hozta. Consul Decius Mus, a pokol béli¹⁴¹ dühösség¹⁴² Isteneinek áldozván fel életét¹⁴³ ellensége csoportjai közzé rohan, hol magát, rend kívül hartzolva, meg öleti. Példája el maradot Consul társát, és annak katonáit,¹⁴⁴ halálra való el ragattatásba viszi. Agyarkodva rohannak minden tartózkodás nélkül az öldöklő veszedelemnek, hol nem annyira a győzedelmet, mint a halált magát láttattak üzni, és keresni. Manlius, tökéletes győzedelmet nyer, Decius Mus láttatik úgy, mint ezen győzedelemnek rugó ősztone, ki meg mutatta, hogy az Ember, életének, 's különös javának, [172r] a haza¹⁴⁵ ditsőségét felibe teheti. Tsak ujjal kel mutatnunk

135 <... > E' [Javítás törléssel és átírással a lap első szavában, új bekezdésben] 136 Romaiaknál <mind addig> még 137 álván <maga magán> bosszút 138 <rabságátul meg szabadul> menekedik [Javítás a törlés fölött] 139 <az ellenség> ellensége [Javítás a törlés fölött] 140 Romát [Javítva ebből: a Romaiakat] 141 a pokol béli [Beszúrás] 142 dühösség <pokol béli> Isteneinek 143 <magát az> életét [Javítás a törlés fölött] 144 katonáit, <részeg indulatba, és> halálra 145 <hazájának> a haza

ide is az Emberiségnek betsülletéért, minek utánna annak gyalázattyára annyi Embert tanálunk kik személyes hasznoknak, hazájok köz javát alacsonyúl fel áldozzák. Nem igaz, hogy az Ember nagyub tselekedetekig fel ne emelkedhetne, mint a magának való fukarkodás. Ki nem szereti a ditsősséget ha el érheti? és mitsoda tselekedethez ragadhat ditsősség ha benne mások iránt semmi áldozat tétel nem szemléltethetik? Ki ditsóit azért, ha sok jövedelmed van mellyet magadra költesz? ha sok kintsel bírsz melyből másnak nem attz? ha magadon kívül senkinek se szolgálsz? Tsupán tsak az olyan tselekedet ditsősséges melynek tárgyát magadon kívül választod. Másokat kel boldogitanod, és ugy származik reád abbul a ditsősség. Seneka nem azért ditsősséges hogy nagy jószággal birt, hanem hogy irt, és halandó társait még máig is boldogságokra oktattya¹⁴⁶ böltsséget mutatván lelkében.

Minek utánna a Latinusok meg [172v] hódoltattak,¹⁴⁷ támadásoknak okai kérdőre vétettek. Ők azért zugtak, hogy Rómának fő hivatalai vélek is miért nem köz? Hogy ha az Országnak javaiban, és a tiszt viselések méltóságában részesülhetnének Rómát hazájoknak vévén, iránta, ki fogás nélkül való tökéletes hívséggel viseltetnének. Igaz is, hogy valamely Országlás módgya a Nemzetnek egy részét hazájának javaibul méltóságából ki rekeszti fogyatkozás nélkül lévő hívséget és szolgálatot attul nem kívánhat. És valamikor¹⁴⁸ tsupán annak segedelmére kén-telen támaszkodni, szerentséje szomorú színbe öltözik. Lehetetlen az Embernek az Emberből ugy ki vetkezni, hogy szolgálattyának okát magában fel nem tanálván, még is hívséggel legyen ahoz, ki hazájának minden terhét vállaira teszi, életét annak javaibul ki rekesztve. A ki sehogy se jutalmaztatik, sehogy sem érez őszönt¹⁴⁹ magában, sem hívséget.

Consul Kamillius a régi dictatornak onokája a Latinusok sorsát fel vévén [173r] értelmét ebben határozza meg: hogy a Romai hazafiság minden tekintetben engettessen meg nékiek, mely tzélra e következő szókbán adgya elő okait. Az Uralkodás állandóságának egyetlen egy módgya ebben¹⁵⁰ tanáztatik, ha oly formán tselekszünk, hogy a meg győzetetet Nemzetek, hatalmunknak jó kedvel engedelmeskedgyenek. Az az, ha

¹⁴⁶ oktattya <e Világon> böltsséget ¹⁴⁷ <veretettek, és hódoltattak> hódoltattak [Javítás a törlés fölött] ¹⁴⁸ valami <ben> kor [Javítás a törlés fölött] ¹⁴⁹ M: őszönt <magában,> sem ¹⁵⁰ ebben <all> tanáztatik

ugy Uralkodunk rajtok, hogy abban boldogságokat, ditsőségeket lássák.¹⁵¹ A Consulnak értelmét Nemzetének¹⁵² Országgló tanáttsa bé vévén,¹⁵³ a Latinusokat hazafiakká el fogatta. Még is némely városok ki rekesztettek, mellyek nagyon vétkeseknek tanáltattak. Velitres városát nevezetesen föld szinig rontották. A Kampániaiakat szabadságotul meg fosztották melyre ugy is érdemesek nem voltak. E' képpen élvén Róma győzedelmeivel, hatalma oly magasságra emelkedet fel, honnan ki lehetet már előre látni hogy nem sok idő mulva egész Olasz Ország kezére birik.

Priverna, a Volkeseknek fő várassa [173v] mind ezek mellet is¹⁵⁴ pártot ütvén, le verettetések után a Római tanáts kérdésbe vette hogy mitsoda móddal büntessenek? töbnyire halált ítéltek fejekre. De egy Priverna béli fő polgár meg kérdettetet,¹⁵⁵ hogy mitsoda büntetésre itélli Nemzetét érdemesnek? Ki a király tanátsnak így felelt: *Ollyanra mint a millyennel azokat lehet büntetni, kik magokat a szabadságra érdemesnek itéllik. De, kérdik továbbá, ha kegyelmet nyertek, hogy fognátok azontul magatokat viselni? A mi magunk viseleti, felel a rab, a tiétektül függene ha igassággal emberséggel bántok véllünk állandóul hivek maradunk; ha életünkön keménykettek, és sorsunkat gunyollyátok, irántatok való hívségünk is rövidre szorul.*

Ezen maga egész el tökéllésével, és nemesi bátorsággal ékesült felelet, a Privernaiakat mind meg tartotta. Valamikor a természet igassága egész méltóságában jelenik meg mindenkor tiszteletet, és halgatást [174r] parantsol azoknak kik vezérlő okosságok által annak erejébe, és törvényébe bé látnak. Vólt a római tanáts lelkében oly fel emelkedés mely az erköltsöknek méltóságát meg ismérte, és meg ismervén, tisztelte: Ugyan azért, mindent el követtek hogy háborukra méltó okokat tanálhassanak, annyira kényszeriti a természet és józan okossága, a rablókat is, hogy bűnöket az igasságnak palástyával¹⁵⁶ fedezzék.

¹⁵¹ lássák <érezzék>. A ¹⁵² <hazájának> Nemzetének [Javítás a törlés fölött] ¹⁵³ <el fogadván> bé vévén [Javítás a törlés fölött] ¹⁵⁴ ezek mellet is [Javítva ebből: ezeknek utánna is] ¹⁵⁵ kérdettetet, [Javítva ebből: kérdettetvén ere,] ¹⁵⁶ palástyával <fedezzék> fedezték.

A Privernátok¹⁵⁷ Római hazafiakká tétettek. A mely Nemzet magát ennyire betsülli, mongyák a tanátsbéli Urak, meg érdemli, hogy Romának fia legyen, és annak méltóságát szabadságában fen tartsa.*

* *Jegyzés*¹⁵⁸ Itt is elő fordul hogy 170, vagy 300 asszonyok férjeket Rómában¹⁵⁹ egy esettel kívánták minnyájan meg étetni, de gonosságok előre fel fedeztetvén, magok vettek mérget hogy életeket a törvénynek gyalázatos¹⁶⁰ büntetése alól ki huzhassák. Lehetetlen hinni.¹⁶¹ *Nem méltó a vizsgálásra ez is.*¹⁶²

¹⁵⁷ M: Priveriaiak ¹⁵⁸ [Bessenyei jegyzése a 174r lap alján, a szövegtől vonallal elválasztva]
¹⁵⁹ Rómban [Betűkihagyás] M: Rómában ¹⁶⁰ <nyilván való> gyalázatos [Javítás a törlés fölött] ¹⁶¹ M: hinni. <Nem méltó a vizsgálásra ez is.> ¹⁶² M: *Ván 300 Asszony egy népes Városban s ezer is kánek Férje unalmat okoz, de hogy annyi Asszony ószve esküvéssel kívánnya <edgyszerre annyi Férfinak> vesztét okozni ellenkezik az esetek sorával. Itt, ott, sugva, rejtekben eshetnek meg étetések, de ezt nem szokták a' szomszédok egy másnak mondani. — Nem is következik, hogy mihelyt valamely Asszony Urát nem szereti meg étesse, más a nem szeretni, más a gyilkosságot el követni.* [Betoldás a lap alján, a két utolsó szó Bessenyei kézírásával]

[174v] HARMADIK¹ SZAKASZ.

Minden hányattatásai közt sem mehetet még oda a Nép hogy a tiz bírák által szerzet törvényeknek kegyetlen részét el törölhesse. Az usorás, adóssát el fogathatta rabul tartván tellyes hatalmában mind addig, mig verejtékébül magának a leg keserveseb, 's gyalázatosab módokon meg nem fizettetet. Igaz az, hogy az adós, fizetni tartozik, de ebben el kerülhetetlen kötelessége a pénzes embernek ara vigyázni, hogy mire ad, és kinek. Minden esetet ugyan előre ki nézni nem lehet. Nem mehet az emberi okosság és tapasztalás annyira, hogy kinek kinek házi állapottját sorsát fenekig meg mérhesse; sok oly ember láttzik tehetősnek ki már élete módgyának fundamentomában füstöt vetet, a mit szorgalmatosan² titkolnak minden felé, mely szerint soha a Világ oda nem jut, hogy a pénz ki adásban tsalatkozások ne legyenek. Ebben a fukarok szoktak [175r] leg inkább károsodni, mivel a nagy interesre, reszkető vágyódással esdeklenek, mellyet minden haldokló sorsu ember tizszeresen is³ meg ígér, azért, hogy az interes tőke summája örökre nálla vesszen. Már, melyik eset férne inkább öszve emberséggel, igassággal: az é, hogy kemény büntetés alat szegénynek, senki költsön ne adgyon, vagy hogy ha adot néki, és nem fizethet, kegyetlenségének vettessen lántzai közzé holtig való szomorú áldozatul? Hogy lehet a szegény nagyub inségben ha költsön nem kap is, mint ha rab, és kegyetlenségtől várja könyhúllatásaival ásztatot alamisnáját? Mi, a⁴ hazánkban szinte ugy el nyerhettyük törvényesen a már éppen semmivel sem bíró adósnak személyét, de emberség, keresztyénség már az emberekben oly fel emelkedésre jöttek, hogy adóst, rabul az udvarában senki se kíván tartani, mely dolgot Róma nagy erköltseinek idejében is gyakorlot.

¹ <MÁSODIK> HARMADIK [Javítás a törlés fölött] ² sorgalmatosan [Betűtvesztés] / M: szorgalmatosan ³ is [Beszúrás a lap bal szélén] ⁴ a [Beszúrás] M: <a>

[175v] De mivel a természetnek magával eredt igassága magát, minden időben, hitben, Nemzetben, erköltsben, törvényben ismértetni kívánna, a fellyeb emlitet eset Romának is szemébe tűnt. Az idő eléb minden dolgot érlelni szokot titokban, végre ugy szolgáltat reá alkalmaztosságot hogy változásba hozhassa. **Publius, egy rendes ifiu, édes attyát, ki usorássának vólt adósság béli rabja, élete⁵ szabadságán ki váltya, és maga ül helyére. Usorássá véle kegyetlenül bánván meg vérzet testével magát keze⁶ közzül ki ragadgya, és keserves sorsát⁷ a Népnek eleibe terjeszti.** Ezen minden igassággal, és emberséggel ellenkező kegyetlenység a sokaságot bosszuságra fakasztya ki: mérgelődik, kesereg, kiált a nép, melynek elméje tüzet kap ez által, és zendüléséhez közzelget. **A tanáts** magába száll és akár önként, akár kéntelen, a természet igassága elöf meg hajolván **törvényt hoz, hogy ezen tul, a költsönzöt pénz az adósnak nem személlén [176r] hanem javain feküdjön.** Itéld, hogy e törvény Romának lakosit mennyi keserves fohászokodásoktul mentette meg!

De talán elég fájdalom a szegénynek a gazdagot el nézni, sorsát irigyelni éhségében semmiét el nem vehetvén; és nem szükséges hozzá hogy még a felet, lántzait tsörgető rabja is legyen. Had járjon ha mondhattya⁸ a gazdag, hogy a szegénynek sorsáruul nem tehet: Isten rendelése! de tehet arul⁹ hogy reá¹⁰ nézve, magát, az ördögök kötelességébe ne avassa, és a Világot számára,¹¹ elől járó pokollá ne¹² tegye.

Azomban, uj háboru támad¹³ (mert Romának e nélkül élni lehetetlen vólt). **A Szamniták ujra pártot ütnek.** Látod hogy a tapasztalás semmit nem tehet e Világon, és tsak a böltseket oktattya. A magával ragadó kívánság mindég nyit magának az ostromok közt egér utat, mellyen viszontagságaitul szabadullyon ha azoknak le szakadt¹⁴ veszedelmei nyakára¹⁵ omlanának. Ebben, vagy [176v] abban hibáztam akkor, ugy mond, de most nem ugy lesz. Ugy let, hogy Rómának ereje ki szál:¹⁶ **Fabius, a lovasság vezére** a dolgoknak fekvését ki nézvén

⁵ <maga> élete [Javítás a törlés fölött] ⁶ keze<k> közzül ⁷ sorsát <panasszával> a ⁸ mondhattya <is> a ⁹ arul <...> hogy ¹⁰ <reájok> reá [Javítás a törlés fölött] ¹¹ <halála elöf számára,> számára [Javítás a törlés fölött] ¹² ne <tsinállya> tegye ¹³ <üti ki magát> támad [Javítás a törlés fölött] ¹⁴ szakad<ot>t [Javítás átírással] ¹⁵ nyakára <omolva> omlanának. ¹⁶ szál<ván>: Fabius,

a dictatorra sem várakozik, ki ezen háborúnak folytatására választatot, hanem ellenségével meg ütközik 's földre veri. A dictator Papirius érkezik ezen ujságra, és büntetni kívánván Fabiust, ki minden hadi törvény ellen merészlet parantsolattya nélkül ütközetet adni, rendelést tesz, hogy a bajnokok fogják meg, vesszőt, bárdot készítsenek. A hadi sereg közbe veti magát; de Fabius töb bátorságot tanált ebben hogy Romában szaladgyon,¹⁷ hol a Népnek esedezik. A dictator érkezvén törvényes hatalmával áll elő, hogy az ilyen tselekedetet a hadi rendelések el kerülhetetlenül meg büntetik: hogy a hadakozásnak módgya egy átallyában a fő vezértül való függésben lehet szerentsés: hogy e nélkül háborut folytatni [177r] nem lehet: hogy a Nemzet önnön java, törvénnye ellen nem tselekedhetik; és ő dictator lévén, hatalma által a haza javára büntetni kötelességének isméri. Elő hozta Brutust, ki Romáért önnön gyermekeit áldozta fel. A Nép meg némult, és Fabiust¹⁸ a dictator hatalma alól fel szabadítani nem bátorkodot, ne hogy általa, a hazának törvénnyei fordulnának fejekre. A sokaság a dictatornak tsak engedelmét kérte; Fabiusnak pedig egész háza¹⁹ lábaihoz borulván, kegyelméért esedezet.²⁰ Az emberséges, és bölts dictator, látván, hogy a hadi törvényeknek eleget tett, minek utánna okaival ellenkezni senki sem bátorkodik, tellyes hatalmát arra fordította, hogy Fabiusnak meg engedgyen. Siró örömöt okoz szivednek, mikor a nagy érdemeket nagy emberekben látod, a természet szentségének áldozni, és mennyei világával a közönséges halandók felet ragyogni!

De Brutusnak példája ez esetben tsonka és tsak sántikál. Az ő fiái hazájok [177v] ellen esküttek meg, Fabius pedig e mellet győzöt.²¹ Mondhatnánk hogy Róma helytelenül, erőszakkal üzvén el királyát kebelébül, azokat, kik hazájokba vissza kívánták hozni, az ellen való párt ütéssel vádolni nem lehet. Ki tudgya kinek volt igassága, Brutusnak é, vagy Fiainak? Előre ki nézheted hogy e kérdésbe az író belé nem bostátkozik, hanem tsak ezt mongya, hogy minek utánna egy Ország, és Nemzet, akár igy, akár ugy, ilyen vagy olyan okok mellet, sorsát meg határozza, állapottyát törvénybe veszi, és azt, esküvéssel, Istenei,²² vagy

¹⁷ szaladgyon <bé>, hol ¹⁸ <a lovagok vezérét> Fabiust [Javítás a törlés fölött] ¹⁹ <...> háza [Javítás a törlés fölött] ²⁰ esedezet [Javítva ebből: esedeztek → esedezik] ²¹ győzöt. <Ha> Mondhatnánk <is> hogy [A kezdőbetű kisbetűből javítva] ²² Istenei, <előt> vagy

Istene előtt tet fogadásával fel szenteli, mehet é valaki²³ ellene büntetlen, bár²⁴ ellenkező okokat tanáljon is²⁵ magában? Ha ez lehetne, miben állhatna fen a király is?

432.

■ Ez idő tájban levén Romának ezen²⁶ győzedelme, eseteiről gondolkodot ha tanálhatnának azok közt olyanok, mellyekről a gyalázatot kellene el törölni

[178r] A Szamnitáknak fő vezérek Pontius midőn háboruját folytatná Kodium mellet, Romának seregeit, oly szoros helyre tsallya,²⁷ hová mint kő falak közzé zárattak bé. Minden óltalomra, verekedésre való tehetségétől meg fosztatván a Consul²⁸ élete halála, egyedül ellenségének tettzésére maradt. Pontius, Szamniti fő vezér azon²⁹ forgattya elméjét hogy ezen szerentséjét még mitsoda tettel koronázza. Pontiusnak édes atya e történetet magában fontolván Fiának ily tanátsot ad; hogy őket mind le vágassa, vagy betsülettel botsássa el; de amaz egyikben sem állapodik meg, hanem a katonákat egyenként jármon bujtatván által fogadást tétet a Consullal hogy Róma a háborut véllek tovább folytatni nem fogja.

A Pontius attyának tanátsábul ki tettzik, hogy Romának erköltseit már akkor szomszédi ismérték: vagy meg ölod mind, ugy mond, vagy betsülettel bány véllek. Én az elsőt el hattam volna, akár hogy vélte Pontiusnak atya. Rómát azon egy armádának veszte egész hatalmábul ki nem vetkezette volna: így, örökös [178v] romlásokra³⁰ szolgálta volna e kegyetlenség a Szamnitáknak. Más tekintetben, mitsoda meg dühödöt vérnek részeg indulattyábul származhatik oly veszet értelem, mely akár mely okra nézve is ellenségének egy egész el fogot armádáját fel kontzollya³¹? Mihent ellenséged fegyverét le teszi, és foglyoddá lesz, az Emberi természetnek költsönös igasságaiba öltözik fel mely minden

²³ valaki [Beszúrás] ²⁴ <ha> bár [Javítás a törlés fölött] ²⁵ tanál<...>jon is [Javítás a törlés fölött] ²⁶ <mostani> ezen [Javítás a törlés fölött] ²⁷ tsallya, <bé,> hová ²⁸ Consul <...> élete ²⁹ azon [Beszúrás] ³⁰ <vesztekre> romlásokra [Javítás a törlés fölött] ³¹ kontzolly<...>a [Javítás a törlés fölött]

esetben kinek kinek emberséget parantsol. Nem lehet olyan eset, mely az Embert magából egészen ki vegye;³² és valaki tselekszi, akkor, nem úgy él magával mint Ember. Mit mondot volna Pontius ha Róma, őket hányatta volna kardra mikor hazáját meg hódoltatta, és hadi seregeket meg verte? A természetnek köz igassága minden élő Embernek szentség legyen. Ez olyan földi Istenség, kinek törvénnyel³³ nélkül, Ember Világ nem lehet.

A Római katonáknak sziveket, kik jármokon bujkáltak által, néma keservek vérekbe fojtotta.³⁴ Tekintetek titkos dühösséget, és vérbe,³⁵ kevert gyalázattoknak [179r] siralmát **mútatta**, mely állapotban sziveket, a bosszu állásra ragadó indulatnak mérge faldosta. E' gyalázatos esetnek híre Romába el terjedvén minden lelket haragra gerjesztet. A tanács határozásba veszi, hogy a Consulnak alkuja annak meg állására hazáját nem kötelezheti, mivel az országló értelemnek³⁶ hatalomnak, meg egyezése, és híre nélkül eset. Itt jön már kérdésben, hogy az egész ország fő vezérének alkuját köteles é meg állani, ha az romlására, gyalázattára van is, mely kára alól, ha akarja, hatalma által szabadulhat?

Illyen esetekben az Uralkodó hatalmaknak szobáikra zárkozva, a magános okosok, permesterek, Filozofusok szabhatnak ugyan pennával törvényeket, de azokra az erő, ha sértetik soha se figyelmez. A hatalomnak hatalom szab törvényt, mert ő valahol győzhet, mindenüt igazság magának.

De a kötés meg rontásának még is kellett valamely nevettséges módgyát tanálni, hogy a Világ előtt az igasságnak színe formáján valamennyire láttasson. [179v] Nintsen ember, erő, hatalom, mely az igasságot nyilván, szembe szökve szemérem nélkül sérthesse: palástolni kel hitelenségét hogy ügye jónak lenni láttatván, a Világnak utálattját magáról háríthassa. E' szerint Consul Postumius, ki a kötést tette, a Népet ere kéri, hogy őtet adnák által a Szamnitáknak; tegyenek azok véle a mi tettzik, tsak hogy hazája ez által kötése alól szabadulhasson. Illyen módon egy Római bajnok Postumiust a Szamnitáknak által adván, ő

³² <vetkeztesse> vegye [Javítás a törlés fölött] ³³ <igassága> törvénye [Javítás a törlés fölött] ³⁴ fojtotta.<el> Tekintetek ³⁵ vérbe <...>, kevert ³⁶ értelemnek <és> hatalomnak

annak vállára üt és³⁷ így szól: *Jól van! már most én is Szamnita vagyok* — *Róma háboroghat ellenünk. Tehát a háboru el kezdetik.*

A Szamníták, hartzolásoknak egész idejében ütközetrül ütközetre verettetvén szüntelenül tsak örjögésekkel veszöttek. Nyomoruságaik vállaikon egymás hátára tollottak. Végre egészen földhöz verettetvén Pontius vezérektül is meg fosztatnak. Ez, el fogattatva, gyalázattyával Romának győzedelmi pompáját ékesítette. Pontius [180r] kit,³⁸ kezét hátra kötve vezettek Romának uttzáin. Ezen gyalázattyát, halálával fejeztékbe, el üttetvén fejét, azon emberség helyet hogy vitéségét, és Népe mellet való emberkedését mint ellenségben is tekintsék. Pontius alacsony módra gondolt akkor, midön a Romaiakat el fogván rajtok dölyfösségbül fenkely módra kívánta magát bosszulni, és jármon bujkáltatta őket által. A gyermeki³⁹ vagy értetlen gúnyolás nagy Embereket nem illet; annyival inkább Nemzeteket. Bé zárván ellenségét hazája részirül kell vala véle szerentsés békességet tenni, és azt továbbá minden sérelem, gyalázat nélkül haza botsátani, de ő győzedelmével, amazoknak gyalázattyokra és egész Világ előtt való ki nevtetésekre furtsálkodot, mely eszetlen tselekedetit tölle el pártolt szerentséje most,⁴⁰ utolsó meg aláztatással és⁴¹ véres halállal fizet. Igaz az, hogy Róma minden emberség ellen való utállatos kegyetlenséget követet el véle, de néki tsak [180v] veszni kellett, Roma pedig helyén maradt. Nem mindenkor elég tsak átallyában igasságodra támaszkodni, és az ara tartozó okos módokat hátra hagyni: a viszontagságnak örökké igassága van rajtad akár mely dolgot el követni, mellyet tetted nyakadba vét. Tselekedeteidben kel engedelmesnek lenned hogy következései is engedelmesek legyenek. Élni tudni a szerentsével, nagyub erköltsi érdemet kíván, mint a szerentsétlenségnek el viselése; mert itt, békességes tűréseden a módoknak lehetetlensége is⁴² nagyot segít; kéntelen lévén azok nélkül lenni, a mid nints, de amot tehetséged szélessen ki terjedvén tsak okosságodtul, és erköltsödnek erejétül füg véle hogy ély; vesztedre vagy javadra.

Utólyára,⁴³ a Szamnítákkal megént tsak békességre üt ki a háborús. Consul Curius Dentatus rendeltetik ki a békesség fel tételeinek,

³⁷ üt<vén> és [Javítás a törlés fölött] ³⁸ <kinek> kit [Javítás a törlés fölött] ³⁹ gyermeki <és> vagy ⁴⁰ most, <eléb> utolsó ⁴¹ <az után> és [Javítás a törlés fölött] ⁴² is [Beszúrás] ⁴³ Utólyára <végre>, a

és okainak meg határozására. A Szamnitáknak pompás, [181r] és kint-
 sics követsége éppen akkor érkezett hozzá, mikor egy fatálbul ebédelt.
 Summás pénzel kinállyák, hogy javakra hajlana, látván szegénységét.
Igen is! felel a Consul úgy vélitek szegénységemet látván, hogy meg vesztegethettek; de én inkább szeretek azoknak parantsolni, kik pénzesek mint hogy magam azzá legyek. Ha már tsak ugyan ki fogás nélkül való igazság hogy az Emberben akár ki legyen, ily vagy oly nemű kevélységnek lenni kellessék, az illyet leg szebnek és leg nemesebnek tartom. Curius Dentatus szánszándékos szegény vólt, abban keresvén ditsósságát inkább, mint a gazdagságban. A szegénységet, ha nem éppen éhező és rongyos meg elégedéssel lehet viselni tsak⁴⁴ valamelyik oldalán legyen⁴⁵ ditsós-
 séges, mivel a hír, név, emberi hivalkodásunkat a pénznél gazdagabban fizeti, sőt ezt is fel áldozzuk érte. De a minden tekintetben való tsupa szegénység sem Angyalnak, [181v] sem ördögnek nem kel. Lehetet a Romai Consulnak ditsóséggel szegénykedni, és fa tányérrul jól lakni, de a borju pásztor örökké⁴⁶ azt kívánnya, hogy gazdag legyen.

Az el tökélet szándékkal lévő szegénység a régieknél,⁴⁷ néhol ditsós-
 ségre tartozot, azért találtattak illyenek: mint Aristides Athenasban. De minek utánna a szegénységet sehogy se tekintik, nagy hivatalba nem teszik: és a szegénytül mint az avas pervátátul orát bé fogva, pihát ki-
 áltozva minden pénzes ember szalad, fut; ki kíván szegény lenni, hogy ditsósság helyet, melytül messzeb van mint a természetnek végső hatá-
 rátul mindenek előtt gyalázatoskodgyon.

Dentatus a Szamnitákkal békességet köt, és bé rekeszt oly háborut, mely 49 esztendeig tartot. Ez idő tájban még, más nemzetségeket is hódoltatot meg Romának hatalma, az Adriai tenger partok mentében. [182r] Az Ékesek ötvenöt napok alat negyven egy várast vesztettek el, mellyek inkább hiszem hogy jobbára faluk lehettek. Minden nap majd nem egy várast meg venni negyvenig, bajjal esne ha jó garádgýával vól-
 na is bé kerítve, oly szüntelen háborgó részében pedig⁴⁸ az emberi élet idejének, bástyák nélkül lévő népes várast fel tenni nem lehet, annyival inkább, mivel ágyu nem lévén, az ostromló félnek nagy akadályt okoztak.

⁴⁴ <ha> tsak [Javitás a törlés fölött] ⁴⁵ legyen [Beszúrás a lap bal szélén] ⁴⁶ örökké
 <tsak> azt ⁴⁷ M: régieknél, <néhol> ditsósságra ⁴⁸ pe- [Az elválasztott szó második
 része hiányzik a következő sorból] M: pedig

Meddig kel vala Tróját ostromlani hogy keritéseit meg hágni nem lehetet? Azomban Romának már ekkor rettegést, félelmet szülő hatalma volt: két száz hetven három ezer fegyverfogható emberrel birt kik egyszersmind hazafiak és katonák voltak. Ilyen erővel tsak lehet helybül előre egy nehányat lépni olyan polgárokkal, kik fejedelmi szabadsággal hadakoznak önnön birtokokért a magok ditsőségére. Mert akár hogy fizessed az Embert, soha⁴⁹ szivébe oly erős ősztönt pénzel nem nyomhatz mintha gyermekei sugdosnak fülébe [182v] és ditsősége kiáltya magához. Első tárgy a Világon minden Nemzetnek az olyan haza melyben annak fiai törvényes szabadságban élhetnek. Az ember maga előtt is tsak annyiba valami, a mennyiben magát valaminek tarthattya, e pedig ugy eshetik meg, ha szabad akarattya szerint való törvények által vezéreltetik. Mert végre, az a *magam*, mely magamért semmit sem akarhat, kevésssel több emberi méltóságomra nézve a semminél. A kinek sorsára⁵⁰ tartozó akarattya mindég másban tenyészik⁵¹ örökké emberi valóságátul üres magával, nyög, sehogy se találhatván fel érdemének hol létét, sem ezt ha állat é vagy Ember.

Mivel az emberek egymás miveinek irigyei, és a leg job dolgot is változtatták⁵² tsak azért is, hogy magokbul ujságot tsinállyanak,⁵³ **Censor Appius Klaudius 441. ben a király tanátsnak magát ellene szegezi, melynek méltóságát attyai, a veszetségig óltalmazták. Ő, attyának nyomdokában [183r] tölle vissza fordul, és magát a községhez köti. Látod, hogy ugyan azon vérben Nemzettségben egyenlő értelemnek erköltsnek állandóul meg maradni lehetetlen. Őszve vissza kavargó zúrzar ragadgya a Világnak eseteit mellyek a viszontagságokat fővel lábball verik rakásra. Appius a fel szabadult raboknak fiait a király tanátsba⁵⁴ bé vette, mely dolog Romának fő Nemességét meg alázttatásra vetette. Igaz, hogy az Ország terhének viselésében érdemnél egyebet a haza fiakban tekinteni nem lehet, de tsak ugyan fel szabadult rabot, királyi méltóság közzé helyheztetni szükségtelenül, hiba és meg alázttatás. Lehetetlen hinni, hogy Romának Tábla bírái főeb⁵⁵ vérbül ki nem telhettek volna. A vezérlő hatalomnak, és országgló értelemnek, tekintet,⁵⁶**

⁴⁹ soha <pénzel> szivébe ⁵⁰ sorsára <tz> tartozó ⁵¹ tenyészik <magán kívül> örökké
⁵² változtatták <több izben> tsak ⁵³ tsinállyanak, <a> Censor ⁵⁴ tanátsba <f> bé
⁵⁵ M: fővebb ⁵⁶ tekintet, <és> méltóság

méltóság nélkül lenni fel fordult állapot: valamikor alacsonyitod, erejében veszted. Az oly hivatalt, rangot, bets jeleket, mellyekre tsekély személyek, alacsony tulajdonságu, születésű halandók is⁵⁷ fel vétetnek, az érdemesek végre [183v] meg vetik, vagy kevés tekintetbe veszik, honnan következik hogy mikor adgyák is nékik, ingyen sem ugy tekintik mint érdemeknek jutalmát, vagy nemes erkölcsöknek meg koronáztatását. Vagy ne szerez a társaságban méltóságot, tekintet, vagy ha nálla nélkül nem lehetz igekez fen tartani. Az ordók, nevezetek által az apróbbaknak sokaságát kívánván magadhoz kötni, a nagyobbakat magadtol el általa. Talán azért tsinálod hogy vélle erősödgy? Nem! Soha a kitsinyeknek sokasága helyre nem hozza azt, a mit a nagy embereknek tölled el távoztot kevés számában vesztasz. Appius is semmit se tsinált; tsak magát gyűlöltette meg mert hivatalának el telése után minden el változtot.⁵⁸ Fabius Censor hozta helyre rendetlenségeit, mely érdeméért ilyen tóldalék nevet kapot: *Maximus*. Annyira igaz, hogy az országlás belső állapottyának jó rendbe való hozása a külső győzedelmeknél is nagyubbá⁵⁹ teszen.

Keresni kellene már annak⁶⁰ okát⁶¹ [184r] hogy a királyi hivatalra⁶² való választása mely természeti szerint, egyenesen Uralkodásra, és Országló értelemre tartozik, miért adgyák által egyetlen egy hivatalnak, és embernek? Az Országnak jó, rossz állapottya ugy é azokhoz van köttetve kik sorsát vezérlik, és dolgait igazgattyák? Illyen vólt a Római⁶³ tanáts. Nem helyeseb rendelés let vólna a tanáts béli Uraknak választását ugyan azon tanátsra és Consulaira bizni? Ha a bírának sok felé osztot vokok miat a választás alkalmatlan, és⁶⁴ zenebonás let vólna, oly pártra lévő szakadásokkal egyetemben mellyek⁶⁵ zúrjavart szoktak okozni, tizenkét Senatornak a két Consullal egyet értvén által lehetet vólna engedni. Appius meg mutatta, hogy a Censor hatalma e tekintetben egy embernek sok. De⁶⁶ azért tselekedték, hogy mikor e hivatal fel állot a községnek ki rekesztésével, tsak⁶⁷ Nemesek sorsára tartozot;

⁵⁷ is [Beszúrás] ⁵⁸ <helyre állot vissza.> el változtot. [Javítás a törlés fölött] ⁵⁹ nagyubbá <ts> teszen. ⁶⁰ <az> már annak [Javítás a törlés fölött] ⁶¹ okát <hogy> [184r] hogy ⁶² <tanáts székire> hivatalra [Javítás a törlés fölött] ⁶³ Római [A kezdőbetű javítva] ⁶⁴ és [Beszúrás] ⁶⁵ mellyek <a tanátsban> zúrjavart ⁶⁶ De [Beszúrás, az utána következő szó kezdőbetűje kisbetűre javítva] ⁶⁷ tsak <fő> Nemesek

de az Urakkal⁶⁸ is szinte ugy köz az eszetlenség, hatalommal való visszaélés, hiba, gyengeség [184v] mint akár kivel mással. Az országló hatalom mindent bízhat másra, tsak ezt nem, hogy ötet, az⁶⁹ országlásra, magán kívül, más válaszsza. A Római tanáts, országol, melynek bírát egy Censor teszi, ki azoknak kiket⁷⁰ teremt számadással tartozik, 's hatalmok alatt él. Oly rendelés, látod,⁷¹ mely⁷² magábul ijjesztő tsudát tsinál. Más eset osztán mikor az ország népe választ magának bírót, mely lakosit itéllye, büntesse, mert ez nem egy ember, hanem ország, mely törvényt szab eléb magának, és az után választya⁷³ biráját hogy a mellet⁷⁴ itéllyen;⁷⁵ Így bírójának szája által az egész nemzeti törvény szerint minden szabad póljár maga itélli magát, mivel mindenkor tsak azt mongya, amit azon törvények parantsolnak néki, mellyeket Nemzetének köz akarattyá szerzet.

Vólt a Nemességnek még Rómában el rejtet felsősége a község felet, mellyet magának titkon nagy gondal kívánt meg [185r] tartani: Ez vala a fő papi hivatal. Ó rendelte ki a mivekre tartozó napokat, heverésre rendelt ünnepeket, perelkedéseknek idejét, esztendőnek eléb idáb való fogytát; minden dolognak módgyát, formáját ő határozta meg. Mind ezekbül, mint az áldozatokban való örök végezéseknek fel fedezésébül a fő papok mélységes titkokat tsináltak hogy ez által a vallásával vak, és ostoba Népet⁷⁶ szent varáslásokhoz kötözvén, álmodot hatalmok alatt örökösös rabságra vethessék. Valaki magánál nagyob testi erón kíván uralkodni törvény nélkül, tsak másoknak önként való kességével, és akarattyával; léleekben kel néki vakítani, hogy a Nép⁷⁷ karjain meg ne láthassa korpa madzagait mellyeket arany koszorók helyet fűztek oda. Valamely hatalom tsak hitetés által álhat fen; kötelességében van, a tsalárdságával meg hódoltatot erőt, örökös vakságban tartani. A tudatlant könnyű hitetni, de a tanult ember, szemedbe nevet. Így vitték [185v] Romának fő Emberei a Népet⁷⁸ papi hivataloknál fogva, hazájoknak győzedelmeire, mely szerint ditsősségek,⁷⁹ sokszor, tsalásbul, hitetésbül,

⁶⁸ <a fő Nemessel> az Urakkal [Javítás a törlés fölött] ⁶⁹ az [Beszúrá] ⁷⁰ kiket [Javítva ebből: kit] ⁷¹ látod [Beszúrá a sor fölött] ⁷² mely <magának> magábul <ij> ijjesztő ⁷³ választya <...> biráját ⁷⁴ <szerint> mellet [Javítás a törlés fölött] ⁷⁵ itéllyen; <honnán látod ...> Így [Fél sor törlése, javítás az utolsó szó fölött] ⁷⁶ Népet <v> szent ⁷⁷ a Nép [Beszúrá] ⁷⁸ Népet <fő> papi ⁷⁹ ditsősségek, <győzedelemek> sokszor,

hazugságbul származot. Az áldozatnak reszkető belei közzül fedették fel az⁸⁰ Isteneknek⁸¹ ki jelentet végezéseket. Róma győzedelmes lesz, így szól a jövendő. A Nép, Istenének száját halván, szerentséjét meg hiszi: egész bizodalommal maga el tőkélésével megyen hartznak és meg átalkodással nyér.

Rómában a fő pap egyszersmind hazafi is lévén hazug vallásának minden kezénél lévő kultsát, kelintsét, rugóját hazájának világi elő menetelire fordította, mely szerint a hazugság, hitetés, hivatalában gyalázatos lévén, következéseivel ditsósságessé változot. Sundaságban tenyészet a szép dolog mint a⁸² jó bor a ganéjjozot földben. Valameddig a vallás dolga olyan lábbon áll, mely szerint annak óltári szolgálai sorsokra nézve [186r] hazájok, Nemzetek világi boldogságával egy huron pengjenek, mind addig; egyenes tzelra dolgozik, és veszedelmet nem okoz; de mihent a köz hatalomtul el fordulnak, és hazájokon kívül, szemeket, különös tárgyakra függesztik, úgy módolván magokat, hogy hatalmok az Ország hatalma felet, és boldogságok annak boldogságával szemközt ütközve legyenek meg; mindjárt oly következésre hanyatlik a dolog, melynél fogva eléb a haza esik sebbe mely sebnek gyógyulása, végre, el kerülhetetlenül amazoknak okoz halálos nyavalyát, kik azt Nemzeteknek testén fel nyitották. Valamely ember hosszason sebessit, ellene álhatatlanul sebet kap, sőt halált is.

Rómában egy fel szabadult rabnak fia valamely Flavius nevű, széles urrá tétetvén, a fő Nemességtől utállat alá vettetet. Nintsen a nagyra emelkedni kívánó embernek, 's másnak is szivet mardosób nyavalyája, és lábait rángatób nyűge; mint ha körös körül a mere fordul mindentől utállatik: mint ha [186v] minden ábrázaton⁸³ fintoritot orrot tanál a hová tekint, gunyoló nevetést, mord tekintetet, vagy fére⁸⁴ fordult halgató utállatot. Flavius a Római Uraság közt ilyen kinos hízeltkedésetül lévén környül vétetve nem oda gondolt hogy amazokat okossággal, emberséggel szelédittse, hanem bosszu állást kereset magának. Az emberi számtalan bolondságok közt pedig egy sints nevettségeseb, sem részegeb, mint mikor valaki erőszakkal, és bosszu állásnál fogva kíván tiszteltetni, kinek addig sem atták meg mig ezen haragra, és utállatra

⁸⁰ <a papok> az [Javítás a törlés fölött] ⁸¹ Isteneknek <ott> ki ⁸² a [Beszúrás] ⁸³ <képen> ábrázaton [Javítás a törlés fölött] ⁸⁴ fére <néző> fordult

gerjesztő eszetlenségekkel nem élt. Ki, 's mi kényszerítse a szívnek hajlandóságát bottal, büntetéssel, bosszu állással? Nem a tiszteleten kelébe kapkodni, hanem azon, a mi őtet termi; az érdemen. Csak érdemet, kellemetességet szerez magadnak, ne meny a tisztelet után, eljön ő utánad. Hogy tartod fen a plántát, ha nints földed sehol, a mibe ülted, sem víz, a mivel lotsold? de ha helyére teszed [187r] meg nő, magátul, virágzik, és terem.

Flaviusnak fejében e gondolatok meg nem fordulhattak, tehát őt elvetet tiszteletivel⁸⁵ kívánván truttzolni, hogy a Nemességet tronfal üt-tesse, a fő papságnak minden rejtet módjait, állapotját, titkait sat. a községnek ki hirdettette.⁸⁶ Kit bosszult általa? Ott, a papságnak mive, mind a Nemzetnek világi fel emelkedésére intéztetet; így ha ezen tselekedetivel kárt tett, hazáját sértette. A bosszu állást, az emberek nagyon szeretik, de kevés élhet úgy véle hogy édessége szájában meg ne keseredgyen, Még is az⁸⁷ indulat, világ végéig soha böltsé nem lesz, sem az el mérgesült érzésnek a tudomány zabolát nem vét. Törvény kötözi az embert, és büntetés mérsékeli. Innen lett hogy minden pokla Meny országa, tudománnya, vallása mellet is világi meg maradásának tömlötzre, páltzára, akasztófára van szüksége.

⁸⁵ tiszteletivel <... > kívánván ⁸⁶ M: hirdettette ⁸⁷ <De az> Még is az [Javítás a törlés fölött]

[187v] NEGYEDIK SZAKASZ.

Romának kezdetitül fogva 471^{ben}, és azon tul 552^{ig}

Róma, uj Theatrumra lép; **uj haborukra terjeszkedik,¹ és mint valamely kéményen ki ütöt tűz mely ordító szelek közt, ropogással emészti a város, a ként² rohan az országokra.** De ugy láttzik hogy valahol a Romaiak hartzra ki keltek annak indito okát eléb mindég ellenségeknél tanálták fel. Olasz Ország³nak déli részén egy népes, gazdag város **Tarentum, látván Romának³ fel emelkedését, győzedelmét, ellene félelem, akár irigységnél fogva, haragra, utállatra fakadt ki.** Mert⁴ akár egy ember, akár egész Nemzet, ha láttya, hogy tsekély állapottyábul, szomszédgya pénzel, erővel majd utól éri, ellene mord kedvet veszen, és ara törekedik, hogy ha lehet, vissza verhesse. Nintsen törvényes világunknak az irigységnél halálosab veszedelme. [188r] Azomban a hatalom, vagyon, fel fuvalkodást okoz. E hibát a Világnak Népei sokszor tsak Uralkodókra háritották, noha egész Nemzet ugy élt velle mindenüt⁵ a hol a többi közt elsősgre mehetet. **Tarentum a Romaiakat, vad embe-
reknek; ragadozó fene vadnak tartván** egy felől utálta más tekintetben rettegte. Egy hatalmas kevély se kíván ránkora alá vet ellenségének félelmet mutatni, de azomban azt szivéből tsak ki nem törölheti.

A Tarentumi Révbe némelly Római Hajók ki kötnek; mellyeket a lakosoknak titkon már ellenek pöfögő mérge sérelemmel, gúnyolással illet. A fő tanátsnak,⁶ e gyalázat, panaszban elibe terjesztetvén el⁷ küld oda az elég tételért.⁸ Consul Postumius érkezik a töb követekkel, kiket a Tarentumiak gyalázattal illetnek; annyira, és oly galád alatonysággal

¹ terjeszkedik, <ki> és ² <ugy> a ként [Javítás a törlés fölött] ³ látván Romának [Javítva ebből: látván a Romaiaknak] ⁴ Mert <akár> akár ⁵ M: mindenüt <á>hol ⁶ tanátsnak [Az utolsó szótag beszúrás] ⁷ <követeket> el [Javítás a törlés fölött] ⁸ <kik az ... Népek biróitól elég tételt kérnek> az elég tételért [Javítás a törlés fölött]

hogy a Consulnak palástyát le is hugyozták mely gyalázatos bolondságon osztán örömeben, a kényességétül⁹ és vad tudatlanságátul el részegedet [188v] Nép nevetet; önnön¹⁰ fertelmességének¹¹ kedvel tapsolt. Postumius meg határozza magában hogy a Tarentumi vizelletet annak vérével fogja palástyábul ki mosni. Illyen köpedelmeket követ el az ostoba nép ha a királyi hatalmat magán széllyel oszolva kezénél tartya, oly részeg bolondot mutatván józanon is, ki utolsó veszedelmét tzigány tselekedetekkel huzza önnön fejére. Nintsen is soha igassága az alsó községnek a királyi, és Nemesi Uralkodás ellen kiáltozni, oly végbül, hogy magát kívánnyá helyére állatni. A Római követek haza mennek, és Nemzeteknek kettöztetet gyalázattyát othon jelentik. Romának¹² véreben méljiségre alá szállot tsendes kevésysége mellyet mindenkor mértékletes emberséggel fedezet; tüzet kap, 's lobogni kezd. Vólt már Tarentumnak Romáruul annyi tapasztalása, hogy e tsufos esetit bosszu állás nélkül hagyni nem fogja. [189r] Fontolni kezdvén fejében a siralmas következeseket, meg rémul. Leg aláb a háboru már el kerülhetetlen, mely a Romaiaknak szüntelen való játékok vólt; a Tarentumiaknak pedig¹³ tsak meg gondolások is ezer poklot mútatot. A Tarentumi nép tehát tsak azért hogy a Római Consul palástyának meg hugygyozásában gyönyörködnessék oly veszedelemnek teszi ki magát mellyel szembe állani sem mérészel. Illyen az ostoba község az Uralkodásban. Segedelemrül kellet hát gondolkodni, és az Epirusi királyt Pyrrhust kérik e végre.

Pyrrhus, azon Uralkodókra tartozot, kik a békességben 's tsendes bóldog Uralkodásban semmi féle meg elégedést nem találván a Világba vesznek belé, hogy önnön veszedelmek után futva¹⁴ leljék fel ditsősségeket és bóldogságokat. Sok hatalom ígerte magának felső szerentséjét abban hogy a Világot marja, de el nem kaphatta. Az Epirusi fejedelem, nem akarta látni, sem tudni hogy egy semmiségében tekintetbe nem¹⁵ vet, és ditsősségének setét éjtzakájába borult hazátskába, Epirusba van el temetve, [189v] honnan, az Emberi Nemzetnek közönséges lármájára egész erő nem telik. Egy szóval; ő azon hires bolondokra tartozot kik a

⁹ kényességétül <el ré> és ¹⁰ <és a maga> önnön [Javítás a törlés fölött] ¹¹ fertelmességének <vig> kedvel ¹² Romának <méllyen alá szállot tsendes kevésysége, mellyet> véreben <med> méljiségre ¹³ pedig <ennek> tsak ¹⁴ futva <...> leljék ¹⁵ nem <vet> vet

valósággal álomba kívántak¹⁶ élni, abban keresvén nyugodalmakat, hogy ők is szüntelen rettegjenek másoktól, 's mások is ő tőlők: hogy nékik is vesztekre törjön egész Világ, ők is a Világnak: hogy a Világ se lehessen ő miattok békével, ők sem a miatt. Szép neme a bődökságnak, és fekélyes hirnek, névnek?

Pyrrhus, fel lázad, és tele szívja magát reménységgel, hogy Rómát Olasz Országot lába alá nyomja 's magasságokrul magát a Világnak meg mutattya. Nagy készülétekre terjed ki, öszve vévén erejét a mi telhetet. Tzineás nevezetű fő¹⁷ tanátsossa,¹⁸ ki tselekedetit ellenzette eleibe terjesztvén mint bölts Filozofus, hogy bődökságát hazájában el hagyván árnyék után fut, érkezik el előre három ezer katonával Tarentumba, és azt keze alá veszi. A király jön utánna három ezer lovasokkal, husz elefántal, huszezer gyaloggal. Bé jut Tarentumban, melynek [190r] lakossit, borba, asszonyokba veszve, részegen, korhelyen,¹⁹ bujálkodások közt tanállya. Heverés, tunyaság, álom, szerelem, ivás, danlás, musika szó lepték meg a várast. Rendes szembe tünés vólt az Epirusi királynak hogy az alat mig ők othon mulatoznának illetén képpen, érettek, hadai ontsák²⁰ véreket.

Azomban itt,²¹ minden asszonyi gyönyörűség, egy szóra füstöt vét. A Theatrumok bé záratnak; mulattság, musika, tántz, eszem, iszom, el töröltetnek. A korhelységnek, mértékletes élet, hadi munka áll helyébe. Az álmoson²² ittas ifiakat szeretőjök mellől ki rángattyák, és fegyverbe öltöztetik, kik mint a leány tselédek a hadakozásnak mivét, formáját sem szenyvedhetvén a hová, mere el szökhethnek szélyvel szaladnak; hazájoknak sorsával sem gondolván semmit, tsak ne kellessék nékik érte hadakozni, 's tűzőket vizeket védelmezni.

[190v] Veszed észre, hogy a Nép²³ itt is olyan alatsony mint Postumus ellen el követet tselekedetében.²⁴ Minden Embernek Nemzetnek erköltsi erejét, és gyengeségét tettei fedezik fel. Pyrrhusnak is végre érettek eddig²⁵ már meg tett fárattságát költségét személlýének szidal-

¹⁶ kívántak <élni> élni, ¹⁷ fő <... > tanátsossa, ¹⁸ M: tanátsossa; <ki tselekedetit ellenzette eleibe terjesztvén mint bölts Filozofus, hogy bődökságát hazájában el hagyván árnyék után fut> érkezik ¹⁹ korhelyen, <buly> bujálkodások ²⁰ ontsák <a> véreket. ²¹ <Tarentumban> itt, [Javítás a törlés fölött] ²² M: álmos<on> és [Javítás a törlés fölött] ²³ a Nép [Beszúrás] ²⁴ tselekedetében. [Javítva ebből: tselekedetekben.] ²⁵ eddig <is> már

mazásával fizetik, mivel őket asszonyaik közül ki verte. Szitták, rágal-
mazták részegen. Ezt a király meg tudgya; a korhelyeket elibe viteti;
kiket a véres halálnak dörgéseivel²⁶ fedd;²⁷ ortzáján villámló haragjának
tsattogásai közül szorván bünöket szemek közzé.²⁸ Ezek halgattyák; de
végre egy, következőképpen szóllal meg közzülük, hogy ha²⁹ borok
el nem fogy vala, magát is meg ölték volna:³⁰ A király ily részeg bolond-
nak szavait meg vetvén maga elől őket el küldötte; alatsnyabbaknak
nézvén őket mint büntetésere³¹ ennél fogva érdemesebnek ítélhesse.

Az alat mig ezek így fojnanak³² érkezik a Romai seregekkel Con-
sul Levius.³³ [191r] A két ellenséges ármáda egymáshoz közelgetvén,
készül, 's meg ütközik. Pyirrhus tündöklő királyi készülletben lévén va-
lamere fordult fegyverérül, öltözetirül mindenüt meg ismértetet, mely
miat ezer veszedelemnek és tsapásnak ki tétetve kéntelen vólt magát
más készüllet alá rejteni hogy életét nagyob bátorságba tehesse. Ezen
ütközetben győzedelmeskedet, de nagy kárral, és fájdalommal. A Ró-
maiak, népében, rend kívül való öldöklést tettek, mellyet az ütközet
után maga látván, ezt mondotta:³⁴ el kell vesznem ha még egytzer illyet³⁵
nyerek. Győzedelmére Elefántyai segítették. E' rémitő nagy barom álla-
tokat még a Római katonák nem ismérték: soha Elefántot nem láttak.
A lovak meg ijjettek; minden sort öszve zúrtek zavartak, mely miat
végre a Romai seregek futásnak vették magokat. Pyirrhus Romához
közelgetet, [191v] honnan vissza hivta magát halván, hogy a két Con-
sul érkezik.³⁶ E világon minden Uralkodó hatalmak között tsak Romá-
nak vólt az a különös tulajdonsága hogy ellensége, mikor meg veri, tölle
akkor is rettegjen. Ez az a meg átalkodot emberi makatság, mely Nem-
zeti szabadságban tenyészik, és erköltsi méltóságát utolsó lehelletéig fen-
kivánnya tartani. Mind azon által láttjuk hogy más Nemzetek is éltek
szabadon, még is Rómának tulajdonságaival, erköltseivel nem birhattak.
Száz író visgállya a Romai erkölts nagyságának szülő okait, és tenyész-

²⁶ dörgéseivel [Javitva ebből: dörgései közzül] ²⁷ M: fedd; <ortzáján villámló> haragjának

²⁸ ortzáján villámló haragjának tsattogásai közül szorván bünöket szemek közzé. [Beszúrás a sor fölött] ²⁹ ha <a> borok ³⁰ volna: <...> A ³¹ büntetésere <is> ennél ³² foj-
nának <Consul Levius> érkezik ³³ Consul <...> Levius. [Beszúrás a lap alsó szélén]

³⁴ mondotta: el [Javitva ebből: mondotta, hogy el] ³⁵ illyet [Javitva ebből: ilyen győzedelmet]

³⁶ érkezik. <hadakkal.>

teő eszközeit, de én oly messze ment³⁷ vélekedésekre ki nem terjeszkedem, sem olvasóimat találmokkal ki elégiteni nem kívánom, hanem a³⁸ Római nagyságnak okait; viselt dolgainak kezdetitől fogva e munkában széllyel el hintve mindenüt láthatod, tsak ved észre azokat, és egymás közt egyeztesd. Miért nem szerezhették hát meg magoknak más Nemzetek azon módokat, eszközöket mellyekkel a Romaiak [192r] éltek? Miért nem emelkedhettek fel oly felséges országgló értelemre? Nékik is, törvény, vallás, nevelés, sat. szinte ugy kezekbe vólt othon, mint ezeknek³⁹ ithon? hogy nem juthattak oda? Tsak! Miért nem egyenlő tulajdonságuak az Emberek, és Nemzetek e földön? Tsak! A természet, és annak alkotó hatalma, Ura, így állatta emberi Nemünket sorjára, hogy az Embernek egyenlő fajában⁴⁰ örökös külömbiség legyen.

Róma, erköltsével, erejével kívánt győzni, mások pénzelt, 's bérbé fogadot tselédekkel. A külömbiségnek következéseket könnyen ki nézheted. Miért nem követték hát példáját Kapua, Tarentum, Kartagó? Tsak! Nem lehetet!

A Romaiak végre követeket küldenek Pyrrhushoz, mely követségnek tárgya a hadi foglyoknak költsön ki váltása vólt. Fabricius, ki ditsőségét, és⁴¹ halhatatlan nagy nevét, erköltsel, szegénységgel szerzette, ment el mint első követ. Az Epirusi Fejedelem e Nagy Embert, kintsekkal kívánta ajándékozni, mellyeket ő tekintetbe nem vett. Végre, hivatalt tész néki hogy ha [192v] szolgálattára menne által országának legfényesebb rangjába helyezhetné maga után sorsát kintsekkal meg terhelve. Mind ezekre Fabricius így felel: *Ezt néked nem tanátso-lom, mivel hogy Országod, minek utánna engemet meg ismérne királynak, nálladnál inkább kívánna.* Gyengesség vólt a királyba előre bizonyosan nem látni, hogy Fabricius ajánlását tekintetben venni nem fogja. Egy Római Consulhoz képepest minden tekintetre fel véve is, mi vólt, egy Epirusi fejedelem? Szabad embert, törvényes fejedelmet, szolgálattára hivni, hogy rabsággal jutalmazták? Pirhus, minden környül állásait szemre vévén, ki nézte hogy utólyára végre is ő szorul rövid kötésre ha Romával küszködni meg nem szűnik. Győzedelmeinek közepette a

³⁷ <ki terjedt> ment [Javítás a törlés fölött] ³⁸ M: <hanem a> A [Javítás törléssel és átírással] ³⁹ ezeknek<...> ithon? ⁴⁰ <fajoknak véreben> egyenlő fajában [Javítás a törlés fölött] ⁴¹ és [Beszúrás]

békességért fohászokodot, mely tzélra Cyneas böltsét Romába küldi.⁴² Temérdek ajándékkal indította utnak, mellyeket ott, [193r] elő mentelire a fontos személyek közt osztana el; de Cyneas minden erőlködésével is reá nem mehetet hogy akár férfi, akár asszony ajándékainak tsak leg kisebb részét is tölle el fogadgya. Itt is jegyzést tehetz Róma fel emelkedésének egyik okáru, mely szegénységben állot, hol az erköltsöt a pénznek mindenkor felibe tették; e szerint, nem az érdem vólt a nyereségnek következése,⁴³ hanem az érdem helyheztetet felibe a pénznek. Az érdem kötötte nyereségét, ditsösségét. De most sem igaz, mint számtalan írók tartják hogy mihent valaki pénzes, érdemes is. Rangért, pénzért tisztelik az érdemetlent, de ez nem igaz tisztelet, hanem tsak szín, és tettetés, mely inkább gunyoltatására szolgál a gazdag bolondnak, mint ditsösségére. Soha sem esik a Világ oly nagy meg romlásba, hogy annak okossai, az igaz érdemen kívül, valamit egyebet igaz tisztelettel betsülhessenek⁴⁴ a halandókban. [193v] Sok kegyetlent, mig uralkodó hatalma kezében vólt tiszteltek, 's végre meg öltek. Haszontalan emelkedik az érdemetlenség királyi székre, mert a Világ ítélletit meg nem tsallya. Kronvel, tsak szerentsés hitető, és ragyogó selma marad e Világnak emlékezetiben noha iránta életében, a Fejedelmi udvarok is nagy tiszteletet mutattak. A nagy tehetséget, erőt, a gonoszban is tsudállják, de soha igazán nem tisztelik. Ki tagadgya meg Mahomettül vitézségét, bátorságát, vezérlő okosságát töb ember társai felet a maga idejében, de azért tsak hitető, és ragadozó kegyetlen, ki hitit kardal hirdeti, 's vér ontásba ülteti; el rabolván másoknak örökségét tsak annál fogva, hogy lelkeket kívánnya világosságra hozni, kiknek győző ok és igasság helyébe véres halált mútatot. Róma is ragadozot az igaz, de ditsösséges bünökkel.

Minek utánna az Epirusi tanátsos királyának tzéllját⁴⁵ a tanáts [194r] előtt fel fedezte, kérdésbe vétetik hogy mitsoda eszközök mellett modollyák a véle való békességet, az az formáját, képit mitsoda színbe öltöztessék. Appius már utolsó öregségében a tanátsnak vetélkedését egy ideig figyelmetességgel halgatván végre ily szókat ejt: *Pyirrhus mennyen ki Olasz Országbul eléb, annak utánna külgyön hozzánk a békes-*

⁴² küldi. <annak követtyei után.> ⁴³ következése, <...,> hanem ⁴⁴ betsülhessenek [Az utolsó két betű beszúrás] ⁴⁵ M: tzéllját <a tanáts előtt> fel

séget kérni, de míg itt lesz, Róma⁴⁶ ellene hartzolni meg nem szűnik. Nézd! hogy felelnek neki meg lévén általa verettetve. Ezen felelet e Világnak esetei közöt örökre emlékezetes, mely a Romai erköltsnek győzhetetlen erejét, és mindennek felibe emelkedet méltóságát tündöklésben⁴⁷ mütattya, mely szerint valameddig törvényét, erköltsét, vallását meg tartya mind addig örökké győzhetetlen is e széles Világon mindenüt. Mikor erköltse változik akkor hanyatlik ő is osztán veszedelmére, 's végre pusztulására.

[194v] A követ parantsolatot vet a Tanátstul hogy Rómából azon nap el távozzon. Cyneás királyához el érkezvén arul szól, mit látot, és jelentését így teszi, hogy látta Romát, úgy mint egy templomot, és benne a tanátsot mint királyoknak gyűlését. Minden tanáts béli Ur, egy egy fedelmet mutatot előtte tekintetivel, öltözetivel, és tsendes méltóságával mellyet formáján, az ország hatalma rajzolt le.

Mongyák hogy Pyirrhushnak udvari doctora Urának meg étetése felől Romában Fabricius előtt ígéretet, fogadást tétetet, ha annak jutalmát remélhetné: mely dologrul a nagy Római pólgar a királyt tudosította, utálattal viseltetvén ezen fertelmesség ellen. Pyirrhush így felelt: könnyeb lenne a napot uttyából ki vinni, mint Fabriciust az igasságnak, és⁴⁸ emberségnek ősvénnyébül⁴⁹ ki nyomni. Ezen eset az Emberiségnek ditsőségére szolgál, és [195r] ha költemény is el hitelére reá beszélhettyük magunkat, hogy érdeme, a sok fertelmes emberi tselekedetek közt gyönyörűségére szolgállyon a szeléd természetnek. A Népek⁵⁰ méltóságos szegénysége, mivel jutalmazhatta volna egy ellenséges Uralkodónak ismeretlen sorsu születésü orvosát jobban, mint Urátul fizettetet? Romának még ez időben doctorok, semmi félék nem kellett. Mas tekintetben, honnan remélhette a doctor, hogy íranta kegyelmes,⁵¹ háládatos, jó királytát pokolbéli hitetlenséggel el vesztvén másokhoz hivséggel fogna viseltetni, olyannal, melyben személyére nézve a Római Fabriciusok meg nyugodnának. Az árulást az is utállya a ki hasznát veszi. Minden áruló selma, ha szentet szolgál is más felől hitetlenségével. Miért attá volna magát a Pyirrhush orvossa örökös gaz emberségre, módgya lévén

⁴⁶ Róma <fegyverét le nem teszi, sem> ellene ⁴⁷ tündöklésben [Beszúrás] ⁴⁸ és [Beszúrás] ⁴⁹ ősvénnyébül <el téveszteni.>ki ⁵⁰ <Romának> A Népek [Javítás a törlés fölött] ⁵¹ M: kegyelmes, <háládatos, jó> királytát

az életbe? De sajnállok ezen eset ellen hartzolni, mert szép, ha költemény is. Azomban nem is lehetetlen: haggyuk meg. [195v] Fel kel fedezni⁵² mind a bolond tselekedeteket, mind az érdemeseket e Világban. Ha a doctor ezt tselekette, el hiszem hogy Fabricius jelentette, mivel a Romai erkölts tsak ugyan oly fel emelkedésben mutatta magát, melyhez előtte, sem utánna, semmi féle tudománnyal, 's vallással élő Nemzet nem hasonlítot.

Pyrrhus Olasz Országi haborujának terhét haszontalanságát ki nézvéen betsülletesre⁵³ szinelt modok alát helyérül el távozik, és Syrakúzának megyen segedelmére a Karthagobéliek ellen. Itt, első fordulásaiban kap valami kis szerentsére, de azon tul sorsa mostohává lesz íránta, 's vesztéhez huzza. Ezt látván, Olasz Országba fordul ismét vissza hogy itt, a gyengébbek ellen is vesztvén az erősebbektül nyerjen: Miért nem haza? Kurius Dentatus száll ki ellene, és minden elefántyának truttzára⁵⁴ öszve töri. E remitő barmok nem ijeszthettek már ugy [196r] mint első tekintettel. Tüzes dárdákkal verték őket által a Római katonák mely sebek miatt dühösségbe esvén a királyi seregekben töb kárt tettek mint az ellenség közt.

Pyrrhus Olasz Országot el hadgya. Tábórozásának helyét a Rómaiak meg nézvéen például vették magoknak, és ezen tul seregeiket ha ki szállottak a szerint állatták.⁵⁵ Ne felejtsd el Olvasó ez uttal meg jegyezni, hogy valamely⁵⁶ Nemzet meg rögzöt örökös szokásait meg áttalkodásbul⁵⁷ változtatni nem akarja, soha helybül eléb nem megyen. Valaki kívánnya és akarja hogy Nemzete tudománnyával mesterségével, szokásával, minden időn keresztül mindég egyforma legyen, 's helyben állyon, tsak annak adgya ellene mondhatatlan próbáját hogy születéssel ostoba, és tapasztalással tudatlan. A Romaiak más Nemzetektül mindent el fogattak valami tsak fel emelkedésekre segitő eszköz lehetet. A vagyonokkal való bujálkodásban, pompában, nem kel vala nékik mások példáját követni, mely romlástul valameddig lehetet, magokat meg is általmazták; de ki, 's mi viheti végbe hogy az Ember magát, gazdagon [196v] is tsak ugy mutassa mint szegényen? Továbbá mitsoda erő ha-

⁵² <Lehetetlen tagadni> Fel kel fedezni [Javítás a törlés fölött] ⁵³ betsülletesre [Javítva ebből: betsülletesnek] ⁵⁴ elefántyá<inak truttzokra>nak truttzára [Javítás a törlés fölött] ⁵⁵ állatták <; 's ... >. Ne ⁵⁶ valamely <Nem> Nemzet ⁵⁷ áttalkodásbul <soha>változtatni

talom, vagy tudomány hozhattya az Embernek világi sorsát változhatatlan állapotra? Egy Nemzetnek sinsen tehetségében hogy mindenben örökké olyan legyen, mint a millyen eleitül fogva vólt. Nem lehet az Emberre olyan terhet tenni a mellyet természeti alkottatása meg nem bírhat. E' mellet, a Nemzet is szinte ugy örökődik, vénül mint a test, mely szerint az időnek folyása, sorsát, állapottját változtattya. Végre igaz ez is, hogy valamit emberi kezek épitenek annak idővel magára kel omlani. Törvények, szokások, erköltsök időrül időre születnek, és halnak mint az Emberek; ki állyon ellenek?

Pirhus, ditsősségének kívánásául hóltra részegedve elméjében örökre el tévedve tapasztalásából semmit sem tanulhatot. Mert ez is tsak azt oktathattya a kinek esze van.⁵⁸ Soha a bolondot, semmi féle siralmas esete észére nem hozza. A tapasztalás tehát tsak annak szolgál segedelmére a ki okoskodni tud. **Pyrrhus Macedoniának [197r] fordul hogy azt⁵⁹ Antigones Gonatastól el rabollya; onnan Peloponesusba megyen ütni, vetni, szedni, venni. Minden felé lármát üt, háborgat, zúrza-vart, fergeteget tsinál, hol Árgóst, meg szálván ostrom alá vészi, hanem bolondozásai közt agyon ütik. Ezen fényes halandó olyan fejedelmi bolondokra tartozot mint láthatod, kik vágyódásaiktól meg részegedve, sorsal, szerentsével viszontagsággal üstökbe mennek hogy, erőszakkal is ditsősségeket kezekből ki ragadhassák. Mint háladatlan pártot ütöt fattyak, Emberi Nemzeteket vérezik mely őket kebelébül Világra hozta. Kik nem tekintik ha van é ok, igasság a vér ontásra hanem tsak azért kívánnak bennünket fel áldozni hogy ő róllok beszéllyenek. Pyrrhus ezek szerint⁶⁰ idejében olyan képet mutatot, mint 12^{dik} Svetziai Károly a magáéban. Köz katonáknak való vitézek vóltak, de királyoknak semmit sem értek. Mindkettőt felrugja viszontagsága, 's ki neveti, meg hagyván bolond neveket a Világnak örök emlékezetiben; oly sunda hir, melyre egy okos sem vágy soha, mig eszt el nem veszti.**

[197v] **Róma meg⁶¹ marad, győzedelmeivel, mellyekben mindég eléb eléb menvén egész Olasz Országot hatalma alá huzza; nem éppen oly módnak mutatásával mintha fegyverrel hódoltatva verte vólna a Nemzeteket rabságra. Minek utánna a fegyvert le téve előtte meg hajlottak, vélek kezét fogván őket frigyeseinek nevezte, noha tellyes hatalommal**

⁵⁸ van. <hozzá.> ⁵⁹ azt [Beszúrás] ⁶⁰ szerint <a maga> idejében ⁶¹ <el> meg [Javítás a törlés fölött]

élt felettek valamikor valamely országos dolognak meg határozása törésre, jöt. Semmi! Az Emberek formával, szinzel is meg szoktak elégedni ha valóság nints. A kit hatalmábul le vetkeztetnek kéntelen azon szabadsággal vigasztalni magát, hogy mindent végbe vihet azért, Urának⁶² tettzése ellen való tselekedeteitül ki válva.⁶³ Ezt oldalt hadgya, mintha véle ellenkezni, élete módjának önként se vólna semmi szükség, honnan meg határozza hogy telleyes szabadságban élő ember. Ezen szabadságnak tsak a szolgál nyűgére, hogy ha valamelyik tartomány Rómával frigyben lenni nem kívánt, fülét meg fogta 's mind addig [198r] huzta mig helyre nem kőrt. Valamennyi frigyesek vóltak Róma hatalmának fel emelkedésére kellett nekik szolgálni eszközül. Más tekintetben lehettek a hogy tettzet. A jobbágy is szabad minden tettzésével valahol Ura ellenkező képpen nem parantsol. De mihent a szabad akaratot magadon kívül más akarathoz kel mérni hogy akarhas, a szabadság füstöt vét.

A dolgok sorában, és környül állások közt ez üt ki hogy **Rhégio**, egy⁶⁴ különös nép, váras, magát Rómának védelme alá ajánlya, és négy ezer katonáját magához szállásra bé vegye: az az, parantsoloit mint szabad frigyés társ, tartsa. A Római katonáknak mindég hartzra, szenyvedésre és⁶⁵ bütös⁶⁶ mérsékletességre készült vad erköltsök, a puha gyönyörűségekben lágyúlni kezdettek. Mulató helyeket magoknak kívánták foglalni mely tzellyoknak el érésére meg határozzák, hogy a helyes lakosokat fegyverrel el töröllyék, 's hazájokat birtokokba vegyék. E rémitő bünt fel teszik magokban, és végbe is vizik. Látod, hogy a Római paraszt,⁶⁷ [198v] erköltsi méltóságának minden pompájával is ragadozó természetit, és gyilkos tulajdonságait el nem fedezheti. Vendégelik őket, hizelkednek kívánságaiknak, esznek, isznak; a Nemzetnek asszonyaival, leányaival szerelmeskedve gyönyörködnek, kiknek szüleiket, férjeiket, szolgálákat, gyermekeiket köszönet, és háladatosság fejében⁶⁸ fel kontzollyák.⁶⁹ Mitsoda vallás, nevelés szül ilyen embereket, 's erköltsöket? Az a Római vallás jó lehetet ragadozóknak, Tigriseknek, de Emberek-

⁶² <győzedelemes... > Urának [Javítás a törlés fölött] ⁶³ M: <ki meg> válva [Többszörös javítás, a végső változat a lap bal szélén] ⁶⁴ egy [Beszúrás] ⁶⁵ és [Beszúrás] ⁶⁶ M: böjtös ⁶⁷ <Nép,> paraszt, [Javítás a törlés alatt, a lap alsó szélén] ⁶⁸ fejében <meg öldösik> fel ⁶⁹ kontzollyák. [A kettős mássalhangzó tévesztése] M: kontzollyák

nek semmit sem ért. Tsak ugyan lehetetlen simítani (a fanatismustul ki válva)⁷⁰ hogy a keresztyén vallás⁷¹ erköltsi tudománnya, e Világon minden vallásnak fellette van.⁷² Mitsoda regement tselekedné most tsendességben, hogy jól tarttatásáért, élelmének, gyönyörőségének tárgyait fel kontzollya, meg haladván ezen tselekedeteivel a pokolnak minden ki gondolható dühösségét;⁷³ és ördögét.⁷⁴

[199r] A király tanáts e tselekedetet iszonyodással hallotta. Láttá hogy hazájára közönséges⁷⁵ utállatot huz, és népének vad erköltseit teriti ki nap fényre, melly dolgót ő, eleitül fogva fedezni, magát szüntelen erőltette. De mivel ezen történetnek idején Pyrrhussal való háboruja még folyamattában vala, bosszu állásának mérgét magába alá nyeldeste, 's fogait bé szoritván idejére várakozot, hogy büntető menyköveivel üthessen. Végre el jöt az idő. Egy Consul küldetik Regio alá, ki hazájának ezen fene vadgyát magok meg adására kényszeríti; dühödt ellent állást mutatnak, de tsak ugyan meg maradásoknak lehetetlenségét látván el öldöszik egymást mint eléb meg bolondult 's ugy az által meg veszet állatok. Nem kapnak meg többet 4000^{bűl} három száznál kiket mind a leg kegyetleneb, és leg gyalázatosab halállal öletnek meg. Legyen! de a⁷⁶ meg öletet ártatlanok ez által nem támattak fel.

[199v] A Rómaiak győzedelmének egyik fundamentom oszlopa engedelmességben helyeztetet. Minden polgár szabad vólt othon, és valami fejedelem forma embert mutatot, de a hadakban halálos büntetés alatt köteleztetet vezérének engedelmeskedni. Rómában a Nép osztotta a hivatalt, büntetést, jutalmat, de a hadakban azoknak eset hatalmok alá, kik othon szolgálái vóltak. Minden féle hadakozás módgya a leg szorossab engedelmességet kívánnya meg azoktul ki folytattyák. Itt a természetnek igassága halgat, mivel törvénye tsak azt hozza magában hogy egynéhány ember verekedgyen együt prédájáért, 's osztán széllyel szaladgyon, de hogy száz ezer ember ugyan annyi számu ellenséggel hideg vérrel⁷⁷ tiz, husz esztendeig verekedgyen egy pihőben, természet ellen van, és szerzet törvényre, mesterségre, tudományra tartozik; melyre

⁷⁰ <... > (a fanatismustul ki válva) [Javítás a törlés fölött. A zárójel vége helyett vessző] M: [Zárójel kitéve] ⁷¹ vallás<nak> erköltsi ⁷² M: <van> ne legyen [Javítás a törlés fölött] ⁷³ dühösségét; <?> és ⁷⁴ M: ördögét <?> is. ⁷⁵ közönséges <átkot,> utállatot ⁷⁶ a <méltatlanul> meg ⁷⁷ ellenség <ellen> gel hideg vérrel [Javítás a törlés fölött]

nézve, minden hadi vezérnek despottá kel lenni a többin, mivel⁷⁸ minden erőszak erőszakot huz maga után. A mai verekedés erőszak a természetben [200r] következőképpen módgyának is erőszakosnak⁷⁹ kel lenni örökké.

De Romában ben is a dictatornak, Censornak büntető hatalmok igen nagy volt. Az első éppen határ nélkül valová tétetet; a másik meg kötve is felette sokat tehetet. Cornelius Rufinust egy Censor a tanátsbul ki vetette, tsak azért, hogy egy kevéssel töb ezüst portéka tanálatot házánál, mint a mennyit a törvény tartani meg engedet, mely mint egy tizen öt márkábul állot; noha ez a Nagy Ember már ez előt kéttzer volt Consul, és egytzer dictator. Oly itélettel voltak felölle hogy fukar⁸⁰ és kapzsi, még is Fabricius Consullá tétette, mert külömben derék hadi vezér volt, a jámborok közt pedig hadi szerentsére idejében ő hozzá hasonlő nem igen tanálatot. *Legyen Consul*, mond Fabricius, *inkáb szeretem hogy a fő biró kapkodgyon javaim közt, mint rabul vigyen az ellenség.* Annyira igaz lássad, hogy a hadi vezér, ha ütközetre nem nagy, minden egyéb erköltsi jóságával is hivatalában hazájának semmit sem ér; sőt romlására szolgál. Azomban a mit a Romaiak [200v] akkor Cornelius Rufiusnak pompával való bujálkodásul ki tettek, annál most egy szabó⁸¹ többet mutat ezüstben, noha maga sem hiszi mind annál fogva is hogy gazdag.⁸²

De még is a szánszándékos szegénység, vagy szegény állapotban lenni való akarás a Rómaiak ditsósságének, vagy⁸³ győzedelmének, oly kemény rugója volt, hogy ezen kívül nem tsak e Világon való Uralkodásokat de meg maradásokat sem reméllették. Meg is mutatta a következés, mihent a kintsekkal termet bujálkodás életeket el borította, hogy az emberek tsak addig valósággal⁸⁴ nagyok, míg a nagyságot, és annak érdemét erköltsben keresik. Mihent valaki tsak pénzben mutathattya magát nagynek, erköltsel semmi sem. És a mely házában⁸⁵ a polgárokat pénzért betsüllik külömböztetik inkáb, mint erköltsi tulajdonságaik érdemeiért, ott, az egész Nemzetnek erkölts sem ér semmit. A benne élő polgárokat erkölts nélkül való, pénzembereknek lehet nevez-

⁷⁸ <mert> mivel [Javítás a törlés fölött] ⁷⁹ <eroszaknak> erőszakosnak [Javítás a törlés fölött] ⁸⁰ fukar <ember> és ⁸¹ szabó <is> többet ⁸² <nem szegény> gazdag [Javítás a törlés fölött] ⁸³ vagy [Beszúrás] ⁸⁴ valósággal <... > nagyok ⁸⁵ M: házában

ni. A pénznek [201r] aranynak, ezüstnek, drága kőnek magában semmi ára nem lehet, mivel sem nem takaródhatz véle, sem meg nem eheted; melyre nézve érdeme, mindég magán kívül lakik más dologban, mellyet meg vehetz rajta, és testednek meg elégedésére fordithatz. Innen van, hogy eledel nélkül egy Nemzet sem élhet e Világon de pénz nélkül igen, honnan következik hogy a pénz magában életedre nem oly szükséges mint a sült pecsenye. A jó erkölts hasonloul létedhez van ragadva, de a pénz nem. Mihent már a pénz erköltsödön tul megyen, magadbul ki vetkeztet, és erköltsi valóság nélkül változol pénzel meg tömöt ember börré. Ettül félték a Romaiak azért szorongatták külön külön magokat, hogy a pénznek szeretete és külső fénnel való bujálkodás őket magával ne ragadgya. Valahol az Ember tsak gazdagságért tiszteltetik, ott, kevés⁸⁶ halandó igyekszik többé azon, hogy erköltsel legyen nagy, a mit nem tekintenek, hanem hogy meg pénzesezhessen, akár mitsoda alatson, tsalárd, és tolvaj módokon is.

[201v] A halhatatlan Curius Dentatust is vádolni kezdették, hogy a hadak szerentséjébül házára sok summát forditot. De ő minden magának vet nyereséget be kívánván a tanátsnak mutatni valamely áldozat tételre készült fa kupát, akár poharat adot elő, esküvéssel erőssitvén mentségét hogy nálla annál töb nyereség sehol sem tanáltatik. A király tanáts érdemének nagyságáruul meg győzzettvén öt száz hasáp vagy köblös földet ajánlot néki jutalomul, melly ajándékot hazájátul sem fogadot el, és így felelt, hogy néki hét darab fölgye van, 's abbul is el él. Egyéb iránt hogy soha rossz példát nem mutat; a mivel hihető ezt értette hogy mihent valamely szabad Nemzet, katona vezérért jószággal, pénzzel kezdi szolgálattyokért jutalmazni, a ditsősség, haza szeretet pénzé válik, és a hazafiság füstöt vét, mely a szabadságot is utánna viszi. Pénzel pedig soha [202r] sem éleszted fel azt a tüzet, mellyet az emberek szivében a⁸⁷ szabadság, és⁸⁸ ditsősség gerjeszt.⁸⁹ Róma, fel emelkedésen hányván vetvén esztét mindég killyeb killyeb terjeszkedik, és magát messzirül ismérteti. Egyiptomba küld követeket, hogy Ptolemeus Fildelfessel frigy kötésre mehessen, ki ezeket, gazdag ajándékinak el vételében meg nyeri; kéntelenek voltak az Egyiptomi királytul⁹⁰ el venni,

⁸⁶ kevés <ha> halandó ⁸⁷ a [Beszúrás] ⁸⁸ és [Beszúrás] ⁸⁹ gerjeszt <fel>. Róma ⁹⁰ királytul [Javitva ebből: király ajándékait]

mivel kötésre kívántak véle állani, és tettzésével ebben ellenkezni illetlenséget, kedvetlenséget mutatott volna. De az ajándékozot kintsekkel haza jöven a követek, magoknak meg nem tartották, hanem Romának közönséges tárházába tették le az ország számára. Mivel e tselekedettel Nemzetek erkölcsének ditsőségét e Világ előtt, nagyob magasságra emelték, magok viseletit a tanáts helyben hagyván hívségeket meg köszönte. Még eddig Rómának erköltseit a pénz, hajó törésre nem is vihette, mivel Pyrrhus el távozása után kezdetet tsak a hazában pénz⁹¹ veretni. Már akár hogy érts, itély ezen itt fen forgot [202v] szegénységürül, de a tsak igaz hogy e Világot Róma szegényen nyerte meg, és gazdagon vesztette el. Sokáig oltalmazta magát⁹² a pompában, tzifrában való bujálkodástul, büntetvén fiait kik az ily⁹³ erkölts pusztító bűn felé hajlottak, de ezen tzélja ellen dolgozot akkor, midőn⁹⁴ országokat foglalni, 's magát általok gazdagítani soha meg nem szűnt. Az Ország, és egész Nemzet közönségesen az idegen Népnak kintseit el fogatták 's használtak, tsak lakosaiknak tiltván meg azokat. Gyermekség? hogy tartsák külön külön az Emberek az olyan dolgot állandóul utállatban, mellyet hazájok jónak,⁹⁵ nyereségnek, és kintsnek ismér: hogy hitesse el magával a lakos, hogy a mi hazáját közönségesen, szerentséssé bóldoggá teszi, ötetvesztére vigye. Róma e Világnak aranyát ezüstyét magába gyűjti, 's magát benne el olvasztya. Lehetetlen az Embernek életét⁹⁶ gyengeségeitül örökre el zárni.

VÉGE

A harmadik Kötésnek

⁹¹ pénz [Beszúrás] ⁹² magát <Róma> a ⁹³ <azon> az ily [Javítás a törlés fölött] ⁹⁴ midőn <az ország> országokat ⁹⁵ jónak [Beszúrás] ⁹⁶ <magát> életét [Javítás a törlés fölött] M: <életét> magát [Javítás a törlés alatt]

[204r] I. SZAKASZ

Róma, mindég nagyub nagyub felemelkedésre jöven, most lép már azon játék helyére, hol érdemének fényes napját, és bünének nagyságát¹ e világnak felibe emeli, és előtte² meg mutattya. Az emberi hatalom mindég maga mellé néz, hogy lát é valakit sorján állani. Mihent ditsősségének³ sugárát magán kívül másón is láttya ragyogni,⁴ ugy veszi, mint koronájából ki ragadt gyémánt követ,⁵ mellynek⁶ fénnye tulajdon képpen ő reá tartoznak, most pedig általa, tündöklő napja homályosítatik. Nintsen az Emberi Nemzet testében veszedelmeseb fene, mint az irigység, mivel⁷ nem találtathatik mód, eszköz sem mennyen sem földön, mely által orvosolni lehetne. Semmi se pusztit bennünket annyira mint a hír név, ditsősség, még is semmire se törekedünk [204v] oly fárathatatlan öröködéssel. Ha ki nem kaphatz,⁸ ezen bánat hervasztya életedet hogy világotul el felejtve, nevedben ismételten kel sirodba szállani örökös halgatásra: ha ditsősségre mégy, és rajtad⁹ kívül tanálsz még valakit, ki véled magát mérni láttatik,¹⁰ nagyub keservedre szolgál, mint annak nem léte azoknál,¹¹ kik a¹² sokaság¹³ közt el ögyeledve egymással egyenlő sorsot¹⁴ viselnek, és semmi féle nevekhez ragat hirt,¹⁵ fejeken fényleni nem láthatnak. Akár miben emelkedgyen a Világ felibe ugyan azon érdemben mássát mellette nem szenyvedheti, és ha teheti, onnan el törli. Melyik ékesen szólló papnak szolgál öröme ha hallya hogy nállánál, más, jobban, szebben papolt? Mellyik hadi vezér, szép asszony

¹ <setét ... > nagyságát [Javítás a törlés fölött] ² <szemeinek> előtte [Javítás a törlés fölött] ³ ditsősségének [Javítás a törlés fölött] ⁴ <... > ragyogni [Javítás a törlés fölött] ⁵ köve<ke>t [Javítás átírással] ⁶ melly<ek>nek ⁷ mivel <nints> nem ⁸ <kaptal> kaphatz [Javítás a törlés fölött] ⁹ <magadon> rajtad [Javítás a törlés fölött] ¹⁰ láttatik, <ditsősséged> nagyub ¹¹ azok <közt>nál [Javítás a törlés fölött] ¹² a [Beszúrás] ¹³ sokaság<ok> közt ¹⁴ <nevet> sorsot [Javítás a törlés fölött] ¹⁵ hirt, <fényleni nem látnak> fejeken

sat veszi kedvesen, ha mongyák, hogy amaz¹⁶ külömb? Az Uralkodó hatalmak is¹⁷ tsak így vannak.

[205r] Hát osztán? kérded végre, mire szolgállyanak világoztatásul e szomorú elmélkedések? ara Olvasó barátom! hogy Kárhágó¹⁸ el pusztulásának okát¹⁹ ki nézhesd. Mihent az esetekbe bé botsátkozunk úgy láttzik hogy az indító okok magokat időről időre, történetről történetre szövik fonnyák öszve,²⁰ mellyek által a két ellenséges fél mintegy tzéllýok ellen keverednek sorsoknak fergetei közzé, hol azoknak²¹ zájos tengerében sülyedeznek. Róma, minden más országoknak felibe emelkedvén Karthagón kívül közzel magához senkit, semmit sem látot, aki, 's mi, vagyónával, hatalmával ellenkezésbe, mérkezésbe jöhetet vólna. Valaki akar, tudod, hogy akarattýának tellyesedésére tanál magának okokat is.²² Lehetetlen let Romának Kárhágóval huzalkodásba nem jönni mivel a²³ Világ elöt e jöt kérdésbe²⁴ hogy melyik külömb? Az elsőségnék kívánásában az Uralkodó hatalom mind gyengébb [205v] és hivalkodób mint az Emberek különösön. Ragyogo méltósággal, és az okosságnak tsendes mértékletességével öltözteti fel miveit kívül, de belől, gyermeki indulatokkal, és²⁵ gyengeségekkel van tele. Róma, e szerint, Karthágó ellen vet gyözedelmeiben méltóságos, és ditsőséges, de annak okaiban tsekély, és gyenge; sőt igasságtalan is. Veszittsük el úgy mond sugva, mivel sokan hiszik hogy nagyob²⁶ mint mi. Mint a gyermek, ki pajtásának üstökét tépi²⁷ azért, hogy miért huzot uj nadrágot, mikor az övé ótska, és rongyos. Jegyezd meg, hogy soha az Ember gyermeki indulataibul haláláig ki nem vetkezhetik; hanem tsak azoknak módgyát és tárgyait változtattya idejének öröködése szerint. Scipio a Római se-regekben vezérségével másokat felül haladni tsak úgy igyekszik mint a tanuló gyermek letzkéjével a többit.

Mindezen szomorú igasságokhoz ez is hozzá járul mellyet e Világnak [206r] esetei bizonyítanak hogy a Nemzetek, uralkodók, a hit dühödést ki vévén, melyhez képpest maga a pokol is²⁸ szelédségének láttzik, sem-

¹⁶ amaz <nálladnál> külömb? ¹⁷ is [Beszúrás] ¹⁸ Kárhágó<nak> el ¹⁹ okát <belöllük> ki ²⁰ öszve, [Beszúrás] ²¹ <...> hol azoknak [Javítás a törlés fölött] ²² is. [Beszúrás] ²³ <e> a [Javítás a törlés fölött] ²⁴ kérdésbe <felöllök> hogy ²⁵ és <...> gyengeségekkel ²⁶ <olyan nagy> nagyob [Javítás a törlés fölött] ²⁷ <húzza> tépi [Javítás a törlés fölött] ²⁸ is [Beszúrás]

mi más esetben oly kegyetlenséget²⁹ nem mutatnak, mint mikor elsősegeknek meg³⁰ állításáért egymás ellen irigységből veszekednek. Külön külön az Emberek, asszonyok is magok közt e tekintetben egy formák. Némellyek Templomaikban³¹ is le tépték fejkötőjüket annak meg állítására, hogy kit illessen³² Istenéhez közzeleb ülni, kinek valóságához sem közzeleb, sem távolab nem lehet semmi; ki ezer milliom mért földrül is tsak ugy lát mindent, mint előtte egy lépésre.

Már, minek előtte Romának tsatájához fognánk, vizsgáljuk Karthágot külső belső fekvésében, hogy ha különben még nem isméred, ki nézhesd hatalma mire terjedhet ki? hogy fel emelkedésére, le omlására, [206v] mitsoda dolgok szolgálnak eszközül?

Karthágót, mint tudod Romának kezdetin túl hetven esztendővel formálták a Tyrusbéliek. Mint vetélkedő társak oly módon szabadsággal éltek. Két, esztendőnként választot bírák alatt igazgattattak, kik oly képet viseltek mint Rómában a Consulok. Az országos dolgok, a király tanáts által jöttek meg határozásra, de ha itt a vokok meg szakattak, minden villongásba jöt dolog a Nép elibe terjesztetet, s ott végeztetet. Százhusz tanátsbéli urak vezérlettek, kik közül öten rendeltettek ara, hogy a hivatalokra férfiakat válasszanak. A tehetség nélkül valokat a felső hivatalokbul ki zárták, tsupán ennél fogva, hogy szükölködő szegények.

Mivel már itt a szegénység alávalóságnak ismértetet mely szerint minden ember a kiben erköltsi tehetség volt vagyonra törekedet, és tisztességes [207r] élete módgyát magának meg szerzette, könnyen fel lehet venni hogy a³³ szegények érdemmel sem igen birtak. Ugy mint most mi köztünk, hol az igen el lasnyult sorsu ember paraszt, akár nemes közt mindég korhelység, élhettelenség, prédálás, tunyaság vagy más eszetlenségeknél fogva jut szegénységre. Karthágóban minden pól-gár vagyonos kívánt lenni, mivel a szegénység, nem ditsósséget, hanem megvettetést, gyalázatot, és magátul való irtódzást okozot azoknak, kiket mostoha sorsok feléje vontzolt, mely ellen lábaikat meg vetvén halállokig küszköttek. Igy, Karthagonak erköltsé Rómátul nagyon külömbözöt. Jegyezd meg, hogy a gazdagító erköltsi tulajdonság, a ditsós-

²⁹ kegyetlenséget <egymás ellen> nem ³⁰ meg <állásáért eg> állításáért ³¹ Templomaikban <fejkrül> is ³² <illet> illessen [Javítás a törlés fölött] ³³ a <...> szegények

ségre termet országló érdemnek sinór mértékben áll ellenébe tetetve. Az első futásra lótásra, fősvényiségre, aprólékos tsalárdságra, huzásra, [207v] vonásra, tsekély dolgokkal levő bánásra tselédek közt tsatázo alatsónyságokra, fukarságra, manéros hazugságokra; az az mesterségre,³⁴ kereskedésre tartozik, mely foglalatosságok soha a lelket erköltsi méltóságára fel nem emelhetik, mivel annak tárgyai ekébül, isztikébül, barmokbul, posztóbul, szövésbül, fonásbul, alkudozásokbul állanak. És a ki hivatalával gazdagodik is, soha sem tsupán fizetésébül kapja, mivel a nagyob nagyob ranguak fizetése méltóságának elkerülhetetlen pompájához, költségéhez ugy hozzá van szabva hogy a mit ő nagyságos, akár kegyelmes vólta fizetésben huz, azt ki is³⁵ kel adni, ha külömben fényes helyén gyalázattal és ugy nevezet zsidósággal nem kívánnya életét utálatatni. Kapsiságbul esik a meg gazdagodás, mely sunnda tekintetü foglalatosság az erköltsöt alatsónyságra veti. Ellenben az országos [208r] érdem hazájának sorsát, ditsősségét véven tárgyul magának,³⁶ mivel tzélja nagy, lelkében is nagyra emelkedik általa. A nagy dolgokkal való munka nagy erköltsöt, erőt kíván, és szül is; a tsekélységekkel való foglalatosság pedig tsekéllyé³⁷ teszen, ha jó vagy is külömben. Ezek szerint, ez fordul elédbe, hogy Róma tsupán hazájának ditsősségére néz szegényen; Karthágó pedig szüntelen pénzes ladáiban kaparász.³⁸ Következik, hogy maga már a puha életnek minden gyönyörüségeit meg szokván nyugodalmának óltalmát is pénzen veszi sóldos katonákkal,³⁹ kémélvén a maga vérit, mellyet hazája bóldogságánál töbre betsült tsak azért, hogy módja vólt azt minden féle bujaság közöt fereszteni. Mennyenek a szegények kiknek sorsok ott feneklet meg, hogy élelmeket ki ontot vérekben keressék. [208v] De mi, hogy hagynánk el világi györörüségeinket mikor pénzel, drága vérünk helyet fogadhatunk óltsó vért. Igy ő hazájának győzedelmét pénzben nap számosokban keresi; Ellenben Róma fizetést sem nap számot nem tekintve, Nemzetének⁴⁰ egész világ felibe emelkedet ditsősségét, szabadságát veszi magának ösztönül, és mivel tárgya fel a tsillagokig ért, erköltsöt is oda emeli fel magához. Nem fogad önnön veri helyet pénzel idegen vért, mely soha sem maga

³⁴ mesterségre, <gazdálkodásra> kereskedésre ³⁵ is [Beszúrás] ³⁶ magának, <tzélja nagy lé> mivel ³⁷ tsekéllyé <ts> teszen ³⁸ kaparász <; azokban kukuttsál>. ³⁹ veszi <meg> sóldos katonákkal, <meg> kémélvén ⁴⁰ <hazájának> Nemzetének [Javítás a törítés fölött]

az Ember, hanem önnön magának, magát teszi ki fizetésül, az az hí-rét, nevét, tűzét, vizét, fejedelemségét, gyermekét, vagyonát sat. Ennek pénze sints, mely szerint annak szerelme lelkét rabul nem tarthatta, sem fősvénységre nem vetheti, mely tulajdonság örökös alatsónyság, és minden nagy érdemnek állandó ellensége. Soha a fősvény [209r] országló érdemmel nem birhat ha ezer királyi szék felibe helyezteted is; sőt az alatsony erköltsnek oly világos próbája mint az aranynek a tűz. Azért, mihent valakirül ebben meg győzettel, hogy fukar, ha angyalok állitanák is rólla⁴¹ nagy erköltseit, ne hidd mert tsalhatatlanul alatsony lélekkel bir akár mint színelle magát ideig, mely tettetését állandó sun-dasága, eléb utób mulhatatlanul örökké ki mutattya.

Már had írják mások önnön értelmek szerint hogy Róma, és Kárhá-gó közt mi vólt a külömség; én így tanáлом. Ha értésedre adhattam, tzéolomnak el érésén örvendek, ha meg nem érthet, rólla botsánatot kérek, de világosab nem lehetek, sem oka nem vagyok.

Még egy dologra terjeszkedem ki⁴² a külömségre nézve: **Karthágó, ha a hadakban vezér kapitánnya meg verettetet,**⁴³ **annak életét halállal büntette,** mintha egy halandó akárki, e Világnak viszontagságait üstö-köknél fogva tarthatná kezében; [209v] a Romaiak ellenben vezéreket, ha⁴⁴ vesztet,⁴⁵ le verettetésében bátorittyák, vigasztallyák, mint olvasni fogod majd a Hannibállal való háborunak forgásai közt. Kárhágónak országló értelme, törvényne e tekintetben is kegyetlenséget, eszetlen-séget mutat; Roma ellenben szerentsétlen hadi vezére iránt is mint va-lamely kegyelmes Istenség, úgy láttzik. Romának kevélysége⁴⁶ királyi kevélység; Kárhágónak nagysága⁴⁷ kalmár kényesség. Egyik erköltsé-nek méltóságában kevélykedik, a másik⁴⁸ pénzében, és kereskedésében. Amaz fegyverrel, erköltsel bir; ez pénzrel és zsóldosokkal: amot minden bátorság, itt minden félelem, vagy maga meg hitség.

A vallásnak tévelygései; halálos únalomban, és utállatban állanak előttem, de mivel az esetek során tanáltnak nem lehet mellettek szó nélkül [210r] el mennem. A **Karthágó béliek buzgóságoknak vad ke-gyetlenségével** magát a természetet is⁴⁹ rászokodásba hozták, gyalázatba,

⁴¹ <hogy> rólla [Javítás a törlés fölött] ⁴² ki <...> a ⁴³ verettetet, <vesztet> annak
⁴⁴ <ha vezérek> vezéreket, ha [Javítás a törlés fölött] ⁴⁵ vesztet, <azt> le ⁴⁶ kevélysége
<vitézi,> királyi ⁴⁷ <kényessége> nagysága [Javítás a törlés fölött] ⁴⁸ a másik [Beszúrás]
⁴⁹ is [Beszúrás]

vérbe kevervén annak szentségét, melyet önnön áldozataival tsufoltak. **Saturnusnak meg öldöklöt emberekkel áldoztak: az édes anyák a természetnek kiáltását önnön ágyékoktól származot gyermekeik iránt⁵⁰ sziveken el fojtották, önként adván azokat⁵¹ áldozatul vér szopo⁵² Isteneiknek, kiket a pusztító buzgóság által benne meg bolondult lélek teremtet agyok velején mint láthatatlan bálványokat. Róma, áldozattját ember vérbe soha sem keverte; nem kívánván oltárait, ily mennyet földet gunyoló gyalázattal fertelmesíteni. Mitsoda Istenség legyen az olyan halandoknak óltalmára különösön, kik, annak tiszteletire nevének tsufoltatását fordítyák, akkor gyalázzván leg jobban szentségét, mikor azt leg [210v] forróbb buzgósággal kívánnyák tisztelni.⁵³ De miért engette, türte el e Világban az illy irtóztatóságokat annak valóságos⁵⁴ Istene? Halgass! ne botsátkozzunk titkaiba: oly tengerbe ugrasz melynek fenekét el nem éred. Nem te méred meg annak mélységét, hanem a nyél el tégedet. Tsak ezt jegyezd meg, hogy sokkal illendöb semmi féle Istenséget nem ismerni mint olytat⁵⁵ imádni, ki áldozattját gyilkosságban keresi.⁵⁶ De nintsen oly rettentő veszettség, melyet az emberek, vallásoknak tévelygéseivel időrül időre magoknak mint szentséget meg ne szereztek volna. Syracuzának egy Gélon nevezetü királlya Karthágoval háborut folytatván, hadi népét meg verte, mely győzedelme után véllé békességre ment, de mint hatalmas⁵⁷ fél annak tzikkelyeit maga vévén meg határozásra, nevezetesen ki tette azok közt, hogy⁵⁸ a gyilkossággal való áldozat tétel [211r] Kárthágoban el töröltessen. Már, azon örökre tartó vetélkedésre nézve, hogy melyik bódlogító uralkodás, a király é, vagy a tanáts ez esetben láthatod mitsoda külömbiséget mutatnak, mely szerint a Syracuzai uralkodó védelmező angyalnak tettzik a Karthágóbeliek bolond kegyetlenségekhez képpest. Nyomoruság ez, az ostoba községnek uralkodásában, hogy ha valamely veszedelmet szokásba veszen el nem törölheti, mivel nints hatalom egy személyen ki böltességét felettek gyakorlásba vehesse, és az uralkodásnak eszet ad-**

⁵⁰ iránt <vallásuktól meg veszet> sziveken ⁵¹ azokat <örömmel, véres> áldozatul ⁵² szopo <kegyetlen> Isteneiknek ⁵³ <tisztelik> kívánnyák tisztelni [Javítás a törlés fölött] ⁵⁴ valóságos <és irgalmas> Istene? ⁵⁵ olytat <...> imádni ⁵⁶ keresi <, és ki tiszteletit bűnben kéri>. ⁵⁷ <győzedelemes> hatalmas [Javítás a törlés fölött] ⁵⁸ hogy <az> a

hasson, mivel⁵⁹ eszetlenek ítéllete alá van vetve. De a király ha okos, ostoba népének fel fordult elmejét hagymáz betegségeitül meg szabathattya. Eléb morog a Nép, hogy káros szokásatul meg fosztyák de tölle el álván annak bolondságát távolyrul annak utánna maga is⁶⁰ meg láttya mely szerint, nem kel néki többé ha adnák is, mellyért tölle let meg válásakor vért⁶¹ ontot vólna.

[211v] A tudatlan község soha dolgainak valóságát meg nem érthetvén szokásoknál egyebet nem kíván mellyeknek gyakorlását magánál igasság ismertetinek veszi. Már nagy⁶² számoknak mindent magába temető véghetlensége közt, a szemenként kavargó böltsek tapasztalásra se jöhetvén a viszontagság zürzavar tengerén⁶³ mindég ugy láttzik mint-ha a világnak soha se vólna esze. Sok a vad ostoba, kevés a bölt. Száz ittze vízbe, egy tsep⁶⁴ bor, a víz ízt el nem rontya: tsak víznek érzed. Száz bolond közt egy okos egyedül, mindég nagyub bolondot mutat a többinél, ha hátalma nints felettek, mert ő, böltességét egy voksal, két kézzel, bizonyittya amazok ellen, kik száz voksal, két száz kézzel erőssítik, hogy néki nints esze mivel nem ugy okoskodik mint ők. El kel halgatni az okosnak, hogy lelkének nagyságát testén ne bosszullyák meg.

[212r] A Karthágo béliek bánatba bosszus keserüségbe merültek hogy Isteneiknek kedves áldozattyát a király oly igasságtalanul, és szentségtörő erőszakkal kívánnyá semmivé tenni. Szüntelen tűzben várták a bosszu álló menyköveknek omlását fejekre. **Mig Geronnak büntetésétül félhettek addig halgattak; azon tul ismét vérrel áldoztak.** Nintsen oly Egeket káromló veszettség mellyet a tudatlanság fel nem szentelhet, és ha fel szentelte, Istenség helyet nem tisztelhet. Ez az az Ember barmoknak közönséges pestise, mely az okosoknak mindég vesztekre vólt, kik tselekedeteknek rutságát előttök fel fedezték, meg mutatván bolondságokat, az⁶⁵ igasság tükörében önnön magoknak. A böltesség mindég bujdokóban lappang e világon, mivel azoktul üldöztetik, kiknek kezeikről lábaikrul bilintseket, békó vasaikat kívánnyá le szedni. A tudatlant

⁵⁹ <mely> mivel [Javítás a törlés fölött] ⁶⁰ is [Beszúrás] ⁶¹ vért <is> ontot ⁶² nagy [Beszúrás] ⁶³ tengerén <ugy> mindég ⁶⁴ <ittze> tsep [Javítás a törlés fölött] ⁶⁵ <a böltesség,> az [Javítás a törlés fölött]

ugy szabadítsd kötelei közzül, hogy észre ne vegye, mert [212v] ha⁶⁶ fel serken; főbe üt.⁶⁷

A Karthágó béliek, életeknek minden foglalatosságát, és erkölcsöknek minden attól ki telhető tehettségét kereskedésre, pénz szerzésre fordították, mely szerint, minden érdemnek gazdagság volt a próbája. Tsak a tiszteltet, a ki pénzes volt: ilyenek helyeztettek hivatalokba is. Az országoló erkölts, tudomány sehol se tanáltattak, mivel a kereskedés, számolás adás vevés, pénz olvasás miat feléjek, artzal se fordulhatot senki. Tudod, hogy valaki tudatlanon gazdagodik meg, fel fuvalkodást, meg átalkodást, és paraszt kényességet mutat: maga meg hit goromba, és mindennel szembe szökik. A kereskedésnek pedig el rejtet érdeme mely által titkon lelkesittetik vakítás, szemtelen hitelkedés, és tettetés. Az adó a vevőt, a vevő az adót, hogy mi képpen tsalhasa meg költsönbe szüntelen, és minden esetben ara törekednek. Sőt a manéros tsalás, hazug esküvés, hazug hit, életek módjára köztök szükséges tulajdonsággá; de majd nem [213r] hitnek ágazattyává válik, melyre a gyermeket kitsiny korátul fogva tanittyák, és nálla, érdemmé teszik. Tekintsd a kereskedő gyerekeket a bótokban mikor gazdájok jelen nints, mitsoda bátorsággal, sebes beszéddel hazudnak, tsalnak; a nevettségig ajánlván néked három árán az oly portékát mely mit ér,⁶⁸ tudod. Kevés külömbséggel a nagy kereskedésben is tsak így van, hol az emberek mértékletesebben hazudnak, de tsak tsalnak valahol rá mehetnek, bűnöknek örvendezve.

A Karthágó béliek erkölcsöknek nagyságát abba keresték hogy nagy evők nagy ivók ne legyenek mely dolog minden kereskedő fősvény, kalmár nemzetnek tulajdonságul szolgál. A tanátsbéli embernek, valameddig hivatala tartot, bort innya szabad nem vólt; azomban józanon meg részegedve, Isteneiknek számára embereket öltek, és fő hadi vezéreket ha örökké nem nyert, fel akasztották. Job let vólna bort innya töb okossággal emberséggel, mint józanon ilyen dühös bolond⁶⁹ módra élni, és tenni.

⁶⁶ ha <mikor ótalmazod> fel ⁶⁷ <agyon üt midön testét szabadító kezekkel tapogatod, bizonyosan főbe üt> főbe üt. [Törlés a mondat végéig, javítás a törlés fölött] ⁶⁸ mely<nek ... > mit ér [Javítás a törlés fölött] ⁶⁹ bolond <lenni> módra

Még is a Kárhágó beliek uralkodásokat, kereskedéseket messze ki terjesztették: és magok ellen hibáztak. Szabadságban élő kalmár nemzetnek [213v] országoknak foglalásával uralkodását szélyyel⁷⁰ ki terjeszteni, veszedelem: tsak kereskedését kel óltalmazni, és magát holmiével szorossan össze szedni. A kalmár nemzet nem vitéz nemzet; nem is borithatta el fegyverével hatalmával egy is e világot. Cyrus, Nagy Sándor, Támerlán, Sah Nadir, Mahomet, Theodorik, Atilla, Césár sat nem kalmár emberek voltak. De rendben vet hadi seregek ellen a Karthágó béliek nem is nyertek. Gélon, Dénys Szirakuzai királyok mindég meg verték őket, noha sóldos seregekkel⁷¹ ők is, és nem haza fiakkal.

Állapodgyunk meg itt egy kevésbé, és lássuk Denyst, e híres kegyetlent mitsoda⁷² szerentsét viselt életével, melynek folytában győzedelmét, dítsőségét büneivel tenyészttette. Ez az uralkodó vallást, igazságot tsufova; az ártatlant lába alá tapodva, szerentséje, győzedelme között hatalmának karjain haláláig meg marad. Ugy hisszük hogy a gonosság önnön büntetését mint árnyékát mindenüt maga után huzza. De mi által büntettetet hát Denys e világon? Tudván kegyetlenségét az ellen vet közönséges utállatot [214r] szívében érzette, mely szerint reá nem birhatta elméjét, hogy minden körülötte elő lelket halálos ellenségének ne hidgyen. Reszkető félelme annyira fojtogatta hogy szakállát beretváltatni, gyermekeivel sem bátorkodot. Leányainak mutogatta meg állarul mitsoda móddal persellyék le,⁷³ kiknek kezekbe ollót, borotvát adni nem merészlet. Nevettséges hivalkodása eszetlenségét ara erőltette hogy rabjai leg első poetának ismerjék e világon: oly igaz ez, hogy valaki kegyetlen, egyszersmind eszetlen is. Tiszta lélekkel, józan okossággal bíró embernek kegyetlenkedni lehetetlenség: ez a hatalmas gonosság méltóságos bolondoknak jutot osztályba e világnak ki adot mivei közzül; nekik, mondom, kik tsak úgy nevetnek ha mások ő miattok sirnak; és úgy gazdagodnak ha a többek el pusztulnak.

De ha büne szerentsés vólt is Denysnek királyi székében, lássuk mitsoda gyönyörüséget szült szívében honnan életének bódogsága származzon? Ki bódogtalanab annál, ki életének éjjeli nappali minden⁷⁴ szempillantásaiban retteg, majd itt, majd amot: most, vagy továbbat

⁷⁰ szélyyel <messze> ki ⁷¹ seregekkel <verekettek> ők ⁷² mitsoda <sorsot> szerentsét
⁷³ le <szakállát>, kiknek ⁷⁴ minden [Beszúrás]

[214v] véres halálát lesi, várja? Melyik kegyetlennek jelentik meg az örök végezések, hogy⁷⁵ minden élete ellen ki költ viszontagságán⁷⁶ győzedelmes lesz? Mitsoda szívbéli meg feszítettés, mikor az édes atya bűnével oda jut, hogy édes gyermekeit is kik meg aggodt életének örömét táplálnák, gyilkosságainak nézze? hát másokat hogy tekintsen. Már, mikor valaki gonosságának fénnjét, és bűnének győzedelmét belső minden nyugodalmának, gyönyörüségének haláláig való örökös el vesztésével fizeti, szólhat boldogságrul: a ki elől járóban világából poklot tsinál⁷⁷ magának és kegyetlenségében keresi gyönyörüségét melynél fogva magából szüli⁷⁸ életének gyötrő ördögét, 's ugy lész a maga⁷⁹ ördögének ördögévé, az az, kegyetlenségének büntető ostorává. Denys ezen különös világi gyönyörüségei közzül halála által ki ragattatik kinek **minden gond nélkül való fővel tunyaságban bujaságban nevelt puha életü fia áll helyére**, mint országának hatalmának örököse. Ezt, pompa, pénz, hatalom, hízkelkedés körül fogván tsak abban foglalatoskodot hogy gyönyörüségének arját⁸⁰ [215r] ki nyílt torokkal nyelhesse alá.⁸¹ Testi életének szüntelen való bujasága buta fővé, gyáva ostobává tette oly engedelmességre juttatván erkölsét minden országos dolgok iránt, melyeket nem értet, hogy okos, bolond tetre, jóra roszra, tanátslással egyenlőül lehetet vinni. Igy a jó javallás jóvá, a gonosz gonosszá tette, mely tulajdonságánál fogva emberi valóság nélkül hordozta magán magát, mint vázat, udvari seregének közepette. Minden órában a volt a kivé tették, soha se tudván habozásai közt hogy örökre el tévesztet magát hol, 's kibe találja fel. De ő tsak király volt mivel a vak eset királyi székre szület. **Dion vérség szerint való atyafia, hazájának hihető egyetlen böltse öttének szánakozásra méltó alatsónyságait látván, üres fejébe ezt tölti hogy Plátót hozassa udvarába.** A viaszbul készült uralkodó szokás szerint enged, és a Filozofust el hozattya.

Már, mivel a király örökké magán kívül volt magában: az az, ha mások nem mondották néki magátul rosszat, sem jót nem tett, **udvara is Platónál Dionnál fogva jó erkölsbe, tudományba [215v] böltességbe**

⁷⁵ hogy <haláláig> minden ⁷⁶ viszontagságán <ellen> győzedelmes [Javítás a törlés előtt, beszúrással] ⁷⁷ tsinál [Beszúrás] ⁷⁸ <tsinállya> szüli [Javítás a törlés fölött] ⁷⁹ <természeti> a maga [Javítás a törlés fölött] ⁸⁰ arját <hányféle> [215r] ki ⁸¹ alá <érzékei közé>. Testi

botsátkozot; de udvari szolgálai, kik⁸² fejedelmek iránt színelt hivségeknek leple alatt annak rovássára⁸³ nyerekettek, az igasságot, mértékleteséget, böltsséget nem szenyvedhették. A gyenge uralkodó körül sok oly hív szolgálak tanáltatnak kik fényes rangjokat szerentséjeket árulás-sal, tettetéssel, hazugsággal szerzik. Elég méltóságos gázság tsillagzot már a királyi székek körül fel pompázot alatsonyságánál fogva. Jaj, a fejedelmi vezérnek, ha magának nints országló értelme, és kötelességét örökké azoktul kel maga körül kérdeni kiknek belső hivatalok abból áll, hogy személyes hasznokra királyokat tsallyák. Denys körül az érdem tsapodárságbul, szövevényekbül, és szerelem közt bugó gyermekek asszonyi fetsegésekbül állot. Az udvari embereknek magával fertelmeskedő gonosságok nem szenyvedhette, hogy a böltsségnek napja Dionnak, Plátónak homlokokrul⁸⁴ szemébe süt. **Dionnak ássák meg vermét először,**⁸⁵ tudván hogy e nélkül Plátó magában is el tünik, **kit a**⁸⁶ [216r] **szája hült Denyssel számki vetésbe küldetnek.** Nézd hogy üz tsufot jó urábul az okos gonosság kit nap fényen vezet gyalázattyára; magával, kergettetvén el az oly halandókat kik néki ditsősséget bóldogságot szereznek. Nints mód benne hogy az ostobát a gonosz tanátstul meg örizhessed mihent vagyona, hatalma oly hogy kezébül szerentsét adhat. Mihent gyengeségét meg láttyák százanként hajtanak néki ostornak, kik mind szemtelenek; a betsületesek pedig uroknak szánakozásra méltó gyávaságában alatsonysággal kereskedni önnön magoktul szégyenlik, és fére állanak. Igy lepi el a gonosság, ostobaság minden gyámoltalan uralkodó alatt a világot, kit, mindég maga ellen dolgoztatnak önnön hasznának nevében, hol szerentséjeket szeme láttára kapkodván ki kezébül, hív emberei,⁸⁷ othon meg nevetnek. **Mihent Dient el üzték, Plátónak menni kellett.** Az udvari, szerentse vadászok mindenfelé szemlélvén előttök nyereségeket tapsolással örvendeztek, ugy mint a gyermekek, kik mikor szülcik vásárra mennek, mindent tüvel [216v] hegygel forgatnak fel a szobákban hol magokat minden féle játékkal mulattyák. Ártatlan ügyben, vagyonban, igasságban, emberségben rips, raps; minden ragadományá lett.

⁸² kik <fed> fejedelmek ⁸³ rovássára <különös hasznokra> nyerekettek ⁸⁴ homlokokrul <szemé«k»be sütöt.> szemébe süt<öt>. ⁸⁵ először <is>, tudván ⁸⁶ <kiben> kit a [Javitás a törlés fölött] ⁸⁷ emberei, <... > othon [Egy betű törlése]

Az ostoba Denys midőn tölle Plátó butsuzik ezt mongya néki, érezvén a maga alacsonyosságát: *Bezzek majd rágalmaztok már engem a többi Filozofusokkal. Isten mentsen, felel Plátó hogy tudományunknak tárgyival annyira meg szorullyunk mely szerint róllad legyünk kéntelenek beszélni.* Ez a felelet meg mutattya mitsoda főből jöt. Denysnek attya is kapot Filoxenes Filozofustul egy rendes feleletet. Denys verset irt, mely dologhoz a királyok keveset tudnak; el hivattya a böltset hogy olvassa, és ditsérje. A versek királyi módra idétlenek levén, Filoxenes nem ditséri, és⁸⁸ az eszetlen kegyetlenség tömlöztbe küldi. Ott kornyadoztatván a böltset egy ideig, újra elő hozattya, olvas.. ez halgat, és mivel e versek ugyan azon rosszak, strasaira [217r] fordul, kikhez így szól: *Vigyetek vissza a tömlöztbe. Denys ekkor észre vette hogy magának nintsen esze, és a böltset el bortsátotta.*

Ezen rövid esetben azt látod hogy a kegyetlenség ravasz okosságai közzül is sokszor, bolondot mutat; a böltesség pedig inkább szenyved rabságot, büntetést mint⁸⁹ lelke ellen hizelkedgyen. Így, valóságos érdemre nézve Filoxenes mellet Denys⁹⁰ tsak annyi, mint valamely magát ki terjesztet ragyogo páva mellet egy tetü. Mitsoda nevettséges eszetlenség, annál fogva jutni ditsősséges poétaságra, hogy ha rosz verseit azok nem ditsérik kik semmiségét által láttyák, tömlöztre hányattassanak, kiknek szájokbul⁹¹ erővel ki tsafart ditséreteket által osztán, ő kegyelmes ostobasága, Homérussá⁹² lehessen? Ki kényszerittse a maradékokat

A gyáva Denys alat földre tapodot Igasság mind addig kiáltot az Egekre, míg a magában meg busult természetet bosszu állásra nem gersztette. Az országnak [217v] szive fel buzdult; vére lázadásba jöt. Az uralkodó hatalom, akár hol legyen, minden emberre ki terjedvén, minden lakost egyenlőül siggat.⁹³ Ez okozta hogy az iránt ki ki ugyan azon gondolattal, érzéssel viseltetik. Ha egy milliom embert fogságra zárnak mindenik egyenlőül kívánnya onnan való szabadulását. Így vóltak a Syrakuza beliek Denysnek gyomrozó kegyetlensége alat. Illyen állapotban a párt ütés egy roppanással szokot meg esni, mert⁹⁴ mivel minden

⁸⁸ és [Beszúrás] ⁸⁹ mint <annak,> lelke ⁹⁰ Denys <mind emellet is> tsak ⁹¹ szájokbul <erős> erővel ⁹² Homérussá <lehet?> lehessen? ⁹³ siggat<ot, fojtogatot>. ⁹⁴ mert [Beszúrás]

lélek egyszerre nyomattatik, egyszerre is⁹⁵ rug fel. **Dion számki vetésében hazáját látván el tökélli magában hogy az alkalmatosságot annak szabadulására fogja fordítani, és a Népek eleibe áll — Denyst el üzi. Tzélyát Plátóval közli, ki vélle ellenkezik,** semmi képpen nem hagyván, hogy hazájában királlya ellen bár mely hibás is párt ütésre, vér ontásra kellyen ki. Lásd! mit tsinál a Filosofus [218r] mitsoda értelem, lélek, igasság, és királyhoz való hivség mondhattya hát hogy az igaz Filosofusok a királyi uralkodásnak veszedelmesek? El hiszem hogy ot kevés haszon vételek van, hol valamely embertelen hatalom kegyetlenségét vakítás, tudatlanság által kívánnyia gyakorolni, de ez, az Emberi Nemzet boldogsága ellen van; a ki pedig ezzel ellenkezik⁹⁶ kevés, vagy egy tsep figyelmetességet sem érdemel.

Azomba Dion el tökéllésében tzélyátul el nem áll. Had állitsa Plátó, hogy a hazát, népet semmi féle fojtogató uralkodás módjáért meg vérezni nem lehet, de sokkal nagyub vesztére szolgál egy Nemzetnek ha tsendességében testét titkos fenével étetik mint ha vért ereszt magából hogy az által halálos betegségtül menekedhessen. Mit használ a szüntelen tartó békesség ha szüntelen való nyavalyával emészt; [218v] mi legyen pedig egy országnak keservesebb nyavalyája mint ha abban birtoknak,⁹⁷ igazságnak, sem ártatlanságnak semmi segedelme, bátorsága nem lehet. Jaj annak a hazának hol szabadsággal ártatlan életre igasságodra nem támaszkodhatz: hol a gonoszoknak kel szolgálnod azért hogy igaz keresetében meg maradhas. Vagy el kel magadat vagyonaiddal rejteni hogy az irigy, és fukar kegyetlenség utaidat ki tapogatóván, a sokaság közzül fel ne fedezhessen; vagy üldözővé áruulóvá leszel te is, hogy másokat ragadozóván mint hivatal béli haramia,⁹⁸ a közjó kiszolgáltatásának szentsége alat feresszed fekete lelketet büncidnek fertelmes sárjában. Minden kegyetlenség ilyen erköltsöket parantsol a bódogulásra; de mitsoda jó lélek kíván e szerint világi szerentséjével élni ha külömben emberi kép⁹⁹ alat nem akar¹⁰⁰ ördög lenni?

Dion, bosszuságának utolsó keservétül vonattatván jobra, sem balra nem tekint [219r] minden viszontagságnak, 's az által rakásra halma-

⁹⁵ <rug> is [Javitás a törlés fölött] ⁹⁶ ellenkezik <a Világba,> kevés ⁹⁷ abban <sem> birtoknak, <sem> igazságnak ⁹⁸ <...> haramia, [Javitás a törlés fölött] ⁹⁹ kép <, forma> alat ¹⁰⁰ <kíván> akar [Javitás a törlés fölött]

zot akadályoknak néki dül. Kiáltására a nép fegyvert fog; öszve szalad: zürzavar lármája, véres fergeteget tsinál; nap fényen, fel emelt homlokkal mennek a király ellen, ki népének hívségét semmivel se tudván magához kaptsolni, szükségének idején egyedül marad. A következés előre mutattya,¹⁰¹ hogy országából ki üzetet. Mindég mongyák hogy a mely uralkodó népének hívségére támasztya hatalmát, annak kegyelmébül él; hogy e szerint a község eszetlen, makats kivánságainak kel királyi méltóságát alája vetni, mivel, ha a köz tudatlanságnak hizelkedni meg szünik sorsa kéttiségre juthat. E szerint, job a sóldon élő erős hadi sereg a fejedelem kezében; azon tul a közönséges hívség legyen a hogy, 's mint lehet. De ki állította meg ennek¹⁰² igasságát, mely szerint a hadi seregek urok iránt annak érdeméért való hívséggel ne viseltessenek, és fizetésekbul tellyen ki minden hívség? Nem igaz hogy a [219v] katona¹⁰³ gazdájában vezérében fizetése mellet szinte ugy érdemre, igasságra ne nézne mint más. Miért hatta el vezérét sokszor armadája mikor leg jobban fizettetet is. Katonában, lakosban, a hívséget, jószág igasság szüli. Ha hívség sem egyikben sem másikban nints, tsupán pénzel teheti magát köztök a királyi szék bátorságban akár mely fergetege rohannyon is ellene a viszontagságnak? Ollyan pénzel mellyet a népnek testébül törvényes tartozás felet igasságtalanul, kegyetlenséggel tsafarnak ki, lehet azok ellen bátorságot tsinálni kikre mint atyákra, anyákra veszedelmeknek idején a magok gyermekeiket kellene vinni öldöklésre, tsak ennél fogva hogy katonák, és nem kötelességek többé tudni, sem érezni hogy attyok annyok testvérek, 's hazájok van? Zsólgyán tartot¹⁰⁴ [220r] hadi seregei ne lettek vólna. Hol vannak mikor Dion a néppel együt Urokat üzi? Sehól se láttzik óltalom. Kinek van töb, nagyub érdemre szüksége mint az uralkodónak ki egész nemzetnek sorsát vezérli a magáéval együt,? ki ujságot szül, 's viszontagságot teremt? ki szerentséje ellen panaszolkodik akkor, mikor azt magátul üzi? ki akár mitsoda menyköveket szórjon fejedre hívséget, szolgálatot kíván tölled tsak ennél fogva, hogy vélle születet méltóságának hatalmában áll lábadat meg kötni, és fejedet ütni? Denys minden királyi érdemtül meg fosztatván, mostoha

¹⁰¹ mutattya, <magát,> hogy ¹⁰² ennek <igas> igasságát ¹⁰³ katona <szinte> gazdájában
¹⁰⁴ tartot <fegyverben gyakorlatot> [220r] hadi

szerentséjének, 's élete viszontagságának egyszersmind, a leg szomorub, és nevetségeseb játéka lett.

De jegyezd meg az érdem részirül is, hogy a Denys udvarának asszonyi gyönyörűségéhez szokot fő emberek **Dionnak mértékletességét, szoros igasságát, dorgáló erköltseit nem szenyvedhették, honnan következet hogy minek utánna a népet bóldogul [220v] igazgatná, egy szives baráttya által orozva meg öletik.** Leg nagyub nyomoruságára szolgál a népnek ember emlékezetitül fogva, hogy soha jól tévőit állandoul, il-lendöül jutalmazni nem tudgya, sőt töb izben ellene **háládatlan.** Innen vették ez következő utállatos értelmü köz mondást: hogy *a ki a köz-ségnek szolgál senkinek se szolgál,* mintha a köz jónak használni nem leg első, és leg szenteb kötelesség volna e világon. De oly értelemben veszik, hogy senki se jutalmaz. Nem jutalom a jóságos tselekedet magában? Sok jó királyt, vezért, meg öltek a gonoszok orozva, de azért nevek örökös áldásba marad.

Denys számkí vetésibül **tíz esztendőök után**¹⁰⁵ Trónusára ismét fel kap. De a szomorú tapasztalás rendkívül való gyengeségén semmit sem igazíthatván, ismét csak az a ki mindég vólt. Mitsoda¹⁰⁶ meg aláztatás egy okos lélekkel, emberi értelemmel fel készült teremtésben¹⁰⁷ veszedelmének okait látni¹⁰⁸ vélek [221r] hatalma által birni, még is soha oda nem jutni, hogy szembe tűnő bolondságát változtassa, és sorsát meg igazíthassa? Miért nem hát? azért, hogy természet alkottya az embert, és nem maga magát. Ha fogantatásom elöt már a világot ismerhetném, a természet titkos mivét annak okaival láthatnám, és mindezekkel szabadon bánhatnék, kéttség kívül olyan származást tsinálnék magamnak, mely a leg nagyob böltsességre, érdemre legyen elégséges, de így, olyan hatalom szül mig még magamrul nem tudnék, mely töllem nem füg. Az emberek csak azt fényessíthetik a miben a természet fényeséget tett, mint a gyémántot sat de az ordas kő sziklából soha hertzeg asszony¹⁰⁹ ujjára, gyürüt nem¹¹⁰ sikárol, úgy hogy annak hivalkodását ragyogó fényével¹¹¹ táplálhassa.

¹⁰⁵ után <ismét fel kap> Trónusára ¹⁰⁶ Mitsoda <szomorú> meg ¹⁰⁷ teremtés<...>ben [Javítás beszúrással a törlés fölött] ¹⁰⁸ látni <maga körül> vélek ¹⁰⁹ asszony<ok> ujjára ¹¹⁰ nem <kő...> sikárol ¹¹¹ fényével <eléggé> táplálhassa

Denys csak Denys, az az,¹¹² oly szerentsétlen és eszetlen kegyetlen, ki igazithatatlan gyávasága által magára új ellenségeket hoz. **Korintus Tiomoleont az elnyomattatott Syrakuzának segedelmére [221v] küldi. Denyst újra el üzik,** mely esettel a¹¹³ vak szerentse¹¹⁴ meg unván ily meg átkodot bolondot karjain hordozni tölle örökre el fordul, mely miatt, **rabul vitetik, Korinthusba, hol nyomoruságra szegénységre jut, 's meg hal.** Életét csak annyiba betsüllöm amennyiben minden vigyázatlan fejedelmeknek például szolgál, kikben erő van, de az olyanoknak mint maga semmi hasznokra nem lehet, mivel magának sem lehetet.

Ezen esetbül a **Spartabeliek szép feleletet attak a Matzédóniai királynak, Filepnek, ki egy időben, menydörgő fenyegetéssel irt reájok, hogy sziveket rettegésbe hozza. Tsak így irnak neki vissza. Denys Korinthusba.** Illyen vólt a Lacedemonbeli rövid és fontos szollásnak módgya. De tsak ugyan Filep nem éhezhet Korinthusban, sem fia Sándor.

¹¹² <ez> az az, [Javítás a törlés fölött] ¹¹³ a [Beszúrás] ¹¹⁴ szerentse<je örökösön háttal fordul reá> meg

[222r] MÁSODIK SZAKASZ

489 Rómának kezdetitül fogva

Itt kezdik már el a világnak szüntelen habokkal hánykodó viszontagságai Romának Karthágónak sorsát az emberi történeteknek során sünni fenni, szedni venni.

Valamely Kampaniának vidékeirül ki tódult Mammertius nevezetű sokaság Messzina városán kegyetlenséget üz. A Syrakuzai király Hieron segedelmekre megyen a Karthágó beliek amazok mellé állanak. A város mind ettül mind amattul tartván Romának esedezik, és magát általma alá zárja.¹ A tanáts akadályba jön nem látván semmi módgyát az emberség sem betsüllet sorján hogy hatalmát fegyverét a kérők ügyébe keverje. Minden oly dolgot a Népnék kellet meg határozásra hozni, melyben a tanáts tétovázot. A Messzeniaiaknak dolgát is e szerint a sokaság [222v] eleibe terjesztik, értésére adván hogy a betsülletre tekinteni kellene. Tudod, hogy a község az illendőséggel, és manéros igassággal ritkán alkudozik; ott pedig hol annak ellenébe tétetet nyereségét láttya véllé keveset gondol. Mihent a dolgot meg érti általmat ígér, fegyvert kap. Látnod kel, hogy a Rómaiaknak a háboru ugy vólt kézi mesterségek mint a szabóknak a varrás. Hieron, és a Karthágó beliek ezt látván azonnal öszve alkusznek hogy a világnak közönséges ellenségei, a Rómaiak ellen egyesült erővel küszködhesenek. Consul Appius Claudius szál ki ellenek a tengerre ki mind két félnek erejét meg vervén Messzinában népet hagy, és győzedelmének ditsősségétül bé borittatva jön Romába vissza, hol vitézi mive annyival inkább tsudáltatot hogy vizen, és birtokoknak határain tul messze viaskodot.

Syrakuzának királyya Hieron, ki nézte² hogy a Romaiaknak nagyon kezekre [223r] van, kiknek erejével küszködni veszedelmes, és magá-

¹ esedez<nek>ik, és magá<oka>t általma alá zárja<k>. ² nézte <...> hogy

nak szerentsét nem ígérhet hogy oly meg átalkodot, és fáradhatatlan emberek ellen hadakozását tehetséggel győzhesse. E szerint fordíttya tzellyát, és Romával frigyét köt. Szerentse hogy ennél fogva sorsának szövevényyei közzül menekedhetet.

Kárhágó és³ Róma állanak szemközt. Uj ütközet lesz, melyben az utolsó győzedelmeskedik. De a Rómaiaknak hajóik tsekéllyek⁴ voltak amazokhoz képpest. A tengeri verekedésnek módja köztök még sorjára nem állot. Mihent Karthagónak romlását vették tzelba, titkon, minden eszközőket torkon kellett ragadni hogy azokat tzellyoknak elérésére erejekhez köthessék. A verekedő 's más nagy hajóknak tulajdonságokhoz szabot mesterség szerint⁵ magokat fel tanálni nem tutták. Ezen szorongásoknak idején, valamely hajó törést szenyvedet tengeri alkotmány vettetik ki az olasz országi partokra. Ugy láttzik mintha égi háboruk vinnék hozzájuk a mustrát melyrül vízi erejeknek formáját, 's⁶ módgyát vegyék. Ezt meg lelik, [223v] nézik, visgállyák; és minéműségét fel véve minden erővel fognak a hajó tsináláshoz. Ugy mongyák hogy két hónapok⁷ alatt százhusz hajót készíttetek. Két hónap alatt sok, de legyen az idő töb, vagy keveseb a dolognak valóságára nem annyira tartozik. Tsak ezt jegyezd meg hogy a Rómaiak bármely nagy kevélységet méltóságot mutassanak is mások felet, még is⁸ ellenségektül tanulni meg aláztatásnak nem veszik, mely szerint, örömet lesznek Kárhágónak tanítványaivá egy ideig, hogy az után Mestereken győzedelmeskedhessenek. Akár Nemzet, akár Ember, de mihent azt hiszi, hogy magán kívül senkitül semmit nem tanulhat, nevettséges, és embertelen büszkeségétül, szégyen vallásra, 's⁹ örökös ostobaságra van átkozva.

Jól lehet Róma magának már minden elő menetelt ígérhetet, még is maratt nálla kéttség szerentséjének állandósága iránt. [224r] A Karthágó béliek a¹⁰ tengeri mivekhez veszedelmekhez temérdek időktül fogva szoktatván magokat, a hajókázásnak mestersége, habokon való verekedés mint egy tápláltatásul szolgált nékik.¹¹ Róma tartot, ne hogy mesterséggel, erejét felül haladgyák, melyre nézve azon hányta vetet-

³ és [Beszúrás] ⁴ <nem> tsekéllyek [Javítás a törlés fölött] ⁵ szerint <való alkotásokban> magokat ⁶ 's [Beszúrás] ⁷ <hetek> hónapok [Javítás a törlés fölött] ⁸ még is [Beszúrás] ⁹ <és> 's [Javítás a törlés fölött] ¹⁰ <minden> a [Javítás a törlés fölött] ¹¹ <kézi munkájoknak> nékik [Javítás a törlés fölött]

te elméjét, mitsoda szerentsés módot tanállyon olyat hogy tengeren verekedve ellenségével mintha szárazon vólna személylesen üstök vonásra mehessen. Consul Duilius, ki a tengeri ütközetnek rendeltet vezérévé, ezt tanállya fel hogy mindenik hajójára tsináltasson egy oly tsákányhorgas hidat mellyet ellensége hajójának orrokba vágatván, azokat magához kaptsollya, mellyen egymással szemközt szökdösve az alkotmányokban talpon verekedhessenek. Már, a Romaiak testekkel, bátorságokkal ellenségeknél erősebbek lévén ha küszködések így lehetne magoknak szerentsét ígértek. Az egybe ütközésnek orája el jön: az ellenség hajói mind meg aggattatnak, hová a Római [224v] katonák bé rohannak. Itt lehetet már a béres kalmárok, és hazafi katonák közt való külömbséget nap fényen látni. **A Romaiak hét ezer kalmárt meg ölnek, el fognak életben hét ezeret, el süllesztenek tizen három hajót, és el fognak nyóltzvan tengeri alkotmányt.** Ennyi vólt a nyereségék vagy nem, tudni nehéz. Nékünk Rómaiak irják a magok dolgát. Gyanus hogy mind a¹² le vágattattak, mind az el fogattattak pontba ugyan azon számba jöttek sem töb sem keveseb egyik is tsak egyel is. Nehezen lehet e vak esetekről fel tenni, hogy a viszontagságoknak örvénynyében kavargva, egymásra, ilyen egyenlőséggel találjanak. Pennákbul szoktak az ilyen egyenlőségek származni. Elég hozzá, hogy minden győzedelmes nagyitya magát; És hogy az emberi hivalkodás magával magának ne ditsekedgyen ezt soha sem meny, sem föld, végbe nem viszi. Minden Nemzet nagyitya [225r] magát ha Zsidó vagy Tzigány is; ember pedig nintsen e földön, ki magárul soha kedvezéssel ne szóllyon, ha szent is mértékletességével, és szemérmes okosságával.

Töb, keveseb vesztés egy részről, és nyereség más felől, de¹³ elég eddig, hogy a Romaiak nyertek. **Soha még, győzelem, Romának ennél keveseb nem vólt.** Könyvező örömmel mosolyogtak szerentséjeknek ragyogó napjára. Nézd! mitsoda ditsősségének tartya az ember, ha egymást pusztithattya, ölheti? **Duilius Consul pedig, ki e győzelemnek vólt eszköze életének minden napjaiban rendkívül való betsben, és tiszteletben tartatot.**

Ezen eset után Romának győzedelmei tsapásrul tsapásra árattak a le verettetet Kárhágonak fejére, melynek rettentő ellenségei szerentsé-

¹² a <... > le ¹³ de [Beszúrás]

jek, hírek nevek, hatalmok által el ragattatásba jövén, magokat, minden ütközetben az álmétkodásig emelték fel. Ennyi győzelem azon magok meg határozására viszi őket hogy Afrikának meg hodoltatásához fogjanak. Az Eknomi más [225v] szerentsés verekedés után ehez fognak. A győzedelmes Consul Regulusnak üzenik hogy Afrikába¹⁴ hadat ő vigyen és a Világnak ezen egyik részét ostrom alá vegye. Igy lép által Róma Európából Afrikába hogy a két világnak feje lehessen.

A Regulus Consulságának ideje hadakozása közben el telvén kéri hazáját hogy helyére külgyenek más. Üzenik parantsollyák, hogy mint proconsul, a háborut folytassa: ez panaszt küld vissza, hogy eke belli szerszámaint valaki el lopván othon, eresszék haza, mert ha fölgyeit nem mivelheti háza népével egyetemben éhel halásra tétetik ki. Az ország parantsol, hogy Regulus fölgyei miveltesenek; feleségét gyermekeit pedig Róma fogja tartani.

Egy Római Consul¹⁵ Nemzetének ezt írja hogy ha nem szánthat othon ház népestül hal meg éhel. Hát! annyira szegény vólt hogy rabja, sem tselédgye ne legyen [226r] kettő olyan othon, ki számára szántson? E' tsudálkozásra való szegénység, oly álmétkodást okozó¹⁶ hatalomban, és nyereség közt¹⁷ meg némúlásra hoz. Regulus! ki a Romai tanátsnak fején ül: ki előtt Karthágó¹⁸ reszket; ezt mongya, hogy *az eke szerszámainat el lopták, és már; ha nem szánthatok meg halok éhel!* Nézzed! mitsoda szegénység teszi Kárthágónak szörnyü gazdagságát semmivé? Ugy é, hogy felette van az érdem a pénznek? Ugy é, hogy Nagy Sándor egy néhány forintal, és vitézi érdemmel el tutta Dariusnak véghetetlen milliomait venni, hol tsak kints vólt érdem nélkül? Ugy é, hogy kintsei, Krézust se teheték bátorságba, sem boldogságba? Ugy é, igaz hát végre, hogy az ember, örökké tsak erköltsében nagy, és nem pénzében melynek öszve gyüjtése a pályinka főző Zsidóval is köz?

Már, akár tettetés vólt a Regulusé akár igaz házához való vissza¹⁹ vágyódás, de [226v] ezt tsak hiheted, hogy szegény vólt,²⁰ ha nem igaz is hogy fölgyét nem szántották vólna othon, vagy ekére szert nem tehet vala. Igy, vagy ugy, legyen! de vezér marad.

¹⁴ Afrikába <hadat, háborut> hadat ¹⁵ Consul <: Regulus> Nemzetének ¹⁶ okozó <hatalom közt> hatalomban ¹⁷ közt <...> meg ¹⁸ Karthágó <retteg> reszket ¹⁹ vissza [Beszúrás] ²⁰ vólt <othon>, ha

Kárhágó, veszteségeinél fogva szüntelen közzeleb közzeleb szorul magához. Meg vert, és hátrált sokasága magára tollik vissza, hol egymás fejére árad, melyben anya várassát örjögésre veti. **Regulus addig üzi szerentséjét, míg Karthágo várassának kapuihoz nem jut,**²¹ **hol háborujának végét sijjet el érni,** félvén attul hihető hogy más ne jöjjön helyére, ki fejét helyette²² ditsősséggel koronázza, melynek uttyát, ő készítette. Mert valahol sokaság uralkodik, ott a nagy emberek sorsa hamar változik. Regulus győzedelmeinek sokaságátul, hatalmátul, kevélységében fel pöffedve, a békességnek okaiba belé se botsátkozik, mellyek mind két részrül emberséget ajánlanak. Halálhoz hasonló fájdalom, és **rendkívül [227r] gyalázatos fel tételekkel él a meg győzetet fél iránt.** Emberséget, igasságot, szánakozást, nemes szivet, mely a le verettetet emberhez osztán, mindég hajlani szokot, fére téve, a midőn jelentenek hogy emlékezne reá mely rémitő kívánságai vólnának maga meg hit dagályos kényességébül tsak **igy felel: a győzelemhez tudni kel, aki nem, tanullyon engedelmeskedni annak, akitül meg győzetetik.** A **Karthágó bélieket, irtóztató sorsoknak meg gondolása kétségsbe ejtvén halálos dühösségre hozta.** Romlások, gyalázattok véreket meg vesztvén pusztító indulatra ragattattak, semmit sem gondolván többé azzal hogy sorsok mere dül el. El tökélették magokat koporsójuk szélirül, sőt a pokolbul is Regulus ellen hartzolni.

Ezen veszélyes környül állások közt érkeznek a görögöknek segítő seregei, és²³ Karthágónak lelket adnak. [227v] **Xántippus, a görögök vezére rendbe vévén mindent, a Kárhágó belieket módgyához szoktattya: ütközetinek sorját nagy okossággal ki nézi.** A Római győzedelmes Consul, változhatatlan szerentséjének karjain nyugodot ember telenségével,²⁴ mind ezen készülteket²⁵ tekintetbe venni nem akarta.²⁶ Regulus, magával²⁷ el hitette, hogy a szerentse forgandóságát állandóvá teheti: hogy a világnak viszontagságait karjaira fűzheti. Azomban **Xántippus ütközetinek módgyát a hadakozásnak tökéletes mestersége szerint álltattya; a katonáknak szivét vitézi bátorsággal fel emeli, és a győzelemnek reménységével bé tölti.** Regulust váratlan módon

²¹ jut, <el véle> hol ²² <annyi> helyette [Javítás a törlés fölött] ²³ <mellyek> és [Javítás a törlés fölött] ²⁴ embertelenségével, <és> mind ²⁵ készülteket <a maga...> tekintetbe ²⁶ <engette> akarta [Javítás a törlés fölött] ²⁷ <magát> magával [Javítás a törlés fölött]

üti meg, ki arul se méltoztatot gondolkodni hogy győzzön, szerentsjét annyira meg hitte. A Romaiakat öszve törük, és Regulust rabul viszik. Halhatatlan, örökre el felejthetetlen példa [228r] ezen élő igasságnak meg állítására hogy soha szerentse oly nagy nem lehet, mely ellened fordulván földhöz ne üssön mihent az emberséget lábad alá tapodod.

Embertelen és dagályos kevélység nem vólt olyan a világon, melyet az ellene meg mérgesült igasság, trónusának fényessége közzül ily²⁸ gyalázatba, és ijjesztő szerentsétlenségbe vetett vólna, mint Regulust a magáé.

De a mi még it álmélkodásra való dolog ez, hogy Xantippus minek utánna a Karthágo belieket veszedelmek alól fel óldozta jutalmat, köszönetet nem várván haza ment; ne hogy a nép, győzedelmes hatalmátul szabadságát féltvén meg hálálhatatlan szolgálattját életének el vesztésével²⁹ fizesse. Meg szabadittya Kárthágót, 's azzal szalad, hogy ugyan azon tselekedete ne fordullyon vesztére, mely néki ditsósságét, amazoknak szabadulásokat szerzette. Illyen a község, azért tartják jobbnak hogy királyi hatalom alatt legyen kötve el vétetvén tölle az önnön ártalmára való mód.

Róma,³⁰ a maga tehetségével jön küszködésbe: és³¹ erejét kettőztetvén hajókat készített [228v] hadi alkotmányokkal, eszközökkel, készületekkel botsátkozván ki a tengerre győzedelmi pompával el indul. Hadi seregei mint ingó várasok haladnak eléb eléb a haboknak vállain. Azomban rettentő szél vész támad melynek agyarkodó dühössége a hajókat széjjel veri, 's magába temeti. Látván Róma hogy erőlködése;³² viszontagságtul, időtül, ellene álhatatlanul, és folytában földhöz verettetik,³³ tengeri verekedéseitül meg unatkozva, abban való hatalmárul le mond. De Kárthágonak hatalma szüntelen nevededik, melyben a Romaiaké láttatik aláb aláb szállani. Ezek látván meg aláztatásokat uj készületekrül gondoskodnak. Az alatt, folyván háborujok, proconsul Metellus, Palermonál Karthágónak hadi népét meg veri, hol huszon hat Elefántot nyér, mellyekkel Romában győzedelmi pompája ékesül.

²⁸ ily <mely önnön mélységébe alá sijjed> gyalázatba, ²⁹ vesztésével <ne> fizesse. ³⁰ Róma, <...> a ³¹ és [Beszúrás] ³² Látván <a> Róma <iak> hogy erőlködése <k> ³³ verettetik [Javitva ebből: verettetet]

A város népe ezen egyenlőül³⁴ formátlan rutságu, nagyságu³⁵ barmokat látván egyszerre nevetésre, és³⁶ álmélkodásra fakadot ki.

[229r] Végre új tengeri erő áll ki, és meg szállja Lilybé várassát mely Siciliában Kárhágó részirül leg nagyob erősségnek tartatot. Ezen ostromnak idejében, az ellenség Romába követeket küld, az³⁷ el fogot katonáknak egymás személylén való költsön ki váltások iránt. Mongyák hogy a Karthágó béliek e végre Regulust magát is követteikkel el küldötték, ki Romában minden erejével, tanáttsával annak feküdt, hogy az ellenségnek foglyait se ki ne adgyák se ki ne váltsák: hogy a Karthágó beliek itt vesszenek, ezek pedig ott. Hogy Regulus tzéllját ebben el érvén önként, mint fogoly, az ellenséghez vissza ment, kit azok, a leg kinosab, 's retteneteseb halállal öltek meg. Ha maga szerzette magának annál szeb jutalmat nem is érdemlet. De mit akart Regulus ezen minden emberség, természet, és józan okossággal ellenkező vad kegyetlenségnek ajánlásával? El fogadhatta é Rómának embersége részeg tanáttsát? Öllyétek meg itt a Karthágó béli [229v] foglyokat³⁸ tsak azért, hogy a magatok Karthágóban fogva lévő fiaitoknak meg öldököltetésekre is szabadságot, okot nyujtsatok ellenségeteknek kik emberséggel kérik a magokét vissza tölletek úgy kívánván néktek is a tieiteket meg adni? Regulus — ő — ki maga meg hit dölyfösségével, eszetlenségével veszti el az ütközetet fogságra vetvén hazája fiait — mondom, ő tanáttsollya hazájának hogy azok, életek meg maradását, Nemzetektül nem érdemlik; sőt magát is ara itélli méltónak hogy ellensége által akasztason fel, ha olyan halálnak nemével tettzik néki, életét el vesztenyi? Ha azt hinni kel, mitsoda természet ellen meg veszet fene vadakat, és dühös bolondokat mutat a Római nagy emberekben? de szerentsére ezen eset, kéttéséges mivel a leg hiteleseb 's eszeseb Római iró, rólla egy átallyában halgat. Valamely tselekedet az emberi természetnek gyalázattyára van, mihent kéttéséget tanálhatunk benne, ne hidgyük, mert [230r] a magunk ortzája pirul vélle, mint embereknek: Ugy is elég a gyalázat melyben usznúnk kel.

A Római írónak gyenge része úgy hitte talán, hogy ezen halálra való maga el tökéllés Regulusban igaz hazafiság, vitézi bátorság, és oly

³⁴ <egyenlő> egyenlőül [Javítás a törlés fölött] ³⁵ nagyságu <rettentő> barmokat ³⁶ és [Beszúrás] ³⁷ <költsönben> az [Javítás a törlés fölött] ³⁸ foglyokat <mint meg veszet állatok> tsak

tselekedet, mely által világ végéig³⁹ a maradékok előtt hazájának ditsőségét fogja⁴⁰ nagyobra emelni. Nem! Regulusnak ezen tselekedetiben⁴¹ érdemet látni nem lehet. El tévedt értelmet, részeg indulatot mutat. Valaki szánszándékkal veszi el életét gyermekeitül, feleségétül, ugy, hogy általa mást, sem hazáját ne bódogítsa, okoskodástul el részegedet vad bolondot mutat. Hát Rómában az ész,⁴² atyaság, és⁴³ nagy lélek, fiait Karthagóban meg öleti, hogy ez által néki is módgya lehessen azoknak fogságába eset ártatlan embereit veszet kedvére meg öldököltetni? El hiszed ezt a tanátsrul? halgassunk erül Polybiussal.

[230v] Lilybé várassának ostromlása az ellenkezések közt kilentz esztendeig huzta vonta magát. Ez időnek el folyása alat tudományának, mesterségének, erejének ki mutatására mind két fél ellenség magának időt nyert. A Romaiak tengeri erejének fején Klaudius Pulcher állot. Ez uttal a Romai tanáts választásában, sem a nép tzéllыokat el nem érték. A királyságnak ezt hányják szemére, hogy nagy embereit a felső hivatalokra tsak hizelkedés, asszonyi szerelmeskedés, ajándék sat. emelik fel, mely eszközőknél fogva, a ministerek⁴⁴ sokszor érdemes⁴⁵ ember kornak szine alat lappangó tséltsap,⁴⁶ pompás módra haszontalan,⁴⁷ és a⁴⁸ belső semmiséget külső semmiséggel fedező gyermekek szoktak lenni, de a tanáts; nép, mindenkor érdemes férfiakat választ. Nem igaz! hol így hol ugy itt is. Láttunk uralkodóknál nagy embereit;⁴⁹ Reszpublikánál kitsinyeket, eszteleneket, és kegyetleneket. **Klaudius, Római Consul [231r]** maga meg hit, kevély, és oktalan vólt. Ütközethez készülvén értésére esik hogy a szent piték nem akarnak enni: meg foggattya őket és a tengerbe hányattya, ezt mondván gunyolodással, hogy *Igyanak, ha enni nem akarnak*. Hogy a Consul e szent tyukokra semmit se tartot, meg lehet; és az is igaz hogy az ütközet meg nyeréséhez semmit se tettek; de a község, vallásának jelei által bátorittatot, mely néki az Isteneknek, sorsa iránt kijelentet végezését magyarázta: ha győzedelmet ígért bátorsággal, le verhetetlen meg átalkodással lelkesítette a népet; ha veszedelemre mutatot, minden bátorság előre füstöt vetet,

³⁹ végéig <(ha van vége)> a ⁴⁰ fogja <annál> nagyobra ⁴¹ tselekedetiben <semmi> érdemet ⁴² az ész [Beszúrás a sor végén] ⁴³ és [Beszúrás] ⁴⁴ ministerek [Javitva ebből: ministeri emberek] ⁴⁵ <emberi...> érdemes [Javitás a törlés fölött] ⁴⁶ tséltsap. <has> pompás ⁴⁷ haszontalan, <magát> és ⁴⁸ a [Beszúrás] ⁴⁹ embereit; <és> Reszpublikánál

azzal együtt a⁵⁰ győzelem is. Róma fel emelkedésének egyik eszköze vallásának áldozataiba helyeztetet.

A népet, a Consulnak vallását tsufoló oktalan tselekedete botránkozásba hozta. **El félemllet elméjében Isteneinek büntetését várván magára, ütközetiben szerentséjét nem remélte;** vezérét pedig mindezeknél fogva meg gyűlölte. Klaudius seregének vak buzgóságát,⁵¹ vallását, Isteneit truttzolván ellenségével meg ütközik, és öszve töretik. Nem ott kel vala fel venni hogy a [231v] piték nem szentségek, hanem hogy a nép minek hiszi, és állapottyokrul mit itél.⁵²

E keserves eset magában nem maradt: a teremtésnek örök valóságát világra ki terjesztet négy nagy éltető állatok is ellene támattak Rómának: **rettenetes szélvész; tengeri háboru szórta a Római seregeket hajó törésekre,** és⁵³ a mi az ellenségtül meg maradt a természet maga ellene ki költ 's magába süllyesztette. Lehetet a vallásában meg vakult Rómáinak hinni hogy szentségeknek tsufolása miat költek ki az Istenek Klaudius ellen, kinek bünében ők büntettetnek. De Roma a reá támadot természetnek,⁵⁴ ellene meg busult Isteneinek, és minden emberi viszontagságoknak truttzára is,⁵⁵ uj tengeri erőnek fel állításához fog. **A hazafiak külön külön tehetségeket öszve szedvén igyekeznek a hajók tsinállásában. Minden felől adnak költsön a hazának ugy, mint a hiv gyermekek mikor el gyengült attyokat annak kezeknél lévő örökségeibül segítik. Az ország fogadást teszen hogy fiainak költsön adot pénzetket meg fizeti. Róma az ilyen ígéreteit⁵⁶ soha [232r] meg nem szegte,** és ugyan azért tanál most minden féle segedelmet magában. Mihent az Uralkodó hatalom ígéreteiben hazuggá, tsalárdá lesz, Isteni erőt szerzen magának hogy soha emberek segedelmére ne szorullyon, mert akkor hatalmának véget éri. Egy embert is különösön a hazugság közönséges utállattá, és nevettségé teszen a társaságban, hát a királyi hatalmat hogy ne átkozná ha olyanná válik, mely szerint szentségét tsak azért mutassa, hogy annak szine alat annál bátrabban, és tsalhatatlanabbul tsalhasson? A tsalárd tsak addig tsalhat mig igaznak hiszik. Mitsoda gyalázatos meg alázttatás olyan tisztelettel élni néki mellyet tud lelkében, hogy nem érdemel. Ez az ember, mond a gonosz magában, *nékem*

⁵⁰ a <vesze> győzelem ⁵¹ buzgóságát, <népe> vallását ⁵² itél <, ... 's jövendő!>. ⁵³ és [Beszúrás] ⁵⁴ természetnek, <és> ellene ⁵⁵ is [Beszúrás] ⁵⁶ <fogadását> ígéreteit [Javítás a törlés fölött]

vagyonát azért aggya, mert⁵⁷ emberségesnek, igaznak hiszen, nem látván, hogy segedelmét olyan gaz emberre vesztegeti, ki iránta való érdemét alacsonyossággal, és jó téteményét tsalással fogja hálálni. Tapsollyon magának akár mely selma midőn az igazat meg tsalhattya; én győzedelmére nem vágyok, és inkább tsalattassam ezerszer [232v] mint egytzer tsallyak. A társaságban szép szin alat pusztító tsalárdok úgy örülhetnek magoknak mint a hegyi tolvajok. Ezek leg aláb fel emelt homlokkal fosztanak, azoknak mútatván magokat, a kik, de a hazug tsalárdok, a vallásnak, felebaráti kötelességnek szenteségével fedezvén bűnöket, fertelmességét is⁵⁸ érdemnek festik.⁵⁹ e szerint tsufollyák; az örök igasságot, és annak⁶⁰ Egeit.⁶¹ Fogadást tesznek lelkekben, és a midőn előre meg határozot értelemmel kívánnak⁶² tsalni, az⁶³ Istent kiáltyák⁶⁴ bizonyosságul, hogy lássa 's ugy álgyon⁶⁵ ugy büntessen. Az igaz, és jó ember önnön lelkéről ítélve, nem hiheti, hogy más valaki tanáltathasson olyan ki Istenének szentségét ily tsufssággal illetni mérészené, és annak nevében meg tsalatik.

Nem álhatom meg olvasó,⁶⁶ hogy ez alkalmatosság magát előmbe vetvén a historia írásbul ki ne térjek — és értelmemet az eset iránt fel ne fedezzem! engedgy meg. Lásd, mely kevésé múlatok távoly⁶⁷ [233r] a, történetek sorátul. Itt vagyok⁶⁸ megént.

Róma, két száz hajót készít, mellyekkel tengerre botsátkozik. Lutatius nagy emberre hagyatik⁶⁹ a hazája⁷⁰ sorsa, ki Kárhágónak erejét széllyel szórja.⁷¹ Tengeri vezér volt ellene a nagy Hannibálnak atya, Amilkár Barkas, Lutatius ugy tette a békességet a hogy tettzet.⁷² Karthágó ez ütközettel egész Siciliát el vesztette: időrül időre ezen kívül véghetetlen pénzt fizetet hadi költségben.

⁵⁷ <hogy> mert [Javítás a törlés fölött] ⁵⁸ is [Beszúrás] ⁵⁹ festik: <és> e ⁶⁰ <...> és annak [Javítás a törlés fölött] ⁶¹ Egeit <, mintha az igasság ...>. Fogadást ⁶² kívánnak [Az utolsó szótag betoldás] ⁶³ az [Beszúrás] ⁶⁴ Istent<...> kiáltyák <hívja> [Javítások átírással] ⁶⁵ <ha hazudik 's> 's ugy álgyon [Javítás a törlés fölött] ⁶⁶ olvasó, <kedves barátom> hogy ⁶⁷ távoly <ez> [233r] a, ⁶⁸ vagyok <már> megént. ⁶⁹ <bizatik> hagyatik [Javítás a törlés fölött] ⁷⁰ hazája [Javitva ebből: hazájának] ⁷¹ szórja. <Ellenséges> Tengeri [A kezdő T betű kicsiből javítva] ⁷² tettzet <, és a győzedelmet e fél a leverettetet fél előt tenni szokta>.

Gondoly reá már ennyi szembe tűnő külömb külömbféle esetben, hogy a hadi szerentse akár millyen legyen⁷³ örökké népednek⁷⁴ vezérlés-tül, és⁷⁵ Generálissátul füg. Mitsoda erőssek a Római katonák? de⁷⁶ mihent jó vezére nints, győzedelme füstöt vét. Ezt, minden időben, mindenüt így láttad és látod a Világban. E' szerint esik meg a természetnek ez a⁷⁷ maga szerint való tsudája, hogy egy ember, száz ezernél töb legyen.

Vegyük észre azt is, mitsoda ki merithetetlen segedelme vólt Romának a maga [233v] elméjében, erköltsében, és vérében. Mitsoda le vettetésbe esik? amaz,⁷⁸ mitsoda fel emeltetésre megyen, túl rajta? Egy fordulást teszen, ellenségének diadalma el tűnik;⁷⁹ ő pedig hatalmával meg áll, és ragyog. Tsak igaz az hogy Romában és annak vérében olyan tűz lappangot melynek sugárát a Capitolum tetején láthatod tsak; másut⁸⁰ sehöl sem⁸¹ e Világnak kerületiben.

Huszon négy esztendeig fojtatta e két Nemzet egymás közt való háboruját, melynek idején a Karthágó beliek sokszor győzedelmeskednek; de nem Román, és erején hanem tsak némely rosz, vigyázatlan vezérein. A Nemzet ereje okos vezér alatt Karthagónak örökké felette vólt, és végre is ugyan azért győzöt. Ez utolsó pedig egész Nemzeti erejében lévén amannál gyengéb, tsupán vezérekkel, magát ki nem pótolhatta; mivel Róma, közönséges erején kívül még, nagy emberekkel is birt. Tsak akkor vesztet, mikor választása eszetlenekre tanált, mely hibáját, annak helyére másat tévén, mindég helyre hozta.⁸²

[234r] Más tekintetben Karthágo, az emberi természetnek gyalázatytyára oly dühös bolondsággal élt, hogy generálissait ha nem nyertek fára feszítette, ilyen kinnal, és gyalázattal vesztvén életeket. Valaki ily fertelmes,⁸³ kegyetlen hatalom alatt él, erköltsét méltóságra, lelkét nagyságra fel nem emelheti, mert⁸⁴ szüntelen való rettegés alá van⁸⁵ elméjével vettetve. Valaki a győzedelemre, ditsősségre való ösztönt, vá-

⁷³ legyen <néped> örökké ⁷⁴ <...> népednek [Javítás a törlés fölött] ⁷⁵ és [Beszúrás] ⁷⁶ de [Beszúrás] ⁷⁷ <...> a [Javítás a törlés fölött] ⁷⁸ <ellenségén> amaz [Javítás a törlés fölött] ⁷⁹ <fel lobban, füstöt vét;> el tűnik [Javítás a törlés fölött] ⁸⁰ <és> másut [Javítás a törlés fölött] ⁸¹ sem <egyebüt...> e ⁸² <...> hozta [Javítás a törlés fölött] ⁸³ fertelmes, <és bolond módra> kegyetlen ⁸⁴ mert [Beszúrás] ⁸⁵ <tévén> van [Javítás a törlés fölött]

gyódást rabi szolgálatba, reszkető félelembé⁸⁶ helyezteti, tsak ennek adgya bizonyosságát, hogy az emberi természetnek isméretiben tapasztalás nélkül élő tudatlan, és törvényével eszetlen.

A Római vezérek, 's tanáts, katonáikban tsak az engedetlenséget, gyermeki félelmet, alatonyságot sat büntették, de mint magokat maró örjülésre hanyatlot kegyetlenek katonájuktul nem kívánták, hogy az Isteni végezésekrül életek veszte alat számollyanak, tudván ezt hogy valaki él, mint részetske az egészben, a Világ sorsának alája van vettete.

[234v] A ditsösségnek, győzedelemnek el érésére királyi indulatok kívántatnak meg: szivbéli fel emelkedés,⁸⁷ erköltsi méltóság, és annak tsendes kevélysege, mely kis dolgokat ne lásson, embertelenséget, be-tyár kényességet ne ismérjen, és magát⁸⁸ nagy esetekben tselekedetekben érezze; de valakinek dolgával tsak azért kelletik iparkodni hogy ha azzal el késik⁸⁹ fel feszítik, nehezen lehet nyertes olyan embereken, kik a győzedelmet tellyes szabadsággal, és büntetés⁹⁰ félelme nélkül való vitézi bátorsággal keresik. A kit betsüllet táplál, nem elég büntetés 'e⁹¹ részire ha meg verettetik, és annak gyalázattyát meg aláztatással szenyvedi? Mitsoda tsufos eszetlenség, hóhért állítani a vezér hátához, hogy annak pallosára nézve legyen derék ember. Kit tet valaha a félelem Nagy Emberré? Kárthágo mindent elkövet hogy győzedelemre törekedvén, a maga⁹² e végre⁹³ fel tanált eszközei által meg győzettessen; Róma ellenben, ditsösségét oly szárnyakra füzi, mellyeken a tsillagok közzé emelkedik fel. Ez azért hogy a természetet⁹⁴ annak ösztönei által viszi; amaz azért hogy vélle kívánván munkálkodni [235r] mindent ellenére tselekszik, és⁹⁵ kívül keresi⁹⁶ a természetet a természetet.

Kárthágonak katonái nagyob részben pénzen fogadot Afrikaiakbul⁹⁷ állot. A ki magát áruba veti; és létét pénzen adgya, mellyet naponként egy nehány poltrán mér, nem ditsösségre néz, hanem tsak a hasra, hogy jól lakhassék. Ezek inkább gondolhattak a párt ütésre, mint a hiv szolgálatra, mely fájdalmat Karthágo fel fedezvén, fizetéseket kissebítve, és végre őket el tsapva kívánta háládatlanságokat büntetni. Valaki nem

⁸⁶ félelembé <tet> helyezteti ⁸⁷ emelkedés, <és> erköltsi ⁸⁸ magát <tsak> nagy ⁸⁹ készik [Betűtévesztés] ⁹⁰ büntetés<ek> félelme ⁹¹ 'e [Beszúrás] ⁹² maga <...> e ⁹³ végre <ki> fel ⁹⁴ természetet <es> annak ⁹⁵ és [Beszúrás] ⁹⁶ keresi<...> a ⁹⁷ <Amerikaiakbul> Afrikaiakbul [Javítás a törlés fölött]

hazáját védelmezi, a nap szám szívében kevés ösztönt tsinály. A béres Afrikai nem hazafi katonák⁹⁸ kalmár gazdáiknak ez irántok fel vet tzéllyokat meg látván rettentő bosszu álláshoz készültek, hogy ti. a várast fel prédállyák, mely veszedelemnek Amilkár vette eleit. De még is el foglalták Szárdiniát és a Romaiaknak ajánlották. Róma, ilyen kőborlóktul tartományt ajándékul el venni alatonyságnak ismervén ajánlásokat meg vetette, ha nem azt,⁹⁹ maga erejével foglalta el tsak ugyan. Ekkor, a Karthágo belieknek parantsollya,¹⁰⁰ Szárdiniáról le mondani,¹⁰¹ ezt hozzá [235v]¹⁰² tévén hogy a miben nekik annak el foglalására meg tett készületek került, fizessék meg.

Róma, Szardiniát el veszi a Karthágó béliektül tsak ez okon, hogy annak ellene pártot ütöt sóldos katonái már ezen erőszakot elől járóban rajtok meg tették. Had járjon, mivel hatalmasok és magoknak igasságot szabhatnak, de e' nem elég, hanem fizessék meg erszényekbül a költséget is mellyet el foglalása az erőszakosoknak okozot. Hogy tettzik ez¹⁰³ igasság? Minden erőlködésével, erköltsével, tettetésével se viheti végbe Róma hogy igasságtalansága ki ne tesszen, mely dolog minden foglaló vágyódáshoz, és hirért duló hatalomhoz hozzája van köttetve. Lehetetlen vólt Romának is igasságtalanságot nem mutatni, mert foglalni kívánt. Mihent valaki atyáidnak reád maradt régi örökségét tsak ez okon kívánnya tölled el venni, hogy nálladnál erősebb, ugy látod, hogy nem nagy igassággal viseltetik irántad. Kivánni, hogy ezen felül a miért ide [236r] fárattam téged el pusztítani, fizesd meg, mert ara tölled el rablot jószágodnak jövedelme nem elég? töb a soknál.¹⁰⁴ E' már, a le vert igasságnak fájdmához gunyolást is ragaszt. Talán meg érhetné velle az ember, ha igasságtalan, és nem lenne szükség az igasságnak szentségét is¹⁰⁵ tsufással illetni.¹⁰⁶ Várákoz Róma; majd el érkezik az idő, melyben önnön gyermekeid fognak, olyan igassággal fizetni, melynek tsufolására őket meg tanítottad. El fogod venni nevelésednek jutalmát, önnön véredben itatván meg azon szomju vágyódást, mellyel a Világ győzedelmének ditsósságéért fohászoktál.

⁹⁸ katonák <g> kalmár ⁹⁹ azt [Beszúrás] ¹⁰⁰ parantsollya, <hogy> Szárdiniáról
¹⁰¹ <mongyanak le> le mondani [Javítás a törlés fölött] ¹⁰² [235v] <hogy> tévén
¹⁰³ <az> ez [Javítás a törlés fölött] ¹⁰⁴ töb a soknál. [Beszúrás] ¹⁰⁵ is [Beszúrás] ¹⁰⁶ il-
 letni <, minek utánna ... gonosság>.

Karthágo vállat vonítot, hosszú kortyokkal nyeldesvén alá gyaláztattyának keservét. Meg tsufolt igasságának bosszu állása kényszerítette egy felől, de más részről kezei meg voltak köttetve; és mivel Róma ellen magánál ellenséges erőt nem tanált, néma keservében¹⁰⁷ csak fohászokodot.

[236v] **Végre az a vitézi¹⁰⁸ indulattyát fegyverrel vér ontással tápláló Romai Nemzet oda jut hogy a hadakozásnak templomát bé zárja, mely Númatul fogva, szüntelen háboru lévén, örökké nyitva állot. Az emberek annyira vérengzők egymás ellen, mely szerint azon kel tsudálkoznod ha békességben nyugodnak, mely életre őket, a természet szülte, de¹⁰⁹ háborujokat veszik¹¹⁰ közönségeseb élet modgyának.**

Akár hogy hirellyék némellyek a régi együgyüségét, én benne részemről vadságot, kegyetlenséget nézek. Hijában írják hogy tudomány, mesterség a Nemzeteket vitézi bátorságokbul ki vetkeztetik, minden katonai tüzet el óltván sziveken; inkább kívánom hogy a tudománynak ki terjedése Európában öldöklő fegyverét; minden Nemzetnek kezébül ki vegye, és ügyét, baját, nem vérrel, kardal, hanem tentával pennával igazítsa, mint három négy száz ezer ember öldököllye magát tiz husz esztendeig,¹¹¹ folytában egy két tsónak [237r] nád mézért, kávéért, mellyet ez amannak, Indiákrul hazájába vinni¹¹² nem enged. Az ugyan igaz a mint Rousszeau állítja hogy a tudományok, mesterségek a bajvivó indulatot óltyák, és a hartzra gerjedő tüzet vízzel öntözik, de nem igaz következtetéseire gondolván is, mint erőssíteni kívánnya a bölts, hogy a ki tanult ember, e miat hazájának oltalmában katona, és vitéz ne lehetne. Cesár valósággal tanult férfi vólt, Scipio hasonloul tudománnyal birt. Mostani időnkben Eugenius Marleborug, Türens sat. nem voltak tudatlanok. A köz katonákrul ugy vélem, szó nem lehet, mivel a föld mivelő, és kézi mesterséggel élő paraszti sokaság, világ végéig soha filozofus, politikus, és statista sereggé nem változik ha minden Kathedrábul Plátók és Szt Péterek kiabálnak is hozzá. De csak igyekezzen az Emberi Nemzet minden ki gondolható tehetségével itt Európában hol természete legnyughatatlanab, a tudományokat nevelni [237v] fogadom!¹¹³

¹⁰⁷ keservében [Javítva ebből: keserűségében] ¹⁰⁸ <hartzolo> vitézi [Javítás a törlés fölött]

¹⁰⁹ de [Beszúrás] ¹¹⁰ <véve nállok> veszik [Javítás a törlés fölött] ¹¹¹ esztendeig, <egy> folytában ¹¹² vinni [Beszúrás a sor fölött] ¹¹³ fogadom! <hogy> másfél

másfél száz esztendő után¹¹⁴ egész Seculum is el mulik hogy testét háboruval vérezni nem fogja. Mentül tanultab valaki, az erőszakos vér ontást annál inkább utálja, de oda nem megyen hogy hazája védelmében bátor katona ne tudna lenni. Mikor az¹¹⁵ ütközetben, életedet üldözik halálára, a természet teszen katonává. Nem ara gondolsz, hogy ilyen vagy olyan ember háborudnak tárgya, hanem közzelrül szorongatván a veszedelem, életedet kel¹¹⁶ menteni, mely esetben minden ember jó katona e Világon,¹¹⁷ a kotskákat, bennákat ki véve ha ezer Sokrates ül is fejében. Magamrul tudom,¹¹⁸ hogy¹¹⁹ a bárányt torkán fogva meg nem mettzeném¹²⁰ soha; sőt azt sem nézhetem mikor ölik, de azért, nem tanátsolnám¹²¹ botra kapni¹²² ellenem, vagy kardra, mert ki ontot véred¹²³ soha sem irtóztatna el attul hogy ne igyekezzem azt¹²⁴ eléb látni, mint te az enyimet.¹²⁵

[238r] Romában tanult férfiak voltak még is háborogtak. Ugyan azért eset hogy tsak egynehányan birtak tudománnyal, mely őket az akkori időnek fene szokásaibul erköltseibül¹²⁶ ki nem vetkeztette, sem az előttök forgot példákrul szemeiket el nem fordithatta. Az emberi nemzet életének idejéhez, szakaszonként vannak erköltsei¹²⁷ ragadva mellyek magokkal időrül időre jönnek ellenkezésbe. A mi egytzer gyalázat másszor tisztességes szokás; a mi bűn most, az előt áldozatnak vétetet e Világban. Hajdan a fő emberek, Uralkodók, ditsősségeket, neveknek hírét, mind győzedelmekben, verekedésekben keresték;¹²⁸ de most gazdagab,¹²⁹ emberek is inkább szeretnek a kastély szobáinak híves egei közt heverni, mulatni,¹³⁰ mint a hartznak mezején ágyu bögések, öldöklő fegyver tsattogások közt éhen szomjan, álmatlan, a napnak sűtős tüze alatt, vérben¹³¹ veréjtékben¹³² fönni. A gazdagok, de a szegények is mind inkább inkább kezdik érezni, hogy job a testnek épségében lenni mint sebben: hogy szegény legény formában is [238v] kívánatosab

114 <...> után [Javítás a törlés fölött] 115 az [Beszúrás] 116 kel <vesztirül> menteni
 117 Világon, <h> a 118 <érezem> tudom, [Javítás a törlés fölött] 119 hogy <vélem> a
 120 mettzeném [Javítva ebből: metztethetnéd] 121 tanátsolnám <hogy> botra 122 kapni [A
 második szótag utólagos betoldás] 123 véred<nek látása>soha 124 <eléb a te véredet>
 azt [Javítás a törlés fölött] 125 enyimet <, ha ölni akarnál és vágni, ha ölni vágni akarnál>.
 126 erköltseibül <... is> ki 127 erköltsei <szokásai> ragadva 128 keresték [Betűtévésztes]
 129 gazdagab, <főb> emberek 130 mulatni <...>, mint 131 vér<é>ben 132 verejték
 k<é>ben

dolog a napot nézni, mint nagy ordókkal, nevezetekkel élet halál közt sűrögni forogni azért, hogy az ember minél előbb magát sirba fektesse mikor még élhetne és tzifrán halhassék meg!¹³³

Azomban, ki nézték hogy ezerszeri vér ontás, és¹³⁴ országok pusztulása után is, az emberi nemzet¹³⁵ tsak ott marad mindég a hol az elö volt. Hogy viszontagságai közzül mellyeknek alájok van vettette egyet se törölhet el, mely szerint véres háboruival tsak sorsát teszi irtóztatóbbá keservét öregbitve. Az uralkodók is személyeknek szentségénél fogva¹³⁶ mindég töb töb bátorságba helyeztetik magokat,¹³⁷ méltóztatván el nézni, hogy az egymást kergető halál közt mások forogjanak helyettek. A vitézkedésnek ditsősségét is inkább szeretik szolgálkban jutalmazni, mint a vérnek mezején magoknak meg szerezni. Már, hiszed é hogy hosszason fogják még a szolgálk életek vesztésével ditsősségeket keresni olyan dologban, melyre fejedelmek rá untak, és rajta nyugodalmakat, életeknek bátorságát túl teszik?

[239r] Had hidgye akár ki a napjairul és¹³⁸ haláláruul meg tett változhatatlan örök végezést, de tsak úgy tettzik mindennek, hogy az Ur Isten hamaráb végez életérül ha ki lövöldözöt golyobisok elibe ál, mint ha othon szobájában nyugszik. A szembe szökő veszedelem olyan közelről szorit, hogy hamarjában hitedet is keresztül szökteti veled: ez tsak gondolkoztat, de amaz üt, öl vág; e szerint jobbnak látod vallásodat is elevenen hinni mint hólton rólla semmit se tudni. Ez elöt a királyokat a hadakban el lövöldözték, el fogdosták, raboskottatták. Most már méltóságoknak ezen gyalázattyát közzelebrül tekintván az ily szomorú esetek alól ki vették. Innen jövendölöm hogy a nagy urak is kisseb tüzzel fogják ez után ditsősségeket testeken szabdalt,¹³⁹ véres sebeikben keresni. *Regis ad exemplum totus componitur orbis.* Már is az Anglus Lordok igen othon maradnak, és valahol hires tengeri vezért hallasz¹⁴⁰ ki superintendensnek, ki hajó tsinálnak a fia; kiket [239v] szegény sorsoknak jobbítása, és nem egyenesen a ditsősségnek kívánása viszen tengeri szolgálatra, mivel ebbe való bé állásakor egyik sem hiszi hogy belölle ellene álhatalatlanul Nelszon lesz. Találkoznak olyanok is, kik a hirnek setét éjt-

¹³³ és tzifrán halhassék meg! [Utólagos betoldás két sor közé] ¹³⁴ és [Beszúrás] ¹³⁵ nemzet <sorsával> tsak ¹³⁶ fogva <tsak> mindég ¹³⁷ magokat, <el> méltóztatván ¹³⁸ <az életérül> a napjairul és [Javítás a törlés fölött] ¹³⁹ szabdalt, <lyuggatot> véres ¹⁴⁰ hallasz <nállok> ki

szakáján születnek, tapasztalhatatlanságra lévén nevekkal átkozva, kik következés képpen az ember név¹⁴¹ tengerébe süllyedet magokat kívánván nap világra fel hozni, annak színére usznak fel; és inkább kívánnak magokból hóltig áldozatot tenni azért, hogy reájok nézzenek, mint észre vehetetlenül bóldogan élyenek. Ó, te maga mutatás! Emberi Nemzetünknek üldöző ördöge, mitsoda hatalom kössön meg, hogy a világ tölled nyughasson!... Gyerünk vissza.

523.

Róma Iliriába követeket küld valamely ot uralkodot Teúta nevezetű királynéhoz, az iránt elégtételt kérni, hogy az a tájon kóborló tengeri tolvajok kereskedő¹⁴² hajóikon rablásokat tettek. Teúta királyné [240r] felel, hogy nem tzellya a Romaiakra piratákkal ütni, hogy ellene ezekkel indíttson háborut hanem az it való uralkodásnak nem szokása a lakosoknak szabad nyereségre tartozó futásaikat meg tiltani. A leg ifiab Római követ ezen szavakra következő képpen felel. *Nállunk, az egyes polgáron meg tett sérelmet¹⁴³ a haza bosszullya. Meg fogunk majd szokásodnak igazítására tanítani.* Tudod a következőt hogy az **Uralkodó**, asszony lévén, minden további reá gondolás nélkül tsak indulattyának, 's kedvének kívánt eleget tenni, melynél fogva **mérgében a Romai követet meg öleti.** Miért nem láthatta hogy annak halálába országát, magát temeti el? Meg mondtam már hogy az indulat nem okoskodik. Addig okoskodgy míg fel forrot vér, és gymrodnak testedbe széllyel futot epe sárja okosságodtul el nem szorit, — osztán késő. Minden ember bolond formát mutat mikor méregbe van. **A dologbul a lesz hogy Iliriát a Romaiak el nyelik.**

[240v] Állapodgyunk meg itt is egy kevésé. Róma, Karthágótul Szárdiniát erővel veszi el és a miért oda utazik tölle, felül azon nap számot veszen, mely szerint igasságtalanságát ezzel kettőzteti, hogy Karthágó tartsa fizesse addig míg rajta erőszakot üz. Mintha¹⁴⁴ hónapi sóldon kívánnál valakit tartani azért hogy mindennap meg pofozzon. Most a Romaiak Teutatul igasságot kérnek, melyre ő a követnek meg ölettezésével felel. Azért, hogy magokat bosszullyák rajta, helyes. A Római

¹⁴¹ név [Javítva ebből: nevek] ¹⁴² kereskedő [Betűtévészts] ¹⁴³ sérelmet <az> a

¹⁴⁴ Mintha <hólnapi> hónapi

követnek felelete azt mutattya, hogy a tanáts a társaság béli törvénynek igasságát, és szentségét nyilván látta, és tutta. Mihent valamely haza, a különös pólárnak kárát, romlását magának veszi sérelemül, és a szerint bosszullya; a törvényes igasságnak leg lehetőb tökéletességére emeli fel magát. A böltsek tanátskozásába Diogenes Láertius már ezt előhizza: az a tanáts ugyan¹⁴⁵ tsak fel tétel lehetet, de a dolog, így is [241r] ismértetet. Rendes hogy az ember eleitül fogva mindent tudot, és tud, valami boldogságára szolgál még sem viheti végbe hogy velle közönségesen élhessen: az az, törvényeit szokásait azokhoz szabhassa. Egy nehány okos, hasznára fordittya a maga házánál, de ország, és¹⁴⁶ nép, soha se egy is e Világon.

Minek utánna a Romaiak Iliriát tartományokká teszik által hatnak Görög Országba, de tsak ugy mint világ néző utasok. Korinthus, Athenás, vallásoknak pompás módgyát, játékokat, 's hazájoknak szokásait, vagyonait mutogattyák előttök. Nintsen az aprólkokban való emberi hivalkodásnak nyájiasab kedve, és¹⁴⁷ meg elégedése, mintha szomszédjának holmiét mutogathattya mellyek az által ditsértetnek. A Római mord urak, minden görög szépségeket, ritkaságokat, mesterségeket meg néztek magokban halgatva, ezeket mondván hihető szivekben: Ditsekedjete magatokkal ti játékos halandók mi fogjuk nektek meg hagyni ezen tul mivel múlattassátok¹⁴⁸ hivalkodó életeteket. Szemet vetettek reájok mint sas a prédájára mellyet róllok mind addig le nem vettek [241v] mig ezek is tartományyá nem tétettek. A görögök örültek hogy a Rómaiak, tudományokban mesterségekben való felsőségeket tul magokon tsudállják; ezek pedig álmélkodás helyet így sugnak¹⁴⁹ egymásnak *mind jó lesz e nekünk*. Vad erkölsü katonáknak, kik az emberi tzifraságokrul semmit se tudnak, azzokkal kedveskedni, kitsiny haszon. Ollyan halandók, kik az ismeretes világnak meg hódításában foglalatoskodnak Venusnak, Apollónak faragot képeinél meg nem állapotnak hogy vitézi miveik, 's nyereségek helyet idejeket száraz álmélkodásokkal töltsek. A Romai hivalkodás, inkább szerette magát ezzel táplálni hogy a szép festőknek, hires kép faragóknak festés nélkül parantsollyon, mint képet faragni tanullyon, és uralkodása helyet mesterségével ditsekedgyen.

¹⁴⁵ ugyan <...> tsak ¹⁴⁶ és [Beszúrás] ¹⁴⁷ és [Beszúrás] ¹⁴⁸ <múlassátok> múlattassátok [Javítás a törlés fölött] ¹⁴⁹ sugnak <ma> egymásnak

Róma, nem azon volt hogy gyermek módra¹⁵⁰ ditsérjék hanem hogy tsudályák, 's rettentő hatalmának meg némult¹⁵¹ félelemmel hódollyanak. A görögök piperéztek,¹⁵² a Romaiak győztek: ők, gyermek módra kényesketek, a Romaiak királyi kevélységet viseltek.

[242r] De más tekintetben a görögök a Római Világ duló vadaknak sokkal felettek vannak. A tsupa erő, szelédtség, igasság, emberség nélkül¹⁵³ vadakra tartozik. A görögök győzedelmeskedtek is, böltselketek is. Hald meg.

A Gólusok Roma ellen nagy készületet tesznek. Mivel erős tsatázó nép volt a király tanáts, mozdulásokat érzékenyül vette. **Minek előtte e véres fergeteg hazájokat el boritaná,** sorsoknak ki menetelirül, és¹⁵⁴ az áldozatokrul, **varásló papjaikat meg kérdik,** kik Romának Isteneit magyarázván **a veszedelemnek el fordítására ezt jelentik; hogy két Golust elevenen temessenek sirba.** Látod, **hogy akkor Isteneinek is, minden Nemzet a maga tulajdonságait atta.** A fene Nemzetnek mindég fene Istenei voltak; azért hogy azoknak ki nyilatkozot parantsolattyok által igazittsák meg a hitető, hazug oltári szolgák a leg rémitőb bünöket? Athenás szerelmeskedő volt. Nézd! Istenei is mind paráznák.¹⁵⁵ Valamillyen tulajdonságokkal a Nemzetek birtak Isteneik is olyanokat mutattak. [242v] Fejekben álmodot Isteneiket, Egekbe helyezették, és a midőn gonosságaikat kivánták fel szentelni, vagy lelkek ismémentit az igasság alol természet ellen fel szabadítani, azoknak nevekben magoktul kérdezték mit tselekedgyenek, mely kérdésekre ugyan az a kegyetlenség felelt, a mely kérdet; Mars pedig, mind ezekrül semmit se tudot.¹⁵⁶ Igy Róma egy felől okos Uralkodót, királyt, Embert, más felől emberekre nehézkedő barmot, vér szopo fene vadat,¹⁵⁷ és pusztító ördögöt mutat. Örökös háládatossággal tartozik az Emberi Nemzet a keresztyén valás erkölcsi tudományának ha a fanatismus vissza élt is néha véle hogy természetit ez ily Lelkét gyalázo veszetségektül örökre meg mentette. Semmi sem gyalázot bennünket annyira mint a boszorkány égetés, de

¹⁵⁰ módra <tzifraságáért> ditsérjék ¹⁵¹ né<...>mult [Javítás a törlés fölött] ¹⁵² pi<peréztek>peréztek [Javítás a törlés fölött tollhiba miatt] ¹⁵³ nélkül <egyedül fene> vadakra <, barmokra> tartozik. ¹⁵⁴ és [Beszúrás] ¹⁵⁵ <ollyanok.> paráznák. [Javítás a törlés fölött] ¹⁵⁶ [Innen utólagos betoldás, mint azt a fejezetet lezáró jel mutatja, amelyre az ezután következő szöveget folytatólagosan írta Bessenyei] ¹⁵⁷ vadat, <duló ördögöt mutat.> és

ennek a keresztyén vallás értelme nem oka mivel a Sz. Írásban semmi nyoma nints. Ezen egyszersmind nevettséges, és utálatos vétket, a tudatlanság, nehéz nyavalya törésnek idején turta¹⁵⁸ ki véres tajtékkal magából, melylet a tudomány el törölt.

¹⁵⁸ turta <ki> ki [Törítés tollhiba miatt]

[243r] HARMADIK SZAKASZ

Róma, ismét Káthágóra fordította szeméit. Másod ízben kezdi véle tsatáját, melybe azzal való háboruját kerülve botlik belé. De tegyük szót erül még eléb hogy Amilkár Káthágonak Spanyol országban sok nyereséget szerzet: tartományokat foglalt; ki a Római nevet nem is halhatván fiának Annibálnak¹ az Istenek nevére leg erősebb esküvést adott fel hogy Romának² életének fogytáig halálos ellensége lesz, és semmi féle eset által iránta³ meg engesztelődésre nem hozattatik. Ez is oly indulat⁴ mely a józan okosságának határán, kívül megyen és tsupa dühösségre tartozik. Békességének idején Karthágó annyi foglalásokat tett, mellyeknél fogva a tölle el vet Szárdinia szigetét nevetve felejtette. Róma, vetelkedő társáruul soha szeméit le nem vevén, kintsének sokasodásán, hatalmának öregbedésén nyughatatlanságba eset. Tutta, hogy meg sértette, azért bosszu állását félhette. Már pedig mind két fél érzette magában hogy nállok alku, akár köz igasság tsak addig tart, mig a felső hatalom, győzedelmének módgyát ki nem nézheti. Tudod hogy valakit [243v] az erő meg sért, azt gyűlöli is, mivel ki nézi hogy amaz mindég törekedik szívébe titkon fájalmát ennek tronfal ütni vissza. Ere nézve követ el minden módokat hogy erejébül ki vegye, és⁵ felibe emelkedet hatalma által gyengességét fogva tartsa, hogy bosszu állására soha elégséges ne legyen. A ki ellen az Ember igasságtalan, felül rá, annak gyűlölője is, mivel⁶ tudgya hogy tölle utáltatik.

Róma, okossággal él: látván a Golusokat ellene rohanni, Karthágóval békességet köt, a melynek e két fél közt állandóságra menni lehetetlenség vólt. Annibál áll fel a játék piatzra, ki hivatalának minden érdemével birni láttatot: bátorság, emberség tartózkodás, mértékleteség, minden, tzellyát ostromló viszontagságnak felül haladása formál-

¹ <Ha> Annibálnak [Javítás átírással]   ² <azoknak> Romának [Javítás a törlés fölött]

³ iránta [Javítva ebből: irántok]   ⁴ indulat<ra tartozik> mely   ⁵ és [Beszúrás a sor elején]

⁶ mivel <... > tudgya

ták vezérlő tulajdonságait. Állhatatos ellent állásával a lehetetlenséget is⁷ engedelemre kényszerítette. Bátorságát vakmerőségig, győzedelmét kevélységig, parantsoló hatalmát a kegyetlenségig, szerentséjét a maga meg hitségig nem⁸ vitte. Katonái között ily erkölcsöt, okosságot mutatván töllök tsak nem az imádásig tiszteltet, kikkel egyenlő szenyvedéseknek [244r] tette ki magát; vélek együtt éhez, szomjazot, gyaloglot, hevert a földön noha a fejedelmi életnek modgya kezébe van. Testében, minden féle törödések által edződven⁹ értzé változot. Valaki előtte¹⁰ vitézi dolgot mutatot, szembe tűnő képpen jutalmazta. Katonáinak minden szenyvedéseket veszedelmeket meg osztotta magával, honnan következ, hogy ő maga meg hághatatlan akadályt szemé előtt nem találván, seregei is személyekben mindannyi¹¹ Annibálok lettek. A katona tsak azt betsüllí ki nállánál töb veszedelmet, szenyvedést tud ki állani; vagy ha ezt nem, leg aláb annyit mint ő. Mihent veszéllye, 's nyomorusága közt mindég palotából parantsolsz néki jól lakot hassal mikor ő vezérlésed alat éhez, szívében alatsonnak tart, ha szemedbe nem szól is. De értésedre adgyák általok kapot vesztéséid. Veszedelmes ellensége vólt Romának Annibál ebben is, hogy a vezérlő hatalomnak hitető mesterségeit, szinelését, titkos ösztöneit, mellyekkel a tudatlan sokaságot szokta tzellya után huzni és vakon vezetni, nagy erőben ismerte. Így, a maga nyereségét az együgyü községnek [244v] javába tutta öltöztetni, oly móddal¹² okoskodván a népnek mellyet tzeljének tett szenyvedő eszközévé mintha tsak ő értek fáradna. Ugy mint némely udvari emberek,¹³ kik fizetések ezereknként vévén a király kintses házából mihent haza fira tanálnak sorsokat keservesen panaszolják, hogy a köz jóért mitsoda éjjeli nappali áldozatokká tétettek. Mely szerint ha ki nézhetik belölled hogy okaikat el fogattad, töllök el menvén ki nevetnek örömmel tapsolván magokban titkos okosságok nagyságának: ha pedig értésére adod hogy hivalkodásán keresztül láttál, utaz hatalma alól,¹⁴ mert vak ütésekkel vér le.¹⁵

Annibál, az ilyen országló tudománynak mesterségeit értette, de nem oly alacsony módra, mint valamely túnyaságában meg poshat éle-

⁷ is [Beszúrás] ⁸ nem <...> vitte. ⁹ edződven <meg> értzé ¹⁰ előtte <katonái közül> vitézi ¹¹ mindannyi [Beszúrás] ¹² <ugy> oly móddal [Javítás a törlés fölött] ¹³ emberek, <...> kik ¹⁴ alól, <ki annak határán,> mert ¹⁵ le <ha belül maradsz>.

tü, és bujaságában el rothat tanátsos ki hivatalának terhét másokkal vontattyattya¹⁶ maga pedig bé zárt szobákban álmodozván ütögeti le oráru a légyet. Annibál okosságának mesterségét munkájával követte [245r] és minden hitetésének tellyesítésére vérrel izzadot.

534.

Annibál el tökélli magában hogy hazájának gyalázattyát, kárát Román meg bosszullya; mely tzélra nézve nem annyira hadi seregeiben mint a maga magánál ismeretes nagy tulajdonságaiban bizot. Minden nagy mester érzi mesterségben akár tudományban hogy tulajdonságai val mitsoda erőben áll. Annibál sokat érzet magában, de sokkal is vólt baja. Akár mint!¹⁷ tsak neki dül sorsának, és fujni kezdi a tüzet, melyre tutta hogy Róma lármát¹⁸ kiált. Szaguntum egy rakot, fényes népes váras, mely a Rómaiak hívségéhez barátságához, óltalmához vala kötötve, állatik ki első lépésnek azon utra, melynek pálya futásában annyi számtalan vér pataknak kell e világot el borítani, mellyek közt magasra tetézet test halmok irtóztassák az Emberi Nemzetet önnön magátul. **Annibál Kárhágó elöt,¹⁹ Szágunt váras bélieket minden rut formát mutató színekkel festi le;** ellene való embertelenséggel, erőszakoskodással, kevélységgel, sat. **honnán tellyes hatalmat kap véllek ugy bänni a hogy magának tettzik.** Itt, egyik hiba a másikra dül. Annibál a Szaguntiakat akarja el törölni, mely tselekedete [245v] a Romaiakkal való háborut bizonyosan maga után fogná huzni. Miért kellyen néki²⁰ egy népes várast el törölni, az az annyi ártatlant meg ölni tsak azért, hogy annak utolsó veszedelmében találja fel a háborunak okát? Nem lehetet más móddal hozzá fogni,? vagy egyenesen meg üzenni? De Kárhágó, egy vezérének titkos jelentésére, panasszára, amazokat meg se kérvdén, miért ad olyan hatalmat, hogy ha tettzik őket kardra hányatni, tselekedgye? Annibál él hatalmával és **a Szaguntiakat ostrom alá teszi.** Ezek ellent nem állhatván meg értették hogy várossok meg vetetvén mind kardra hányatnak. **Romához folyamodnak, hol a tanáts**

¹⁶ <vontattya> vontattyattya [Javítás a törlés fölött] ¹⁷ <hogy> mint! [Javítás a törlés fölött] ¹⁸ lármát <kiált> kiált [Törlés tollhiba miatt] ¹⁹ elöt, <...> Szágunt ²⁰ néki [Beszúrást]

eléb sorsokon hosszan tanátskozik; Népet kel vala sijjetve küldeni, és úgy amazoknak életeket bátorságba tévén, rólluk tanátskozni. Annibál hibáz Karthágó hibáz Róma hibáz. Látván a bé zárt nép hogy segedelem nem jön várassát, itt ott szélyyel, maga fel gyujtya. A lakosok gyermekeiket feleségeiket kintseiket a tűzbe hányván ugrottak utánok, hogy az ellenségnek prédái ne legyenek. Irtóztató következése az Emberiség nélkül való hatalom kegyetlenségének! [246r] Egyik Ember, Ember másának emberségéhez ha hatalma alá esne, tsak annyira bizik hogy feleségét, gyermekét inkább tűzre hányja mint felebarátyának szánakozására kívánnyon támaszkodni. Valakiket Annibál még a városon életben tanált, ifiat, öreget, tsetsemőt, nagyot, mind fel kontzoltatta. Barátom Olvasó! Örüly neki hogy Ember fajbul vagy mikor Nemedben ilyen állatokat látz, kik a baromi természetnek is²¹ gyalázattyára vólnának, úgy pedig mint emberek, örjült bolondságot,²² veszsétséget, dühösséget sokkal felül haladnak, és²³ sehun se tanálják²⁴ fel helyeket a józan okosságnak határában.

Romát, bánat, keserves bosszuság, és szégyen²⁵ fojtogatták, hogy Száguntnak idejében segedelemül nem szolgált. Innen támadt e mondas: *Roma deliberat*,²⁶ *Saguntum perit*. De nem hihette hogy Annibál oly hamar, minden nevezetes ok nélkül e rémitő kegyetlenségekre vete-medgyen. Ó, Annibál! nem tudtad é hogy a természetet senki sem vérezte meg bosszu állása keservének²⁷ érzése nélkül! Meg vérezted te is ez után is fogod vérezni, de ellened meg mérgesült igassága zivatarrá változván [246v] feletted, fel kap, mint repülő tollat, és eléb szemedet ki tolván²⁸ meg tsufolva hajit a természet tengerébe hol semmiségedtül nyelettel alá örökös halgatásra! Szegény halandók! Nézd! hogy fel fujják magokat, nyomoruságos és a névetségig gyenge valóságoknak múlandó árnyéka közt!

Róma fel lázad, küld, kérd, elég tételt kíván, kéri az embertelen, kegyetlen Annibálnak ki adattatását. Kárthágó halgat, és amattól minden elég tételét meg vonván fel emelt tekintetün ki dagat pofája, kevelységgel pöfög. Fábíus megyen követnek kivel a dolognak okairul ve-

²¹ is [Beszúrás] ²² bolondságot, <és> veszsétséget ²³ és [Beszúrás] ²⁴ tanál<ják> [Törlés tévedésből a sor elején] ²⁵ <...> szégyen [Javítás a törlés fölött] ²⁶ *deliberat* [Javítva ebből: *deliberante*] ²⁷ <sullyának> keservének [Javítás a törlés fölött] ²⁸ tolván <szívedben> meg

télkedésbe botsátkoznak, de ő minden érte, és ellene való okokat fére vetve, és²⁹ semminek véve, palástyának szélit fordította elibe mellyen két rántzot hajtván elő mutatta 's így szól: *e háboru, a békesség; melyiket választjátok? Válasz, feleli a Karthágo béli tanáts maga meg hit bizodalmának királyi kevélységével. Vegyétek hát a háborut, mond Fabius. Legyen! felel a tanáts.* Meg zudul a viszontagságnak tengere. Száguntumnak sirhalma int [247r] Karthágónak, hogy indullyon temetőjéhez, mivel a meg szagatott természetnek bosszu állása néki is ugyan azon tüzzel gőzölgő véres halált, és rémitő veszedelmet³⁰ készíti.

Állapodgyunk meg itt az esetnek folytatában és tekintsünk e két különböző hatalomnak tulajdonságaira. Ugy láttzik hogy Karthágó, pénzének véghetetlen kintseinek, adás vevés, tsere alkudozás által való össze gyűjtésében tsekély erköltsökkel élvén, mint tudatlan gazdag szüntelen eszetlen, kegyetlen, és állandóul kényes. Száguntum várassát oly irtóztató veszedelemmel bünteti minden mái napig ismeretlen ok nélkül, mellyet semmi féle bűnnek neme által meg nem érdemelhetet; Lehetetlen annyi ezer lakos közt a szopos gyermektől fogva fel a hetven esztendő emberig ártatlanokat nem tanálni. Karthágó oly tsekély, mely szerint ara sem elégséges hogy tündöklő bűnbe eshessen; Ellenben³¹ Róma, igasságtalanságát érdembe ültetvén, méltóságos bűnököt mutatot,³² mint ditsőséges gonosz. Mindezek szerint, Karthágó ara sem vólt elégséges hogy Rómát, bűnében követhesse. Rómának igassága van Száguntumnak [247v] vesztét bosszulni; és még nagyub igasság let vólna attól meg menteni. Karthágó, hit szegésére, erőszakoskodására hatalmát fel szabadította ellenségének siralmas példája által, ki Szárdiniát el vette, 's oda tett uti költségét véllek meg fizettette. Igaz ez, hogy Róma gonoszul tselekszik, de az is igaz hogy el foglalt népét nem meg öldösi, hanem életében vagyonában fen tartya. Annibál ellenben, és Karthágó abban tanállyák örömeiket, meg elégedéseket, hogy Száguntumnak lakossi, égő várassoknak tűzébe elevenen temetkezzenek el. Illyen meg veszet bünt és bolond kegyetlenséget Róma még eddig nem mutatot; sőt az ellene pártot ütöt néppel se bánt így.

²⁹ és [Beszúrás] ³⁰ veszedelmet <készítette.> készíti. ³¹ Ellenben [A kezdőbetű kisbetűből javítás átírással] ³² mutatot, <ugy> mint

Azomban Róma el készül, rettenetes haddal, hajókkal, lovagokkal, gyalogokkal. A két Consulok nyilat huztak ki hogy ki hová mennyen. Sempronius Afrikába esik, és Publius Scipio megyen Spanyol Országba. Annibál ezen hazája veszedelmének hátul kerül: egész hadi seregével indul el hogy az alat, mig Róma Kárhágohoz közelgetne, ő Olasz Országba törjön bé, rettegést pusztulást szórván³³ ellenségének fő várássára.³⁴ [248r] Éjjeli nappali fárattságot, éhséget szomjuságot, utazás által való öszve törettetést; ellent állást sebes³⁵ folyo vizeket, mellyeknek által ellenben lévő partyait fegyveres népek örzötték; Ég³⁶ szakadást, hideget, meleget, szél veszeket, egy szóval minden veszedelmet akadályt maga alá tör, és Sz. Mihály hava körül az Álpesi magas bértzek alá érkezik el, mellyeknek tsak nem Egekig emelkedet homlokok, tul a fellegeken tornyozták fel magokat, hol ordas kö szikláikat közzel a naphoz, annak³⁷ égető tüzébe forrallyák. Ezen bértzeknek ódala sok helyen, kö fal meredekségével a reá bámúlt nézést irtózdásba hozza. Valahol meg szakadozik magában, és rajta hely tanáltatik, oda fegyveres lakosok vannak állatva, kik a feléjek való fel mászást akadályoztassák, iszonyu köszikla darabokat botságtatván elől járóban is a felfelé kapaszkodó sokaságra. A bértzek e mellet már a tető felé jégben, fagyban tsikorogtattak. Ezen kel Annibálnak armádájával, Elefántyaival, társzekereivel által menni. Tizen öt nap alat meg hágja, és [248v] Olasz országnak gyönyörű térségén seregeivel el terül. Ezen esetet az Emberi Nemzetnek viselt dolgai közt tsudának vesszük, mivel természeti tehetségét,³⁸ felül haladni láttatik. De ezzel nem elégedvén ez írók azt mongyák hogy a kösziklák meg mászhatatlan keménységét Annibál etzettel ásztatta sárrá, oly hosszan és szélessen hol ármádája férhetet 's mehetet. Leány gyermekeknek szép história, de tanult emberek előtt ara sem elég hogy rajta nevensenek, vagy meg tzáfolására okokat keressenek. Ha Livius ezen esetrül is így ir, hát Rómának régi állapottyárul mennyit nem hazúdhat? Annibál ötven ezer gyaloggal, husz ezer lovassal indult el, és mikor Olasz Országba jutot³⁹ husz ezer gyalognál, két ezer lovas katonájánál töb nem maradt. Az igaz, hogy utazásával tsudát tett, de az

³³ <vetvén> szórván [Javítás a törlés fölött] ³⁴ várássára [Javítva ebből: várássába] ³⁵ sebes [Betűtívesztés] ³⁶ Ég [Javítva ebből: ég] ³⁷ annak <égő> égető ³⁸ tehetséget, <nálunk... felül láttatik haladni> felül ³⁹ jutot <ne> husz

is igaz hogy drágán vette. Négy száz mért földet menve és minden ki gondolható viszontagságtul ostromoltatva, tsak lehetet valamit veszteni.

Ha e Világnak nagygyai Emberi Nemzeteknek bódogítására oly fáradhatatlan [249r] vágyodással viseltetnének, mint pusztítására, e földön minden lehető boldogságnak tenyészni kellett volna; de nem abban keresték a ditsősséget hogy bódogittsanak, hanem hogy pusztittsanak. Mert nem azt tsudálta a Világ a ki jól tett;⁴⁰ és épitet; hanem azt, a ki rontot, és büntetet. Az erőszakos hatalom, ha valamely idegen Nemzet, örökségét, törvényét ellene védelmezte, párt ütés gyalánt vette, meg ostorozván; és⁴¹ vérezvén életét, azért, hogy miért kíván a magáé lenni, mikor néki más igassága nem lehet, hanem hogy bódogságát az ő rabságában, és ditsősségét szolgálattyában keresse: mintha világát, annak Istene, egy két szerentsés,⁴² és méltóságos gonosz tévőnek számára teremtette volna.

Alig várta Annibál hogy utazásában el gyengült serege jól lakva, heverészve uj erőt vegyen, mindjárt ahoz készült, hogy⁴³ ütközetet adgyon és győzedelmével, nevét, egyfelől rettenetessé, más tekintetben ditsőségessé tegye. Első mozdulással Turint veszi meg: Scipio sijjet győzedelmének gátat vetni: hartzba keveredik vélle: sebet kap; [249v] serege hátrál, halálát vélvén, mellyet Annibál üzöbe tart.

Sempronius érkezik Siciliából, ki semmi vezér tulajdonsággal nem bírván a tudatlanságnak közönséges szokása szerint magát, minden lehető érdemekkel Egekig meg tetézet boldog halandónak hitte. Scipionak tanáttsa nem kellett néki; ne hogy ditsőssége magán kívül mással⁴⁴ közöltessen. Nem akarta hogy győzedelmének fénnye tsak egy sugárát is személyéről el fordítsa. A ditsőségnek asszonyi gyengeséggel való irigyei semmit helybe nem hagynak, valami töllök nem származik, melynél fogva⁴⁵ mindent kissebbítve, kívánnyák⁴⁶ alatonyságokat a Világ felibe helyeztetni, mely őket rajtok szánakozva, és⁴⁷ nevetve, semmiségeknek éjjelibe szokta temetni, minek utánna⁴⁸ eszetlen módra

⁴⁰ tett; <hanem a ki rontot> és ⁴¹ és [Beszúrás] ⁴² szerentsés, <gono> és ⁴³ [Tollhiba]
⁴⁴ mással <e Világon> közöltessen ⁴⁵ fogva <ők> mindent ⁴⁶ kívánnyák <magok>
alatonyságokat ⁴⁷ és [Beszúrás] ⁴⁸ utánna <... Léteket viszontagságok fel rugja és a sorsok szemekbe köp> eszetlen

dagályos vóltokat a viszontagság fel rugja és mostoha sorsok szemekbe köp.

Nem ezt tette Sempronius, hogy idejére [250r] várákozzon: ellenségének állását ki nézze; és magát annak ellenébe a helynek fekvése szerint győzedelmes állapotba helyeztesse: Nem ő várákozot a szerentsés időre, hanem az időt kívánta üstökénél fogva tettése után huzni mely fel fuvalkodot vakmerőségnél esetleneb, sem veszedelmeseb hiba egy hadi vezérben, nem tanáltathatik.

A Romai sereget Annibál őszve törí. Sempronius ut üzven tet itt Annibál ismét olyan utat Etruria felé hol a semjékben, vizben, dágványban négy nap, és éjjel kellett néki gázolni. Egyetlen egy Elefántya maradt, melynek hátán maga ült, hol a ködös gőzben, posványban egyik szemére meg vakúlt. Annibál a nagy éltető állatokkal, a természettel magával jön küszködésbe hogy Embereket ölhessen! Várákoz! majd utól ér sorodnak menyköve téged is.

Róma más Consulra bizza erejét, a vakmerő Fláminiusra,⁴⁹ ki Semproniusnak bolondságát, tehetetlen erköltsének sundaságával felül haladgya. Elöljáróba az áldozat tételt, és óltári szolgálinak jövendőit tsufolással neveti ki, [250v] mely hitetlenségével népének reménységét, földhöz üti. Időre, alkalmatosságra nem várván jobbra balra való tekintés, kérdés felelet nélkül rohan az⁵⁰ ütközetnek, és oly helyre buvik Annibál után hol körül bé záratik és semmivé tétetik.

Jegyezd meg ujra hogy a Római nép tsak akkor vesztet, mikor ereje esetlen vezérekre bizattatot, de vigyázók, és okosok alat örökké győzhetetlen vólt. Azomban a király tanáts is választásában nem tsalhatatlan. Hibául veszik az uralkodóknak hogy nállok a hizelkedés, hazug és pénzen vet ajánlás érdemetleneket választ nagy hivatalokra. De az Uralkodóknak is vóltak nagy vezérei: Tilli, Kondé, Vallenstain, Montekukulli, Gróf Sax, Türen, Eugénius,⁵¹ Belizár, hajdan sat. nagy emberek vóltak az Uralkodók választásában. Tsak az, hogy az Emberek, akár igy akár ugy itt vagy ott, minden képpen, mindenüt örökké tsak Emberek. Annibál a szerentsét karjaira füzte ugy láttatván győzedelmének közepette mintha ditsösségének Egeibül [251r] botsátkozna alá, a meg aláztatot Romának szomoru sorsát, lábával tapodni. Ezen győze-

⁴⁹ Fláminiusra, <ki Semproniusnak> ki ⁵⁰ <ez> az [Javítás a törlés fölött] ⁵¹ Eugénius <... → Kondé> Belizár

delmes vezér ravasz okosságával még azt is tette hogy azon Nemzetnek foglyait kik a Római seregekben segítségre szolgáltak minden fizetet vagy érte adot váltság nélkül botságtatta el hazájokban, hogy ez által is Romának frigyesséit magához huzzassa.

Róma, a nem várt le verettetésében dictátorra szorul. Fabiust teszi. A község a maga részéről Minucius nevezetűt választ lovasság vezérévé; egy valamely érdemtelenségének moslékos örvényében fenekre ülepedet Embert, ki alacsony vóltával tsak ara szolgált eszközül, hogy Fabiusnak érdemét annál nagyob fényében mütassa. Ki láttzana érdemesnek ha érdemtelenek nem vólnának? és a ki gaz Embert soha sem ismért tuggya 'e,⁵² az Emberséget ahoz képpest betsülni? Selmák mutattyák ki⁵³ az érdemet, és gonosság fontollya a jóságot. Mibül isméréd meg az édest? ugy é a keserübül. — Odéb.

Fabius leg először is áhítatosságokhoz fog. [251v] Hazájának valamely meg ígért⁵⁴ és⁵⁵ régtül fogva nem tellyesitet áldozattát Istenei előtt⁵⁶ tellyesíti hozzá tevén, hogy fegyvereknek szerentséje ezen áldozat tételtül függene. Ekképpen élesztvén fel katonáiban a győzedelemnek el vesztet reménységét, táborába ki száll. Nem látot abban okosságot sem szerentsét, hogy a győzedelmes ellenséggel meg ütközzön. Egy bölts ember sem formál magában ok nélkül való reménységet, olytat, mellyet a környül állás és annál fogva tölle józan okossága el tilt. Eleitül fogva hitték az Emberek minden vallásban a gondviselésnek védelmekre való tsudáit, de az okosok oldalrúl mindég szemmel tartották a dolgoknak fekvését, természet szerint való okokbul kívánván ki keresni a tselekedetnek következéseit. Az Istenek tehetik a mint⁵⁷ akarják, de Fabius ara nézet, hogy ő, mint tegye. Tsak ezt látta ő is, hogy eszeten vezérek alat hazáján, annak Istenei sehogy sem segítettek [252r] érdemes férfiakban kívánván gondviseléseket íranta fel fedezni. Minden nagy⁵⁸ ember Isteni gondviselés az ártatlanságnak, és köz igasságnak védelmére.

⁵² 'e [Beszúrás] ⁵³ ki [Beszúrás] ⁵⁴ <áldozatokhoz fog, hogy> Hazájának valamely meg ígért [Javítás a törlés fölött] ⁵⁵ és [Beszúrás] ⁵⁶ áldozattát Istenei előtt [Javitva ebből: áldozattal... ígéretét hazájának, Isteneinek számára] ⁵⁷ <a hogy> a mint [Javítás a törlés fölött] ⁵⁸ <jó> nagy [Javítás a törlés fölött]

Fábius, az ütközetet kerülte, és csak tetőkön hátaikon halmokon mulatozván ellenségének jövő menő csoportyait⁵⁹ onnan surolta kapkotta oldalról, hátulról. Azonban Annibál a Rómával frígyes nemzetek földgyein pusztításokat teszen, de a Fabius javait a hol tanállya sérelem nélkül ot hadgya, hogy ez által személljét gyanuságba hozza mintha véle értene egyet. Fabius parantsolatot küld a fiának ezt észbe vévén, hogy minden fölgyeit mingyárt aggya el, és a pénzt, a hadi foglyoknak ki váltására fordítsa. Minucius Fabius ellen kiáltásra fakad: kárhoztattya; tselekedetit semmiségre átkozza. Annibál fel's alá pusztított, Fábius a halmokon nyugodot: majd nem egész Nemzet panaszra fakad ki, és⁶⁰ hervasztó gyalázattal; gyomor sárt kavaráó gúnyolással,⁶¹ mardosó vádakkal,⁶² keserves meg vetéssel öldöklík a dictatort. Ezen kívül nagynak⁶³ mutatot tselekedetit gyengeségnek vévén a Nép, személljét nevettségre fordította [252v] játéket üzőt⁶⁴ belölle, méltóságának hatalmának dictatori székén is. Fabius, minden tekintetben vet⁶⁵ magánál,⁶⁶ hazáját sokkal töbnek vévén, híret nevét, ditsösségét, vagyonát annak fel áldozza, és a közönséges tsufolásnak keserü mérgét titkos rázkodásai közt magába le nyeldesí, de dolgában mind ezekre se változik. *Valósággal alacsony lennék, mond a körülötte lévöknek, ha az eszellen vádtul való féltemben hazámnak sorsát szerentséltetném. De a közönséges panasz annyira nevedík ellene hogy Rómába kel néki menni. Ott Minucius mellé teszik: seregének felét el veszik: ennek adgyák és függetlenné teszik. Fabius nem bánnya. Minucius ellenkező képpen dolgozván mint társa, éppen ez által kíván a Római község tettzésének eleget tenni, és magát Fabiusnak felibe emelni.⁶⁷ Ütközetnek megyen minden vigyázás nélkül. Annibál, e nagy Ember, dolgának sorját ki nézvén, ellenségét körül fogja melylyet már mint nyereséget úgy néz. [253r] Minucius szélllyel tekint: Láttya hogy helyét veszedelem közt választotta, és oda van; el kezdík a múnkát hogy hadával együt semmivé tegyék: Igyekszik, nem menekedhetík. Fabius pontba rohan az ellenségre egy felöl, látván társának haszontalanságát, és veszte alól ki huzza. Az érdemetlenség, tudod ortza pirulást okoz annak, kit gyalá-*

⁵⁹ csoportyait <onnan> onnan ⁶⁰ és [Beszúrás] ⁶¹ gúnyolással, <szívet> mardosó ⁶² vádakkal, <és> keserves ⁶³ nagy <nag>nak ⁶⁴ <üzvén> üzőt [Javítás a törlés fölött] ⁶⁵ <...> vet [Javítás a törlés fölött] ⁶⁶ magánál, <még> hazáját ⁶⁷ <tenni> emelni. [Javítás a törlés fölött]

zattyá alá borít, mikor által⁶⁸ ellenében más, ditsősségének⁶⁹ Egei közt ragyog. Fabiusnak ki terjedet erköltsi méltósága előtt **Minucius**, gyalázattyátul öszve sugorodva **kéri e nagy Embert**, hogy venné által tölle reá **bizot hatalmát melyre ily szembe tünő képpen nem méltó**. Ezen eset után szabad utat nyitot magának Fabius, hogy vezérlésével egész táborozásának idején, hazáját romlásátul meg mentse.

Azomban a háboru nem szünt, és az idő fordult. Uj Consulokat választanak. **A köz nép községből választ egy alatsony hizelkedése által magát világra ki dugot Római parasztot**, ki mindég a szegénység pártjára szóllot, tsinált mindent, [253v] hogy tudatlanságával, a nállánál tudatlanab községet meg vakitván általa, oly helyre emelkedhessen mely érdemetlenségét⁷⁰ fedezze fel. Mentül magassab helyre áll a sunda, annál inkább ki tettzik.⁷¹ Sok tsekély erkölts láttzik valaminek mind addig, mig alatsony hivatalba van, melynek foglalatosságai tsekélységgel, gorombasággal öszve férnek,⁷² sőt némely tekintetben azokat meg is kívánnyák, de helyheztesd nagy⁷³ hivatalba, azonnal rutat, eszetlent mutat. E mellet Varron, a paraszt Consul, tsak tudot tettetni, hitetni, hizelkedni, mert a nagy dolgokban tudatlan, szerentséjét mindég ravassággal pótollya; el is éri, de örökké meg zápul nálla, és semmiségére veti vissza. Sok tökéletlen ember igyekezet már⁷⁴ méltóságát meg nyerni tsak azért, hogy mikor alatsynyságát fel emeli, szerentséje egész Világ előtt a szemébe köpjön, és a helyérül le szállítsa. Vannak oly szánakozásra méltó együgyük is, kik tsak⁷⁵ szóban, hangban zárt nagyságokat, kenyereken [254r] szerzik meg hogy méltóságoknak fényes leple alatt legyen szerentséjek éhezni, és szomjuhozni. De a szükséget, éhséget, szomjuságot semmi féle fejedelmi nevezet bóldogsággá nem teszi. Had járjon! élyyenek füstel, a kiknek valóság nem kel.

Terencius Varron, Consullá tétetik a község által, mellyen semmi féle eszetlen tettébül származot siralmas tapasztalás nem igazit soha semmit. Társa Emilius Consul pajtássának paraszti erköltsétül job-

⁶⁸ <annak> által [Javítás a törlés fölött] ⁶⁹ ditsősségének <érdemének> Egei ⁷⁰ érdemetlenségét <és nem oda való tulajdonságait> fedezze ⁷¹ <meg láttzik> ki tettzik [Javítás a törlés fölött] ⁷² férnek [A második szótag betoldás] ⁷³ <királyi> nagy [Javítás a törlés fölött] ⁷⁴ már <e Világon szerentséjét meg nyerni> méltóságát ⁷⁵ <tsupa> tsak [Javítás a törlés fölött]

ban félt mint az ellenségtől. Minden⁷⁶ nagy embernek keservére szolgál mikor az övéhez hasonló hatalommal varnak bolondot a nyakába, kit ott, mint a veszedelemnek földre húzó kölöntzét kel néki⁷⁷ vontzolni. Róma, dolgát úgy rendeli hogy a parantsolásnak tellyes hatalmával egy nap egyik, más nap másik Consul birjon. El szenyvedhetetlen halálos ostobaság, és bosszus keserüségre fakasztó bün ez⁷⁸ a hadakozásnak módgya ellen. Két féle különböző értelemmel egy testet, egy tzélra lelkesíteni szemet [254v] ki tolo hiba.⁷⁹ Ollyan ez, mintha egy testre két fejet helyeztetnél mellyek⁸⁰ nyárs hegyesre⁸¹ vólnának egymásnak ellenébe szegezve. Előre ki nézed már a következt. Hallottad a Kánnai verekedést hol Romát Annibal füsté tette. Terencius Varron alig várta hogy hatalmának napján meg ütközessen. Seregeit⁸² rosz móddal állatta⁸³ ostobaságának véghetetlen ki terjedésével dolgozván azon hogy Romának ha lehet, életben egy katonája se maradjon, mellyet⁸⁴ védelmezni kívánt. Emilius Consul el eset negyven ezere magával kik közt három ezere Római fő emberek Kavallérok voltak. Varron egy nehányad magával el szalatt,. Meg foghatatlan tsudája ez a viszontagságnak, hogy a tsekély⁸⁵ embert oly sok izben meg tartya, és a nagy erköltsüeket meg öli. Ezen majd nem példa nélkül való szerentsétlen ütközet, Romát rémületbe ejtette. Tsak nem kétségbe való esésig ment a félelem. De a tanáts, a⁸⁶ verekedés hírével jövő postát éjjeli [255r] tsendességben fogadgya. Az uttzákon minden ajtókat bé zárat: egy asszonyt se botsátván ki, hogy keserves kiáltásokkal a közönséges rémülést ne nevellyék: A futni kívánó lakosokat, bé rekesztik. A tanáts béli urak pedig uttzáruul uttzára járnak hogy az elméknek rettegését tsendesithessék. Varron, kárát gyalázattyát bolondságát⁸⁷ magával vontzolván Roma felé, uttyában it, ot, tiz ezer embert szed öszve kikkel el érkezik. A tanáts elibe ment,⁸⁸ meg köszönvén néki, hogy hazájának sorsáruul kétségbe nem eset, és segedelemmel érkezik. Itt, ez esetben a Római erköltsöt

⁷⁶ Minden <erköltsel> nagy ⁷⁷ néki [Beszúrás] ⁷⁸ ez [Beszúrás] ⁷⁹ <bolondság> hiba [Javítás a törlés fölött] ⁸⁰ mellyek <nek> ⁸¹ hegyesre <vannak> vólnának ⁸² Seregeit <oly> rosz ⁸³ állatta <melyet az... meg tekintvén hogy eszébül ütközöt ki; minden> ostobaságának ⁸⁴ <kit> mellyet [Javítás a törlés fölött] ⁸⁵ <gaz> tsekély [Javítás a törlés fölött] ⁸⁶ <az> a [Javítás a törlés fölött] ⁸⁷ bolondságát <hoz kötve> t magával [Javítás a törlés fölött] ⁸⁸ ment, <... > meg köszön <... > vén [Második javítás a törlés fölött]

méltóságának királyi székin látod ragyogni. Varront Karthágó meg feszítené, ő meg hajlik előtte, hogy büntetésével magát ne ijessze, és viszontagságával ne láttasson oly eszetlen képpen veszekedni mint az oly halmokon, völgyeken tévelygő bolond, ki a szél ellen bottal vér, hogy reá ne fujjon.

Az alat Romának lakossi, kitsiny, nagy minden pénzeket őszve horgyák. Tizenhét [255v] esztendőstül fogva fel mind fegyver alá rendelik az ifjuságot, lakost; őszve szednek nyolcz ezer rabokat, kiknek még eddig nem engettet ez a ditsőség hogy Romát őltalmazták, azért hogy nekik tömlőt volt. A hadi foglyokat nem váltyák, mert másra kellett a költség. Róma frigyesséinek segedelmével armádát állit lábra: ki szál. Tsupa rab regementekkel egyik Consul a Karthágó beli népet le veri. Meg ígérte hogy valaki ellenség fővel ajándékozza; fel szabadul. A katonák⁸⁹ el ejtet ellenségeknek fejét nyiszolván időt vesztettek, melyre a Consul kiált, hogy senki fel nem szabadul ha az ütközet el vész. Ezen kiáltás⁹⁰ a rabokban, a szabadságra való vágyódásnak tüzet lángholásba hozván, félelem tartózkodás nélkül dőlnek az ütközetnek, és gyözedelmeskednek. Tsak el hiszed már ugy é,⁹¹ olvasó! ezen esetnek példájában is, mely keserves teher legyen a rabság az embernek életén, és hogy a valóságos érdemet egyben akár másban, törvényes [256r] szabadság szüli? hogy a bátorság nélkül élő éhség, rongy, gyalázat, vereség közt fetrengő embereket is szabadulásoknak meg mutatása egy szökéssel vitézekké, és nagy erköltsü halandókká teszi. De akárki mongya is hogy boldogság igasság az embernek⁹² rabul élni, egész természet ellen hazudik, azt az igasságot tagadván meg magában, mely szívet leg erősebben szoríttya, és elméjét napjának leg fényeseb⁹³ világánál süti. Lehetetlen lenne a földnek színén nevettségeseb bolondot tanálni mint a ki avval hitetne hogy boldogabban elhetz rabul, mint törvényes szabadságban. A természet szüksége⁹⁴ magáruul soha sem okoskodik ha ő é, ő maga?⁹⁵ tsak kíván, és tselekszik, hogy magát elégittse. Azért, valaki okokkal akarja a testnek próbálni hogy mire van szüksége, szembe tűnő bolond. Elöl jár az érzés osztán jön a gondolat tsak azért, hogy

⁸⁹ katonák <ell> el ⁹⁰ kiáltás <azon derék> a ⁹¹ ugy é. [Beszúrás] ⁹² embernek <utalkodás alat> rabul ⁹³ fényeseb <világán süti> világánál süti. ⁹⁴ szüksége <sehol sem> magáruul ⁹⁵ <...> maga? [Javítás a törlés fölött]

ezt segittse. Miért fáradsz, okoskodol e Világban? azért hogy kenyered, nyugodalmad, szabad élelmed legyen, úgy é [256v] mely dolgokat tested érez. Ha sem szemérem sem hideg nem vólna, igyekeznél testedet pénzen vet ruhával takarni? ha has nem tanáltatna testednek közepete, izzadnál a barázdában, hogy kenyered legyen. Végre a pénz is,⁹⁶ lelki élelem é,⁹⁷ vagy testi? Mire törekednek hát⁹⁸ az Emberek jobban még is,⁹⁹ okosságoknak minden ki terjedésével?¹⁰⁰ Lásd! milyen rövid az embernek igassága. Valaki hosszítani¹⁰¹ kívánnya, bizonyosan tsalni akar, hogy fejedet száraz okokkal töltvén bé, mig közöttök motozol, hátul addig erszényedet sebedbül ki vegye; hogy az alat, mig száraz okaid homlokodon dötzögnek, ő oldalt melletted, el rablot testi javadbul jól lakhasson tudós esztelenségeden nevetve.

Sicilia Rómától el pártol. Marcellus¹⁰² áll ki Marsnak mezejére. Syracusát szállja meg mely várast Arkhimedes minden emberi álmétködást tsak nem felül haladó tsuda tételekkel védelmez. Oly mesterséggel¹⁰³ élt mellynél¹⁰⁴ fogva a hajókat a tengeren el sijasztette; annyira [257r] vesztegetvén a Rómaiakat a városbul, ültében hevertében a széles tengereknek színén, hogy ott nekiek meg maradni lehetetlen lett. Marcellus rend kívül való kúszködésekkal dolgozik, de mind haszontalan. Arkhimedesnek természeti tsudái minden erejét hamvába ejtik. Már fáradságának sikeretlensége¹⁰⁵ igyekezetiben kedvét annyira le verte, hogy miveit félbe hagyván onnan való el távozásáru gondolkodot, a midőn tudtára adgyák hogy a keritet város kö falának tetejét egy helyen lajtorjával el lehet érní. Ehez fog éjtzakának idején, és mászással Syracusába bé rohan. Arkhimedes asztalánál dolgozot, midőn egy katona, nem tudván hogy ő, meg ölte. Marcellus halálát kesergette, és emlékezetinek nagy tisztességet adot. Syracusa Siciliával együt Római tartománnyá tétetet.

Kápua, a Romaiak ellen ismét párt ütésbe esvén Annibálhoz állot, ki seregeivel a téli farsangot ott töltötte. Itt a testi gyönyöröség, bulyaság, evés ívás heverés [257v] öket,¹⁰⁶ erkölts pestisbe ejtette. Katonai

⁹⁶ is, [Beszúrás] ⁹⁷ é [Beszúrás] ⁹⁸ hát [Beszúrás] ⁹⁹ még is [Beszúrás] ¹⁰⁰ terjedésével? <is.> Lásd! ¹⁰¹ hosszítani <ak> kívánnya ¹⁰² <Marcellu> Marcellus [Javítás a törlés fölött] ¹⁰³ mesterséggel [Javítva ebből: mesterségekkel] ¹⁰⁴ mellynél [Javítva ebből: melylyeknél] ¹⁰⁵ sikeretlensége <annyira> igyekezetiben ¹⁰⁶ <katonáit> ötet [Javítás a törlés fölött]

bátorságok a testnek érzékeny¹⁰⁷ gyönyörűségei közt el ázván életeket puhaságba hozta.¹⁰⁸ Bulyaságában feredet szivek a hadakozásnak viszontagságát reá tekintéssel sem szenyvedhette. A magával motskolódó szerelem, kivánságának fertőjében bugyborékolván,¹⁰⁹ lankasztó hévsége közt, a katonák vérét álomba, inaikat el nyult lankadásba ejtette. Minden szeméremből¹¹⁰ ki vetkezet bulya asszonyokat vontzoltak a táborba Annibálnak katonái magok után, kik az Alpeseeknek kő szikláiit mászván ezekrül nem tuttak. Hijába! az Ember rabja a maga testének ha bölts is,¹¹¹ a tudatlan¹¹² tsak ott áll meg parasztoson, de ő testiségében rutat mutat, mivel¹¹³ szemérmetségé semmiben sints. Mértékletessége erőtlenségébül áll, hogy¹¹⁴ ha már többet nem tehet, erejére várakozván mig meg ujul: szemérmetségé az, ha rá ütnek hogy magát oly¹¹⁵ gyalázatban ne mütassa. Kápua Annibálnak katonáit ekként [258r] fosztván meg vitézségektül mellé állásával¹¹⁶ veszedelmére szolgál, mely dolognak¹¹⁷ e hadi vezér eléb meg¹¹⁸ örült. Így szokot az Ember szép színre festet, és az alat el rejtet veszedelméhez¹¹⁹ ragadni, vakon.

Senki se hizelkedgyen magának hogy az esetek sorában sorsát előre ki nézi. Hogy lássad, és tudgyad azt, a minek még léte, valóságá nints? Százszor borzadok meg, ha életemnek folyására gondolok; hány izben vadásztam világi bődogságomat oly dolgokban, mellyektül most már a következés irtóztat.¹²⁰ Valahol, valamiben ifuságomnak idején szerentsémet kerestem, attul, és¹²¹ onnan, a viszontagság fére vetet. Ugy hittem, hogy sorsomnak ellenem támadt haragja üldöz; de végre most látom hogy tsendes, szabad, és bődög időkre tartotta meg napjaimat, olyan állapotba helyheztetvén életemet, mely szivemnek [258v] minden más világi sors felet tsak egyedül kedves. Nem igaz hogy min-

¹⁰⁷ érzékeny <g> gyönyörűségei ¹⁰⁸ hozta. <Bul> Bulyaságában ¹⁰⁹ bugyborékolván, <annak> lankasztó ¹¹⁰ szeméremtül>rembül ¹¹¹ is, <okos módra> a ¹¹² tudatlan <is> tsak ¹¹³ mivel <mértékletessége> szemérmetségé ¹¹⁴ hogy [Beszúrás] ¹¹⁵ oly <...> gyalázatban ¹¹⁶ <ála...> állásával [Javítás a törlés fölött] ¹¹⁷ mely<nek> dolognak [Javítás a törlés fölött] ¹¹⁸ <...> eléb meg [Javítás a törlés fölött] ¹¹⁹ veszedelmé-<nek örülni vakon>hez ¹²⁰ irtóztat<, mivel az idő ekkor rejtekbe állva belső valóságokat napra fejtegetvén ki, látnom kel, mitsoda siralmas áldozat lettem volna általok>. ¹²¹ <'s> és [Javítás a törlés fölött]

den halandónál lehetetlenség lenne nagy rangra, sok kintsre, és¹²² hatalomra nem vágni. Hiszem ezt, hogy nints ember, ki sorsához képest érdeméért való ditséreit ne kívánja¹²³ és hírének, szép nevének több társai felet, akár miben legyen, ne örvendjen, de hogy ezt minden halandó rangban, méltóságos nevezetben, rakás pénzben óhajtsa¹²⁴ állítani, helytelenség. Soha erkölcsömnek méltóságát annyira meg¹²⁵ nem kissebitem, hogy a gazdagnak halomba rakot kintsét, és a hertzegnek, kegyelmes nevezetét irigyeljem, vagy érettek szivemben fohászkodgyam. Valaki sok kintsét gyűjt rakásra, polgár, akár Fejedelem, mind alacsony erköltsöt visel: pénzt pedig emberségemnek vesztével nem kívánok. Az emberi kötelesség, és szükölködés, minden jó szivet oly közelről szorongatnak e Világon, hogy valaki belső meg [259r] elégedését, érdemét jóságos tselekedeteiben érzi, és meg határozni azokban kívánja pénz halmokat szobáiban nem rakhat; és ha tselekszi, emberségének rovására megyen. De valaki e Világon pénznél, nagyságos névnel egyéb érdemmel lelkében nem birt nem is emelkedet ditsősségre soha, sem emlékezetit halhatatlan áldásba¹²⁶ a maradékoknál nem tehette. Egy tselekedetnek sinte érdeme ha magamon kívül senki másnak javára nem szolgál. Mit tesz, pénzeden ülni mint attól mindent ijjesztő kísértet?¹²⁷ Mennyi gazdag mult el, kiknek nevét se tudod, de a rongyos Diogenes fél hordójából most is mindég¹²⁸ szemközt néz a Világgal, noha tsontot hánynak néki, mint az ebnek. Az érdem halhatatlan a vagyon, mulando: a nagy erkölts mennyei tulajdonságot mutat:¹²⁹ a nagy kintsét, nagy bűn szerzi, 's gonoszhoz közzelit.

¹²² <Uralkodó> és [Javítás a törlés fölött] ¹²³ kívánja [Az utolsó szótag beszúrás]
¹²⁴ <kívánja magának nem hiszem> óhajtsa [Javítás a törlés fölött] ¹²⁵ meg <...>
nem ¹²⁶ áldásba <nem tette> a ¹²⁷ kísértet? [A fejezetzáró jel szerint először itt volt
vége a szövegnek, az ezután következő részt a lap aljára később fűzte hozzá] ¹²⁸ mindég
<szembe> szemközt ¹²⁹ mutat: <de> a [Javítás törléssel és átírással]

A háborúnak forgásában, Róma, győzelmeivel már ellenségét felül haladgya. **Annibal minden hadi mesterségének, öröklődésének truttzá-ra Kapuát el veszti, melynek egy 's más fő emberei kik a szakadást tsinálták, hogy mások ne büntessék őket, vigasztalásul, magokat fel akasztják. Ezen tul Kápuának lakossit szélllyel szórják mint oly eszetlen halandókat, kik tsak uj meg uj vér ontásra szolgálnak eszközül nem birván annyi erköltsel¹ mely által szabadságban élhessenek. Tsak vágyódások lévén reá tehetség nélkül haszontalan véreket lotsolták haszontalanul, másokat is vesztegetvén addig leg alá, mig őket lábok alá tapodhatták.**

Annibál Romának hajt, hogy ellenségét oda huzza; de dolga el nem sül: vissza verik. Fabius Tarentumot el foglalja. Marcellus hazájának győzedelmes vezére el eset, [260r] kit Róma fegyverének neveztek. Annibál kezébe ment² teste, mellyet nagy tisztességgel temettet el, áldozván emlékezetinek. Talán semmit se tsinált még Annibál egész életében a mi, a valóságos Embert benne inkább fel fedezte vólna, mint ezen tselekedete, mely által meg mutattya hogy ellenségének érdemét betsüllí. Alig lehet³ fertelmeseb vétek az emberben, mintha attól, a kire meg haragszik egy uttal, minden erköltsöt, érdemet is meg tagad, noha amaz egész Világ láttára⁴ érdemes. Valamennyi alatsony tulajdonságu ostoba, tudatlan ember reád meg haragszik, minden szembe tünő érdemet meg tagadván,⁵ köpedelemre méltó utállatos, és veszet erköltsökben öltöztet fel; söt azt is ellenségül veszi, ki, vélléd lévő viszontagságát nem tudván, előtte véletlenül meg ditsér. Ezen haragnak neme az asszonyok és gyermekek közt szokot leg sürvebben tenyészni, ha nem lehet

¹ erköltsel <hogy> mely ² <eset> ment [Javítás a törlés fölött] ³ lehet <nevetségeseb, és> fertelmeseb ⁴ láttára <...> érdemes <...> [Javítás átírással és törléssel] ⁵ tagadván, <a leg töb> köpedelemre

is minden asszonyrul egy átallyában fel tenni; szemmel látván hogy az ő Nemek is bir érdemekkel. Tsak töbnyire; ugy valahogyan mondom.

[260v] A nagy hazafi Fábius, Tarentumban a kép faragás mesterségének remek miveit tanálván, ezekben, a szollásig majd nem ki metztet Isteneknek bálvány képeiket szemlélte. Ugy hitték hogy rajtok kapni fog de tudod hogy az együgyü erköltsnek meg vesztegethetetlen igasságán mindég láttzik valamely parasztos mód, mellyel fogát a pompának ragyogó mesterségnek világára vitsorgattya. Fabiusnak a remek mettzések nem kellene. Meg vetvén azokat így szól: *hadgyuk meg Tarentumnak, ellene meg busult Isteneit.* Ezen mondás egyéb iránt nem páraszt elmét mútat. Marcellus ellenben vitézsege hazafisága mellet uri tulajdonságokkal is birván Tarentumnak el vet szép Isteneivel Romát meg ékesíti. Akkor látod, hogy ha valamely Nemzetet ellensége meg győzöt, Isteneit is el foglalta; hazájába hozta. Így lett Tarentum is Istentelen-né. Az Emberek Istenciket keresvén e földön, hogy fel nem lelhatték, tsináltak magoknak, kikkelt osztán [261r] együt nyertek, veszettek. Roma, Isteneit is sokasította, magához rabolván őket honnyokból.⁶

A háboru Spanyol országban is nagy tüzzel ment. Fel derül Romának azon napja mely néki nagy Embereit meg mútattya. Publius Scipio testvérjével együt hazájoknak ditsösségét kezeken hordozzák, de mind ketten el esnek; halálokat a haza keserves fájdalommal vette, mivel ugy látta hogy helyekre senkit sem állithat; pedig tapasztalta már sok izben, hogy a hol jó vezér nints ott a népnek erejében gyözedelem nem tanáztatik. Romának ily gyászos keservében áll elő az el eset idősb Scipiónak fia, ki noha 24 esztendő a háborunak folytatására magát ajánlya. Proconsullá tétetik, 's e képpen dolgához fog. Hogy a vezérlése alatt vitézkedő népet magához köthesse vallásában lévő vakságát, és a bóldog túdatlanságot veszi eszközül, mely álmaikat valóságának veszi, és azoknak semmiségén mint⁷ szerentséjének valóságán⁸ örvend.⁹ Az ifiu Publius Scipió hirt ereszt hogy néki Neptunus meg jelent, ki így tanátsolta, hogy Karhagénát szállaná meg. A tengernek jövését, menését, az az, [261v] hirtelen apadását, fel emelkedését */fluxus, refluxus/* mennyei jelnek attá ki, mely által őtet az Istenek gyözedelméről teszik

⁶[Az egész mondat utólagos betoldás, két sor közé] ⁷ mint <valóságos> szerentséjének
⁸ <öleiben> valóságán [Javítás a törlés fölött] ⁹ örvend. <és nyugszik.>

bizonyossá. Scipio e várasnak meg vételével azért álmot, mert tuta hogy Karthagénának meg vétele hazája leg hatalmasab ellenségének a leg veszedelmeseb sebet okozná. **Meg szállya és nép el hívén hogy Istenei által vezetetik minden félelem, kétség, tartózkodás nélkül ostrommal egy napon Karthagenát meg veszi.** Lássad itt, hogy Scipio e nagy Ember mitsoda móddal adgya magát hitetésre, hazugságra, hogy szent tökéletlenkedés¹⁰ által szüllye Romának győzedelmét, és alatson tselekedetben természese nevének ditsösségét. Már hogy szabad é nagy erköltsnek hazáját szent imposturával szolgálni, fontollyad magadban. De tsak ditsösségeseb az oly győzelem, mely tsupa érdembül származik minden vakító, és tsalárd módok nélkül? Azomban mit tsinály, ha a tudatlan Nép mind addig szolgálatodra, és önnön javáért is [262r] lenni nem akar, mig belölle tsufot nem üzöl? ki ezt láttatik vezérének mondani: *ha bolondá nem tutz tenni, szolgálatodra nem leszek.* A millyen horgot maga ád kezedben, hogy más után nem megyen, olyat kel órába akasztanod. Mert végre, egy ország parasztyát ki tegye tanúttá, böltsé, hogy tsak természeti ösztönök által indittasson örökké, a leg mérge-seb veszedelmekkel is szembe szökni. Szegény sorsának óltalmára nem tanál ő tsupa természetben annyi ösztönt, mint az, kinek a¹¹ vagyon temérdeksége torkára bőfög, nem lévén¹² gyomrának reá ereje, hogy emészthesse. Ha ijjesztő veszedelmek, véres akadályok halmazák fel magokat előtte¹³ könnyen a mesés szamar után indul, mely gazdájának ellenségétől¹⁴ nem fut; ezt állitván, hogy mindenüt málha hordozo állat maradván, ennek, akár amannak visellye nyergét; mindegy.

Kárhágenának el veszte Karthágón halálos sebet szurt. A győzedelmes vezér kapot itt tizen hét gályát, száz harmintz hajót kereskedésre való portékákkal termésekkal meg terhelve. Az élés kamarák, fegyveres házak temérdek [262v] drágaságokkal, javakkal valának tellyesek. Scipio, szerentséjét annyira magához kötötte, hogy azon uralkodni látatott; mely szerint győzedelmei inkább tsudához, mint természet szerint valóságához hasonlitottak. Vigasztalására szolgál az emberségnek hogy **Scipio rendkívül való szerentséjét, erköltsének nagyságával kaptsolta magához.** Senki se lehetet nagygyá e Világon nagy erköltsök nélkül.

¹⁰ tökéletlenkedés<sel> által ¹¹ a [Beszúrás] ¹² lévén <torkán-> gyomrának reá <elég> ereje ¹³ előtte <a> könnyen ¹⁴ ellenségétől <elő> nem [Az utolsó szótág beszúrás a törlés fölött]

Igaz érdemben való fel emelkedés, erköltsi méltóság nélkül nem lehet. És ha gonoszokat, alacsonyokat idétleneket, fel szentelt vázakat vetet is fel magasra az életnek zürzavar viszontagsága, de soha¹⁵ az illendőség igasság ellen ok nélkül meg átkodot vak szerentse, minden rémitő bolondságaival, és nevettséges tetteivel se vihette végbe hogy hozzájok tiszta ditsősséget ragaszthasson, mellyel nevetet örökös tisztelettel álgya meg, e Világnak emlékezetiben. Neró felsőb hatalomban méltóságban élt mint Fabius, de ugy vesszük mint nagy embert, ötet, mint nagy boldodot. [263r] Mindenik részire meg van a nagyság, e külömbséggel hogy ezt¹⁶ angyalnak, amazt ördögnek mutattya.

Jeles esete vólt az ifiu Scipionak, midön egy el fogot magával ragadó szépséget, fejedelem kis asszonyt visznek elibe, hogy mint a kellemességnek tsudájával nálla¹⁷ kedvet nyerjenek. Nézi e hódító szépséget: titkos el ragattatásba jön, mely tüzet, mértékletessége, tekintetin palástol. Mert, akár millyen természet szerint való dolog a szerelmeskedés, és annak gyermeki gyengeségei, még is tsak szégyenli minden emberséges ember, mások szeme láttára hatalma alat nyögvé, gyalázatoskodni. Sokszor, inkább bé hunnya szemeit érzékeny gyönyörűségeire, mint azokkal élve mutasson rutat, és erőtelent. Scipio a szép szüznek sorsáru tudni kívánván, hogy, és mint lenne, jegyben találja ott valamely ifiu fejedellemmel. Szívében le verettetik, de erköltsi méltósága magán túl teszi, ezt parantsolván fájdalmának: *add vissza*. Scipio édes [263v] örömétül, Tárgyátul,¹⁸ szívében fenekre botsátot,¹⁹ fohászokodással válik el örökre,²⁰ ezt²¹ parantsolva,²² hogy férjének adnák meg. El küldi; és magát láttatván egy nehány napokig magátul meg fosztani, minden gyönyörűségétül üres magával²³ sinlik, míg ezen pusztulást, benne²⁴ az okosság, és idő uj örömökkel²⁵ helyre nem hozza. A Szüznek jegyese Scipiót ezen esetben nem ugy mint halandót, hanem mint valamely halhatatlan Istenséget szemlélte; futot, lótot, papolt, és hivségére álván jól tévőjének, mindent frigyessév tet.²⁶ Látod, hogy hódoltat az érdem vér ontás nélkül. Ezen szép tselekedetet Scipioiban némelleyek igen nagy erőnek ve-

¹⁵ soha <a meg> az ¹⁶ ezt <embernek, amazt ördögnek> angyalnak ¹⁷ <előtte általa> nálla [Javítás a törlés fölött] ¹⁸ Tárgyátul [Beszúrás] ¹⁹ botsátot, <...> fohászokodással ²⁰ örökre, <és> ezt ²¹ ezt [Törlés] ²² parantsolva <n> ²³ magával <sin> sinlik ²⁴ <szívében> benne [Javítás a törlés fölött] ²⁵ örömökkel <meg nem> helyre ²⁶ tet <meg e mellett>.

szik. Ditsérem, de benne oly igen nagy áldozatot nem látok. Valamikor olyan dolgot követ el az ember, melyre Isten, természet, igasság, emberség, betsüllet²⁷ kötelezi, tsak annyiban áll érdeme hogy magát a gonoszságtul meg óltalmazta. De az Emberek [264r] már olyan alá valókká lettek némely részben²⁸ mely szerint az az érdem is tsudát mutat nálla melyre mennyet földet illető minden tartozása kötelezi. Ha országot foglal is valamely vitéz, nem támadhat erőszak tételébül ily természetet gonyoló fertelmes igasság, hogy azon haza lakossainak feleségét, gyermekeit parázna bujálkodására fordítsa,²⁹ erőszakkal, és kegyetlenül ragadván ki azokat kedveseiknek karjaik közzül. Hol vólt oly győzedelmes halandó ki a természetnek igasságait fegyverrel hódíthatta³⁰ vólna meg, az emberekkel együt? Scipio, egy felöl, hazájának győzedelmét, ditsőségét, önnön magának szerentséjét, betsülletit, emberségét, halhatatlan hírét, nevét; az akkor élt ember világnak személye iránt való tiszteletit, álmélkodását láttya: más felöl magát, egy szép asszony mutattya: le nyomhattya 'e,³¹ ez mind a többit? Egy kis ideig való szerelmes nyalánkság, és dühös bujaság,³² melyet a vélle való élés örökké meg únat, életednek [264v] halhatatlan minden más érdemét el ütheti é?³³ A férfiaknak asszonyaikkal való titkos³⁴ gyönyörködések e világi nagy dolgoknak sorába nem álhat;³⁵ tsak sutra dugot mivekre tartozik mellyek leg ellene álhatatlanab szükségü tselekedetek a setéten, és leg sundábbak a nap világon. Következés hogy Scipio még ezen tselekedettét, nagyub erőltü magával³⁶ bőv mértékben felül halatta.

Scipionak tsuda tévő vezérsége alatt, Karthágó, kevés idő közben egész Spanyol Országot el veszti. E' vitéznek minden ellene ki költ erőt öszve rontó hatalmát álmélkodás közt rettegték, és érdemét félelemmel szerették. A Numidiai király Maszinissza Karthágót meg veti, és a Római vezérrel köt frigyet. Tudod hogy a szerentsével élt, és szerentsétlenné lett embert elébbi sorsához köttetet baráttyai el hagyják, hogy nyomorusága által őket segedelmére ne kényszeritse. A frigy kötés szerentsét vadász, vagy romlásátul [265r] kíván szabadulni;

²⁷ betsüllet <, > kötelezi ²⁸ részben <mely szerint> mely ²⁹ fordítsa <magának>, erőszakkal ³⁰ hódíthatta <vólt> vólna ³¹ 'e, [Beszúrás] ³² bujaság <(melyre a vélle való ... élés>, mellyet ³³ <ütheti é.> ütheti é? [Javítás a törlés fölött] ³⁴ titkos <érzékeny testi> gyönyörködések ³⁵ álhat<nak>; tsak ³⁶ magával <bő> bőv

de a szerentsétlen félelmet, sem reménységet nem adhatván senkinek, semminek vétetik, és nyomoruságát magára borzasztva kel néki egyedül valóságában ülni, mint el fázot madárnak az ágon. Igy, ha barátokkal kívánsz bővölködni vagy híres légy, vagy gazdag. de ha se pénzed, se híred, se neved, a körülötted, melletted jövő menő világ soha hol léte-det tapasztalni nem fogja. Mint ut mutató fánál haladnak el melletted, néha rád tekintve, és hozzád semmit sem szólva.

Mihent Scipio parantsoló hatalmát egész Spanyol Országának felibe emeli, Romából másat küldenek oda helyébe: annyira ment hogy töl-le hazája is meg félelmet. Nagy keservekre szolgál a hivatalban való embereknek hogy ha érdemtelnek³⁷ világ tsufjai; ellenben ha érdemek nagy, azok is titkos³⁸ ellenségeivé változnak kik önnön bődökságokat, szabadulásokat ditsösségeket általok szerzik.³⁹

[265v] Ha nints érdemed, szemedbe nevetnek: ha van, üzöbe vesz-nek: hogy légy hát? mit tsinály magaddal. O, bődög középszerség! hol az élet sem érdemének nagy hírétül nem üldöztetik, sem szomszédgyai-tul nem kissebbítettik! hol a sokaság közt el tévedve halgat, jót tselek-szik, barátkozik, és kívánságait vévén határok közzé kevéssel megelé-gedve teszen magábul gazdagot. Nem hireli a Világ nevét, nem is ret-tegi veszedelmét. **Soha híres ember semmiben sem lehet, hogy híred-nek ahoz mért keservét vélled a Világ meg ne éreztesse.** A különbség ez, hogy a kis ember kitsinyekkel él, kis fájdalokkal; a nagy emberek pedig nagy nyereségek⁴⁰ közt élnek nagy veszedelmekkel, és fohászko-dásokkal.

Scipiot győzedelmei közt köszönti más, és ditsösségének székirül le vévén helyébe ül maga, oly érdemekre fészkelvén személylyét melyek ne-vére nem tartoznak. [266r] Nagyon szomoru rang,⁴¹ mikor olyan ditsös-ség helyére ültetnek, melynek valóságát el viszi onnan⁴² az, a ki szerev-te; te pedig tsak üres tokjával maradsz,⁴³ szégyenelvén magadban, hogy azzal jutalmaznak a mit meg nem érdemlettél; azt hozzá téve, hogy va-lakik amaz alat vitézkettek győzedelmeskettek reád szomorúan néznek,

³⁷ érdemtelnek <... > világ ³⁸ titkos <irigyévé> ellenségeivé ³⁹ szerzik <, nem lévén ... azokra elégségesek>. ⁴⁰ nyereségek <kel élnek> közt ⁴¹ <elsőség> rang [Javítás a törlés fölött] ⁴² <annak> onnan [Javítás a törlés fölött] ⁴³ maradsz, <ott> szégyenelvén

mivel szerentsés vezéreket üződ el töllök.⁴⁴ Scipio minden panasz, és meg illetődés nélkül ki vetkezik hatalmábul,⁴⁵ és Romába haza megyen, hol Consullá teszik, noha idejéül a törvény még ezen rangot meg tiltotta; de mivel érdeme, időt törvényt felül haladot, a Nép mindenen tul tette, s törvényeit setétre taszigálva, rá kiáltot.

Azomban, Annibálnak testvére Azdrubál 546 ban, az Alpeseket meg hágja⁴⁶ és⁴⁷ Olasz Országának határain egy armárával terjed ki. Minek előtte magát Annibállal öszve kaptsolná a Római Consulok meg verik.⁴⁸ [266v] A mit Annibál tanátsolt Karthágóban, hogy Olasz Országgra kel törni, had tartózkodjanak othon a Rómaiak, Scipio is azt mongya most a tanátsban, hogy Afrikába kel bé rohanni, had takarodgyon ki Olasz Országbul Kárthágonak népe, othon Nemzetének tü-zét vizét védelmezni. Scipionak elméjét az öreg Fabiuson kívül minden ember magáévá tette, 's el fogatta; de ő ellenkezet.⁴⁹ Veszedelmesnek állította lenni a hazának erejét határai közzül ki vinni, midön ellensége kebelében forog. Semmi képpen nem hódolt a Scipio tanátsának mellyet némellyek benne irigységre magyaráztak, látván ő Fabius, hogy meg avúlt tiszteletit⁵⁰ egy ifiu, most szült ditsösségének ragyogo napjával éjjeli setétségre dugja. De valameddig az érdemre tartozo okokat láthattjuk, soha a nagy embereknek dolgaikat addig rosz oldalokra fordítani nem szabad.⁵¹ Lehet, hogy Fabius, okairul igazán el vólt hitetve. Ki látot [267r] mejjen keresztül a⁵² szivébe?, de ha belé nézhetet is, láthatta, vagy olvashatta vérenek göze közt gondolattyát, mely dolog soha nem láttatik ott lenni a hol van, mivel mindég magán kívül fedezi fel magát,⁵³ más tárgyokban, és külső dolgokban, mellyek tölle el vannak válva. Ne mennyünk a szivnek rejtekibe, tsak azon álljunk meg a mit látunk, tapasztalunk, 's hallunk. Mivel minden embernek ara, leg erősebb szüksége van, hogy szivét gondolattyát, ne lássák, ne törekedgyen ő is a máséra.⁵⁴ Ki merne szobájából ki lépni ha tudná, hogy minden gondolattyát meg láttyák mely elméjébe ötlük?

⁴⁴ töllök <híhető, titkos árulások által>. ⁴⁵ hatalmábul, <hivatalábul,> és ⁴⁶ hág<ván>ja [Javítás átírással és törléssel] ⁴⁷ és [Beszúrás a törlés fölött] ⁴⁸ verik. <De Romát meg is [266v] «hazájának» magának oltalmára kettős veszély szorongatta.> A ⁴⁹ ellenkezet <véle>. ⁵⁰ tiszteletit <most> egy ⁵¹ <lehet> szabad [Javítás a törlés fölött] ⁵² a [Beszúrás] ⁵³ magát, <és akarattyát> más ⁵⁴ másé<t>ra <látni>. [Javítás átírással és törléssel]

Hijában mondotta az öreg Fábíus hogy el mentek, minket pedig az ellenség prédára vét ithon, mert Scipio a tanátsot meg nyerte. Mihent Afrikába ki szál, és dolgaihoz fog a győzedelem nyomrul nyomra követi. Karthágó rémülésbe esik: Annibál után küldenek, ki Olasz Országot keserves bánat közt hadgya el, siratván szívében ot való vitézi miveinek haszontalanságát. Igy jár az ember! [267v] A Karthágó béli vitéznek el indulása egész Romának szembe szökő örömet okozot. Hogy nem? mikor ot lététül⁵⁵ fogva, a Népnék majd nem fele el fogyot. A haza fiaknak, régi tanúlt katonáknak, fő embereknek színét le vágta mely helyre hozhatatlan kárát egy néhány eszetlen vezére okozta. Tsak van minek örülnöd, mikor a tűz házadon meg alszik mely minden vagyona-idban porrá tehetet vólna. Fabius vólt egyedül a közönséges vigságnak közepette érzéketlen.⁵⁶ Vagy azért hogy Scipionak állandó szerentséjét⁵⁷ nem⁵⁸ reméllette; vagy tsak hogy világát meg unta. A vén ember nem örül, mivel⁵⁹ koporsója orát üti⁶⁰ és⁶¹ sirjának gözi, agy velején⁶² borong.

Fabiusnak hazája sorsa iránt vet félelme nyakán maradt. Scipio Afrikába érkeztvén győzedelmeskedik, és uj frigyeseket szerez.

[268r] A Karthágó beliek valamely uj hit szegéssel mérgesítvén meg⁶³ Scipiot, ez, a váras vidékén, bosszu állásra fakadván ki, tüzzel fegyverrel pusztitot minden felé. Annibál már hazájába el érkezet, kinek vállaira annak terhe veszedelme nehézkedet. Nézd, mint⁶⁴ forgattya a Nemzetek sorsát a magával tsatázó viszontagság: össze vissza kavargat mindent, keresztül, kosul hány vér, és⁶⁵ dul minden felé. Most itt ezt, majd amazt ott, üti földhöz, vagy emeli fel ditsösségének karjaira. Mennyire nem hizelkedet Annibálnak⁶⁶ a szerentse? Ugy láttot hogy álhatatlanságát magához kötötte: tekintsed most. Parantsolatot kap, hogy Scipioval ütközetre mennyen; de eléb kémeket küld az ifu vezér táborához, kik annak fekvését, számát, készületit, fegyverét erejét, kedvét ki néznék, és mind ezekrül, ide haza tudósítást tennének.

⁵⁵ lététül <hadakozásátul> fogva ⁵⁶ érzéketlen <, és ereiben fagyot hideg vérrel>. ⁵⁷ szerentséjét <azok ... érkezésekkel nem> nem ⁵⁸ nem [Beszúrás a sor elején] ⁵⁹ mivel <mindég> koporsója <mindég> orát ⁶⁰ <dőföli> üti [Javítás a törlés fölött] ⁶¹ és <si> sirjának ⁶² velején <goz> borong. ⁶³ mes [Téves írás] ⁶⁴ <mint> mint [Javítás a törlés fölött] ⁶⁵ és [Beszúrás] ⁶⁶ Annibálnak <háborújának kezdetiben> a

Scipio a kémeket fel fedezte, és személyesen maga elibe vitette kiknek tábora fekvését, meg mutattya; minden állapottyáru való értekezéssel szabadakká hagyván őket — felül reá meg ajándékozza. Ezek [268v] haláloktul rettegve indultak el. Oda haza mind azok, kik ily, akár oly kötéssel reájok tartoztak szerentséjeken kétszégeskedve rajtok eshető veszedelmeken kesergettek, tudván, hogy a ki kereset kémeknek büntetések sunda halál. De a kémek haza jutnak tsendesen; minden felé bátran tekingetve, és nevetve. Annibál kérdi őket, ki előtt, hogy let dolgokat el beszéllik. Scipionak ezen még se reméllét,⁶⁷ ellenségét rettentő bizodalma, Annibálnak reményét szívéen fulladozásba hozta. Olyan ember részire, az ily bátor tselekedet, ki még magát tettével győzedelmesnek nem mótatta, tsak maga vetiségnek és⁶⁸ büszke eszetlenségnek láttatik lenni, mivel oly szerentsével ditsekszik mely magát ütheti agyon, soha se mutatván még szolgálatot sorsa iránt, de Scipionál rettenthet, ki győzedelemmel vólt körül fel övedezve, mely szerint ugy tettzet, mintha a szerentse⁶⁹ is, előtte magát meg alázva tartaná⁷⁰ szerentséjének szolgálattyára lenni. Millyen rabbá tudgya magát tenni a szerentse [269r] ideig oráig, hogy mikor tölled el pártol⁷¹ hitetlenségét annál nagyub gyalázattal, 's keserüb méreggel önthesse szivedre. Most Annibált fogadgya ily móddal, ki Scipiot békességre kéri. Bátorságáért esedezik hogy véle szembe lehessen: meg kapja, hozzá megyen: beszél, elibe terjesztvén a viszontagságnak forgandóságát, melynek változásátul Scipio is félhetne, mivel soha halandót egyet is tsapásai alól ki nem veszen. El felejtette Annibál hogy a rendkivül való szerentse, győzedelem, minden embert vakságra, meg⁷² átalkodásra viszen: és hogy a viszontagságnak tsapásai elől a mint a dolgok folyamattyábul ki üt, senkit tanáttsal el huzni nem lehet: hogy valakinek veszni kel, az előre láthatatlan örök végezésnek setétsége közt vesztére mind meg átalkodik: hogy a tanáts annak, kibe magátul nints, semmit sem ér; és sorsát, mellyet eszetlensége, büne határoz meg, soha se változtattya; ellenben hogy a kiben tanáts lakozik tanátsra szüksége nints, és sorsát egyenes ösvényen vezérli. Annibál semmit se [269v] nyér szóval: fegyverrel kel végezni. Meg juggalt ditsössége, törödöt vitézsége szívében kevésbé vigasztalhatták.

⁶⁷ reméllét, <magához «való» vet> ellenségét ⁶⁸ és [Beszúrás] ⁶⁹ szerentse <maga> is
⁷⁰ tartaná <maga felet való> szerentséjének ⁷¹ pártol <földhöz üt,> hitetlenségét ⁷² meg
<átul> átalkodásra

Szerentséjét, akár hányszor fordult feléje, mindég hátba látta. Enyészni kívánt volna el ez⁷³ a másszor⁷⁴ rettenetes,⁷⁵ és ditsösséges vitéz, kinek hatalma másszor,⁷⁶ Rómát, magából ki költözni, 's futni kényszerítette. Úgy é, játék az emberek dolga? és⁷⁷ bődoltságára nézve szem fény vesztés? Nem bődoltabbul élt é Annibálnak Juhássza furujálva legeltetvén nyáját bátorsággal, tsendességgel akkor, mikor nevezetes gazdája ditsösségének piattzán vérrel izzad, honnan eléb véle szerelmeskedet szerentséje taszittya le meg aláztatására,⁷⁸ és inségére? Alkalmatosságra kel várni, Látod, hogy az Ember magát egy másnak meg mútathassa. Igy kel az eseteket tanulni.⁷⁹ A⁸⁰ halandók sorsát kívánván fel fedezni, Kalendáriumot ne tsinállyunk,⁸¹ mely⁸² tsak mezitelen esetet⁸³ mutat testére tartozó öltözetet nélkül. [270r] Nem elég, mondani, hogy Scipio osztán Annibált meg verte, hanem az ily roppanással el dült viszontagságoknak idejében az emberi Nemzet tükörével kellett szemközt állani, mely egy felöl örökké siralmat, más felöl nevettséget mutat. Nintsen az Embernél méltóságosab állat, sem tsekéllyeb, job, sem gonoszab, boldogab, sem szerentsétleneb, okosab, sem bolondab. Kevélységbül öl, és ölettetik: hóltra issza magát; és⁸⁴ bődoltságára törekedve mindent el követ, hogy attol, mentül messzeb távozhasson.⁸⁵ Mellyik barom iszik döglöttéig minek utánna szomjuságát vízzel el óltotta? A Tigrisek Tigrisekkel mikor szállanak ki táborban, hogy ezerenként szaggassák magokat széllyel egymást nem⁸⁶ ismerve, sem testeket magoknak eledelül nem véve? sat.

Rómának, Karthágónak ereje, Zámánál ütköznek meg, hol a szerentse sorsoknak kotzkáját ki veti. Karthágó esik alól: el vesz negyven ezer embert. a Rómaiak pedig tsak két ezerben [270v] károsodnak. Annibál maga is nehezen menekedhetik veszedelmétül.⁸⁷ Két ezer embernek vesztével negyven ezeret el törölni, hitelre nézve, sok. Örömet tsak azt hinném a miben természet szerint valóságot látok. De e sem

⁷³ ez [Beszúrás a sor szélén] ⁷⁴ <az előt> másszor [Javítás a törlés fölött] ⁷⁵ rettenetes, <szerentsés,> és ⁷⁶ másszor [Beszúrás] ⁷⁷ és [Beszúrás] ⁷⁸ aláztatásá<ba>ra, és inségé-<be>re? ⁷⁹ tanulni. <; hogy «és»>A ⁸⁰ A [Javítás átírással kisbetűből] ⁸¹ tsinállyunk, <mely hadi történeteibül hol> mely ⁸² mely [Beszúrás] ⁸³ esetet [Javítva ebből: eseteket] ⁸⁴ és [Beszúrás] ⁸⁵ távozhasson <el>. ⁸⁶ nem <is> ismerve ⁸⁷ <vesztétül> veszedelmétül [Javítás a törlés fölött]

lehetetlen. Egyéb aránt a dolognak valósága tsak ebben áll, hogy Kárthágó verettetik le.

A mit Rómának a Kánnai ütközet szült, azt okozta a Zámai Kárthágónak: Nem⁸⁸ tanálatot a békességen kívül más menedék hely akár mely káros, gyalázatos legyen is. Scipio e következő fel tételek alatt kötöt békességet.

Kárthágonak maradgyanak meg szokás béli törvényei, és azon birtoka Afrikában mely a háboru előtt kezénél volt. Rómának marad egész Spanyol Ország, és a közép tenger szigetek. Kárthágo minden rab, és szököt katonát ki ad: minden Elefántyait, hadi hajóit, tiz hajon kívül el veszti. A Romai tanáts engedelmé nélkül sehó háborut nem fojtathat. Fizetnek tiz ezer talentumot ötven esztendöknek el telése alatt. Messzinisszának mindent [271r] vissza adnak, valamit tölle, és eleitül, tartományban, népben⁸⁹ haddal el foglaltak. Száz pólgart adnak kezessegül e kötéseknek meg állására, olyanokat, a mi némüeket Scipionak választani tettzik.

Alig lehet ennél mélysegeseb meg aláztatással békéllení, de a szükseg nagy ur; parantsolattya meg szeghetetlen; és kéntelen a kí hatalma alá esik, bé szoritot szájában, sugva tsikorgó⁹⁰ fogai közzül, keservét meg vérzet szivébe alá nyeldesni; szüntelen oly⁹¹ alkalmatosságra lesvén, mely által siralmas sorsának hiteleibül szabadulhasson. Karthágó gyalázattját, kárát el nyelte, 's fájdalma közzé le ült.

Által adatik Scipionak öt száz verekedő nagy gálya, mellyeket Kárthágónak könyhullatására, szeme előtt éget porrá. Dolgait végezvén⁹² Rómába meg érkezik száz husz ezer font ezüstel. A király tanáts ezen békességnek kötései ellen kifogást nem tet, és helyben hagyta. Mit is tett volna. A Karthágó béliek követtséget küldöttek Romába kik a békesség helybe hagyásáru, nemzeteket tudositának, és a tanátsal szembe lennének.

[271v] Midön ezek Rómának király birái előtt állanának egy a tanátsbul hozzájok így szól: *Mitsoda Istenséget hivatok hát bizonyságul mostani fogadástoknak meg állására? mely kérdésre a Karthágó béli követsegnek feje ezt feleli: Azt, ki hit szegésünket ily keményen bünteti. Nézd!*

⁸⁸ Nem <v> tanálatot ⁸⁹ népben <el> haddal ⁹⁰ tsikorgó [Javitva ebből: tsikorgato]
⁹¹ oly [Beszúrás] ⁹² végezvén <Scipio> Rómába

mitsoda gyalázatos meg aláztatással szól. Soha Római hazafi győzedelmes ellensége előtt is, ilyen porba eset, szánakozásra és utállatra méltó szóllásnak modgyával nem élt vólna; még lántzai között is. Az Ember hadakozásban meg győzethetetik, de ezen eset, erköltsi méltóságátul meg nem fosztya. Az érdem, lántzai közt is fel emelt ortzával, és⁹³ oly tekintettel jár, mellyen lelki isméretinek le rajzolt méltósága tündöklik. Soha a nagy erkölts magáruul gyalázattal nem⁹⁴ szól, ha emberi gyengeségét néhol meg vallya is. Alatsony lelkeknek tulajdona ez, hogy magokat a szerentsébe embertelen paraszt büszkeségekkel minden [272r] erköltsi nemes érdemnek felibe tolyák melyhez nem közelithetnek,⁹⁵ és ugy, vad tulajdonságoknak ganéj halomra helyeztetet fertelmes tronusáruul pöfögjenek alá az emberséges világra:⁹⁶ Kik ellenben ha a viszontagságtul le verettetnek minden emberi méltóságtul, erköltsi erőtü meg fosztatva, és a porban hasra feküdvé vallyák magokat szemérem nélkül, tökéletlen, hiti szeget alatsony tsuf halandóknak, hogy győzedelmes ellenségeknek engedelmét magok iránt meg nyerhessék, kikben e végre tsak utállatot szülnék, mely inség annyival inkább keserves részekrü, hogy oly méltán meg érdemlik. **Itt keresed hát e két Nemzet erköltsében egy felöl a győzedelemnek, más felöl a veszedelemnek, és pusztulásnak okait.**

⁹³ és <tsendes> oly ⁹⁴ nem <szól> szól [Törlés tollhiba miatt] ⁹⁵ közelithetnek, <és ugy annak vad természeteknek> és ⁹⁶ világra <, fel fujt pofájukbul>:

[272v] ÖTÖDIK SZAKASZ.

Minek utánna Róma hatalmát reménységén is tul vitte; és¹ tárházait kintsekkel meg² töltötte, vágyódását³ mindég többre többre terjesztette ki. Mentül többet győzöt, annál inkább kívánt győzni. Mentül számtalanab kintseket nyert, annál töb után szomjuzot. Mert⁴ a⁵ mesterséges, és tanult emberi természetnek ez az uttya. Kintsel, ditsősséggel e Világon meg elégedés semmi féle hatalomnál, gazdánál nem tanáltatik. Nem igaz hogy a töb töb nyereség valakiben a nagyob nyereségre való vágyódást el óltsa. A jövedelemnek nagysága az emberi hivalkodásnak szükségeit is, mindég magához képpest sokasítja, így lesz osztán hogy a kinek millióm jövedelme van, fél milliommal adós, vagy néha többel mint a mennyit jövedelembé kap. A kinek négy száz forint jövedelme van, husz forintos lóra ül: a ki tiz ezeret [273r] 's többet veszen bé, ezer forintos paripán ballag. Kérdésen kívül való igasság minden nap-pali tapasztalásnál fogva hogy a nagy jövedelem, tsak⁶ nagy szükség, mely egész erejében, örökké maga terheli meg magát hogy véghetetlen mindenének közepette tsak olyan szűkölködő legyen mint más, ki nagy fazék ételből lakik jól. E' szerint, soha sem a vagyon elégít meg, hanem az okosság, ha vágyódásaidat határok közzé vévén meg állapodol, és ezt mondog: Elég! A meg elégedésre, véghetetlen vagyon nem szükség; hanem mértékletes birtok, és okosság. És valamely ember,⁷ ezer forintbul meg elégedéssel élni nem tud, száz ezerrel sem nyugszik meg. Nintsen az igaz okosságnál nagyub jövedelmü örökség! Azért is, valaki ezzel nem bír, reá maradot kintseivel élete modját bátorságba nem teheti. Ebben, magam is például szolgálok magamnak, ki szegénységemben szükségem felet való javakkal [273v] élek soha szomszédaimra nem szorulva, és a körültem forgo szűkölködöket örökké segítve. Édes meg

¹ és [Beszúrás] ² meg <toltot> töltötte ³ vágyódását [Javitva ebből: vágyódásait] ⁴ Mert <ez> a ⁵ a [Javitás átírással] ⁶ tsak [Beszúrás] ⁷ <...> ember [Javitás a törlés fölött]

elégedése egy emberséges embernek e felet,⁸ midőn a gazdagoknak kintsét hideg vérrel nézheti, és szüksége nem kényszeríti,⁹ hogy erköltsének méltóságát porban mászo hízkeléssel alacsonyítva, előttök kevély¹⁰ irgalmokért esedezzen. A gazdag azzal kevélykedik hogy drágaságait tsudálljam; én azzal, hogy azokat tekintetbe se vegyem: Ő abban mutattya magát bóldognak, hogy sorsát irigyeljem, én abban, hogy ötet, minden meg elégedés és¹¹ nyugalom nélkül való sorsának tzifra kinynyaira átkozzam: Hogy pompás szolgálinak parantsolva legyen azoknak¹² szükségek alá¹³ vettetve.¹⁴ Kik háta mellet fényessen¹⁵ öltözve állanak hogy hivalkodását táplálják, vagyonait rabolva, és kenyerét heverésért éve.

[274r] Már,¹⁶ valamit az emberben látz különösön, nálla, ha Nemzet is ugy tanálad. Mi szüksége van Romának tovább ara, hogy töb töb vér ontással keresse szükségtelen gazdagságát, és addig nyeldesse a prédát,¹⁷ mig¹⁸ telhetetlen kívánságátul szerentséje tsömört nem kap? Róma annyira meg halad minden világi erőt, hatalmat hogy az ellene meg busult sors¹⁹ sem tanálhat már eszközt, mely által rajta magát²⁰ bosszulahassa: kéntelen lett Rómát Rómának ellenségévé²¹ tenni hogy büntetés alá vehesse, mivel már ere a Világban erő nem²² vólt. De ezt várjuk sorára itt tsak meg említés. Mennyünk által Rómának uj hadakozásaira.

A Macedonai király II^{dik} Filep a Karthágó bélieket segítvén, és Romának frigyessait háborgatván Romának fegyverét magára huzza.²³ Mit gondolhatunk előre hogy Filep a Romaiakon nyerhetet vólna? Az első nyári [274v] táborozás meg mutatta kinél van a hadakozásra töb erő és gyakorlás. Consul Sulpicius Proconsul Flaminius Thessaliaban Filepnek erejét öszve törték. Nagyot fohászokodva békességre kellet lépni, mely szerentséjét, a Macedonai Uralkodo ezer talentumon hajói-

⁸ e felet, [Beszúrás] ⁹ kényszeríti, <reá.> hogy ¹⁰ kevély <adományokért> irgalmokért ¹¹ és [Beszúrás a sor elején] ¹² <szolgájoknak> azoknak [Javítás a törlés fölött] ¹³ alá <lévén> vettetve ¹⁴ vettetve. <minden jövedelmével és tettzésével:> Kik ¹⁵ <pompáson> fényessen [Javítás a törlés fölött] ¹⁶ <...> Már [Törlés, ?tollhiba miatt] ¹⁷ <világot> prédát [Javítás a törlés fölött] ¹⁸ mig <v> telhetetlen ¹⁹ <sors sem tanálhat> sors [Javítás a törlés fölött] ²⁰ magát <meg> bosszulahassa: ²¹ ellenségévé <...> tenni [Törlés tollhiba miatt] ²² nem <v...> vólt. ²³ <ezeknek panaszára a király tanács néki hadat üzen> Romának fegyverét magá<n>ra huzza [Javítás a törlés fölött]

nak által adásán vette, kezességül küldvén mind ezek felet Romába²⁴ fiát, Demetriust.

A tellyes hatalommal kívánó Uralkodásnak meg határozot értelme itt, egy fordulást teszen. A Római tanáts ki hirdetteti hogy minden görög váras, mely Filepnek hatalma alat vólt²⁵ régi szabadságába vissza tétetik. A görög nemzetet tapsoló öröm és könyvező²⁶ álmélkodás ragadgyák kívül magán. Igen! mintha az olyan hatalom, mely országokat foglal, tsak azért kívánna győzedelmeskedni e Világnak köz igazsága ellen hogy azokat tegye szabadakká kiket erővel veszen meg. Ki kívánt oly [275r] tzelbul népet foglalni, hogy ne parantsollyon néki? hogy bódogsága ne az ő tettése, hanem annak kívánsága szerint keszüllyön meg? Melyik Uralkodó kívánt országokat vér ontással igazságtalanul foglalni, a ki országának bódogságát valójában értette, és igazán akarta? Róma az emberi Nemzetnek vérében feredve szüntelen a győzedelmet szomjuhozza hogy a Világ, hatalma alat legyen, még is a tanult görögök ezt nem látván el hiszik vakon, hogy Róma értek tselekszik. Had járjon ha a Római tanáts szabad és az akar lenni, de kívánnya é másnak hogy Uralkodó hatalma alat a legyen? A szabadságot, fejedelmi hatalom, soha sem ajándékozza önként azoknak kiknek ura, ha másképpen teheti, és idő, környül állás, Nemzeti erő, értelem nem kényszeritik reá. Róma király, bár mennyi feje legyen, és uralkodni kíván. Görög országnak a szolgálatot rabságot szabadság büzzel²⁷ adgyák bé a Rómaiak. [275v] Soha a község a tellyes hatalomra tzelozo Uralkodásnak titkos ösvényeit észre nem veheti mind addig, mig meg nem járja vakon, és szemeit fel nem nyittattyák véllé akkor már, mikor tsak ezért nézetnek általa; hogy kezén lábán köteleit lássa; és mozdulni az ellen a ki parantsol bátorsága ne legyen. Vesd szemére osztán akkor, hogy igy kellet bizodalmunkat meg tsalni? A győzedelmes rész, szégyenelni nem tud, mivel fegyverrel tsinál magának betsülletet. Tettének gyalázattyát, győzedelmes hirrel nével fedezi, és igazságtalansága ditsőségének árnyékában fénylik igazsággal, mellyet ki ki magasztal nyilván mert fél, és minden lélek átkoz titokban mert erőszak. Igy látod Romát hatalmának királyi székin, kevély gonossága, és győzedelmes büne kö-

²⁴ Romába <a> fiát ²⁵ vólt <meg köttetve> régi ²⁶ könyvező <...> álmélkodás
²⁷ <szagával> büzzel [Javítás a törlés fölött]

zöt²⁸ méltósággal ragyogni, és sundaságából szépséget mutatni. Mert a Világ úgy vette szokásba, hogy a ki győzedelmes, ditsőséges is²⁹ [276r] bár mely igasságtalan legyen.³⁰ Elég hozzá, hogy a görögök a hódoltató hatalom által meg nyert szabadságoknak rend kívül örvendenek; Romában pedig halgatnak és nevetnek; úgy, mint minden Uralkodó hatalom szokot tenni a vak lármával, mikor erejét készíti, hogy az eszetlen sokaságot meg kösse. Ide jutottak a Görögök. De az uton mennyünk.

Róma Görög Országban³¹ tzeljához dolgához fog. Azt akarja ha teheti, hogy minden város külön törvénnyel szabadsággal éljen, nem függvén egyik is a másiktul. Ennél fogva vetelkedést irigységet hint közzéjek, mely természet kinnya, mind az embereknek különösön, mind egész Nemzetnek közönségesen szokot veszedelmére szolgálni. A Nemzetnek egybe tett erejét széjjel szaggatni; ezt amannak ellenségévé tenni, 's az alatt, minnyájokat meg nyomni vala Romának meg határozot értelme. Ezen romlásnak előre meg mordult szeleit némellyek, különös pedig az Etolia béliek észbe vévén el távoztatására való módokat kerestek.

[276v] Nintsen olyan méj ember, sem oly nagyon fenekre sijjesztet ravasság melyet a Világ fel ne fedezzen. Minden időben lappangottak a meg vakúlt község között oly éles látásu halandók kik azoknak fülekbe sugtak kik hol léteket nem tudván romlásokra tapsolva mentek. Förrül före ment a sugó tudosítás, mely által minden elmében tűz támadot. Etolia, a nagy Antiokhust, Syriának királyját hívja segítségül, kit Romának ellenségévé teszen. Itt vala még a Nagy Sándor öszve omlot birodalmának leg szélessebben ki terjedet része. A Persiai birodalmat magába foglalta. De a véghetetlen jövedelem, határ nélkül való hatalom és majd nem Isteni tisztelet az Embert az emberben el törli. A Szeleúkusok is így jártak. Antiokhus hadakozásához fogván Kalkisban, életének ötvenedik esztendejében már, valamely ifiu szép szüzben ügyét, esztét, idejét, méltóságát el vesztvén bulyaságba merül, el veszi feleségül, 's ölében³² [277r] el alszik. Szomorú tekintetű dolog látni hogy az Ember, eszetlenségétül majd nem haláláig meg nem menekedhetik! Annibál, kit Rómának ellene forro mérge vidékrül vidékre üldözni meg nem szünt Antiokhus védelme alatt tartózkodot, kinek tanátsul

²⁸ között <alacsonyysága felet> méltósággal ²⁹ is [Beszúrás] <...> [276r] bár ³⁰ legyen <is>. ³¹ Országban <o> tzeljához ³² <'s gyönyörűségeiben>'s ölében [Javítás kétszer is, a törlés fölött és alatt]

atta hogy Fileppel magát³³ egyeztetve erejének nagyságával, 's népének temérdekségével Ólasz Országba rohannyon bé. Ha amaz javallását el fogatta volna ármádát adván Annibálnak vezérlése alá, nem mondom hogy e szerentsétlen de nagy vitéz hazáját annak ellenségén meg nem bosszulya vala. De a nagy hatalom, önnön eszközébül, tsak nem mindig nagy tsufot üz. Antiokhus³⁴ kevélységétül fel pöffedt méltóságára támaszkodván minden modokat meg vetet, mellyeket önnön makatsága nem szült. Róma ellenben körül belől, mindent pártýára huz.

Azomban hir futamodik hogy Consul Acilius óriási lépésekkel sijjet, érkezik: [277v] hip hop maga körül: Etoliának segedelmét kéri: küld a³⁵ Thermopyli szoros menedéknek el foglalására. De Kató ot van, ki a tetőt meg hágja, honnan az ellenségre rohanván zürzavarba hozza: e szerint Acilius hadnagya által gyözedelmeskedik. Antiokhus öt század magával szalad el. Az Etoliaiak Herakliát fő várassokat is el vesztek, és Romába küldenek kegyelmet kérni.

Azomban ezen háborunak folytatására a két Scipio rendeltetik ki Lelius-Consul és Afrikanus Scipio. A Macedoniai király második Filep nagy segedelmére lévén Romának³⁶ tekintetbe jön. Scipio a tanáts tettzésébül országának adóját el engedi mellyel még tartozot volna. Demetriust a fiát neki vissza adgya. És noha láttya a király hogy meg aláztatásában minden módon ugy vétetik³⁷ mint valamely jó gazda Római taksás, meg is szerentséül veszi, hogy Rómában jobbágy lévén, király formát mutathat³⁸ [278r] othon. Mennyi király lesz a Római pór tanátsnak taksássává. Örülhetet az, kit, kezeit hátra kötve gyözedelmi pompájoknak nem tettek gyalázatos disszévé, végre fejét el üttetvén.

A Romaiak Asiára mennek, hol Antiokhus félelembe esik. Lehetetlen lett az ütközetet el kerülni. Magnéziánál esik a verekedés. A királynak van nyóltzvan ezer embere, ötven négy Elefántya; az ellenség többel harmintz ezer katonánál ellene nem megyen, még is egészlen öszve töri. El szalad, és követeket küld vissza kik nevében, Romának kegyelmét kérjék. De mit akartak az Asiai Urak, és Afrikai nagyok azokkal az Elefantokkal? hogy granatérosok legyenek, mint annyi Oriások, és Em-

³³ <erejét> magát [Javítás a törlés fölött] ³⁴ Antiokhus <tsak> kevélységétül ³⁵ a <Ter> Thermophyli ³⁶ Romának <Antiokhus ellen> tekintetbe ³⁷ vétetik <mint> mint ³⁸ <lehet othon> formát mutathat [Javítás a törlés alatt, a lap alján]

beri értelemmel, fortélyokkal hartzollyanak? Mi haragszunk egymásra, és nevünkben barmok vigyék a háborut, ők ontván véreket oktalanságokban azért, hogy nekünk³⁹ okosságunkban nints eszünk?

[278v] A természet előre meg mutatta, hogy az Emberi erő, és mesterség, minden baromi erőt meg halad. Valaki mint az Ember, érdemtelenségét barommal kívánna pótolni, Scipio, sem Cesár soha se lesz. Nem lehet az Elefántot katonává teremteni hogy kardal vagdalkozzon.

Scipio a békességért esedező ellenség követéinek e következő feletet aggya: „A Rómaiak sem a szerentsétlenségben el nem tsüggednek; sem a szerentsében fel nem fuvalkodnak, melyre nézve gyözedelmek után is meg elégesznek azzal, amit annak előtte kívántak: Antiokhus a Taurus hegyén innen fekvő részét Asiának hadgya ott minden háborura tett költséget fizessen meg; és adgyon husz kezest.” Ezen kívül azt kívánták hogy Annibált adgya kézhez. A király engedet. Annibálnak rejtekrül rejtekre kellett bujdosni. Végre a Bithiniai király udvarában holt meg, Pruziásnál. Illyen a vitézeknek sorsa!

[279r] Ez uttal a Római tanáts hazájának frigyes társait, váras, nép, király, akár ki 's mi vólt gazdagon jutalmazta, mivel hatalmának vóltak eszközei. Mindent⁴⁰ magának szerzet másokban⁴¹ tsak azért⁴² tsak azért, hogy példája által töb töb frigyesekre kapjon; a kik pedig már azok, tölle el ne pártollyanak. Az illyen természetü jutalom ollyan formát mutat mint mikor erszényedet, bal kezedbül a jobbikba fogod.

Ezen gyözedelmek, a⁴³ Consulnak⁴⁴ Asiai Scipio nevet attak. Ditsöséget szültek viselt dolgai, de más tekintetben az Asiai gyözedelmek Romának szivére oly titkos mérget eresztettek, mely erköltseit nyavalyába ejtette, és hanyatlásba hozta. Minden féle tzifraság, pompa, bővség, bujaság, henyélés, játék sat. ajánlották magokat önként a gyözedelmes hadi férfiaknak. Tudod mitsoda⁴⁵ hajlandó a természet [279v] a jól lakásra, heverésre, pompás készületekkel való maga mutogatására: tudod mennyire hizlalja hivalkodását ha drága köntösben mutathattya magát a nállánál szegényeb sokaságnak, hogy ritkaságain bámúlva sor-

³⁹ nekünk <okos tulajdonságunkkal> okosságunkban ⁴⁰ Mind<ezen>ent [Javítás a törlés fölött] ⁴¹ <jótéteményeket magának> magának szerzet másokban [Javítás a törlés fölött] ⁴² <szerzet másokban> tsak azért, [Javítás a törlés fölött] ⁴³ a [Beszúrás] ⁴⁴ Consul<L. Scipionak>nak [Javítás a törlés fölött] ⁴⁵ <mely> mitsoda [Javítás a törlés fölött]

sát irigyelje. Ezeken kívül⁴⁶ a soha⁴⁷ meg nem elégítet ösztön, és testi kívánság is oly szomorú bűjt, és únalmas mértékletesség melynek érdemétül az együgyű Ember örökké szabadulni kíván titkon, ha ditsökszik is véle nyilván. A maga ditséret, tetteiben való gyermeki ditselkedés; önnön magának nyakába hazudot érdemnek papolása sat. minden győzedelmes tudatlannak tulajdona szokot lenni. A Római köz katonák Asiának gazdagságát, bulyaságát el nyervén ilyen tselekedetekre vete-mettek, mellyekre természetek ösztönözte. Mert ha jól ki nézhetted világot, úgy tanáld, hogy az Emberek igen tsak szükségben szoktak lenni [280r] mértékletesek, de valaki jövedelemre kap, és hivalkodására módot tanál, öltözetiben készületiben, ebédgyében ha körülte forgasz tsak meg látod, hogy kívánságait⁴⁸ nem éhezeti, sem hordóba nem ül mint Diogenes hogy ditsőségét tzu dar életben keresse; ki egész világot kissebbitve, motskolva, egyetlen egy magát hadgya helybe, hogy nevétséges valóságát ilyen embertelen módon emelhesse emberi Nemzetének felibe, melynek nagysága, esztlenségét tapasztalni nem méltóztatik. De az Ember többnyire mind szemtelen ha személyérül van a szó, és hamaráb ditsökszik, mint te ditséretit mondanád.

Róma meg gazdagodván pompához bulyasághoz fog. Hatalmában el kevélyedik akár hogy mongya az Afrikai Scipio; hanem⁴⁹ örökké palástol. Az emberek mindég szépen beszélnek, és⁵⁰ szájokban, erköltsöknek méltóságával hangzanak, de tselekedettel minden hol egyformán pengenek; [280v] ugyan azon füstös kobzán kontrálva mellyet eleitül fogva zugatnak. Tsak nagy erköltsi mondásokkal mázolhassák bé magokat, osztán, a tselekedet nem baj. Lehet akár hogy; ha fel akasztanak is, mind ditsőséges. Nints nyájjasab dolog, mint ezt nézned, hogy a Világ mint hazudik magának szembe és tudva; a mit még is nagy tisztelettel fogad el magátul nyilván; titkon rajta nevetve. Róma igazságával, szép erköltsével, emberségével a⁵¹ Világot bé tölti, és némúlásra papollya; azomban mind ezek mellet tsak öl, vág, éget, foglal minden felé; de ez mind jól megyen. Szerentséssé kívánnya a Világot tenni vagyonát rabolva, vérit ontva, mely szerint, böldogságát tseréppel fizeti, mellyet arany⁵²

⁴⁶ <tu> kívül [Javítás a törlés fölött] ⁴⁷ soha <egészlen> meg ⁴⁸ <hivalkodásait> kívánságait [Javítás a törlés fölött] ⁴⁹ <de> hanem [Javítás a törlés fölött] ⁵⁰ és [Beszúrás] ⁵¹ a <Világot> Világot ⁵² arany <he> helyet

helyet veszen el tőlle. Kéntelen lett az Emberi Nemzet szerentséjének tartani hogy Romának⁵³ rabja.

[281r] De a készületek, és⁵⁴ külömb külömb féle szinek, Romában ragyogni kezdenek. Sejtik, hogy a pólgárok majd nem úgy fogják magokat mutatni gazdagon, mint szegényen: hogy a maga mutatásban való vetélkedés, a szomszédok közzé bé⁵⁵ kap, mely szerint ki ki többet, vagy különös valamit kívánván mutatni mások felet, együgyü életeknek módgyát siggató szükségek közzé szorittyák. A módoknak tekerése, fatsarása, költsönözés⁵⁶ pusztító usora: a zavaros perek közt való pénz halászat; igaz ügyeknek ezüstért lett⁵⁷ el adások: a fényleni kívánó asszonyok erköltsének meg vétele, mely dolog a házasságot össze zavarja, és egész váras férfiát, asszonyát egybe veszti: familiákat fel forgat; házakat el pusztít; minden életet puhaságra vét; és a két fél emberi Nemzetet mosakodásra, bokkrétás piperezésre, költsönben egymásnak adot hizelkedésre, szeretökre fordítot véghetetlen, és⁵⁸ eszetlen [281v] költségekre s.a.t. kényszeriti. Mind ezen kisseb nagyub veszedelmeket a vad módra tudós Kátónak haza fiui mordsága tökéletesen által látta. Minden tsinosság ellen menydörögni kezd. Kiált a régi Rómiaiaknak hamvaira hogy hazája szennyesen maradgyon mint azok voltak. A Dámákat tsufollya, kik sürgették, hogy azon törvényt töröllyék el, mely nékik minden dísz meg tiltot, midön Annibálnak gyözedelmei alat az országot ere, halálos veszedelme kényszeritette: hogy már Róma, bajtul, szükségtil, félelemtül menekedvén magát oly szorossan tartani nem köteles. El szenyvedhetetlen vólt a fő asszonyoknak, hogy rangal, születéssel, gazdagsággal birván magokat a községtül szegénységtül sehogy semmivel se külömböztethessék. Consul Kátó meg nem szünt menydörögni,⁵⁹ és az asszonyok se sürgetni. Már, mivel úgy is tudod,⁶⁰ hogy a férfi világon az asszony világ uralkodik, mely az ember⁶¹ világnak [282r] szóval hatalma alá atta magát, azért hogy néki valósággal parantsoljon, Romának Világot hódító férfia is gyenge asszonyaiknál fogva nagy nyüglödésbe esnek. Az asszonyi Nemzet, férfiu nemünket meg nyergelve hátalván, örökké ezeket kiabállya: hiszen láttyátok

⁵³ Romának <legyen> rabja. ⁵⁴ és [Beszúrás] ⁵⁵ bé <kap> kap. ⁵⁶ költsönözés <rabl> pusztító ⁵⁷ lett <o> el ⁵⁸ és [Beszúrás] ⁵⁹ menydörögni [Tollhiba] ⁶⁰ tudod, <látod> hogy ⁶¹ ember <... > világnak

mely gyengék vagyunk; ti vagytok a hatalmasok, erőssek;⁶² védelmetek alatt élünk. Ha karjaitokra nem veszték nem mehetünk: ha nem általmaztok nem élhetünk. E szerint az asszonyi Nem, férfiui Nemének ölébe ül, és úgy hordoztattya magát véle, az pedig örül néki hogy amannak úgy kedvezhet, mint az édes anya, mikor gyönyörű kisedét karján hordozza, 's tsókollya.

Nem látta a nagy tudományú Kátó, hogy az asszonyok az embereken, nem ravasság, 's gonosságnál fogva uralkodnak házaknál, hanem természet által. Nem azért enged a férfiui Nem, az asszonyi Nemnek, hogy véle nem birna, hanem [282v] hogy birni nem akar.⁶³ Minden férfiui gyönyörűség asszonyokban lakik; és innen van, hogy a magad kedvével, nagyon nyügös foglalatosság üstök vonásba menni mivel magadnak fáj. Nem is gyengeség a férfiaknál hogy asszonyaiknak annyi tekintetben engednek, hanem természet, és ösztön. Kéntelen az Ember látod! a maga gyönyörűségéhez hajlani ha néha fritskát ad is néki. Így a Római Dámák Kátonak trutzára hazájoknak kedvek ellen tett törvényét ugyan azon Consullal⁶⁴ töröltették el,⁶⁵ ki minden erejét tekintet ara fordította hogy meg állyon. Lehetetlen az Embereknek minden módgyokkal örökké egy helyben maradni. Kivánni, hogy soha az idő e Világnak erköltsét, sem szokását ne változtassa, eszetlenség. Legyen. Ha [283r] Kátó oly bölts volt, de a mellet vadságot is mutatot. Mikor egy Ember az idő ostromának ellenébe veti magát tsak annyit üt, mint-ha a Duna közepibe ugrana ki oly tzállal, hogy felfelé uszván benne folyását kutfeje felé fordítsa vissza honnan ered. Az okos Ember soha sem eröltet semmit.

Ugy de a változás Romának erköltseiben valósággal veszedelmet szülvén Kátónak igassága volt ellene hartzolni. Szerentsé szerentsétlenség; veszedelem, vagy bóldogság, de az idő mind ezekkel semmit nem gondolván minden országra⁶⁶ reá hozza esetit, ellene való gyermeki erölködéseden nevetve. Külömben az asszonyok tsak ezt kívánták hogy külömböző színeket viselhessenek, valami függöket, és ne gyalogoljanak a sáros uttzában hanem engettessen meg nékik szekereken⁶⁷ menni

⁶² erőssek; <mi> védelmetek ⁶³ akar <véle. Nézd a Törököt? ... parantsol asszonyának>. Minden ⁶⁴ Consullal <el> töröltették ⁶⁵ el [Beszúrás] ⁶⁶ <hazára> országra [Javítás a törlés fölött] ⁶⁷ szekereken <...> menni

mert ezek tiltva voltak. Ki állítsa meg a természetet [283v] uttyában? Leg először az Emberek föld jukat ástak, kunyhót raktak; azokban huzták el magokat az időnek kegyetlenségétül, nem job vólna ha soha abban változás nem esvén most is rakás dudva közt és föld alatt laknánk a gözös vermekben. Róma erköltsének méltóságát, érdemét tsak ebben tartotta hogy magán kívül minden más Nemzetet le vághasson ha akarja, vagyonát el rabolván. Inkáb legyen az ember szerelmes, és tzifra, mint haramia, és gyilkos. Inkáb hivalkodgjon mint pusztitton; Inkáb tsokolódgjon mint gyilkollyon. Nem vólna e Világon nevettségeseb⁶⁸ halandó mint az, ki ara törekedne hogy a férfiak,⁶⁹ asszonyaikkal, ne ögyelegjenek gyönyörüségeikkel egymás közt pepetselve. Törvényed, se szented nem teszen it semmit; és ez a tűz mennyet földet egymásra forgot, még is táplálást keres magának.

[284r] Ha ezt akarta Kátó hogy hazája mindég szennyes legyen, nem kellett vólna országokat foglaltatni véle: nem kellett vólna Asiának, Afrikának kintseit Romába hordani, és bulya nemzeteknek gyönyörüségeivel élni. Míg a kívánság szépet nem lát, a sundaság előtte, szépség; de mihent igazán szépre tanál, ez, füstöt vét. A gazdag Róma, a szegény Romát farba rugta. Mert végre, melyik gazdag kíván szegény lenni azért hogy tselekedete által job erköltsüvé változzon? hogy szegényen érdemeseb, igazab legyen? Nagyon jól esik az Embernek akár mely értelemben veszed, ha sok szép holmit lát maga körül, mellyekkel kívánságait elégitheti. A szükség szomorú idő töltés; azért igyekeznek az emberek mentül töb vagyonra szert tenni.

Kátó, születésénél fogva, mely mord természetre, és vad paraszti erköltsre átkozta, semmi kavalléri tulajdonságokkal [284v] nem birt, mellyek vezéri győzedelmet, illendőséget, és nyájjas emberséget viselni szoktak. Durva élete módjával a paraszti szokást követvén mindég⁷⁰ Romának uri rendei, és fő asszonyai ellen lármázot. Mivel maga nemes érdemmel magát ditsőségessé nem tehette, azokat kívánta üldözni vesztetni, kik hadi miveik által magokat felibe emelték. **Ez a ki hirelt bölts Kátó a két Scipiokat veszi irigységének⁷¹ tárgyául.** Neki is a maga különös, de személyes tekinteti szolgál tsak hazafiui hivségül. **Ilijában**

⁶⁸ nevettségeseb <ha> halandó ⁶⁹ férfiak, <az> asszony<o>aikkal [Javítás átírással és törléssel] ⁷⁰ mindég <a> Romának ⁷¹ irigységének <tárgyának> tárgyául.

tették a Scipioiok hazájokat győzedelmessé, mert Kátó⁷² mind kettőjüket üldözte.⁷³ Két Tribunust titkon addig szorongat, míg meg nem fogadják néki, hogy egyik Scipiot vád alá veszik, ily okon mintha Antiokhus pénzével engette volna magát meg [285r] vesztegettetni. Ez vala Scipio Afrikanus. Ez alatszony hazug vádnak sundaságához Kátó töb tökéletlenségeket is gondolt, mellyekkel e nemes vitézt,⁷⁴ betstelenitette, és halhatatlan érdemeiért büntetni kívánta. **A népe által való meg ítéltetésnek napja el jön.** A községnek elméjét ugyan kényszerítette Kátó, minden titkos és nyilván való utakon, módokon, de Scipiónak ezek is⁷⁵ győzedelmét szolgálattyanak ditsőségét látván nem tudhatták jól meg érteni, hogy e Nagy Embert mi okon átkozzák ki hazájából mellyet fel emelt. **Scipio a sokaság elöt meg jelenik szám adását széllyel szaggattya, és így szól:** *Ezen a napon győztem meg Annibált, és Kárthágot másszor: jertek véllem hazafiak mennyünk a Capitoliumba, és háláljuk⁷⁶ az Isteneknek.* Az egész sokaság követi, mely szerint üres helyek tsak a Kátó szemtelen embertelenségének gyalázattyaival telik bé.

Tudod hogy az irigység ha tzellyában [285v] elő nem mehet mindenkor inkább⁷⁷ inkább meg mérgesül. Nem vólt Kátónak annyi erköltsi tudománya mely ezen eset által szeméremre meg illetődésre, és emberségre hozta vólna. Nagyub gyűlölségbe vette Scipiot hogy alatsynysága annak érdemén első ütközettel nem győzedelmeskedhetet: **Ujra törvényre huzza, vádollya, 's büntettetését sürgeti.** Scipio látván hogy meg állása Romában nem lehet ki megyen falura lakni, hol életének⁷⁸ negyven hetedik esztendejében⁷⁹ meg hal. Ennek halála után a vad Kátó a másik Scipiot veszi üldözöbe. Nagy fizetésre ítélteti, állitván hogy véghetetlen kintsei vannak mellyeken Antiokhus által vétetet meg. Meg itéllik; mindenét egytzerre el foglalják. Rejtekit nézik, keresik; semmit se kapnak. A mennyi fizetésre ítéltetet vagyonaibul a se telik. E nagy embernek érdeme, ártatlansága magát fényes napja alat mutatván ki, hazája fiaitul osztán [286r] jutalmat, meg igazulást kapot.

Tsenedesgyünk olvaso, mert ezen eset ismét alkalmatosságot nyujt ara, hogy az országló hatalomnak sebeit tanátsban visgállyuk, hol külön

⁷² Kátó <üldözte> mind ⁷³ üldözte. [Beszúrás] ⁷⁴ vitézt, <Római kavallért és tudóst,> betstelenitette ⁷⁵ is <tsak> győzedelmét ⁷⁶ háláljuk <...> az ⁷⁷ inkább [Beszúrás] ⁷⁸ életének [Beszúrás] ⁷⁹ esztendejében <életének> meg

személyében senki sem király, hanem a királyságnak izenként minde-
nekre oszlot méltósága szabja közönséges száj nyelv által a tsalhatatlan
igasságot.

Kátó, hogy a neve felet tündöklő érdemen vad erköltsének paraszt
mérget, irigységét bosszulhassa, hazájának a leg nemeseb, leg ditsössé-
geseb két nagy emberét üldözi, és bünteti. Az ostoba községnél lévén
a királyi hatalom, ő Kátó⁸⁰ paraszt képet veszen magára, szükség for-
mára vett mértékletességet mutat; a fő emberekkel szüntelen való el-
lenkezésben él. Ezzel hizelkedik a szegénységnek. Magához huzza, és⁸¹
osztán, alacsony irigységének teszi⁸² vak eszközévé, mely hitetésnél fog-
va hazájának fő polgárain mint despota uralkodik, és kegyetlenkedik.
[286v] A paraszti község a felső Rendeknek örökös ellensége. Vallaki
a nagyokkal ellenkezik néki baráttya.⁸³ Királytul függeni, nem mutat
oly szomorú meg aláztatást,⁸⁴ mint hozzád hasonló szabadságu⁸⁵ polgár
társadnak siralmas és gyalázatos rabjává lenni. Így, valahol a felső ha-
talom községnél van, töbnyire ot, minden valóságos tsendes, és igaz ha-
zafiúi érdemen azok szoktak kegyetlenkedni, kik hitetők: kiknek lelkek
ismérete belső gonosságok előtt soha el nem pirul, tsak⁸⁶ tselekedetben
hajthassák végre titkon, meg határozot tökéletlenségeket.

Kátó a leg keményeb erköltsnek mord és vad tekintetivel belső ala-
tsonyságát fedezvén, Censorrá tétetve, a leg kisebb botlást is, a fő em-
berekben, a leg⁸⁷ utállatosab büntetéssel hervasztotta mintha az ő er-
költsei,⁸⁸ ki fogást nem szenyvedhettek volna. Egy tanáts béli fő em-
bert tsak azért vetet le hivatalából, [287r] rangjából, hogy feleségét,
kit igen szeretet meg ölelte, mellyet gyermekei láttak. Már, mitsoda ve-
szedelmes példa akár botránkozás a gyermekek előtt, ha tudgyák hogy
édes szülei egymást szeretik? Had járjon ha az atya, az anyával gyer-
mekei közt, illetlenségekre nem vetemedhetik is; mellyek ezeket ortza
pirulásba hozzák, de beszéd közben, asztaltul fel kelve, jó kedvében va-
lamely házas embernek gyermekei közt haládatosságbul szeretetbül fe-
leségét akár által ölelni, vagy meg tsókolni, mitsoda bűnnek vétethetik,

⁸⁰ <szegény> Kátó [Javítás a törlés fölött] ⁸¹ és [Beszúrás] ⁸² teszi <es> vak ⁸³ A <köz-
ség> paraszti község a felső Rendeknek örökös ellensége. Vallaki a nagyokkal ellenkezik
néki baráttya. [Beszúrás a lap felső szélén] ⁸⁴ aláztatást, <mind> mint ⁸⁵ szabadságu
<...> polgár ⁸⁶ tsak [Beszúrás] ⁸⁷ leg <eszetleneb és> utállatosab ⁸⁸ erköltsei, <iszos,
és egyéb is lévén> ki

hogy azért hivatalát, rangját el vessessék. Kátó, a maga⁸⁹ módját tovább viszi, hogy igasságtalanságát,⁹⁰ vad erköltsének embertelen durvaságát, egész fertelmességében meg mutathassa,⁹¹ **Scipiót, ki vádgyában meg igazult nemességétül meg fosztván, a leg aláb való paraszthoz teszi hasonló sorsu lakossá, mert ere a Censornak hatalma vólt.** [287v] **Minden embert kemény büntetés alá vetet a kin öltözetben leg kisebb különböztetést látot,** olyan színbe ruháztván fel a fő rendeket vagyonok közt mint a parasztnok szegénységek miat kénytelenségbül viseltek. **Az ilyen tselekedetek által tette magát a tudatlan és szegény sokaságnál mindenhatóvá. Nem tuttak a fő Rendek tulok módgyának öklelései elől szabadulni.** Minden módokat el követtek ellene: **negyven négyszer idézték a Nép elibe, de soha sem hozot ítéletet ellene,** annyira győzedelmeskedet elméjeken erőltetet mértékletességének, szegénységének mutatásával, noha mértékletlenkedet. Tudatlan és ostoba község előt, a ki nem *Impostor* állandó érdemre nehezen emelkedhetik fel. Ö, az igaz emberségnek érdemét, méltóságát nem ismervén, ezt tiszteli a mivel vakittyák, hitetik [288r] eszettelenségének hizelkedve, hogy baromi nagy erején' annál fogva uralkodhassanak, 's magát is lántza tehessék. Nintsen az emberi karnak részegeb sorsa, mint mikor nálla, a parantsoló hatalom, eszetlen, tudatlan, és ostoba. Nézd! Aristidest hazájából számki vetésre küldi, Sokratest meg öli, s.a.t. Ilyen esetben soha se hibáznak a királyok ugy, mint a parasztnok község.

Ez idő tájban 569 ben fedeztetet fel Romában valamely fertelmes társaság. A farsangolás színe alatt, minden féle rangbul, nembül állot öszve egy oly utállatos társaság mely tsoportonként itt, ott el rejtet helyeken férfiak asszonyok⁹² minden szemérem nélkül való fajtalan bulyaságban éltek. Hét ezren lehettek mint róllok az emlékezet meg hatya. Halállal büntettettek a kik el fogattak, a többi el szalatt; ki magát meg ölte.

[288v] A pogányoknak szinte ugy vólt farsangjok mint nekünk mely időben az emberek oly formát mutatnak mintha eszek nem vólna.⁹³ Ök Bakhanalísnak hívták az oly szokásbul magokat bolondá tett személyeket, kiket mi Farsangosoknak nevezünk. Ezen héjje hujjaságot bizonyo-

⁸⁹ <ostoba mesterre tartozó> a maga [Javítás a törlés fölött] ⁹⁰ igasságtalanságát, <és> vad ⁹¹ mutathassa, <és> Scipiót ⁹² asszonyok <a le> minden ⁹³ vólna. <ok> Ök Bakhanalísnak <...> hívták

san a pogányoktól vettük mivel nem láttuk nyoma hogy az Apostolok farsangoltak volna. De ez el mehet az áhitatosságok közt. Az emberek, lelki dolgaikat, és vallásoknak módgyát mindenkor úgy rendelik el, hogy általa világi kedvek meg ne károsodgyon! Éneklés, musika, térdelés, tántzolás, imátkozás, morgás, Ünnepe, Farsáng sat. egyre másra mennek magok közt ögyelegeve. Kovályogj sokaságokban ... Neves, vagy⁹⁴ sirj — egyet teszen.

VÉGE

Az ötödik szakasznak.

⁹⁴ vagy < sir... > sirj

4333

9

